
Rx DH

COL·LECCIÓ RECERCA PER DRETS HUMANS

02

DRETS HUMANS I JUSTÍCIA TRANSICIONAL: GESTIONANT EL PASSAT

HELENA OLIVAN

MARIA PRANDI

MARIA CAÑADAS (EDITORES)

PRÒLEG DE JOSÉ ANTONIO MARTÍN PALLÍN

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

êc̃p escola de
cultura de pau

RxDPH

COL·LECCIÓ RECERCA PER DRETS HUMANS

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

êc̃p̃ escola de
cultura de pau

Dades Biblioteca de Catalunya. CIP

Drets humans i justícia transicional : gestionant el passat. – (RxDH : col·lecció recerca per drets humans ; 2)

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788439382409

I. Oliván Pena, Helena, ed. II. Prandi, Maria, ed. III.

Cañadas Francesc, Maria, ed. IV. Martín Pallín, José

Antonio, prol. V. Catalunya. Oficina de Promoció de la

Pau i dels Drets Humans VI. Col·lecció: RxDH ; 2

1. Justícia transicional 2. Drets humans 3. Reparació (Dret)

341.231.14

Col·lecció “Recerca x Drets Humans”, 2 Barcelona, desembre 2009

© Autoria: cada autor dels diferents articles

© Edició

Generalitat de Catalunya

Departament d'Interior, Relacions Institucionals

i Participació

Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans

Av. Diagonal 409, 2a. 08008 Barcelona

Tel.: 93 552 60 00

oficinapauddhh@gencat.cat

www.gencat.cat/dirip

Escola de Cultura de Pau

Universitat Autònoma de Barcelona

Aquest treball recull les ponències que es van pronunciar en el marc del seminari que sota el mateix títol va organitzar l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans i l'Escola de Cultura de Pau, el mes de juliol de 2008.

ecp escola de
cultura de pau

Coordinació de la Col·lecció Recerca x Drets Humans

Eulàlia Mesalles

Correcció lingüística

INCYTA

Disseny gràfic

Aleix Artigal / Carla Bahna

Impressió i enquadernació

Futurgrafic

Paper

Impressió en paper ecològic i 100% reciclat

ISBN 978-84-393-8240-9

DL B-47161-2009

Aquesta obra està subjecta a llicència *Creative Commons* de Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada 2.5. Espanya. Consulteu la llicència a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>

L'estudi està disponible en format electrònic al web de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans i també al web de l'Escola de Cultura de Pau. Es pot copiar, distribuir, comunicar públicament, traduir i modificar aquesta obra sempre que no se'n faci un ús comercial i es reconegui l'autoria amb la citació següent:

OLIVAN, H.; PRANDI, M.; CAÑADAS, M (editores). *Drets humans i justícia transicional: gestionant el passat*. Barcelona: Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans, Generalitat de Catalunya, 2009. (Recerca x Drets Humans, 2).

Les opinions expressades en aquesta publicació no representen necessàriament les de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans.

RxDPH

COL·LECCIÓ RECERCA PER DRETS HUMANS

02

DRETS HUMANS I JUSTÍCIA TRANSICIONAL: GESTIONANT EL PASSAT

HELENA OLIVAN

MARIA PRANDI

MARIA CAÑADAS (EDITORES)

PRÒLEG DE JOSÉ ANTONIO MARTÍN PALLÍN

09	Pròleg
	José Antonio Martín Pallín
19	A. INTRODUCCIÓ
29	B. PAU VERSUS JUSTÍCIA: EL PAPER DELS DRETS HUMANS I DEL DRET INTERNACIONAL HUMANITARI EN ELS ACORDS DE PAU
30	B1. La “nova llei” de la justícia transicional. Christine Bell
30	B1.1. La nova llei de la justícia transicional
31	B1.2. Orígens de la nova llei i ambigüitats
42	B1.3. Avantatges de la nova llei
43	B1.4. Desavantatges de la nova llei
44	B1.5. Desenvolupament de la nova llei
46	B1.6. Conclusions: en defensa del desordre
48	B2. Alert-Àsia: Estudi comparatiu sobre la pràctica de la pau. Edmundo García
49	B2.1. Repassar les experiències de revolta popular i repensar els processos de pau a les Filipines i al Nepal
54	B2.2. Enfortir la defensa de la pau en situacions d'escalada de violència a Sri Lanka i a les Filipines
58	B2.3. Aprendre a partir dels processos de pau a Mindanao entre el Govern de la República de les Filipines, el Front d'Alliberament Nacional Moro i el Front Islàmic d'Alliberament Moro
63	B2.4. Ressaltar els esforços conjunts estratègics per mantenir l'impuls històric per la pau a Atjeh
70	B2.5. Transformar la crisi humanitària en oportunitats per a la pau al Caixmir
74	B2.6. Abordar el canvi social en situacions de conflicte bèl·lic: la perspectiva d'un mediador de pau
83	B2.7. Reflexions finals
87	C. JUSTÍCIA TRANSICIONAL: ÒRGANS, PROCESSOS I MODELS
88	C1. Introducció a la justícia transicional. Hernando Valencia Villa
89	C1.1. Experiències
94	C1.2. Lliçons
96	C1.3. El dret a la justícia
99	C1.4. Bibliografia selecta

102	C2. La jurisdicció extraterritorial com a font de justícia per a l'Amèrica Llatina. Almudena Bernabéu
106	C3. Fer que l'estat faci justícia. Processaments transnacionals i suport internacional a les investigacions criminals de la Guatemala del postconflicte. Naomi Roht-Arriaza
108	C3.1. El context i les deligències
113	C3.2. Avantages paral·lels dels tribunals híbrids i els processaments transnacionals
113	C3.2.1. Formar advocats locals en el dret internacional i la investigació criminal complexa
115	C3.2.2. Fer que els tribunals locals s'impliquin en el dret internacional
119	C3.3. Límits a l'efectivitat: la decisió del Tribunal Constitucional de desembre de 2007 i la resposta del jutge espanyol
121	C3.4. Repercussions i perspectives actuals
124	C3.5. Entra en escena la CICIG: la Comissió Internacional Contra la Impunitat a Guatemala
128	C3.6. Conclusió
130	C4. Justícia transicional i memòria democràtica a Catalunya. Josep Ignasi Sardà
138	C5. Justícia transicional: quanta pau i quanta justícia? Antoni Pigrau
147	D. LES VÍCTIMES: LA JUSTÍCIA COM A MOTOR O OBSTACLE PER A LA RECONCILIACIÓ
148	D1. De la predació a la protecció: la necessitat urgent de reformar l'exèrcit a la República Democràtica del Congo. Laura Davis
148	D1.1. Introducció
148	D1.2. La impunitat: uns fonaments inestables per a la democràcia
149	D1.3. Composició de les institucions polítiques
150	D1.4. El sector de la seguretat
151	D1.5. El Congo en l'actualitat: el repte de la impunitat i les oportunitats de reforma
151	D1.6. La reforma del sistema de seguretat (RSS)
153	D1.7. L'estat actual del sector de seguretat a la RDC: reptes i oportunitats
153	D1.8. L'exèrcit
154	D1.9. Grups armats
156	D1.10. L'epidèmia de la violència sexual i de gènere
157	D1.11. Conclusió: reptes i oportunitats

160	D2. Justícia pacífica i pau justa: aproximacions globals orientades a l'harmonia a partir de les víctimes i la societat civil. Jordi Palou
160	D2.1. Introducció
161	D2.2. Societat civil, víctimes, processos de justícia i processos de pau
161	D2.2.1. Societat civil, víctimes i processos de justícia
162	D2.2.2. Societat civil, víctimes i processos de pau
163	D2.3. Gana i set de justícia i pau: batalla o col·laboració entre deesses?
164	D2.4. Ruanda/República Democràtica del Congo: dues vies combina des de justícia transicional
165	D2.4.1. La via de la justícia i la lluita contra la impunitat de crims internacionals a l'Àfrica central
166	D2.4.2. La via del diàleg entre els components de la societat ruandesa
167	D2.5. Invertir en processos de pau global
169	D3. Les comissions de veritat a l'Amèrica Llatina: una valoració de l'impacte. Carlos Martín Beristain
169	D3.1. Quina ha estat l'aportació de les comissions de veritat?
177	E. LA IMPLEMENTACIÓ DELS MECANISMES DE JUSTÍCIA EN CONTEXTOS DE POSTCONFLICTE: LES REPARACIONS
178	E1. Reparació en períodes de transició incerta. Lliçons des del Sudan Lutz Oette:
178	E1.1. Introducció
179	E1.2. Llegat de violacions greus dels drets humans i del dret humanitari al Sudan
180	E1.3. Reparació de violacions comeses a la guerra civil (nord-sud 1955-1972; 1983-2005)
183	E1.4. Reparació per violacions comeses en el conflicte de Darfur actual (2003-present)
186	E1.5. Reparació per violacions greus dels drets humans comeses fora del conflicte
187	E1.6. Lliçons apreses
188	E1.7. Conclusió
188	E1.8. Bibliografia
190	E2. Els reptes de la perspectiva de gènere en un programa de reparacions. Julie Guillerot
191	E2.1. Per què cal reparar? La dimensió jurídica i política
191	E2.1.1. Les reparacions a les persones per violacions als drets humans: una obligació cada vegada més establerta
192	E2.1.2. Les reparacions en un context de justícia transicional
193	E2.2. El pas previ: la veritat en clau de gènere
196	E2.3. Del gènere de la veritat al gènere de la reparació
198	E2.3.1. La definició de la noció de <i>víctima</i> i de les violacions que donen lloc a reparacions

198	E2.3.2. La definició de les mesures de reparacions
199	E2.3.3. El disseny del procés d'implementació de les reparacions
201	E2.4. Bibliografia
203	E3. Nord d'Uganda. Una pau que es resisteix. José Carlos Rodríguez
211	F. CURRÍCULUMS

PRÒLEG

José Antonio Martín Pallín

Magistrat. Comissionat de la Comissió Internacional de Juristes

L'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans m'ha convidat a escriure el pròleg per al llibre que conté els treballs i les reflexions del seminari que va organitzar, conjuntament amb l'Escola de Cultura de Pau, el mes de juliol de 2008, amb el títol que encapçala aquestes línies. L'Escola de Cultura de Pau va seguir el curs dels debats i els ha reflectit en unes conclusions que, amb el rigor i l'autoexigència dels que es mostren oberts a totes les realitats, denominen o consideren provisionals.

A moltes ciutats i pobles hi ha persones meravelloses que dediquen la feina i la il·lusió a transmetre la cultura de la pau i dels drets humans. Una tasca que queda fora dels circuits oficials i que gairebé sempre roman aliena als mitjans de comunicació. En aquest moment, en què els mitjans es queixen de la crisi de la publicitat i del canvi de model cap a tècniques instantànies de comunicació de fets, prescindint de la seva substància política o humana, m'atreveixo a recomanar-los que busquin en els terrenys de l'enemic –Internet– el producte de la feina d'aquests fòrums i d'altres de semblants, amb la seguretat que aconseguiran captar l'interès dels lectors més enllà de la urgència del telegrama que porta la notícia del que ha succeït fa encara no uns segons.

El Seminari internacional sobre drets humans i justícia transicional: gestionant el passat ha combinat les anàlisis històriques i les realitats a què s'enfronta la justícia transicional per les circumstàncies històriques de cada país. Espanya és un exemple de la resistència dels botxins, fossilitzats en el temps històric i defensats per alguns dels autors del que ells mateixos han decidit denominar una transició modèlica, per posar tota mena d'obstacles a fórmules transicionals, fent un revisionisme històric i llançant el missatge que qualsevol intent de justícia implicaria obrir unes ferides que només tenen obertes els vençuts.

L'anomenada via espanyola de transició de la dictadura a la democràcia ha fixat l'atenció dels experts i ha suscitat una voluminosa bibliografia. Els que han dedicat l'atenció a l'estudi de les fases que es van seguir fins que es va redactar la Constitució no es posen d'acord sobre els factors que van facilitar o van dificultar el trànsit a la democràcia des d'un règim dictatorial, que comença amb una crueltat inusitada fins al punt que podem parlar d'un vertader genocidi ideològic, al qual es va afegir l'espoli dels béns i els camps de concentració. En definitiva, un escenari que només és comparable a la política nazi sobre la població jueva i altres col·lectius que també van ser objecte d'extermini, com les persones comunistes o les que, per moltes raons, consideraven alienes a la societat ària que somniava Hitler.

La dictadura espanyola va arrasar qualsevol possibilitat de crear una societat amb valors ciutadans. El paradigma de l'educació depenia d'un nacionalcatolicisme ranci, ancorat en el concili de Trento, que repudiava qualsevol indici de diàleg democràtic. El creixement econòmic, en gran manera, s'assentava sobre les remeses de tres milions de treballadors, que es van abocar a la recerca del benestar als països democràtics de la incipient Unió Europea. Va començar la deslocalització d'empreses europees, que es van instal·lar a Espanya emparades pels salaris baixos i les dificultats per convocar reivindicacions salarials o vagues.

Aquest fenomen es va cristal·litzar en l'augment de classes mitjanes i professionals, que van permetre l'augment del consum i un nivell econòmic que superava la misèria de la postguerra.

No obstant això, el règim de Franco, personalista i de concentració de poder, no cedia ni un mil·límetre per obrir-se a altres possibilitats, per la senzilla raó de la incompatibilitat de qualsevol forma de participació ciutadana amb les estructures jeràrquiques de la dictadura.

Es va crear un Tribunal d'Ordre Públic, dedicat a la persecució de l'exercici dels drets cívics, que aplicava un Codi penal que considerava delictes greus l'exercici dels drets de reunió, associació política i manifestació i, sens dubte, el lliure exercici de la llibertat d'expressió.

A les acaballes, el dictador va tornar als seus orígens i va signar ràpidament cinc condemnes de mort al llit, on el van mantenir de manera cruel els familiars, no se sap gaire bé amb quines intencions. Si llegim la disposició transitòria de la Llei orgànica de l'Estat, potser podem pensar que van voler aconseguir que canviés el successor a títol de rei. Finalment, les especulacions queden obertes, però això demostra que la vella guàrdia, dipositària de les essències dictatorials, no estava disposada a fer una transició pacífica.

Hi havia altres forces més modernes que, instal·lades en l'esquema del Movimiento Nacional o en sectors tecnocràtics, creien que el conservacionisme no era possible i que calia buscar fórmules de compromís.

Quines eren les fases i qui les va dissenyar no m'interessa tant com saber que aquesta tendència existia i que actuava, en certa manera, amb el suport de sectors econòmics i financers, però sense comptar amb l'exèrcit, oposat a qualsevol vel·leïtat democràtica. Tenim exemples successius de la irreductibilitat de l'exèrcit, que s'havia ancorat en la doctrina franquista, que odiava el que denominava la partitocràcia i qualsevol sistema que tornés la sobirania al poble espanyol. L'actitud de l'almirall Pita da Veiga quan es va legalitzar el partit comunista és una mostra d'aquest entossuiment. Els militars van ser l'últim reducte i van aconseguir passar de la dictadura a la democràcia sense canviar essencialment la ideologia feixista, i es van intentar erigir com a vetlladors i guardians davant de qualsevol vel·leïtat d'esquerres que desviés els derroters de la política nova, amb la qual transigien fins a extrems que no estaven disposats a tolerar.

El sector del moviment nacional que veia la possibilitat de connectar amb sectors importants de la societat espanyola i romandre en la política, fins i tot amb plantejaments diferents, no va dubtar d'establir llaços amb l'oposició, però sense que quedés clar el grau institucional a què van arribar i si van tenir alguna cosa a veure amb la designació de Suárez com a president del Govern espanyol. La majoria dels que participàvem en les reunions, cada vegada més aglutinades, de l'oposició, ens vam endur una gran sorpresa el dia, o més ben dit, la tarda, que es va conèixer el nomenament de Suárez en lloc d'Areilza, més ben col·locat en les elucubracions dels comentaristes polítics.

Això indica que el pla el va dissenyar algú que no va tenir en compte l'oposició. Aquesta va sol·licitar, en la mesura que va poder, l'abstenció al referèndum per a la reforma política. Potser alguns sectors no haguessin actuat així; realment van saber del cert el que significava la presència de Suárez i el camí que pretenia obrir la Llei de la reforma política.

Un cop feta aquesta incursió pel nostre passat recent, tornem al contingut del seminari que ha donat a llum el llibre per al qual tinc el plaer d'escriure el pròleg.

Ens recomana enfrontar-nos als conflictes de violència política institucional amb el compromís de comprendre'n els orígens, la complexitat i els múltiples factors que han ocasionat la crisi. La República espanyola va viure al mig de continuades pressions i immersa en una situació internacional que va desembocar, just al final de la derrota de la democràcia, en la Segona Guerra Mundial, de proporcions desconegudes.

La guerra mundial va provocar un desig de rescatar els valors de la democràcia i, sobretot un propòsit, no sempre aconseguit, de no tornar a oblidar el valor de la implantació dels drets humans com a factor de pau,

i així es pot llegir en el preàmbul de la Declaració Universal de Drets Humans.

S'apunta la necessitat d'exigir responsabilitats als actors internacionals que han promogut i potenciat els conflictes. La tasca és justa, però complicada per la prepotència dels estats que ocupen un lloc de lideratge polític i poder econòmic en el rànquing de la societat de nacions. Val la pena intentar-ho, encara que només sigui simbòlicament. La querella contra l'equip jurídic que va dissenyar les pràctiques de Guantánamo pot ser un exemple que permeti saber els orígens i les desraons dels que les van planificar. Se'ls dóna l'oportunitat d'explicar-se, cosa que no han pogut fer algunes de les seves víctimes.

No es tracta d'ajustar els comptes amb garbell, intercanviant-se irracionalment els papers de víctimes i botxins. La superioritat moral de les víctimes mai no podrà encarnar-se en els botxins. Com diuen els organitzadors, la dignitat individual i col·lectiva de les víctimes és crucial en tot procés de justícia transicional.

Els mecanismes per restablir la justícia no s'esgoten en les esferes nacionals i ningú no discuteix que les vulneracions produïdes pels botxins són esdeveniments que mereixen l'atenció de la jurisdicció universal quan van més enllà de delictes més o menys aïllats i es converteixen en una pràctica sistemàtica que utilitza la tortura, la desaparició forçada de persones, les execucions extrajudicials i les agressions sexuals contra les dones com a manera d'imposar la desestructuració física i psíquica i la humiliació de les víctimes.

La jurisdicció universal és més que una actuació simbòlica; és un missatge i una advertència jurídica, amb tota la força que proporciona la legalització de les sancions que mereixen el retret de tota la comunitat

civilitzada. En principi, és un mitjà de pressió per obligar la rectificació de les polítiques. Quan es produeix el canvi, pot ser un instrument imprescindible perquè els dèspotes del passat retin comptes davant dels governants i la societat del canvi cap a la democràcia.

Es tracta de gestionar el passat aplicant-hi els mòduls de justícia exigibles a la comunitat internacional, sense que es pugui fer servir com un mètode de compensació de culpes. Pot haver-hi una venjança amb el passat i una anàlisi política més o menys equidistant si es reparteixen de manera salomònica les culpes, com si es tractés d'un conflicte inevitable en què tots els actors participen per igual en el paper d'herois i de dolents.

La justícia i la pau estan indissolublement interrelacionades i no s'ha d'obstaculitzar la justícia amb el pretext que es pertorbaria la convivència i es posaria en perill la pau. El xantatge dels vencedors no es pot imposar a les exigències de justícia i augmentar inhumanament el patiment dels vençuts, als quals es demana oblit, perdó i resignació com a única alternativa possible.

No hi ha cap dubte que el procés transicional només es pot fer en el context d'una situació política plenament respectuosa amb els drets humans, és a dir, una reconciliació en què els vencedors es juguin les pretensions en el marc del respecte als principis i els valors d'una nova situació democràtica a la qual s'havien oposat durant la dominació totalitària.

Les comissions de la veritat i la reconciliació serveixen per reconstruir els esdeveniments, mai per establir la veritat o per aconseguir una veritable reconciliació que els botxins mai no admetran. Per a ells, aquella actitud estava justificada i, a més, suposava un acte legítim i heroic per

defensar no se sap qui dels enemics dels valors i les essències que ells no assimilaven però que executaven per força, imposant-les als enemics de manera violenta i amb mètodes d'extermini més o menys generalitzats o selectius. La densitat i la generalització de la repressió no sempre són ben vistes pels agents exteriors, és més tolerable una selectiva eliminació de grups o sectors que podrien encarnar un baluard cultural o ideològic que es resistís a la doctrina oficial, al qual es vol fer veure l'absoluta grolleria i banalitat del que postula.

A la justícia interna de cada país, envoltada en una situació de canvi, se li encomana un paper condicionat per la recerca d'una transició, en la qual l'aplicació estricta de les normes a tots els protagonistes del passat autoritari i cruel es vegi temperada per una certa clemència en forma d'atenuació de les seves responsabilitats o exempció d'aquestes per haver actuat sota les ordres dels protagonistes principals.

Els principis del punt final, deguda obediència o amnisties són presents en aquest moment i cal reconèixer que tenen una certa acceptació per part dels que tenen la responsabilitat d'exigir justícia, buscar la pau i reparar les víctimes. La sentència de la Cort Suprema argentina que declarava nul·les les lleis que van deixar en llibertat els genocides que havien estat condemnats no és el producte de la magnanimitat dels actuals governants, sinó, moltes vegades, un signe inequívoc de debilitat. La sentència és un monument a la justícia i explica la seva posició amb arguments plens de grandesa jurídica i de valor ètic universal.

No m'oposo per sistema a mesures penitenciàries, però recomanaria als governants que, abans de prendre qualsevol decisió, llegeixin alguns dels arguments de la Cort argentina i que, deixant de banda si s'acosten a les seves posicions o no, respectin la legalitat internacional. El Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, fet a Nova York el 19

de desembre de 1966, és obert a solucions amistoses entre els estats membres implicats en el conflicte. Ara bé, recorda, en l'article 42, que la solució sempre haurà d'estar basada en el respecte als drets humans reconeguts en el Pacte. D'altra banda, el comitè sempre ha considerat que les amnisties o autoamnisties que incloguin l'oblit de crims contra la humanitat són contràries a les previsions del Pacte.

Les conclusions de les jornades que donen origen a aquest llibre proclamen que les amnisties generals són contràries al dret internacional i que han de tenir lloc, doncs, amb caràcter de gran excepcionalitat i, si és possible, amb excepció feta dels crims contra la humanitat. Jo hi afegiria que una disposició d'aquesta naturalesa seria nul·la de ple dret per molt excepcional que es vulgui presentar. Concedeixen que la realitat ens obliga, tanmateix, en alguns casos, a recórrer-hi, a fi de facilitar processos de desarmament, desmobilització i reinserció d'excombatents (DDR) o per avançar en la resolució dels conflictes estancats.

La justícia transicional, a parer meu, té molt més de política finalista que de simple aplicació del sistema de justícia generalitzat o tradicional, com l'anomenen els redactors de la declaració.

Es fa ressaltar el paper que en aquest moment ha de tenir la Cort Penal Internacional com a nou actor a l'escenari de la justícia transicional. La Cort, segons la meua opinió, no és un factor de transició, sinó de justícia contra crims que, a banda d'haver afectat els ciutadans i ciutadanes dels països on es van cometre, han ofès i convertit en víctimes la comunitat internacional. Tothom, com adverteixen el redactors de les conclusions, som conscients de les seves limitacions, dels unilateralismes i de les prevencions i el desconeixement de les grans potències mundials, que n'ignoren les regles, i es declaren insubmises als seus procediments.

Les víctimes, fins fa poc, s'etiquetaven en grups represaliats per delictes de tortura, execucions extrajudicials, desaparició forçada de persones; ara hi inclouen les persones més desvalgudes i històricament humiliades per la violència sexual dels botxins. Ningú no dubta d'incloure en els crims contra la humanitat la pràctica sistemàtica dins d'un context bèl·lic o de violència de grup les dones que han estat violades o mutilades en l'exercici d'un disseny d'humiliació fredament calculat i ferotgement executat. Molts estats es neguen a reconèixer les dones violades com a víctimes i oferir-los indemnitzacions.

Les víctimes sempre són les grans oblidades en aquests processos, denominats transicionals. No es tracta que no estiguin organitzats o no siguin interlocutors en les negociacions. La víctima, de vegades, prefereix quedar en l'oblit perquè té por de les represàlies. La víctima és un destorb per a la part que ha dominat la situació política anterior i que n'ha estat el botxí. El que preocupa és que encara estigui en condicions d'imposar les regles i amenaci de posar obstacles al camí de la pau.

La declaració final reflecteix la pervivència i la persistència d'una situació indesitjable. El lema és que s'ha de continuar treballant-hi; moltes gràcies per reconèixer-ho i recordar-nos-ho a tots.

A

INTRODUCCIÓ

Maria Prandi i Maria Cañadas

Aquesta publicació inclou les ponències presentades en el seminari internacional Drets humans i justícia transicional: gestionant el passat, que l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans de la Generalitat de Catalunya van organitzar conjuntament al final de juny de 2008, en un acte que commemorava el 60è aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans.

El seminari, de dos dies de durada, que va reunir experts i expertes de diverses parts del món, va tenir com a objectiu analitzar polítiques i pràctiques de justícia transicional, a partir de l'estudi de casos i de la identificació dels processos en marxa en diversos continents. Es va tractar la justícia transicional com un procés ple de dilemes i controvèrsies, que pretén gestionar les diferents dimensions que un passat de violacions sistemàtiques dels drets humans planteja a societats que han viscut un conflicte o que es troben en trànsit cap a un règim més democràtic.

El seminari es va estructurar al voltant de quatre taules rodones, que van tractar alguns dels principals eixos temàtics de debat actual que han marcat els processos de justícia transicional arreu del món, i que sens dubte ho continuaran fent. En la seva configuració es va tenir en compte igualment l'experiència internacional que demostra que cada context particular o cada país ha desenvolupat la seva pròpia fórmula i, en aquest sentit, va incloure casos pràctics a cadascuna de les taules rodones, entre els quals alguns referents als principals contextos que han copsat l'atenció de la comunitat internacional en els darrers anys. D'altra banda, i pel que fa a la metodologia, el seminari es va concebre com un espai per a la reflexió conjunta en què, tant els ponents com el públic assistent van poder enriquir, matisar o refutar les diferents aproximacions i els diferents punts de vista plantejats.

Des d'aquesta perspectiva i dins d'aquest marc de treball, un dels eixos de debat principals del seminari va girar al voltant del complex dilema, llargament debatut, entre pau i justícia, des de la seva articulació teòrica fins a la seva plasmació pràctica en processos actualment en marxa. Aquesta qüestió, que es planteja ja de manera embrionària quan els diferents actors armats exploren negociacions de pau, es tradueix molt sovint en la pràctica en un estira-i-arroña al voltant de les controvertides amnisties generals o de les immunitats ad hoc. En aquest sentit, i a partir del seguiment que fa d'aquest tema el Programa de drets humans de l'Escola de Cultura de Pau, s'ha observat de manera reiterada que les negociacions de pau que busquen posar un punt final a conflictes armats, a vegades de llarga durada, en algunes ocasions els és extremament difícil aconseguir-ho. Costa molt equilibrar les necessitats imperioses de posar fi a uns enfrontaments armats que causen nombroses víctimes mortals i violacions dels drets humans i del dret internacional humanitari (DIH) amb l'imperatiu ètic de jutjar els responsables de greus violacions dels drets humans o d'establir mecanismes que busquin la veritat o l'esclariment de fets tràgics per a

una gran majoria de la població civil. En la balança pesen elements de diversa índole, des d'elements vinculats al repartiment del poder polític, i també econòmic, en l'era postconflicte fins a elements més emocionals, com la qüestió àmpliament recollida en la literatura acadèmica que té a veure amb el reconeixement dels drets de les víctimes i la necessitat de reconciliació en l'àmbit individual i col·lectiu de societats que han viscut enfrontades en la seva realitat quotidiana.

Partint, doncs, d'aquesta hipòtesi, la primera taula rodona tenia també com un dels objectius finals el de valorar en quina mesura el fet d'incloure temes clau de justícia en les negociacions de pau pot obstruir de manera significativa els esforços de pau i fins a quin punt no fer-ho pot igualment posar en perill la pau a llarg termini. En aquest sentit, Christine Bell reflexiona al voltant del que ella anomena la "nova llei" de la justícia transicional, que, basada en el dret internacional dels drets humans, en el DIH i en les lleis penals nacionals i internacionals, és alhora flexible i plena d'ambigüitats i controvèrsies. Per Bell la qüestió de les amnisties ha estat un tema recurrent en la majoria de processos de pau i s'ha gestionat en alguns casos establint clares limitacions o claudicant a la necessitat d'arribar a aquest tipus d'acords per posar fi als enfrontaments armats o a les violacions dels drets humans. Bell insisteix igualment en l'article en la necessitat de ser creatius i d'innovar a l'hora de posar en marxa altres possibles mecanismes de justícia transicional que haurien d'incorporar en qualsevol cas un procés de consulta davant de la comunitat local. Més enllà d'aquest marc teòric, Ed García ens proposa una anàlisi comparativa de les lliçons apreses respecte als conflictes de les Filipines i el Nepal des de la perspectiva de la societat civil i el seu impuls en la construcció de pau al continent asiàtic. García assenyalava que en situacions de conflicte violent és imprescindible incloure canvis profunds entorn de quatre eixos: la protecció dels drets humans i del DIH, la creació d'un sistema de govern integrador que inclogui les minories i els sectors més vulnerables de la societat, l'impuls d'un desenvolupament sostenible que permeti cobrir les necessitats bàsiques de la població i reformar els cossos de seguretat per garantir la supremacia civil i el compliment dels codis de conducta per part del sector militar, policial i dels serveis d'intel·ligència. En opinió de l'expert, són aquests canvis els que permetran modificar l'espiral de violència i conduiran de manera molt significativa a la resolució del conflicte.

La segona taula rodona va analitzar els òrgans, processos i models presents en la justícia transicional per, partint de la seva definició, determinar si ens dirigim cap a sistemes complementaris de justícia i, si és així, quins són els límits o els èxits de cadascun dels models. Després de definir el concepte *justícia transicional* com un camp d'estudi en el qual convergeixen el dret internacional, el dret constitucional i la ciència política, Hernando Valencia ens mostra 15 experiències viscudes al món "per enfrontar el difícil problema de forjar una política d'estat presidida per la justícia com a virtut i com a servei públic, que garanteixi

veritat i reparació a les víctimes, retribució als victimaris i reconciliació i pau a la societat, de conformitat amb el constitucionalisme democràtic i el dret internacional dels drets humans". València, però, també insisteix que, a la necessitat de reparació, s'hi afegeix igualment l'imperatiu de l'esclariment de la veritat i de la sanció i que cap estat no hauria d'incomplir el dret de les víctimes a la justícia, reconegut internacionalment. Aquest és un dels eixos transversals que va aparèixer reiteradament al llarg del seminari i que retrobem en alguns dels articles aquí recollits.

Dins d'aquest marc teòric i d'anàlisi de models, les aportacions d'Almudena Bernabeu van una mica més enllà i se centren en l'anàlisi dels impactes de la jurisdicció extraterritorial a Guatemala i El Salvador. Bernabeu afirma que els diferents casos endegats sota aquest model no solament han proporcionat justícia a les víctimes, sinó que, en més o menys mesura, han provocat també indirectament reformes legals i polítiques en l'àmbit intern. El més rellevant és que tot sembla que mostra, segons aquesta autora, que aquestes experiències han reforçat la capacitat de la societat civil en aquests països i que la cerca de la justícia contribueix finalment a enfortir les seves institucions democràtiques. Per la seva banda, Naomi Roth-Arriaza agafa com a estudi de cas les actuacions de la justícia a Guatemala i ens parla del que anomena els "processaments híbrids", especialment orientats a eliminar la doble impunitat en societats en les quals les elits responsables de les violacions dels drets humans del passat es mantenen en el poder en l'era postconflicte o s'integren en noves xarxes criminals responsables de noves violacions, perpetuant així el règim d'impunitat generalitzada. Així, la combinació d'actuacions a les Corts nacionals, l'aplicació de la jurisdicció universal i la creació, en aquest cas, de la Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala poden portar també com a principal *spin-off* una millor capacitat dels juristes locals en temes de dret internacional i la difusió interna de l'estat de dret i de la norma internacional. Segons l'autora, tot i que sovint hi ha una manca de resultats judicials palpables, aquesta línia de treball pot permetre, si més no, canviar les possibilitats d'obtenir justícia en determinats països.

Com a contrapunt d'aquesta reflexió, Ignasi Sardà ens mostra la imatge de la nostra pròpia transició en un mirall imaginari i planteja l'important impuls actual de les polítiques públiques de restitució de la memòria democràtica i l'emergència del moviment memorialista al nostre país. En paraules de Sardà, el model català, encarnat en el Memorial Democràtic i que se circumscriu als principis de veritat i de reparació i que garanteix el dret, personal i col·lectiu, a la memòria, s'està traduint en l'ampliació de drets vinculats a les indemnitzacions a les persones empresonades pel franquisme, la localització, dignificació i, si escau, l'obertura de fosses i la recerca de persones desaparegudes, amb la confecció d'un cens que inclou les èpoques de la Guerra Civil i el franquisme. Finalment, i conceptualitzant la idea del creixent reconeixement internacional al dret de les víctimes, Antoni Pigrau tanca la reflexió entorn d'aquest tema plantejant novament l'obligació dels estats de lluitar contra la impunitat quan es produeixen violacions greus dels drets humans i del DIH, amb el suport de la jurisprudència internacional i prenent com a exemple la posició de la Cort i de la Comissió Interamericana de Drets Humans, que han declarat reiteradament inadmissible en els darrers anys l'aplicació d'amnisties per a determinats delictes. D'aquesta manera, i en paraules de Pigrau, la Llei d'amnistia de 1977 a Espanya es veuria limitada pel dret internacional malgrat que va ser adoptada per un govern democràtic. Pigrau conclou la seva

reflexió proposant un recorregut per les diferents combinacions que es donen entre els mecanismes de justícia transicional, en què argumenta que cada model dependrà del marc estatal de què es parteix, de les característiques del conflicte i del procés de transició, del pes de l'aparell judicial o militar anterior, del suport social del règim anterior, del marc de seguretat i del compromís de les parts en el procés.

La tercera taula va tenir com a eix les víctimes i la justícia com a motor o obstacle per a la reconciliació, però també va aixecar altres qüestions, com la possibilitat que els processos judicials portin a vegades una anomenada “revictimització” de les víctimes o fins i tot la seva utilització o instrumentalització. Jordi Palou indaga de manera exhaustiva el paper de les víctimes tant en els processos de justícia com en els de construcció de pau i es pregunta molt encertadament sobre quins continguts, processos i relacions incideixen o haurien d'incidir de manera més preponderant en aquests procediments. Aquest expert mostra igualment el conflicte real que molt sovint es dona entre els diferents actors i professionals involucrats en la transformació d'un determinat conflicte armat i ens presenta algunes de les iniciatives, tant judicials com extrajudicials, posades en marxa en relació amb els crims comesos en els conflictes de Ruanda i la República Democràtica del Congo, com a exemple de com la via de la justícia i del diàleg poden nodrir-se i reforçar-se mútuament. Palou proposa finalment la creació d'un tractat internacional per a la posada en marxa d'un centre internacional per a la pau i la mediació de conflictes amb recursos suficients per enfrontar-se a la seva tasca. Concretament, la situació de les víctimes a la República Democràtica del Congo és el tema que reprèn Laura Davis en l'article que escriu, en què destaca també de manera preponderant com els acords de Sun City van acabar establint una cultura generalitzada d'impunitat tant en l'esfera política com en el sector de la seguretat. En un conflicte armat caracteritzat, segons Davis, per una epidèmia de violència sexual i de gènere d'una brutalitat extrema, es confonen, però, a vegades víctimes i victimaris en coincidir en un mateix territori conflictes de diversa índole. L'experta subratlla igualment la influència de diversos elements importants respecte a la qüestió de les víctimes, la impunitat i la reconciliació, com ara la inexistència, en aquest cas, de mecanismes jurídics i polítics eficaços en la lluita contra la impunitat o la naturalesa i característiques de les forces armades, que han fet gairebé impossible la seva reconciliació amb la població del país. Davis conclou defensant la necessitat d'establir mecanismes de justícia transicional centrats en les víctimes que preservin de manera més central els seus drets.

Finalment, i prenent les comissions de la veritat com a eix vertebrador de la seva reflexió entorn del paper de les víctimes, Carlos Beristain analitza en l'article que presenta fins a quin punt aquestes han comportat una transformació política, institucional i social a l'Amèrica Llatina. Les comissions han permès, segons aquest expert, no solament aclarir la veritat i ser una plataforma per al treball de les víctimes, sinó també facilitar que les societats assumeixin aquesta veritat i afavorir un debat públic sobre el passat. No obstant això, en la majoria de casos les comissions no han tingut prou poder per fer que els perpetradors de violacions dels drets humans reconeguessin les seves responsabilitats, i les experiències han estat diverses respecte al tema de la implementació efectiva de les reparacions i de les reformes legals o institucionals. Segons Beristain, en alguns països la feina de la comissió ha aportat definicions i dades clau que han canviat la història del país i en d'altres ha estat un agent transformador de la societat si han passat a l'agenda política i hi ha hagut una voluntat ferma de compromís cap a la democràcia i els drets humans.

La quarta taula va tractar la controvertida qüestió de la reparació, que malgrat que és un dret reconegut a les víctimes i una obligació per part dels estats és massa sovint relegada a un segon pla per situar-se temporalment en un estadi més avançat en el procés de justícia transicional. No obstant això, la qüestió de com es repara una societat, individualment i col·lectivament; de com es defineix el concepte de víctima, i de com s'implementa aquest tema en la pràctica són punts cabdals en la culminació de tot procés. En aquest sentit, Lutz Oette analitza la qüestió de la reparació en diversos contextos prenent el Sudan com a estudi de cas específic. En paraules d'Oette cal incloure la reparació en els primers estadis de les negociacions, però també que els diferents actors arribin a una definició consensuada basada en els estàndards internacionals i que aquesta tingui el suport de la comunitat internacional. Les diferents veus de les víctimes han de contribuir des dels inicis a la definició dels programes de reparació i han d'assegurar-ne alhora la implementació efectiva. Segons aquest expert, les diferents organitzacions internacionals, com les Nacions Unides o la Cort Penal Internacional, poden donar un suport important a les polítiques de reparació, però alhora poden tenir papers contradictoris respecte al procés de justícia transicional. El cas del Sudan mostra finalment, segons aquest autor, les dificultats de la implementació d'un programa de reparacions en un conflicte amb un nombre elevat de víctimes i amb una transició política quasi inexistent i com aquesta qüestió pot esdevenir objecte de negociació política.

Quant a la perspectiva de gènere en l'àmbit de la reparació, Julie Guillerot ens mostra a través de l'estudi de cas del Perú la necessitat d'una cerca de la veritat en clau de gènere que es va materialitzar, en el cas de la Comissió de la Veritat i Reconciliació peruana, a distingir els diferents efectes que va tenir la violència política en homes i dones i més concretament a investigar la violència sexual. Guillerot adverteix, no obstant això, que molt sovint la definició de víctima fa invisibles les dones i reproduïx de facto patrons discriminatoris quan, per exemple, la violència sexual no té el mateix rang que altres violacions als drets humans com les desaparicions o les execucions extrajudicials a l'hora d'establir els mecanismes de la reparació. Finalment, l'autora reclama la necessitat que les reparacions transformin les estructures patriarcals de les societats i que reconguin la naturalesa política de la violència que afecta específicament la dona, ja que, d'altra banda, serà ella la que tindrà un paper preponderant en la reconstrucció del teixit social i en la cerca de la veritat en l'etapa de postconflicte. Finalment, José Carlos Rodríguez ens proposa un viatge per l'horror del conflicte al nord d'Uganda i les continuades i vanes temptatives de negociació de pau entre el govern del país i el líder de l'LRA (Exèrcit de Resistència del Senyor), Joseph Kony. En el seu relat, quasi novel·lesc, l'autor ens mostra com la societat civil ugandesa estaria disposada a negociar qualsevol tipus d'acord entre les parts enfrontades per tal d'eliminar les violacions als drets humans a les quals està sotmesa en un conflicte armat que dura ja més de 22 anys. Rodríguez planteja novament aquí la qüestió del dilema entre pau i justícia il·lustrat en aquest cas per l'oposició de la societat civil ugandesa a les ordres de detenció de la Cort Penal Internacional contra els líders de l'LRA i ens mostra així el paper ambivalent que poden tenir-hi les víctimes i les dificultats de les polítiques de reparació en contextos especialment complexos.

La celebració d'aquest seminari ha volgut portar al nostre país els debats i els dilemes que es plantegen societats com la nostra, o s'ho haurien de plantejar, quan exploren l'aplicació dels diferents mecanismes de justícia transicional que han de permetre la reconstrucció

d'una societat trencada. El seminari, plantejat com un espai obert a la reflexió, a l'anàlisi i a les propostes al llarg de dos dies de treballs, ha oscil·lat intermitentment del marc teòric als estudis de casos en diversos continents. En termes generals, han quedat palesos els profunds límits de la justícia transicional, però també les oportunitats reals que es plantegen en les societats que volen superar un conflicte armat o un règim dictatorial.

A banda del recull d'articles, el seminari va aixecar i analitzar altres qüestions d'especial rellevància en l'àmbit de la justícia transicional, que resumim de manera esquemàtica a continuació.

- És una idea generalment admesa que no pot haver-hi justícia transicional sense l'administració de justícia. *Justícia* i *pau* són conceptes contradictoris, sinó complementaris, i un dels reptes principals és superar aquesta tensió sent fermes amb els objectius i flexibles amb els mitjans. Aquests dos àmbits comparteixen dosis de realisme i pragmatisme juntament amb principis que cerquen un fi comú, que és reduir el patiment humà. La justícia transicional és un procés extremadament complex i de llarga durada que exigeix un treball a curt i llarg termini.
- Els drets humans són un imperatiu i cal que tinguin un paper preponderant en els processos de pau, facilitant la participació de tots els actors rellevants en sentit descendent, des de les elits polítiques, i en sentit ascendent, des de la societat civil i les víctimes. S'ha d'aconseguir la institucionalització de la protecció dels drets humans durant les negociacions, però aquesta ha de prosseguir després en el procés de construcció de la pau.
- No pot haver-hi justícia transicional si no hi ha transició política. Un procés controlat completament pels mateixos governants del règim anterior no pot comportar un autèntic procés de justícia transicional. D'altra banda, no hi ha en termes generals transició política sense que existeixi una forta pressió social.
- Encara que no és possible –o potser no és aconsellable– establir models de justícia transicional universalment aplicables, sí que és possible establir alguns principis generals, com: a) la creació d'un marc social que permeti aclarir la veritat, l'aplicació de justícia, la reparació a les víctimes i la reconstrucció del teixit social; b) la importància de la protecció a les víctimes i als defensors de drets humans en aquest nou marc social; c) la comprensió del conflicte, de la seva complexitat i dels múltiples factors que han ocasionat la crisi; d) la importància tant dels acords de pau dialogats com dels instruments de supervisió i de seguiment de les condicions de seguretat que eliminin factors de retroalimentació del conflicte; e) la necessitat de demanar responsabilitats a aquells actors internacionals que han promogut i potenciat conflictes; f) la participació activa de les organitzacions i de les institucions locals legitimades; g) l'establiment d'una estratègia d'acompanyament de les víctimes durant tot el procés de justícia transicional i la promoció de la reparació comunitària a més de la individual; h) la importància del paper que desenvolupen les víctimes, que són les que en tot moment impulsen el procés de justícia transicional, i mantenir-les plenament informades sobre qualsevol iniciativa judicial, o no judicial, perquè puguin prendre part activa en les decisions; i) la dignitat individual i col·lectiva de les víctimes és crucial en tot el procés de justícia transicional.

- La utilització de les vies judicials obertes a través de la jurisdicció universal en diferents països pot ser una eina útil per a les víctimes per recuperar la seva veu, reunir proves i eventualment col·laborar a generar la pressió necessària sobre el règim que es vol modificar, actuant com a catalitzadors dels canvis. Mentre que en una primera etapa dels processos de justícia transicional les tasques de recerca de la veritat i de reconciliació ocupaven el centre del procés, cada vegada sembla més difícil que els processos actuals i futurs no donin cabuda als aspectes de justícia i de reparació de les víctimes.
- Les amnisties generals són contràries al dret internacional i s'han de produir, per tant, amb caràcter de gran excepcionalitat i han d'exceptuar els crims contra la humanitat. La realitat ens obliga a aplicar-ne, però, en alguns casos per facilitar processos de desarmament, desmobilització i reintegració (DDR) o per avançar en la resolució de conflictes estancats. La possibilitat de fer diferents interpretacions de les lleis no necessàriament perjudica els processos de justícia transicional, sinó que pot ser, en canvi, una oportunitat per avançar. S'han d'aprofitar els mecanismes de justícia tradicional existents per apropar la justícia a la població local, però alhora identificar-ne els límits, per la qual cosa es recomanen sistemes de justícia complementaris. La Cort Penal Internacional apareix com un actor nou en l'escenari de la justícia transicional. Té l'avantatge de restar al marge dels processos concrets de negociació que es produeixen en un conflicte concret, però té l'inconvenient que no és competent en relació amb determinats països i que fins ara tan sols ha iniciat processos en relació amb violacions perpetrades en països africans. Però pot tenir un paper complementari rellevant en els processos de justícia transicional actuals i futurs i ha estat una fita molt rellevant per a la lluita contra la impunitat en determinats contextos.

La qüestió de la reparació és un tema extremament complex que s'ha d'incloure des del principi del procés de justícia transicional i que ha de relacionar-se amb els altres processos previstos perquè no quedi aïllat. Existeix la necessitat d'ampliar la llista de violacions considerades més greus, incloent-hi la violència sexual. Les víctimes en moltes ocasions no estan articulades en xarxes i associacions que exigeixen els seus drets a reparacions, per tant, és important que s'ajudi el desenvolupament de capacitats locals perquè les víctimes puguin articular les seves demandes i generar les seves pròpies agendes. La percepció de les víctimes és que no rebran compensacions o que les seves expectatives no seran satisfetes. Aquest fet i la por de la represàlia fa que en moltes ocasions la víctima tan sols esperi poder retornar a la seva vida anterior al conflicte. Respecte a la violència sexual s'han millorat els estàndards de tipificació d'aquest tipus de delictes, però cal abordar la violència contra les dones de manera més estructural, recollint la complexitat d'aquest tema. Les dones continuen sent les grans oblidades malgrat que estan sotmeses a formes de violència molt específiques i molts estats continuen sense preveure compensacions per a aquest col·lectiu. Malgrat això, els grups defensors de drets humans cada vegada donen més pes a les dones com a víctimes dels conflictes i a la seva capacitat mobilitzadora.

Des del Programa de drets humans de l'Escola de Cultura de Pau volem agrair novament a tots els autors i autores així com a les persones participants en els debats les seves aportacions i esperem que el fet d'haver plantejat qüestions cabdals com aquestes, no excloses

però de controvèrsia, contribueixi no només a ampliar les fronteres i les dimensions de la reflexió individual i conjunta, sinó també a fer possibles experiències reals més integradores de justícia i de pau que donin resposta als grans i importants dilemes que afronta la humanitat en aquest segle.

B

PAU VERSUS
JUSTÍCIA: EL
PAPER DELS
DRETS HUMANS
I DEL DRET
INTERNACIONAL
HUMANITARI EN
ELS ACORDS DE
PAU

B1. LA “NOVA LLEI” DE LA JUSTÍCIA TRANSICIONAL

Christine Bell¹

Aquest article sosté que la combinació de la pràctica d'acord de pau i els desenvolupaments legals ha donat lloc a una nova llei de justícia transicional. Aquesta “nova llei” es basa en la normativa dels drets humans, el dret humanitari, el dret penal internacional i el dret penal comú, però no es pot justificar des del punt de vista de cap d'aquests sistemes per si sol (i, per tant, continua sent discutida). La “nova llei” es pot veure com una nova pràctica de desenvolupament en lloc de com una llei nova, però troba una certa base en les normes del dret tou que emergeixen amb referència a la justícia transicional i a l'exercici d'estats i organitzacions internacionals.

El document “planteja” aquesta nova llei i, a continuació, examina com es pot avalar respecte al dret i a la pràctica, i n'il·lustra les ambigüitats i les controvèrsies. A continuació, la presentació assenyalava les dificultats per aclarir millor o resoldre aquests dilemes i controvèrsies, recorrent al marc legal dels drets humans i al dret humanitari. Més endavant, explora els avantatges i desavantatges de la “nova llei” i examina si és aconsellable intentar aclarir les ambigüitats de la “nova llei” recorrent a normativa legal addicional. Finalment, el document conclou suggerint de manera una mica provocativa que existeix un cert atractiu a causa de l'estat actual d'incertesa legal al voltant de la justícia transicional, ja que es permet la imposició d'una obligació per combatre la impunitat i alhora es deixa un cert marge de flexibilitat en les negociacions de pau.

B1.1. LA NOVA LLEI DE LA JUSTÍCIA TRANSICIONAL

La nova “llei” de la justícia transicional es pot plantejar de la manera següent.

1. Les amnisties generals que cobreixen delictes internacionals greus no estan permeses.
2. No obstant això, cal un cert grau d'amnistia, ja que les persones presoneres que han pres part en conflictes i que han estat detingudes han de ser alliberades, desmilitaritzades, desmobilitzades i se'ls ha de permetre la reintegració.
3. S'han d'establir, de manera creativa, mecanismes destinats a conjugar el compromís normatiu amb la rendició de comptes, per mantenir l'alto el foc i desenvolupar els compromisos constitucionals en el si de l'acord de pau. Es poden utilitzar els enfocaments següents:

¹ Aquest document es basa en C. BELL, *Negotiating Justice? Human Rights and Peace Agreements*, Consell Internacional per a l'Estudi dels Drets Humans, 2006, i n'amplia el capítol V, que es va basar en un document de recerca encarregat pel projecte titulat “Transitional Justice”, de Naomi Roht-Arriaza (2006). Ambdós estan disponibles a www.ichrp.org.

(a) Mecanismes gairebé legals que ofereixen maneres de retre comptes que no siguin processos de dret penal amb enjudiciament, com ara comissions de la veritat, o bé

(b) un enfocament ramificat que prevegi processos penals internacionals per als autors dels crims més greus, juntament amb mecanismes locals dissenyats de manera creativa que busquin una sèrie d'objectius, com ara la rendició de comptes i la reconciliació per als qui es trobin al final de la cadena de responsabilitat i una amnistia general per als de graus inferiors.

4. En cas que s'instaurin mecanismes nous, s'hauran de dissenyar establint el nombre màxim de consultes possibles amb les comunitats afectades.

5. Si alguna de les parts dóna mostres de manca de compromís amb l'acord de pau i, en particular, de retorn a la violència, qualsevol compromís sobre la justícia penal ha de quedar invalidat i revocat mitjançant l'ús de la justícia penal internacional.

B1.2. ORÍGENS DE LA NOVA LLEI I AMBIGÜITATS

Les amnisties generals que cobreixen crims greus no estan permeses

El dret internacional declara amnisties generals per a “crims greus subjectes a la Llei internacional”. Aquesta prohibició s'ha articulada en el principi 19 dels Principis actualitzats de la lluita contra la impunitat, que estipulen que:

“Els estats han d'emprendre recerques ràpides, minucioses, independents i imparcials de les violacions dels drets humans i del dret internacional humanitari i adoptar les mesures adequades respecte als seus autors, especialment en l'àmbit de la justícia penal, perquè siguin processats, jutjats i sancionats degudament.”

Aquests principis defineixen crims greus, d'acord amb el dret internacional, com ara:

“Violacions greus de les convencions de Ginebra de 1949 i del Protocol addicional de 1977 i altres violacions del dret humanitari internacional, que són crims d'acord amb el dret internacional, genocidi, crims contra la humanitat i altres violacions dels drets humans protegits internacionalment, que són crims d'acord amb el dret internacional i/o que el dret internacional exigeix que els estats sancionin, com la tortura, la desaparició forçada, l'execució extrajudicial i l'esclavitud.”

Així mateix, l'informe del secretari general de les Nacions Unides a *The Rule of Law and Justice in Conflict and Post-Conflict Societies* (L'estat de dret i la justícia transicional en les societats en conflicte i postconflicte), de l'agost de 2004, esmenta en la recomanació 64 que els mandats i les resolucions del Consell de Seguretat i els acords de pau han:

(c) de rebutjar qualsevol aprovació d'amnistia per genocidi, crims de guerra o crims contra la humanitat, inclosa la que està relacionada amb els delictes internacionals ètnics, de gènere i sexuals, i d'assegurar que cap amnistia d'aquest tipus prèviament concedida no sigui un obstacle per al processament davant de qualsevol tribunal establert per les Nacions Unides o que tingui el seu suport;

(d) d'assegurar-se que les Nacions Unides no estableixin o no participin directament en cap tribunal que tingui, com a sancions possibles, el càstig capital.

La prohibició de l'amnistia general per a aquests crims també troba una base de "dret dur" en una sèrie de tractats que requereixen específicament perseguir legalment les violacions. Aquestes fonts legals semblen excloure l'amnistia, almenys, per al subconjunt de crims següents: tortura, genocidi i incompliments greus de les convencions de Ginebra, que inclouen el següent si es cometen contra persones protegides (com ara personal mèdic i religiós i presoners) i estan protegides contra la propietat mitjançant la Convenció (propietat clarament civil): homicidi intencional; tortura o tractes inhumans, inclosos els experiments biològics; causa de sofriments deliberadament; atemptat greu contra la integritat física o la salut, i destrucció massiva i apropiació de la propietat no justificada mitjançant la necessitat militar i duta a terme de manera il·legal i injustificada. Les obligacions principals del tractat són les següents:

- (i) Convenció sobre genocidi: les persones que cometen genocidi han de ser sancionades.
- (ii) Convenció contra la tortura: la presumpta tortura ha de ser investigada i, si l'Estat té jurisdicció d'acord amb alguna de les bases enumerades, ha d'extradir l'autor del delictes o "presentar el cas davant de les autoritats competents per a la seva acusació".
- (iii) La Convenció Interamericana sobre desaparició forçada de persones i la Convenció Interamericana sobre la tortura tenen disposicions similars.
- (iv) Convencions de Ginebra de 1949: es requereix que se cerquin o persegueixin les persones acusades de violacions greus, o que les extradixin a un estat que ho dugui a terme. No obstant això, aquest requisit només s'aplica a conflictes internacionals que d'acord amb el Protocol I de les convencions de Ginebra inclouen conflictes que impliquen "moviments nacionals d'alliberament" –un terme que es veu actualment com a anacrònic i que hi ha estats que es resisteixen a usar-lo per referir-se a actors armats. En els casos en els quals el Protocol I s'aplica, també afegeix a la llista d'"infraccions greus" qüestions com:

Fer objecte d'atac una persona sabent que està fora de combat; ús pèrfid del signe del Comitè Internacional de la Creu Roja (en la sigla en anglès, ICRC), o altres signes protegits per les Convencions; pràctiques de l'apartheid i altres pràctiques inhumanes i degradants, basades en la discriminació racial.
- (v) La Convenció sobre la Imprescriptibilitat dels Crims de Guerra i dels Crims de Lesa Humanitat manté que el pas del temps no pot impedir els processaments pels crims de guerra, crims contra la humanitat i genocidi.
- (vi) L'altra font principal d'obligacions basades en tractats que afecten l'abast de l'amnistia es troba en els tractats generals de drets humans en l'àmbit internacional i regional, inclòs el Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics (en la seva sigla en anglès, ICCPR), la Convenció Americana dels Drets Humans i la Convenció Europea dels Drets Humans. Aquests tractats prohibeixen clarament la privació del dret a la vida, incloent-hi les desaparicions arbitràries, les execucions extrajudicials i la tortura.

Tot i que els tractats no contenen referències explícites del procés judicial o de l'amnistia, sí que prohibeixen les violacions subjacents i preveuen el dret de fer un recurs (en termes generals) i que s'escoltin les víctimes davant d'un tribunal competent en violacions i drets. Això sembla deixar obertes les qüestions de si la sanció i el procés judicial són necessaris o si hi ha altres plantejaments de tipus "justícia reparadora" que poden complir les obligacions dels drets humans. La jurisprudència relativa a la tortura i al dret a la vida, en particular, requereix cada vegada més una recerca adequada que permeti trobar una decisió de culpabilitat o innocència. En alguns casos, els tractats i els organismes internacionals parlen de processament o de sancions. Aquestes obligacions s'apliquen a règims posteriors amb relació a abusos dels drets humans del règim anterior, sempre que l'Estat hagi format part de totes les convencions.

Crims contra la humanitat i grans abusos dels drets humans. A més d'aquestes disposicions del tractat, existeixen fortes discussions sobre el fet que alguns drets fonamentals estan protegits segons el dret comú i s'apliquen fins i tot en aquells casos en què els tractats principals no han estat ratificats. Aquestes discussions s'han vist reforçades per la noció de "crims contra la humanitat" com a crims que no poden ser amnistiats. Els crims contra la humanitat es defineixen en els estatuts que estableixen els tribunals penals internacionals per a Ruanda i l'antiga Iugoslàvia, el Tribunal Penal Especial de Sierra Leone i en l'Estatut de Roma del Tribunal Penal Internacional (en la seva sigla en anglès, ICC). Inclouen crims com l'assassinat, l'esclavitud, la deportació, l'empresonament, la tortura i la violació. És necessari que aquests crims formin part d'un atac sistemàtic o ampli i que estiguin dirigits a la població civil. Quant a violacions dels drets humans, la violació ha de ser considerada greu. Si bé durant bastant temps s'ha permès que els estats persegueixin legalment aquests crims, està començant a plantejar-se el principi que els estats tenen l'obligació de perseguir legalment crims contra la humanitat. És cert que s'han incrementat les declaracions de jurisdicció universal (la capacitat dels estats sigui on sigui) de perseguir legalment aquests delictes independentment del lloc on es produeixin.

No obstant això, es necessita una certa amnistia, a causa de la necessitat que s'alliberin, desmilitaritzin, desmobilitzin i es permeti reintegrar els presoners que han pres part en els conflictes.

Sembla que es permet i fins i tot sigui necessari un cert nivell d'amnistia. En l'article 6 (5) del Protocol II de les convencions de Ginebra es pot llegir: "En el cessament de les hostilitats, les autoritats han de procurar concedir una amnistia com més àmplia millor a les persones que hagin pres part en el conflicte armat o que es trobin privades de llibertat, internades o detingudes per motius relacionats amb el conflicte armat." Tot i això, el punt de vista de l'ICRC és que aquesta disposició no s'aplica a les persones que han comès crims d'acord amb el dret internacional.² Les recomanacions de la Secretaria General de les Nacions Unides i els Principis actualitzats sobre la impunitat també semblen preveure que l'ús de l'amnistia és legítim en determinades ocasions.

² Carta de la divisió legal d'ICRC al fiscal del TPII del 24 de novembre de 1975 i al Departament de Dret de la Universitat de Califòrnia del 15 d'abril de 1997, amb referència a CDDH, Official Records, 1977, vol. IX, p.319, segons s'esmenta a PEJIC (2002) a n. 77.

També és important observar que els estàndards dels drets humans exigeixen alliberar les persones empresonades per motius com la llibertat d'expressió o l'associació; la persecució d'aquestes activitats com si fos un crim és en si mateix una violació de les normes sobre drets humans. No obstant això, és problemàtic aconseguir-ho mitjançant una "amnistia" que, segons la seva pròpia definició, dona per fet que el crim s'ha comès (principi 24 d'impunitat).

També es pot argumentar que el concepte d'un cert abast d'amnistia es basa en la normativa dels drets humans. Orentlicher ha sostingut que els estats que operen sota restriccions comunament associades amb la transició política podrien complir les obligacions derivades del tractat mitjançant acusacions exemplars –centrant-se, per exemple, en aquelles persones en qui recau principalment la responsabilitat derivada d'atrocitats sistemàtiques o en persones que es creia que han comès crims notoris que simbolitzaven les pèrdues de valor d'un règim.³ Això suggereix un cert paper residual per a l'amnistia.

Ambigüitats que encara hi persisteixen

No obstant això, aquestes dues primeres declaracions de la "nova llei" contenen ambigüitats. En particular, no delimiten clarament on finalitza la prohibició d'aplicació de l'amnistia o l'àmbit del possible compromís entre crims que poden ser objecte d'amnistia i crims que no ho poden ser.

No hi ha una "llista" fàcil d'elaborar per als negociadors i això significa que la instrucció clara, la manera més fàcil de garantir que els mitjancers exerceixen un paper normatiu, no és possible. La Llei, tal com està desplegada actualment, no ho permet.

Quina és la llista exacta dels crims als quals no es pot concedir amnistia?

La definició de crims greus d'acord amb el dret internacional, tal com s'ha establert anteriorment, parla "d'altres violacions de la Llei humanitària internacional" en una definició que té elements circulars o ambigus: "els crims són crims greus quan es consideren crims greus". Explorar quins poden ser aquests crims mostra un aspecte gris del dret internacional. L'article 3 de les convencions de Ginebra i el Protocol II s'apliquen a conflictes armats sense caràcter internacional. No imposen explícitament l'obligació de perseguir legalment i sancionar. Està àmpliament acceptat que permeten establir una responsabilitat individual, així com perseguir legalment i sancionar, i el dret internacional sembla encaminar-se cada vegada més cap al principi que les "violacions greus requereixen ser processades i sancionada i fins i tot permeten la jurisdicció universal". La noció de processament i sanció es basa en certa mesura en el fet que aquests crims s'han inclòs a l'Estatut de Roma de l'ICC i en els estatuts del Tribunal Penal Internacional per a l'ex-Iugoslàvia (TPII) i de Ruanda, la qual cosa ha impulsat la idea que el processament i la sanció són necessaris.

³ DIANE ORENTLICHER, "Settling Accounts Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency" 1, *The International Journal of Transitional Justice*, 2007, 10-22, a 14; vegeu també ORENTLICHER, 1991, "Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime", 100 *Yale Law Journal* 2.537-2.615, a 2548, i ROHT-ARRIAZA, NAOMI (1990) "State Responsibility to Prosecute Grave Human Rights Obligations in International Law", 78 *Cal. L. Rev.* 449-513, a 505-511.

La llista de crims és àmplia i inclou: violència contra la vida, la salut i el benestar físic i mental de les persones, en particular l'assassinat, així com tractes cruels com la tortura, la mutilació o qualsevol forma de càstig corporal. No obstant això, a causa de la falta de claredat respecte a si el processament i la sanció estan permesos o són necessaris, no queda clar quins casos poden ser objecte d'amnistia. Sorgeix una segona zona grisa relativa a la naturalesa del vincle entre aquests crims i el grau de conflicte predominant; quin nivell de conflicte és necessari per provocar aquests crims i quin vincle s'ha d'establir entre crim i conflicte.

Quin nivell d'amnistia es pot permetre?

Llavors, quin nivell d'amnistia es pot permetre? Aquí, de nou, la resposta és poc clara. En primer lloc, els crims de guerra individuals que mai no van ser violacions greus, ni quan es tractava de conflictes de caràcter no internacional, i les violacions de l'article 2 de les Convencions de 1949 i del Protocol II poden ser amnistiats, sempre que no constitueixin també crims contra la humanitat pel fet d'haver format part d'un atac generalitzat i sistemàtic. Es pot argumentar que alguns conflictes, per exemple el d'Irlanda del Nord (vegeu més avall), no impulsen el dret humanitari (tot i que hi ha opinions que addueixen que determinats períodes del conflicte cauen en el seu àmbit). No obstant això, en els casos en què s'aplica, aquesta llista composta de crims ja resulta bastant llarga.

Com a mínim, és possible concedir l'amnistia a crims com la traïció o la rebel·lió comeses per forces insurgents (encara que curiosament alguns acords de pau adopten una forta posició a favor del cop d'estat). Per exemple, l'Acord de Pau de Costa d'Ivori sosté que "el Govern de Reconciliació Nacional ha d'adoptar les mesures necessàries per assegurar la posada en llibertat i l'amnistia de tot el personal militar detingut per haver estat acusat d'amenaçar la seguretat de l'Estat i ha de permetre que puguin acollir-se a aquestes mesures els soldats que viuen a l'exili" (Acord Linas-Marcoussis, article 3(i)); perquè una amnistia d'aquest tipus pugui incloure crims internacionals greus, una clàusula separada podria excloure'ls, tal com ho va fer l'Acord de Costa d'Ivori ("La Llei d'amnistia no significa en cap cas que no es castigui els que hagin comès infraccions greus de tipus econòmic i violacions greus dels drets humans i el dret internacional humanitari", article 3(ii)). Una conclusió que se'n pot extreure és que la llista de crims possibles que poden ser amnistiats sembla poc important, curta i no particularment útil en termes de concedir als mitjancers espai de maniobra.

En segon lloc, es pot atorgar l'amnistia als crims que violen només el dret d'àmbit nacional. Això pot incloure crims secundaris com ara la mutilació, l'incendi intencionat i d'altres de la mateixa índole si no són comesos per forces relacionades amb l'Estat, es cometen durant un conflicte armat o tenen un caràcter prou generalitzat i sistemàtic per ser considerats crim contra la humanitat. No obstant això, la direcció actual, que està prenent la jurisprudència sobre el dret a la vida i la tortura, en particular en l'àmbit regional, sembla indicar que l'agressió greu i l'assassinat s'haurien d'extreure completament de l'equació, ja que això suposaria una violació de l'obligació positiva de l'Estat, d'acord amb les convencions dels drets humans internacionals de protegir de manera activa la vida i impedir la tortura, els tractes inhumans i degradants, mitjançant lleis penals adequades, procediments de recerca i processament.⁴ D'aquesta manera, s'hi podrien incloure delictes comesos en conflictes en els quals fins i tot no s'ha impulsat el dret humanitari.

⁴ Vegeu, per exemple, *Jordan v. United Kingdom*, 2003, 37 EHRR 2.

Els comentaristes que sostenen que la normativa dels drets humans exigeix un processament i un judici sovint han desestimat aquest requisit a l'hora d'enfrontar-se als delinqüents i delictes greus. No obstant això, la jurisprudència sobre els drets humans es desenvolupa a través de les demandes individuals plantejades: les organitzacions de drets humans, almenys en els seus mecanismes de demanda, no prenen decisions abstractes. Això permet tenir molt poc en consideració el tracte rebut per les víctimes o la societat en general mitjançant un enfocament selectiu, però requereix exercir les funcions de jutge per saber si s'han violat o no els drets de les persones, dins d'un marc que no estava dissenyat per intentar retre comptes dels actes comesos en el transcurs d'un conflicte violent.

Compensacions permeses:

L'abast i els requisits d'una possible solució intermèdia entre l'amnistia general i la plena rendició de comptes també són poc clars. La "nova llei" plantejava dues possibilitats. La primera implicava concedir una amnistia menys "general" duent a terme processos de rendició de comptes, sense arribar a judicis penals. La segona suggeria la possibilitat d'entaular judicis als inculpat i als infractors dels graus superiors, i tenir maneres alternatives de retre comptes i fins i tot amnistia per als graus inferiors. No obstant això, si bé és cert que aquestes dues opcions són les que apareixen amb més freqüència a la pràctica, cap no encaixa del tot amb la Llei actual, que requereix que es retin comptes.

Mecanismes gairebé legals que ofereixen formes de rendició de comptes que no siguin processos de dret penal que desemboquin en sancions, com ara comissions de la veritat o

La literatura acadèmica ha començat a suggerir que hi ha diferents tipus d'amnisties, algunes de les quals ofereixen la possibilitat d'acatar les normes de "justícia" i, possiblement, el dret internacional, i d'altres no, d'acord amb la mesura en què l'amnistia s'associa amb alguna disposició de rendició de comptes i amb una lògica per aconseguir la pau sostenible.⁵

És possible la veritat per a l'amnistia/recerca sense processos judicials? Una de les qüestions primordials de la impunitat, en particular amb relació als processos de pau, és la negació de la informació o "veritat" a les víctimes i als seus familiars. Els Principis actualitzats sobre la impunitat comencen amb una secció que detalla un "dret a saber" que posa èmfasi en el "dret inalienable a la veritat". Molts dels objectius instrumentals de la rendició de comptes indicats anteriorment, com ara la reconciliació o la reforma institucional o fins i tot la recerca, poden facilitar-se en part mitjançant una informació completa i acurada sobre el tipus d'abusos que es van produir, les institucions o els mecanismes que els van facilitar, quines persones els van cometre i què va succeir a les víctimes. Les comissions de la veritat són una pràctica bastant generalitzada. Si bé els poders, les competències i l'efectivitat varien substancialment, totes reclamen oferir alguna forma de rendició de comptes respecte al passat, en general en un sentit més social que individual. Almenys, les comissions de la veritat pretenen establir algun tipus de registre de les violacions i dels abusos comesos.

⁵ Vegeu, per exemple, RON SLYE. "The Legitimacy of Amnesties Under International Law and General Principles of Anglo-American Law, Is a Legitimate Amnesty Possible?", 2002-2003, 172-247 (de fet, Slye troba que només una amnistia, la sud-americana, és la que és més a prop de complir les condicions que s'identifiquen per legitimar l'amnistia).

La recerca o la consulta que manca de processos judicials semblen atorgar un “dret a la veritat”. Llavors, la recerca que no arriba a l'acció penal o a la sanció forma un possible compromís entre la plena rendició de comptes i l'amnistia general? La més coneguda, la Comissió de la Veritat i la Reconciliació de Sud-àfrica (TRC), va concedir de manera efectiva la veritat a canvi d'amnistia: l'amnistia es va intercanviar per la divulgació plena de la veritat.⁶ Els defensors de la Comissió de la Veritat i la Reconciliació de Sud-àfrica no ho van justificar merament com un intercanvi pragmàtic entre veritat i justícia, sinó que van al·legar que hi havia objectius que es podien complir recorrent al mecanisme de la Comissió de la Veritat que no es podien complir mitjançant judicis. Els judicis, per la seva naturalesa, s'han d'enfrontar a proves irrefutables per avaluar la culpabilitat o la innocència d'una persona. Les víctimes queden reduïdes a la categoria de “mers testimonis” i són l'Estat i els acusats les principals parts implicades. Al contrari, una comissió ben dirigida, s'argumenta, pot centrar-se en patrons generals de les violacions, centrar-se en les víctimes i dissenyar procediments que les respectin, examinar la rendició de comptes institucional, així com la rendició de comptes individual i, en general, enfrontar-se a les diferents “zones grises” pel que fa a la culpabilitat i la rendició de comptes que els conflictes tendeixen a generar.

A més, en oferir un estimul clar per divulgar informació (en comptes de desincentivar), és possible que siguin més efectives que els judicis a l'hora de divulgar informació i “veritat”. La mateixa TRC en l'informe també declara que no s'ha rebutjat la “justícia”, sinó que s'ha ofert de fet un concepte de “justícia reparadora”, és a dir, la justícia com a procés entre víctima, autor i comunitat, en lloc d'una justícia com a càstig retributiu. Quan va ser impugnada davant del Tribunal Constitucional en termes de drets humans, aquest va donar suport a la legislació, tot i que va fer molt poca atenció al dret internacional (es van basar, en part, en l'article 6 (5) del Protocol II de les Convencions de Ginebra).⁷

Per tant, és possible que a vegades la recerca per si sola pugui complir la normativa internacional que requereix que els inculpats retin comptes? Mentre les normes sobre la tortura, el genocidi i les Convencions de Ginebra parlen de “processament”, les principals normes dels drets humans no esmenten la necessitat de perseguir-ho legalment i això sembla deixar oberta l'única porta de recerca. L'estat dels Principis actualitzats sobre la impunitat com a principis en lloc de la “lleï”, que posa èmfasi en el dret a saber, també sembla suggerir que el “dret dur” deixa als negociadors la possibilitat de treballar amb un ampli espectre de tipus de rendició de comptes, des de la recerca fins a l'acusació i la condemna.

No obstant això, els grans tribunals nacionals i internacionals i els ens gairebé judicials que han estudiat aquesta qüestió no han adoptat aquest punt de vista. A més, no s'ha comprovat que l'existència d'una comissió de la veritat o fins i tot les sancions administratives canviïn les obligacions de l'Estat a investigar i, si està garantit, perseguir legalment. En paraules del Tribunal Interamericà dels Drets Humans en el “cas Barrios Altos”, 2001:

Són inadmissibles les disposicions d'amnistia, les disposicions de prescripció i l'establiment d'excloents de responsabilitat que pretenguin impedir la recerca i sanció dels res-

⁶ Promoció del National Reconciliation Act, número 34 de 1995, previst per “concedir l'amnistia a persones que han divulgat tots els fets rellevants relacionats amb actes associats amb un objectiu polític comès en el transcurs dels conflictes del passat durant aquest període”.

⁷ *Azapo vs. President of the Republic of South Africa*, 1996 (4) SA 562 (CC).

ponsables de les violacions greus dels drets humans com la tortura, les execucions sumàries —extralegals o arbitràries— i les desaparicions forçades, totes prohibides per contravenir drets inderogables reconeguts pel Dret Internacional dels Drets Humans. [Més èmfasi.]⁸

La jurisprudència nacional i la legislació a les Amèriques també han afirmat cada vegada més aquest punt de vista, tal com també ho ha fet el Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides en abordar els requisits de l'ICCPR. A més, els Principis actualitzats sobre la impunitat afirmen clarament que “el fet que l'autor reveli les violacions comeses per ell mateix o per altres per beneficiar-se de les disposicions favorables de les lleis relatives al penediment no l'eximirà de responsabilitat penal o d'un altre tipus” (principi 28).

Renunciar a la sanció? Què hi ha, doncs, de la recerca, el processament i la no-sanció mitjançant l'ús del perdó o altres mesures? La invocació de Sud-àfrica en la justícia reparadora i en la confessió com una sanció obre per si mateixa encara més la possibilitat de definir *sanció* com una cosa diferent de la presó. La recerca d'antecedents, per exemple, també es podria considerar punitiva. Els Principis actualitzats sobre la impunitat no ho descarten com un “compromís” d'amnistia. El principi 24 suggereix que “fins i tot quan tingui com a finalitat crear condicions propícies per assolir un acord de pau o afavorir la reconciliació nacional, l'amnistia i altres mesures de clemència s'aplicaran dins de límits”. Un d'aquests límits és que és possible que els autors de diversos delictes greus d'acord amb el dret internacional no es beneficiïn d'aquestes mesures fins que l'Estat hagi complert amb les obligacions d'encausar, jutjar i castigar aquests autors de delictes (principi 24 juntament amb el principi 19). Si bé el principi 19 parla de “justícia penal”, deixa obert el significat del terme *sanció*, que constitueix una sanció i, en cas d'empressonament, quin període de condemna és adequat, encara que no queda clar si la Comissió de la Veritat i la Reconciliació a Sud-àfrica, que tenia una de les amnisties amb més matisos i amb més “rendició de comptes”, es podria haver presentat com a “justícia penal”. El principi 28 sembla indicar que la reducció de la condemna és almenys adequada i estableix que “la revelació només pot ser causa de reducció de la pena per contribuir a la manifestació de la veritat”.

No obstant això, sorgeix un cert dubte sobre la pertinència de la sanció esmentada segons les declaracions dels organismes de drets humans internacionals, que semblen anar en el sentit de considerar la rendició de comptes com un càstig en el sentit tradicional.⁹ En contra

⁸ I/A Court H.R., *Case of Barrios Altos vs. Peru*. Judici del 14 de març de 2001, § 41.

⁹ Les declaracions més clares provenen del sistema interamericà. Ja el 1992, la Comissió Interamericana va sostenir que les amnisties generals violaven els articles 8 i 25 de la Convenció Americana, llegida conjuntament amb l'article 1 que estableix la responsabilitat de l'Estat. Aquestes determinacions, en els casos en què estaven implicats l'Argentina, El Salvador, l'Uruguai i Xile, es basaven totes, entre altres coses, en la decisió del Tribunal Interamericà en el cas Velásquez-Rodríguez, que va trobar que l'Estat tenia l'obligació d'investigar i processar les violacions greus. Vegeu el cas Velásquez-Rodríguez, OAS Doc. OEA/Ser.L/V/III.19, doc. 13 (1988); Comissió Interamericana de Drets Humans, Informe sobre la Situació dels Drets Humans, OAS Doc. OEA/Ser.L/V/II.82, doc. 26 (1992) (El Salvador); OEA/Ser.L/V/II.82, doc. 25 (1992) (l'Uruguai); OEA/Ser.L/V/II.82, doc. 24 (l'Argentina). El Tribunal Europeu de Justícia ha trobat obligacions similars, p. e. a *Streletz, Kessler & Krenz vs. Alemanya*, Tribunal Europeu de Drets Humans, 22 de març de 2001, § 86; *Akkoç vs. Turquia*, Tribunal Europeu de Drets Humans, 10 d'octubre de 2000, § 77. El Comitè de les Nacions Unides de Drets Humans, que examina les exigències de l'ICCPR, ha trobat que fins i tot els recursos disciplinaris i administratius no eren “adequats ni eficaços” segons l'article 2 (3) del Pacte davant violacions greus i aquesta acció penal era necessària per a aquestes violacions. General Comment No. 20, *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies* (compilació de comentaris generals i recomanacions adoptats pels òrgans de tractats de drets humans) Nacions Unides Doc. HRI/GEN/1/Rev. 1 a 30 (1994).

d'això, es pot observar que els mecanismes de la justícia reparadora formen part ara de la justícia penal interna en moltes situacions no conflictives. En l'àmbit intern, es consideren formes progressives de responsabilitat penal, i no una negació de la rendició de comptes o d'excepció per a la justícia penal.

El cas d'Irlanda del Nord proporciona un exemple interessant de reducció de condemna com a compromís. Aquí, un procés de "revisió de condemna" establert en l'Acord de Belfast va posar en marxa un procés que va donar com a resultat que gairebé tots els presoners fossin empresonats com a conseqüència del desbloqueig del conflicte. No obstant això, tècnicament el procés era de "revisió de condemna" i reducció de condemna en lloc de concedir l'amnistia o aixecar la sanció totalment (els condemnats a cadena perpètua continuaven subjectes a apel·lació). El compromís mantenia la rendició de comptes duta a terme pel dret penal, alhora que cobria les demandes dels grups paramilitars de "normalització", demandes que eren essencials per assolir un acord. De totes maneres, hi ha algunes limitacions en l'aplicació d'aquest exemple en altres parts: en primer lloc, el nivell de conflicte era escàs, i el Govern va insistir al llarg del conflicte que no s'aplicava el dret humanitari i es negava a ratificar els protocols I i II.

Per tant, els delictes per als quals es retallaven les condemnes no arribaven a ser "violacions greus" (segons el que s'estipula en la definició del Protocol I de conflicte armat internacional) o violacions qüestionables del Protocol II, ni fins i tot de l'article 3 comú, dels més discutibles. També és difícil sostenir que incloïen qualsevol crim contra la humanitat o violacions greus dels drets humans. En segon lloc, i fins i tot més adequat, les úniques persones que eren a la presó eren membres de grups armats de l'oposició. Com que els únics requisits de l'Estat referents a la rendició de comptes provenien de les convencions de drets humans, el deure respecte a aquests actors que no pertanyen a l'àmbit estatal era només un deure positiu, definit molt vagament, que l'Estat iniciés processos penals capaços de proporcionar una protecció del dret a la vida i el dret a no ser torturat. Per tant, és més fàcil sostenir que la responsabilitat de l'Estat respecte a accions que no són de l'àmbit estatal s'ha complert mitjançant una recerca adequada, un judici complet i una sanció parcial.

Un enfocament ramificat que prevegi processos penals internacionals per als autors de crims més greus, juntament amb mecanismes locals dissenyats de manera creativa que persegueixin una sèrie d'objectius, com la rendició de comptes i la reconciliació per als que es troben al final de la cadena de responsabilitat i una amnistia general per als nivells inferiors.

La disposició del Tribunal Especial per a Sierra Leone de perseguir legalment les "persones en qui recau la màxima responsabilitat" en la perpetració de "crims comesos contra la humanitat, crims de guerres i altres grans abusos del dret humanitari internacional i de Sierra Leone" (Resolució 1315 del Consell de Seguretat de l'ONU, 2000), també planteja la qüestió de si els processaments poden limitar-se explícitament "als alts càrrecs" o si, al contrari, una llei d'amnistia pot ser vàlida si exclou dels seus termes els líders principals i organitzadors, mentre inclou els combatents de rang mitjà i baix.

Els processos de pau indiquen una pràctica emergent en aquest sentit, encara que ni els instruments del tractat ni les obligacions dels drets humans generals no efectuen aquests tipus de distincions (de fet, el dret humanitari disposa expressament que ser un soldat de peu sota

les ordres d'un superior no l'eximeix de la seva responsabilitat, ni la falta de coneixement absolut aparentment els comandaments superiors de la responsabilitat de delictes greus que cometen). Un nombre d'acords recents de pau a l'Àfrica (per exemple, Costa d'Ivori 2003, República Democràtica del Congo 2002) han inclòs tots amnisties o han disposat l'alliberament de presoners, però han exclòs crims greus d'acord amb el dret internacional (vegeu també Geòrgia-Abkhazi 1994). No obstant això, en la majoria dels casos, l'acord no ha especificat un mecanisme per aconseguir la rendició de comptes per a aquests casos. Si bé estan oberts al càrrec d'impunitat de facto, aquests acords de pau, almenys formalment, acaten la posició legal internacional i deixen oberta la possibilitat de judicis futurs.

A Sierra Leone l'enfocament ramificat no estava previst. L'Acord de Lomé (2000) (igual que l'anterior Acord d'Abidjan, de 1996) incloïa una àmplia amnistia. A diferència de l'acord anterior, també disposava que s'establís una comissió de veritat i reconciliació. Aquesta comissió no estava centrada en la rendició de comptes individual. No obstant això, després de reprendre els combats, el Govern va apel·lar a les Nacions Unides que, a través de la Resolució 1315 del Consell de Seguretat, de 2000, va crear el Tribunal Penal Especial per a Sierra Leone. Encara que no mancats de certes tensions, ambdós mecanismes es van posar en marxa i van assumir diferents mandats durant períodes de temps superposats.

L'Acord de Pau i Reconciliació d'Arusha per a Burundi (28.08.2000) en el seu text preveia un enfocament superposat i que cobria diferents facetes respecte al passat. Va disposar l'alliberament de presoners i va concedir l'amnistia a tots els combatents menys als que estaven involucrats en actes de genocidi, crims contra la humanitat o crims de guerra, o havien participat en cops d'estat. També va crear una comissió nacional de veritat i reconciliació amb poders de recerca, arbitratge i reconciliació i clarificació de la història i va sol·licitar al Consell de Seguretat de les Nacions Unides la creació d'una comissió judicial internacional i un tribunal penal internacional. L'acord també estableix un principi polític, "l'establiment d'un observatori internacional per a la prevenció i l'eradicació del genocidi, crims de guerra i altres crims contra la humanitat", i destaca la necessitat d'un observatori regional en els mateixos termes.¹⁰

Una manera d'interpretar aquesta pràctica és que, en lloc d'indicar l'abast de l'amnistia, reflecteix una divisió del treball entre tribunals nacionals i internacionals. El Consell de Seguretat, des d'almenys l'any 2000, ha donat suport a la idea que els tribunals penals internacionals per a l'ex-Iugoslàvia (TPII) i Ruanda haurien de centrar-se en líders civils, militars i paramilitars, i per completar la seva estratègia "haurien de concentrar-se a encausar i portar a judici els principals líders sospitosos de crims" i alhora transferir els casos que impliquen delictes menors als tribunals nacionals.¹¹ El fiscal de l'ICC ha expressat així mateix la intenció de la seva fiscalia de centrar-se en líders sobre qui "recau principalment la responsabilitat" i deixar que els tribunals nacionals o altres mitjans (no especificats) s'ocupin dels altres.¹²

¹⁰ Acord de Pau i Reconciliació d'Arusha per a Burundi, 28 d'agost de 2000, Protocol I "Nature of the Burundi Conflict: Problems of Genocide, Exclusion and their Solutions", article 6.

¹¹ Resolució 1329 del Consell de Seguretat de l'ONU, doc. S/RES/1329, 30 nov. 2000; Resolució 1503 del Consell de Seguretat de l'ONU.

Doc. S/RES/1503, 28 d'agost de 2003; també S/RES/1534 (2004).

¹² Ponència sobre problemes normatius davant de l'Oficina del Fiscal, setembre de 2003, disponible a http://icccpi.int/library/organs/otp/030905_policy_paper.pdf.

De totes maneres, això no és un obstacle per incloure tota la cadena de comandament si és necessari que es consideri adequadament tot el cas. El Tribunal Especial per a Sierra Leone ha vist que la seva obligació d'encausar "aquells sobre els quals recau principalment la responsabilitat" pot incloure no només líders sinó també comandaments intermedis que mitjançant els seus actes encoratgen els altres. La noció de "responsabilitat principal" pot interpretar-se com un rang o nivell de responsabilitat bàsic o una responsabilitat "real" que transcendeix les jerarquies. Fins a un cert punt, el criteri penal sempre se centrarà en líders i organitzadors. Això també es produeix a causa de la naturalesa de, si més no, algun delictes internacional com el genocidi, que requereixen elements de prova, i la "intenció de destruir totalment o parcialment un grup", que necessita un cert grau de comandament.

Per tant, és legítim en un acord de pau concedir l'amnistia a tothom menys als líders i organitzadors –o a aquells "sobre els quals recau principalment la responsabilitat"– alhora que s'especifica l'acció penal d'aquestes persones fins al punt d'haver comès crims internacionals? Això es pot permetre sempre que hi hagi hagut un mecanisme de procés judicial creïble per als líders i una manera alternativa de responsabilitat per als nivells inferiors. Aquestes alternatives poden incloure judicis davant de tribunals nacionals; un esquema del tipus "veritat a canvi d'amnistia" com el de Sud-àfrica; un procés de tipus Gacaca, com el que s'utilitza a Ruanda, que condueix a la prestació de serveis a la comunitat o un altre tipus de sanció, o una nova variant basada en tradicions de resolució de conflictes de tipus cultural i comunitari en un país.

De totes maneres, es pot assenyalar que és possible que aquest compromís no aconsegueixi resoldre les tensions entre "drets humans" i "resolució de conflictes", ja que és probable que aquestes tensions existents a la taula de negociacions siguin les dels mateixos líders i organitzadors més exposats a ser processats d'acord amb aquest esquema.

En cas que s'instaurin mecanismes nous, s'hauran de dissenyar fent el nombre més elevat possible de consultes amb les comunitats afectades.

Una sèrie de normes mesures lleugeres requereixen consultes amb els grups afectats i les dones abans que es dissenyin i implementin els acords de pau i/o els mecanismes de justícia transicionals. Aquestes regles inclouen diverses normes de drets de les víctimes, els Principis actualitzats sobre la impunitat; la resolució 1325 del Consell de Seguretat de l'ONU, de 2000, sobre dones, pau i seguretat, i les recomanacions de l'informe de la Secretària General de les Nacions Unides UN SG 2004. A més, els mecanismes de dret penal afecten cada vegada més grups d'interès, en particular, les dones, que han fet una aportació eficaç en el seu disseny i resolució. Els acords de pau també han contribuït a les qüestions de justícia transicional; per exemple, l'Acord de Guatemala de 1996 sobre l'enfortiment del poder civil i la funció de l'exèrcit en una societat democràtica (III.16(i)) estipula la implicació activa dels organismes fora del sistema estatal de justícia en el procés de reformes legals i l'Acord d'Arusha, el 2000 (protocol 1, article 8.2), estipulava que les organitzacions de la societat civil nomenessin candidats perquè fossin membres de la Comissió de la Veritat i la Reconciliació de Burundi. A El Salvador, l'Acord de Mèxic (1991) va estipular que en les reestructuracions del Consell Nacional del Poder Judicial s'incloguessin sectors de la societat que no estiguessin directament vinculats amb l'Administració de justícia.

Si alguna de les parts dóna mostres de falta de compromís amb l'Acord de pau i, en particular, de retorn a la violència, qualsevol compromís sobre la justícia penal queda invalidat i revocat mitjançant l'ús de la justícia penal internacional.

Aquest requisit s'ha “plantejat” d'una manera bastant audaç. No apareix en cap norma de dret tou, ni s'articula en cap acord de pau. Tot i això, si s'observen els casos en els quals s'han anul·lat els tractats d'amnistia explícita i implícita en un període de temps relativament curt, sembla tenir cert sentit. A Sierra Leone, tal com s'ha observat, el Consell de Seguretat de les Nacions Unides es va establir explícitament a causa de la tornada al combat del Front Revolucionari Unit (en la seva sigla en anglès, RUF), que es va beneficiar de l'amnistia. És cert que en una de les recusacions davant del Tribunal en la qual els acusats van utilitzar l'amnistia de l'Acord de pau per al·legar que l'enjudiciament era un “abús de procés”, un dels jutges d'un dels casos va trobar que l'amnistia deixava de tenir cap efecte si es reprenia el combat (els altres jutges i altres casos van considerar que l'amnistia era irrellevant perquè van veure que l'Acord de Lomé era un acord d'àmbit nacional).¹³ També es pot al·legar que l'acusació i el processament de Milosevic van ser políticament possibles gràcies al paper que va exercir perseguint legalment el conflicte de Kosovo. Finalment, l'acusació de Charles Taylor davant del Tribunal Penal per a Sierra Leone, si bé és cert que va ser amnistiada per l'acord de pau de Libèria, es va acceptar més fàcilment –encara que de manera discutible, a causa del seu paper militar vigent– que no si hagués hagut d'estar un gran impulsor de pau en qualsevol de les jurisdiccions.

Hi ha un aspecte en comú entre el concepte d'un enfocament del tipus “espereu i veureu” i el concepte d'ajornaments temporals del processament perquè es tingui en compte la situació política d'acord amb l'Estatut de Roma del Tribunal Penal Internacional (ICC), article 16, que permet que el Consell de Seguretat de les Nacions Unides sol·liciti la suspensió del processament durant un període de com a màxim 12 mesos. A més, la noció que algunes amnisties poden ser més justificables que d'altres, afirmada fonamentalment per alguns escriptors acadèmics, suggereix que les amnisties “justificables” han d'estar vinculades a l'objectiu de pau. Lògicament, això suggereix que si aquests amnistiats estan implicats en lluites, la seva amnistia s'hauria de revocar si després reprenen la violència. Les disposicions sobre “alliberament de presoners” en l'àmbit nacional solen condicionar l'alliberament de presoners en un compromís de pau i les disposicions d'Irlanda del Nord explícitament van disposar un “reingrés” a presó en cas que es cometessin delictes nous (encara que això va suscitar problemes de judici just).

B1.3. AVANTATGES DE LA NOVA LLEI

És possible argumentar que la “nova llei” dóna signes d'un compromís creixent amb la rendició de comptes per violacions greus dels drets humans i del dret humanitari. La cobertura de la Llei pot ser poc clara i imparcial, però es pot dir que és millor que sigui poc clara i imparcial que no pas que manqui de cap impacte normatiu.

¹³ Per a una bona revisió dels casos, vegeu S. WILLIAM (2005) 'Amnesties in International Law: The Experience of the Special Court for Sierra Leone' 5 Hum. Rts. L. Rev. 271.

No s'ha d'oblidar que recentment, el 1990, aquesta posició no s'acceptava i l'amnistia era prevista per part de mitjancers i parts en conflicte com una eina d'ús fàcil i amb poques conseqüències internacionals. De fet, fins a la discrepància de les Nacions Unides en l'Acord de Lomé de 2000, aquest punt de vista tenia poc efecte fora de Sud-amèrica i l'Amèrica Central. Discutida com ho va ser i és, la discrepància de l'Acord de Lomé de les Nacions Unides va exercir un paper creixent de sensibilització que les normes són importants en les negociacions de pau.

El consens normatiu sorgit ha destacat l'amnistia com una excepció a una norma de rendició de comptes en lloc de ser l'opció més fàcil. Això ha canviat dubtosament el debat públic –en l'àmbit internacional i local respecte a les negociacions de pau–, que ha passat de centrar-se en quines mesures orientades a la rendició de comptes s'han de justificar a centrar-se en quina amnistia s'ha de justificar. Encara persisteix la discussió que els problemes relacionats amb la rendició de comptes no han de limitar les negociacions (vegeu més avall). No obstant això, l'actitud s'afirma en termes menys absoluts que abans, amb menys detractors i més apaivagats i a força de fer contraintents de maneres innovadores de rendició de comptes que es poden assolir.

Com a resultat d'això, la rendició de comptes té ara arguments pragmàtics i arguments basats en principis a favor seu. El període en què es van preveure les normes com a marginals era el període en què els acords de pau semblaven ser un final en si mateixos, i el punt en el qual els actors internacionals podien discrepar. Això ja no és així. La dificultat crucial de la resolució dels conflictes sembla raure cada vegada més a posar en pràctica l'acord i no a “retallar-lo”. Les Nacions Unides han assenyalat que gairebé la meitat de tots els processos de pau s'enfonsen al cap de cinc anys. Les dificultats d'aplicar l'estat de dret es veuen cada vegada més com un element decisiu d'aquest fracàs. Com més vegades els mitjancers i els actors internacionals s'enfrontin al paper d'aplicar i mantenir la pau que han negociat, més importants seran les qüestions de l'estat de dret, les institucions polítiques i legals responsables i el simbolisme de la justícia. Resulta difícil crear una cultura basada en l'estat de dret quan l'acord es basa en la impunitat. Es pot al·legar que aquests arguments pràctics, així com els canvis en les normes, han creat una situació en què l'elecció cada vegada rau més en “quin és el grau de rendició de comptes” en lloc d'elegir entre alguna cosa o res.

La “nova llei” té un segon avantatge que manté un cert marge de compromís, encara que sigui mitjançant la falta de claredat en allò que les normes necessiten, així com en el seu disseny.

Finalment, la nova llei resulta útil si va encaminada a establir normes de participació en el disseny de la justícia transicional, la qual cosa es pot considerar important no només per a aquests mecanismes, sinó per reclamar que en general intervingui en els processos de pau un ventall d'actors més ampli, i no només les elits militars. Això resulta útil no només respecte a conceptes de democràcia, sinó per permetre crear mètodes adaptats localment i un debat més ampli sobre les connexions entre mitjans i objectius.

B1.4. DESAVANTATGES DE LA NOVA LLEI

Tal com s'ha observat, hi ha gent que critica les limitacions normatives de les amnisties. Aquestes crítiques no es poden rebutjar com a “pragmatismes” comesos que no tenen cap

compromís amb els drets humans. Igual que els arguments amb principis poden apel·lar al pragmatisme, els arguments pragmàtics poden apel·lar a principis. La Comissió de la Veritat de Sierra Leone, per exemple, va reconèixer el principi que en general és desitjable per processar els autors d'abusos greus perpetrats contra els drets humans, en particular quan assoleixen el nivell de gravetat de crims contra la humanitat, per molt que es declarés “incapaç de condemnar el recurs a l'amnistia per a aquells que van negociar l'Acord de pau de Lomé era un preu massa alt per a la pau.”¹⁴ Això ho ha defensat el membre de la Comissió Bill Schabas. El professor Schabas defensa que “els que sostenen que la pau no es pot intercanviar per justícia, sota cap circumstància no han d'estar preparats per justificar la prolongació probable d'un conflicte armat”.¹⁵

Les ambigüitats de la nova llei, per contra, es poden criticar per ser massa toves amb la rendició de comptes (fins al punt de ser incapaces de reconciliar-se amb les normes de drets humans) i obertes a la manipulació. Es pot sostenir que el suggeriment que poden permetre's altres respostes que no siguin la justícia penal en el sentit de processament i sanció no compleix la jurisprudència que s'està desenvolupant, en particular en l'àmbit regional en les Amèriques, però últimament també a Europa. Des d'un punt de vista més pragmàtic, es pot al·legar que la “nova llei” permet formes més sinuoses d'impunitat. La Llei de “justícia i pau”, que fa referència a la desmobilització i a la reintegració de les Autodefenses Unides de Colòmbia (AUC), sembla estar dissenyada de manera que no sembli una amnistia il·legítima –reinterpreta de manera creativa la noció de “condemna” per no indicar presó. Aparentment ha estat acceptada per les organitzacions internacionals i regionals, però l'han condemnada les ONG de drets humans, que hi veuen un exemple inquietant d'impunitat, a causa de la dimensió d'autoamnistia (els grups amnistiats són pro Estat), la falta de distinció entre nivells de responsabilitat i la falta d'un vincle clar amb un procés coherent capaç de posar fi al conflicte en el seu conjunt.¹⁶

Finalment, es pot al·legar que una llei ambigua és una mala llei que desacredita el concepte de normativitat, basat en la idea de desacreditar la gestió. Els proceduralistes liberals, per exemple, rebutjarien qualsevol avenç en aquests termes. Rebutjarien qualsevol idea que l'estat de dret en gran mesura pot ser promogut mitjançant processos que per si sols violen l'estat de dret en un sentit processal.

B1.5. DESENVOLUPAMENT DE LA NOVA LLEI

La “nova llei” es desplegarà si algú la “desenvolupa”. Els acords de pau només poden enfrontar-se al passat –com a mínim els presoners han d'alliberar-se i, per tant, alguna cosa caldrà dir del passat. Amb freqüència, arribar a un tracte requereix un acord més substancial en un procés encaminat a enfrontar-se al passat. Els organismes dels drets humans i les organitzacions internacionals s'han de posicionar. La pràctica posterior a 1990 ha demostrat amb quina rapidesa la interacció interpretativa entre procés de pau i declaració normativa pot canviar la nació de les normes i el que aquestes requereixen i fins i tot produir normes i mecanismes.

¹⁴ 3B Witness to Truth: Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission, cap. 6, a 4, 2004.

¹⁵ WILLIAM A. SCHABAS (2004) “Amnesty, the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission and the Special Court for Sierra Leone”, 11 U.C. Davis J. Int'l L. & Pol'y 145 a 163-4.

¹⁶ International Crisis Group, 2005 *Colombia: Presidential Politics and Peace Prospects*, informe sobre l'Amèrica Llatina, núm. 14 (Dakar i Brussel·les: ICG).

S'estan fent intents constants per codificar amb més precisió la Llei en forma de declaracions, resolucions de les Nacions Unides i diverses normes de mesures poc rígides. Poden ser tan efectives com les rígides en garantir-ne el compliment, en especial, quan estan vinculades, per exemple, a la condicionalitat.

No obstant això, es continua plantejant la mateixa pregunta: fins a quin punt és possible desplegar la Llei de manera que se'n resolguin les ambigüitats? Se suposa que això portarà més consolidació i ampliació del que sembla una tendència orientada a recalcar més la rendició de comptes. Cal ser prudents, almenys pel bé de la discussió.

La idea d'un consens internacional sobre una prohibició de l'amnistia no s'ha d'acceptar. Hi ha el gran perill que en intentar tenir més lligat aquest consens, es vulgui revisar més. A més, hi ha la necessitat real de tenir una certa flexibilitat per permetre que hi hagi finals negociats al conflicte. És cert que la Llei pot ser titllada d'incoherent i inconsistent, però, en aquests moments, és la principal manera de fer possible aquesta flexibilitat. Reduir-la encara més podria suposar que es rebutgessin més fàcilment patrons normatius.

Començaria a ser preceptiu qualsevol intent d'articular més clarament, dins de patrons normatius, l'àmbit permès de les excepcions o mètodes alternatius de la rendició de comptes, però no queda clar que aquest sigui un projecte que tingui alguna possibilitat coherent. Augmenta la possibilitat que en articular qualsevol règim excepcional es debiliti el marc dels drets humans, ja que s'apliquen a situacions més normals. Els discursos de la justícia transicional discorren actualment més enllà de les transicions de conflicte violent.

Gran part de la normativitat té també efectes secundaris no deliberats. En particular, pretén implicar-hi mitjancers i parts en conflicte. Veure els mitjancers "atrapats" en normes d'amnistia (tal com hauria de succeir lògicament) pot produir dos efectes secundaris no intencionats:

(a) *Mitjancers que eviten les normes.* Hi ha diverses tècniques possibles per evitar les normes, com per exemple elaborar excepcions absurdes a amnisties generals que mai no tindran un mecanisme. De manera més subtil això podria dur a definir un paper de mediació en termes d'"advocat-client" o un "facilitador" desconnectat en el qual el mitjancer no té connexió tangible amb l'acord (i, per tant, no està contaminat amb la seva amnistia). Això seria una llàstima. Actualment, els mitjancers i els actors internacionals solen signar acords de pau com a testimonis, garants o observadors o de vegades sense nomenclatura específica. Encara que això es pugui veure com un mer tràmit, també es pot considerar igualment important per a l'estat de l'acord de pau, el sentit d'obligació de les parts, i, per tant, el rol de promoció de la norma que poden aportar terceres parts, grups d'"amics" i organitzacions internacionals.

(b) *Parts que eviten els mitjancers normatius.* L'àrea de la mediació és "suggeridora" i densa. Les parts són astutes a l'hora d'elegir mitjancers que hi hagi al seu servei. S'han fet suggeriments en el sentit que, en adoptar una actitud normativa, les Nacions Unides queden excloses del negoci de la mediació. En el cas de les Nacions Unides, pot ser que això no sigui important; es podria al·legar que sempre estaran involucrades en processos de pau d'una manera o altra; en qualsevol cas, no quedava clar que això formés part del seu negoci, i ja que les normes clau que estan en joc són normes de les Nacions Unides, el seu compromís

normatiu havia de quedar fora de dubte. No obstant això, seria clarament perillós que tots aquells que van prendre seriosament els seus compromisos normatius quedessin exclosos del negoci. Aquestes possibilitats no s'han de sobreestimar.

B1.6. CONCLUSIONS: EN DEFENSA DEL DESORDRE

La prohibició d'una amnistia general ha estat important. Ha estat especialment important en aquells conflictes en els quals la naturalesa mateixa del conflicte ha estat estretament relacionada amb la impunitat. Fins a un cert punt, això explica per què la jurisprudència a l'Amèrica Central articula més clarament la necessitat d'una rendició de comptes en forma d'acusació, judici i fins i tot condemna. (I, el que és encara més controvertit, suggereix que aquesta jurisprudència no s'ha de llegir automàticament en tots els contextes.)

En altres conflictes, el silenci sobre el passat, o fins i tot l'amnistia, han estat importants per posar fi a la lluita i als abusos dels drets humans. Aquest mètode ha prevalgut en dos tipus de conflictes: els conflictes a l'Àfrica, on ambdós actors d'àmbit estatal i no estatal semblen actors privats i no públics, i els conflictes en els quals només de manera dubtosa es va impulsar el dret humanitari i en què el processament i la sanció imperaven, però això es veia com una part d'un procés de desmobilització nacional.

Actualment, el dret internacional posa èmfasi en la necessitat d'una rendició de comptes clara per als abusos i les violacions més greus i s'orienta a una rendició de comptes en un sentit més general. No obstant això, té ambigüitats, llacunes i incoherències que deixen espai a mètodes de negociació, determinació de fases i creativitat.

La qüestió és que la Llei ha de ser més coherent que això? Es pot sostenir que l'actitud actual s'allunya d'una elecció directa entre la rendició de comptes o la no-rendició de comptes, cap a la seva reestructuració en termes de quin és el grau de rendició de comptes que es pot aconseguir i quan. Si algú estudia el que succeeix en les disposicions d'acord de pau, es poden efectuar les observacions següents.

(a) No totes les amnisties generals són duradores. Els arguments a favor de la rendició de comptes persisteixen, de manera internacional i local, de vegades sense cap efecte. Les primeres èpoques de transició a Xile i l'Argentina, on les amnisties que continuen "sense resoldre", serveixen d'exemple.

(b) Sovint els mecanismes raonables i efectius de la rendició de comptes van seguits d'una àmplia i efectiva amnistia mitjançant la inacció, com a El Salvador i Guatemala. (Encara que aquí, altre cop, la situació no és estàtica.)

(c) Els mecanismes "forts" de la rendició de comptes, com ara els judicis, sovint emeten resultats "febles". Efectivament, el nombre i el calibre de les figures militars de què s'ocupen ad hoc els tribunals criminals internacionals, i a vegades els resultats, sovint estan en desacord.

(d) Els mecanismes pobres poden produir grans resultats, mobilitzen grups d'interès i arguments d'estat de dret que els poderosos no poden resistir, tal com indiquen (a) i (b).

Això pot dur a pensar que el simbolisme i el “concepte de dret” són tan importants com el que la Llei diu en un moment precís. Si és així, la qüestió que es planteja és quina és la millor manera de crear un consens comú respecte a la “idea de dret”. La resposta pot ser que establim una noció de pràctiques millors i que sol·licitem a les persones que acatin processos que incloguin un diàleg democràtic sobre com aplicar millor les normes internacionals en qualsevol context. No és això el millor que el dret internacional pot oferir en qualsevol cas?

Acabo amb una analogia sobre Sierra Leone. El desacord continua sobre si l'exempció de responsabilitat de les Nacions Unides va realimentar el conflicte o va permetre que es tornés a fer front a les causes de fons. El desacord continua respecte a si el rebuig del Tribunal Penal Especial sobre la validesa de l'amnistia va completar el procés de pau (i fins i tot va col·laborar en un a Libèria) o ha estat injust i ha eliminat d'una manera inútil l'amnistia del paquet d'instruments de mediació.

No obstant això, sembla haver-hi un ampli consens respecte que l'Acord de Lomé no era perfecte, segons les paraules de Schabas: “Va proporcionar un marc per a un procés que va pacificar els combatents i, cinc anys més tard, ha tornat als habitants de Sierra Leone un país on no els cal tenir por de la violència i les atrocitats diàries ¹⁷”.

En retrospectiva, és possible que tant la Comissió de la Veritat com el Tribunal Penal Especial exercissin un paper; un d'aquests, mitjançant el reconeixement (encara basat en un concepte de veritat com a rendició de comptes) de la relació política entre la promulgació de l'amnistia i el seu rebuig, i canvis en el conflicte violent. L'altre, mitjançant l'articulació de normes objectives capaces d'assegurar la democràcia. Podria ser que les mateixes incoherències fossin importants a l'hora de reflectir un conflicte complex i de reconèixer les dificultats en les respostes correctes? Podria ser que allò que es dictamina sobre paper sigui menys important que allò que els mecanismes i els que hi interactuen són capaços d'articular i reconèixer a través seu?

L'existència de la Comissió de la Veritat i del Tribunal Penal Especial va aportar incoherències, complicacions i un cert grau de desordre. Però en els conflictes i els processos de pau en els quals les respostes correctes i fàcils resulten difícils de trobar i els dilemes i les incoherències s'han d'afrontar en lloc d'eludir, potser és més convenient acceptar-ho en comptes de descartar-ho.

¹⁷ WILLIAM A. SCHABAS (2004) *op. cit.* a 164.

B2. ALERT-ÀSIA: ESTUDI COMPARATIU SOBRE LA PRÀCTICA DE LA PAU. Edmundo García

SOBRE INTERNATIONAL ALERT

International Alert és una organització independent que treballa per construir la pau a més de 20 països i territoris de tot el món. La nostra estratègia dual es basa en el treball amb les persones afectades pels conflictes bèl·lics i amb els governs, la UE i l'ONU per donar forma a un tipus de política i de praxis per a la construcció d'una pau sostenible. El nostre treball en l'àmbit regional se situa als Grans Llacs africans, l'oest de l'Àfrica, el Caucas, la regió andina de l'Amèrica del Sud, Sri Lanka, el Nepal i les Filipines. Tant en l'àmbit regional com en l'inter-nacional, ens centrem a treballar el teixit empresarial, l'ajut humanitari i el desenvolupament, les diferències de gènere, la seguretat i la reconstrucció després dels conflictes en el context de la construcció de la pau.

International Alert vol agrair el suport dels seus donants principals:

Irish Aid (Departament d'Afers Estrangers, Irlanda); Danida (Agència Danesa per al Desenvolupament Internacional); DFID (Departament per al Desenvolupament Internacional del Regne Unit); Ministeri d'Afers Estrangers de Finlàndia; Ministeri d'Afers Estrangers dels Països Baixos; Sida (Agència Sueca de Cooperació Internacional), i SDC (Agència Suïssa per al Desenvolupament i la Cooperació).

PRÒLEG

Fa uns vint anys, Alert va iniciar la seva tasca pionera en la construcció de la pau. Entre les primeres comeses, a la meitat i al final dels anys vuitanta hi trobem unes modestes tasques de pacificació a l'Àsia, de les quals podem destacar, per exemple, la formació d'un grup de treball a Sri Lanka, amb l'objectiu d'aconseguir un acord de pau entre les faccions oposades durant el llarg conflicte armat que va tenir lloc al país; l'organització del congrés de Waging Peace a les Filipines, que d'aleshores ençà ha esdevingut un acte anual en què es reuneixen els promotors de pau de les diferents illes; el treball a Fiji, per prevenir la violència ètnica i per desenvolupar un marc constitucional democràtic, i l'organització d'una consulta internacional sobre el Tibet, per tractar el tema de l'autodeterminació.

Aquest document reuneix diversos articles d'opinió breus o "documents de consulta" sobre l'aprenentatge comparatiu en les pràctiques de pau. L'objectiu és suscitar comentaris, catalitzar la reflexió i aprendre de la feina que duu a terme Alert al sud i al sud-est de l'Àsia. Comparant aquest estudi inicial sobre les pràctiques de pau, la nostra aspiració comuna és millorar la nostra anàlisi i la nostra feina per contribuir a construir la pau en àrees crítiques de compromís.

El primer article repassa les experiències de les revoltes populars al Nepal i a les Filipines, i les relaciona amb les reflexions que s'han dut a terme sobre els possibles camins per reconstruir

la pau en aquests dos països. El segon article descriu els intents d'enfortir la promoció de la pau en situacions d'escalada de violència a Sri Lanka i a les Filipines. El tercer article estableix una comparació entre els processos de pau endegats pel govern i el Front d'Alliberament Nacional Moro (MNLF) i el Front Islàmic d'Alliberament Moro (MILF). El quart article debat l'impuls històric per a la pau a Atjeh i el cinquè fa una aportació per a la transformació de la crisi humanitària en oportunitats per a la pau al Caixmir. El document acaba amb algunes reflexions sobre el canvi social i la transformació dels conflictes, i examina temes i reptes comuns a les regions en conflicte. Esperem poder continuar aquestes reflexions tot explorant altres dimensions de la tasca que actualment Alert duu a terme a la zona, sobretot amb dos sectors clau: els líders empresarials locals i els joves.

Com deia el difunt secretari general i fundador d'Alert, Martin Ennals, "la pau és un procés lent amb poques dreceres. Però com més llarg sigui el combat armat, més llarg i més dur serà el camí per retornar a la pau", (en el primer Congrés Internacional de Waging Peace celebrat a les Filipines l'any 1988). Certament, els llargs conflictes armats a l'Àsia han consumit l'energia de generacions de persones; la nostra esperança és contribuir, amb la nostra aportació col·lectiva, a evitar els errors del passat, tot accelerant i fent més eficient la tasca de la generació següent.

B2.1. REPASSAR LES EXPERIÈNCIES DE REVOLTA POPULAR I REPENSAR ELS PROCESSOS DE PAU A LES FILIPINES I AL NEPAL

Aquest document de debat és un "article d'opinió" escrit per un membre de l'equip d'Alert a l'Àsia per contribuir a l'estudi comparatiu sobre les pràctiques de pau a la regió. Pretén suscitar una reflexió i un debat que condueixin a una feina més efectiva en la construcció de la pau. Concretament, aquest document repassa la qüestió de donar el poder al poble com una manera d'avançar vers la pau en dues zones en conflicte. Atesa la implicació de l'autor en les experiències de revolta popular i en el procés de pau a les Filipines, així com en el diàleg amb els facilitadors en els processos anteriors de pau al Nepal abans de les recents convulsions polítiques de 2006, aquest document intenta extreure conclusions i lliçons a partir de la pràctica reflexiva sobre el terreny, amb l'esperança de contribuir a la tasca actual de construcció de la pau i millora de la democràcia, tant al Nepal com a les Filipines.

Encara que l'arxipèlag de les Filipines, format per unes 7.100 illes al sud-est asiàtic, i el Regne del Nepal, situat entre la Xina i l'Índia i sense sortida al mar, semblin mons completament a part, comparteixen una sèrie d'experiències i intrigues polítiques no gens trivials. De fet, en el context històric de revoltes populars a l'Àsia, el que els uneix són un conjunt d'experiències sobre les quals val la pena reflexionar, especialment en el context dels processos de pau actuals o els que estan amenaçats per diversos conflictes. En podem seleccionar alguns punts de referència:

- **Revolta popular.** Probablement podem afirmar que tan sols dos països del món han experimentat revoltes populars que hagin provocat canvis en el lideratge polític: les Filipines, el 1986 i el 2001, i el Nepal, el 1990 i el 2006.
- **Insurrecció maoista.** Dels països del món, els governs de les Filipines i el Nepal són els únics de l'Àsia que encara han de fer front al desafiament comunista, inspirat pel pensament maoista i l'estratègia de lluita armada generada a les zones rurals.

- Procés de pau. En tots dos països s'han iniciat processos de pau que s'han estancat i han estat amenaçats per diversos conflictes. La tasca dels facilitadors externs en aquests països va constituir la base del debat durant el congrés de Waging Peace de 2004, i va permetre extreure'n lliçons a partir d'aquestes experiències.

- Partits polítics. La incapacitat dels partits polítics per comprometre's al canvi després de l'experiència de la revolta popular ha suposat una amenaça comuna en la història política d'aquests dos països.

- Forces armades. La intervenció de les forces armades per donar forma als esdeveniments polítics ha estat constant, i la qüestió d'imposar l'autoritat civil per sobre de la militar ha esdevingut un repte molt important.

B2.1.1. La perspectiva de la revolta popular

Des de la perspectiva de la revolta popular basada en l'experiència de les Filipines, val la pena reflexionar sobre els punts següents, que poden ser rellevants per a la situació al Nepal en dos sentits: per ajudar a arrelar la pràctica democràtica al país i per avançar en el procés, amb l'objectiu de trobar maneres més eficients per construir una pau que sigui alhora justa i duradora.

1. Mantenir la vigilància ciutadana arran de la revolta popular

L'experiència de la revolta popular no és només un esdeveniment polític significatiu. És un procés que pot afectar profundament el lideratge polític, la cultura política i les estructures socioeconòmiques, així com les actituds i el comportament dels ciutadans del país. El repte, en el cas de la revolta popular, és enfortir i mantenir l'experiència, de manera que el que canvi no es produeixi tan sols en les persones que manen, sinó també en la manera de fer política; i que allò que es recordi no sigui només un esdeveniment sinó un procés que cal nodrir. Per aquest motiu, cal mantenir la vigilància ciutadana, així com identificar i implementar mecanismes per aprofitar la implicació popular. Els grups de ciutadans, les assemblees comunitàries, les organitzacions populars i no governamentals, etc.; tothom té un paper en aquest procés, i cal aconseguir que el seu compromís sigui més eficaç i significatiu amb el temps.

2. Crear formacions polítiques i partits polítics amb principis

Sovint, a les Filipines, la política es basa en el mecenatge, en protectors i protegits, en la dispensació de generositat i en el fet de captivar l'electorat. L'establiment de partits polítics i formacions polítiques, basats en principis i fundats al voltant d'un programa de govern que afronti els problemes del país, no es produeix automàticament quan es canvia de règim polític. S'ha d'esdevenir un projecte històric que requereix un debat intens, estudi i assessorament, pensament crític i estratègic, aprenentatge i formació, així com capacitació. Cap sistema polític no pot sobreviure sense l'establiment de formacions polítiques amb principis que assumeixin la tasca de traduir les aspiracions populars en una realitat sociopolítica. En aquest sentit, els programes de govern relacionats amb els processos de pau, amb el suport dels partits i grups polítics, són de gran importància.

3. Construir institucions viables

La formació d'institucions independents i amb credibilitat, com ara les comissions electorals, de serveis civils, de drets humans, etc., constitueix un repte capital per mantenir els guanys obtinguts de les revoltes populars. El que podem aprendre dels defectes i errors de les revoltes populars a les Filipines és que els intents dels successius grups i líders polítics d'atraure les institucions per al seu benefici personal o per interessos polítics partidistes finalment debiliten la capacitat de l'Estat per donar els resultats creïbles que el poble espera. El gran repte és recuperar la independència, la disciplina i la sensibilitat d'aquestes institucions, i aconseguir que estiguin liderades per persones íntegres, fiables i receptives amb antecedents de servei al poble.

4. Catalitzar la reforma de l'àmbit de la seguretat

Per defensar l'Estat i la seva població, la constitució confereix a les forces armades el poder de portar armes, en tant que tenen l'objectiu de protegir els ciutadans i conservar la integritat territorial del país. Però quan esdevenen instruments per vetllar per la seguretat interna, en contra de les insurreccions, o per preservar els interessos polítics partidistes, sorgeixen els problemes. Cal una reforma de l'àmbit de la seguretat i, concretament, de la supervisió del poder militar per part del poder civil com a condició essencial per mantenir la integritat de les forces armades.

B2.1.2. Revisió de la pràctica de la pau

A l'hora de revisar els imperfectes processos de pau a les Filipines i al Nepal, els punts següents poden servir com a referència futura. A més, per reflexionar sobre les converses que van fracassar el 21 de novembre i el breu alto el foc de principis de 2003 al Nepal, caldria revisar les discussions entre els agents nepalesos i els promotors de pau filipins que aleshores van participar en els processos de pau a Katmandú cap a la meitat de 2003 i, posteriorment, en la Conferència de Pau a Manila.

5. Comprendre el procés en el context del terreny polític i personal

Tant al Nepal com a les Filipines, es considerava molt important el fet de comprendre el procés en el seu context polític i en el terreny personal, així com saber veure la interrelació entre els dos àmbits.

- En el terreny personal, calia confiança, comunicació i capacitat de comprensió, així com uns antecedents fiables que suggerissin integritat i credibilitat.
- En el terreny polític, calia comprendre els assumptes que calia canviar, tant en l'àmbit polític com socioeconòmic i, per tant, exigia una sensibilitat en tot allò que fa referència a les relacions de poder, la cultura política i la fragilitat de la política. També calia distingir els defectes de les estratègies de desenvolupament.
- Per a tot el procés calia disposar del do de gents i de la capacitat de facilitació, per tal de superar els moments d'estancament i forjar el consens, i també de la capacitat per supervisar la posada en pràctica dels acords.

6. Facilitar processos de pau significatius

Durant gairebé una dècada es van dur a terme al Nepal diversos intents de negociació sense l'ajut de facilitadors externs. Tot i que n'hi havia d'interns, es van utilitzar a un nivell molt limitat, de manera que els facilitadors locals van esdevenir mers observadors, sense veu ni vot.

En el cas de les Filipines, durant més d'una dècada i mitja no hi va haver cap facilitació externa que donés suport al procés, perquè cap de les dues parts en conflicte es refiava de la participació de terceres parts. Durant la major part del temps, fins i tot la facilitació local es limitava a les etapes preliminars i es duia a terme en vies paral·leles, més que en els processos oficials. Però a principis del 2001, els facilitadors externs van tenir una participació real que encara continua avui dia, encara que les converses formals actualment estiguin aturades.

L'experiència en facilitació local per part de terceres persones a les Filipines i al Nepal ens dóna, entre d'altres, els quatre punts de reflexió següents, extrets de la comparació de la pràctica de la pau:

Preparació

Sembla bàsic pressuposar que qualsevol empresa important necessita un període de preparació, de la mateixa manera que una tasca assignada requereix ser pensada seriosament i es necessita un procés previ de formació o capacitat. No obstant això, l'experiència indica que és millor no pressuposar res i intentar preparar cada procés adequadament o buscar suport per preparar-lo.

En els intercanvis entre els facilitadors nepalesos i els promotors de pau filipins es van compartir les reflexions següents: als facilitadors els calia un conjunt de directrius i de referències clares perquè el seu paper quedés ben definit i es poguessin complir les expectatives; havi- en de compartir l'anàlisi, organitzar les parts implicades i explorar les opcions possibles, tot imaginant els resultats viables; els calia comprendre els graus de compromís en la facilitació de totes les parts, des d'observadors, mediadors i àrbitres fins a facilitadors de processos en diferents àmbits (oficial, no oficial i negociacions paral·leles).

Procés

Sovint, les negociacions lluiten per mantenir-se vives, immerses en una multitud d'obstacles inesperats en qüestions de processament no resoltes, l'endimoniada "lletra petita". Per abordar aquest problema, es pot parlar més atenció a temes específics com l'agenda, la constitució d'un secretariat professional amb recursos independents, la designació de portaveus, la conducció de reunions dins dels terminis establerts i l'establiment de pauses durant les converses. També cal considerar alguns mecanismes de suport, com ara els comitès electorals per ajudar a superar atzucacs i generar solucions en els moments d'estancament, i el treball en grup, que els nepalesos definien com a comitès de deures designats per aportar idees o informar sobre temes concrets a la taula de negociació.

També es poden dividir les sessions en fases: introducció, fase de debat sobre temes concrets, presentació de les diverses posicions i discussió de les diferents opcions, i establiment de prioritats abans de la sessió de tancament formal. Una qüestió especialment controvertida en el procés nepalès que ha sorgit moltes vegades en negociacions formals prèvies entre les parts en conflicte a les Filipines ha estat la del procés d'informar els mandataris, el públic i els mitjans, un aspecte que sovint requeria una resposta més pensada, i no una resposta ad hoc en les "entrevistes trampa".

Agenda de pau

El contingut de les converses varia d'acord amb les situacions particulars i la naturalesa dels diversos conflictes armats. Segons un estudi comparatiu dels processos de pau i les negociacions al Nepal i a les Filipines, es podem destacar els aspectes següents:

- L'àrea dels drets humans i del dret humanitari internacional, amb mecanismes per tractar els abusos del passat, la cultura de la impunitat i la compensació a les víctimes.
- L'àrea política, per tractar qüestions de bon govern, reformes polítiques, electorals i constitucionals, reforma en l'àmbit de la seguretat i administració de la justícia.
- L'àrea socioeconòmica, per tractar les prioritats econòmiques, com ara el desenvolupament de les zones rurals i els mitjans de vida de les persones sense feina o desplaçades, les zones de pau i el desenvolupament, la protecció de les seccions vulnerables de la població, i els beneficis econòmics de la pau en forma de fons per a la reconstrucció i xarxes de seguretat per a la majoria de la població en els àmbits de salut, educació, territori, habitatge, serveis socials i benestar.
- La disposició de les forces armades, amb l'objectiu de posar fi a les hostilitats, la qual cosa suposa: cessament de les hostilitats, deposició de les armes, integració a les forces armades, policia rural o policia urbana i reubicació per trobar altres mitjans de vida.

Posada en pràctica: "Ara comença la part més difícil"

El repte més gran en la majoria dels processos de pau és posar en pràctica els acords. En aquest sentit, és molt important la capacitat de supervisar el compliment, per part dels signataris, de les disposicions de l'acord. El fracàs en el compliment, l'any 1998, de l'acord sobre drets humans en les negociacions a les Filipines n'és un bon exemple.

Generalment, una comissió encarregada de la consolidació de la pau, amb la responsabilitat de supervisar la implementació dels acords, assumeix la tasca de posar en pràctica els acords. La presència de garants morals, tant externs com interns, proporciona una altra dimensió de suport per garantir que es compleixen el text i la intenció dels acords. És desitjable, i sovint necessària, la presència de les agències de l'ONU o el seu equivalent en el territori, ja que tenen el suport de les institucions amb influència i credibilitat.

7. Treball centrat en les persones: "Posar el poble al centre del procés de pau"

Finalment, per als països que han viscut dues vegades les revoltes populars, semblaria lògic esperar que el fet que el poble sigui el centre del procés de pau sorgeixi de manera natural. Però no és així. Al cap i a la fi, per construir la pau s'ha de donar el poder a les persones, perquè confiïn en els resultats dels processos que han protagonitzat. Durant la primera conferència de pau, el difunt secretari general d'Alert, Martin Ennals, que va instar els participants a "descentralitzar el poder del poble" i a construir la pau de baix cap a dalt, també va advertir que això suposaria temps i, potser, generacions. Aquest requeriment, que es va fer fa dues dècades, és igualment rellevant avui dia per als promotors de pau al Nepal i a les Filipines.

En tots dos països es pot implicar el poble per formular les agendes de pau, mobilitzar els electors, crear capacitats locals, desenvolupar hàbits de diàleg, promoure els hàbits democràtics, impulsar la cooperació constructiva, garantir una àmplia participació en el procés,

ajudar a supervisar els acords, pressionar els partits polítics perquè es duguin a terme els acords, lligar la democratització a un desenvolupament sostenible en les diferents situacions per crear un futur amb més pau que el passat. En resum, si es construeixen xarxes i es comparteix l'esperança, la pau esdevé més possible.

B2.2. ENFORTIR LA DEFENSA DE LA PAU EN SITUACIONS D'ESCALADA DE VIOLÈNCIA A SRI LANKA I A LES FILIPINES

Aquest document de debat forma part de l'estudi comparatiu sobre la pràctica de la pau iniciat per l'equip d'Alert a l'Àsia. Pretén contribuir a una pràctica més reflexiva que doni lloc a la construcció efectiva de la pau a la regió, i vol suscitar una reflexió i provocar un debat que influeixi en les accions i fomenti noves iniciatives. Aquest article parteix de l'experiència recent de l'autor en el treball per abordar la difícil situació dels drets humans que ha minat les negociacions de pau a les Filipines. Voldríem convidar altres persones perquè, a partir de la seva experiència o els problemes particulars als quals han hagut de fer front, poguessin presentar altres perspectives que contribuïssin a fer més efectiu el treball per la pau en altres països asiàtics.

L'origen, l'evolució i la naturalesa dels conflictes armats a les Filipines i a Sri Lanka són molt diferents. No obstant això, a l'hora de reflexionar sobre una sèrie de factors que són presents de manera similar en les dues situacions de conflicte armat, sembla interessant estudiar els possibles camins per avançar en el procés de pau que poden ser vàlids en tots dos casos. Aquests factors són:

- Els obstacles amb què s'han trobat les negociacions de pau en els dos casos, concretament pels assassinats polítics que han minat el procés, agreujats pel problema de l'"etiqueta terrorista" que s'ha atribuït tant a l'NPA (New People's Army, Nou Exèrcit del Poble), a les Filipines, com a l'LTTE (Tigres d'Alliberament de Tamil Eelam), a Sri Lanka, que, més que ajudar, han obstaculitzat el procés.
- Les dificultats per aconseguir l'aplicació dels acords anteriors, i la seva supervisió: l'acord pels drets humans a les Filipines i l'alto el foc a Sri Lanka.
- L'escalada de violacions dels drets humans i el caràcter venjatiu de la violència en una situació cada cop més polaritzada.
- Les divisions entre les diferents formacions polítiques i la incapacitat per trobar un espai d'entesa pel que fa a la pau.
- El paper especialment important dels facilitadors externs oficials; en tots dos casos, el Govern reial de Noruega i el paper complementari dels promotors de pau locals.

A partir de la perspectiva obtinguda en els processos de pau a Sri Lanka i les Filipines, pot ser de gran utilitat identificar una sèrie de problemes que puguin ser igual de rellevants per abordar les situacions de conflicte en tots dos països, tot centrant-nos en el fet de reforçar la defensa de la pau en situacions d'escalada de violència.

Durant les negociacions de pau, cal identificar els factors que es poden considerar crítics i "tractables"; és a dir, factors que podrien canviar si es donés la possibilitat de prendre les mesures adequades. En fer-ho, es poden crear les condicions que portin a un compromís més constructiu. Tenint en compte aquestes consideracions, ens podem centrar en els deu punts que hi ha a continuació, organitzats en tres apartats.

B2.2.1. Enfortir els drets humans i la defensa de la pau

Des de la perspectiva de la revolta popular basada en l'experiència de les Filipines, val la pena reflexionar sobre els punts següents, que poden ser rellevants per a la situació al Nepal en dos sentits: per ajudar a arrelar la pràctica democràtica al país i per avançar en el procés, amb l'objectiu de trobar maneres més eficients per construir una pau que sigui alhora justa i duradora.

1. Protegir els drets humans per avançar en el treball per la pau

En aquesta situació de conflicte creixent, que costa moltes vides a Sri Lanka, i amb l'incompliment virtual de l'acord d'alto el foc, pot resultar útil una narració analítica del treball dut a terme per protegir els drets humans en relació al procés de pau a les Filipines.

Des del fracàs de les converses l'any 2004 entre el Govern de la República de les Filipines i l'NDF, el conflicte armat i les conseqüents violacions dels drets humans s'han intensificat. Durant el 2006, els grups de drets humans han denunciat un augment important dels assassinats polítics, que han tingut lloc en un clima d'aparent impunitat. Aquesta situació ha creat rancúnia i un trencament gairebé total de les comunicacions entre les parts en conflicte. Ha esdevingut essencial centrar-se en la protecció dels drets humans. Si el problema dels drets humans no millora, serà difícil reprendre un procés de pau amb sentit. Per tant, cal un avenç real pel que fa als aspectes següents: creació d'una voluntat comuna, investigacions eficients, protecció dels testimonis, condemnes per als culpables i compensacions per a les víctimes, i mecanismes amb credibilitat capaços de capgirar la tendència cap a una rancúnia cada cop més profunda i "deutes de sang" inacabables. A més, si es protegeixen els drets humans de manera més eficaç, es crearà un clima més bo per a la comunicació.

2. Creació de sinergies en termes de drets humans i defensa de la pau

Cal una estratègia conjunta per crear sinergies en el treball pels drets humans i per la promoció de la pau per fer front als nivells actuals de violència i al greu estat de les violacions dels drets humans als dos països.

A les Filipines, aquesta sinergia s'ha expressat en el treball conjunt de les aliances pels drets humans amb les organitzacions per la pau i altres sectors de la societat, sobretot en regions concretes del conflicte, com ara a Luzon Central, i entre la població especialment vulnerable. A Sri Lanka, la greu situació en certes regions en conflicte, sobretot al nord-est i al nord, fa que aquesta estratègia conjunta sigui necessària.

3. Enllaçar el treball local i internacional en l'àrea de pau i drets humans

El fet d'unir les tasques locals i internacionals és una via cap a un treball més durador i amb resultats més viables. Concretament, el treball per la pau i pels drets humans requereix aquesta unió tan valuosa. Actualment, les tasques de pau i drets humans a Sri Lanka i les Filipines necessiten aquest enllaç local i internacional per ser eficaçes i prolongades.

El lligam establert entre Alert i Amnistia Internacional, al final del 2005 i fins al 2006, en els treballs relacionats amb els drets humans en el procés de pau a les Filipines, n'és un exemple. Aquest treball va comportar aquestes tasques: anàlisi compartida, consultes comunes, enllaç

dels marcs de treball per a la pau i per als drets humans, identificació de participants clau per avançar de manera més eficaç en la protecció dels drets humans i, també, en el procés de pau i difusió de l'informe a un gran nombre de participants per tal d'invertir la tendència i millorar una situació que es deteriorava ràpidament.

B2.2.2. Facilitar el suport per als processos de pau

4. Fomentar el suport dels diversos partits en el procés de pau

La polarització de la política a les Filipines s'ha reflectit en la diversitat de posicions pel que fa al conflicte armat, des del suport a la "política de guerra total" fins als esforços per reprendre les converses.

El procés de pau sovint esdevé un recurs molt adequat per a propòsits electorals i, de vegades, s'identifica amb un partit o amb un altre. Cal aïllar el procés de pau de les divisions polítiques per poder avançar. Fomentar el suport dels diferents partits és una condició sine qua non per mantenir un treball de negociació i explorar estratègies de pau alternatives que conduixin a resultats viables.

5. Centrar-se en el caràcter crític de les comunitats de pau

A les Filipines cada cop és més clara la importància de les comunitats de pau. Els analistes han observat el nombre i la freqüència de les mobilitzacions massives, i, tot i que són importants, poden anar disminuint. El que pot ser més rellevant és el seu caràcter crític i la capacitat per influir en la política i configurar els esdeveniments o, si més no, una nova manera de pensar en els problemes passats.

Cal identificar i mobilitzar els sectors clau de la societat perquè facin d'equilibri i puguin ser escoltats pels líders polítics de les parts en conflicte. Potser cal posar èmfasi en el caràcter crític de la promoció de la pau, o de les comunitats de pau i la seva influència i importància estratègica, així com el seu focus geogràfic.

6. Explorar estratègies alternatives i tasques centrades en sectors específics

En les situacions en què s'hagin aplicat mètodes més tradicionals i hagin funcionat de manera deficient, pot tenir un impacte significatiu el fet de provar estratègies alternatives dissenyades en situacions amb opcions limitades i identificar tasques per dur a terme en sectors específics.

N'hi ha diversos exemples. Un de recent seria el del treball d'Alert amb els líders empresarials en els àmbits local, regional i nacional a Sri Lanka. Aquest enfocament potser indica una estratègia alternativa i una manera de treballar complementària que fa ús de la comunitat d'interessos i del sentit d'objectiu comú dels emprenedors per arribar a una situació més pacífica que els permeti gaudir d'un clima millor per a les seves empreses i els seus negocis. Precisament perquè els seus esforços no poden ser unilaterals, sinó que s'ha d'aprendre a treballar juntament amb d'altres, cooperant amb els promotors de pau rellevants del país, aquest tipus d'estratègia pot suposar un valor afegit i complementar la feina feta per altres persones en àrees més difícils durant els períodes d'agitació i de tempteig.

És millor tractar els costos econòmics de la guerra i dels factors econòmics subjacents que alimenten el conflicte armat amb estratègies de desenvolupament sostingut basat en els beneficis de la pau i l'estabilitat política. Altres sectors de la societat, com ara els líders religiosos, les dones i els joves, tenen el potencial de reforçar la promoció de la pau i contribuir en el procés de pau, fins i tot en períodes d'escalada de violència. Han tingut un paper destacat en el passat, i, en el present, una implicació encertada pot tenir molt impacte.

7. Emprendre iniciatives basades en comunitats

Les iniciatives basades en comunitats són un altre àmbit del treball per la pau en situacions de conflicte. A les Filipines, concretament a Mindanao, l'establiment de zones de pau i la supervisió de l'alto el foc pels mateixos ciutadans (anomenat "bantay") han resultat molt efectius. Aquestes iniciatives disposen del suport de diversos membres de les comunitats de les zones en conflicte i pretenen donar poder a la població en àrees especialment crítiques perquè facin arribar les seves aspiracions a les parts en conflicte. A més, ajuden a crear espais de diàleg i ponts entre les persones de diferents conviccions polítiques, que, malgrat tot, tenen l'objectiu comú de protegir els seus fills i ancians en les comunitats vulnerables.

8. Donar suport a l'existència de facilitadors externs

La funció dels facilitadors externs, independentment del grau de conflictivitat de les situacions, és important i, sovint, indispensable. Tant a Sri Lanka com a les Filipines, el Govern reial de Noruega duu a terme una tasca poc envejable amb agents oficials en els processos de pau. No obstant això, cada cop és més clar que la seva feina s'ha de complementar amb promotors de pau "interns parcials" que actuïn també de terceres persones, i que tinguin un suport més efectiu d'altres sectors de la societat, o de dialogadors clau o de promotors de pau locals.

Sembla que en contextos complexos cada cop és més necessari un treball combinat i complementari de persones implicades en àrees oficials i no oficials. Aquesta col·laboració ofereix aptituds i recursos més adequats per a processos llargs i que requeriran una tasca continuada i igual de llarga.

B2.2.3. Reformular la seguretat nacional per construir la seguretat de les persones

9. Reformular la política de seguretat nacional

La guerra total contra la revolta comunista a les Filipines és part de la doctrina de seguretat nacional, que és un pas enrere respecte al període anterior a la llei marcial, i mentre aquesta va durar la guerra total es justificava en nom de l'anticomunisme que ara s'ha combinat amb l'antiterrorisme. En canvi, la situació sobre el terreny mostra que les accions terroristes s'han intensificat; un terrorisme que practiquen tant els elements de les forces armades com les guerrilles que persegueixen.

L'experiència ha demostrat que, en afrontar les guerres de guerrilles amb una base ideològica o identitària, no hi ha solucions militars definitives per a allò que, en essència, són lluites socials i polítiques. En aquest sentit, cal reformular la política de seguretat.

10. Abordar els factors subjacents del conflicte per donar seguretat a la població

Si no es tracten els factors subjacents dels conflictes, no es podrà aconseguir una seguretat per a la població que sigui alhora col·lectiva i completa i de la qual puguin gaudir les persones procedents de comunitats, classes o conviccions diferents.

Al cap i a la fi, només aquest enfocament global de la reforma de l'àmbit de la seguretat —que abordi les preocupacions de les persones en aspectes com el bon govern, els drets humans, el desenvolupament socioeconòmic equitatiu, la identitat cultural i el respecte per la diversitat, que impliqui la gent i la faci sentir protagonista dels processos adoptats— pot conduir a una pau que sigui alhora justa i duradora.

La seguretat de la població construeix comunitats protegides i segures creades per persones, els drets de les quals són respectats i les seves responsabilitats són definides, i les motiva un somni comú: construir el tipus de societat que desitgen i que es mereixen.

B2.3. APRENDRE A PARTIR DELS PROCESSOS DE PAU A MINDANAO ENTRE EL GOVERN DE LA REPÚBLICA DE LES FILIPINES, EL FRONT D'ALLIBERAMENT NACIONAL MORO I EL FRONT ISLÀMIC D'ALLIBERAMENT MORO

Aquest document de debat repassa el llarg procés que va tenir lloc a Mindanao fa uns deu anys i que va donar com a resultat l'acord de pau entre el Govern de la República de les Filipines (GRF) i el Front d'Alliberament Nacional Moro (MNLF). Val la pena revisar el procés i extreure conclusions del que sembla una tasca inacabada i que va tenir importància quan el Govern va voler reprendre les negociacions amb el Front Islàmic d'Alliberament Moro (MILF) l'últim trimestre de 2006. Aquest procés pot ser també rellevant per a altres processos a les regions en conflicte al sud i al sud-est de l'Àsia, on els aspectes religiosos i culturals es barregen amb els assumptes socioeconòmics i polítics.

Atesos els antecedents del llarg conflicte a Mindanao (Filipines), que ha durat quatre segles, i els esforços per garantir un acord de pau, que han suposat més de tres dècades, sembla que pot ser útil reflexionar sobre l'experiència obtinguda.

El text que hi ha a continuació és un esborrany que pretén donar idees pràctiques per a processos de pacificació que ajudin a evitar les dificultats del passat i a construir a partir de les possibilitats i oportunitats que ofereix el present. En poques paraules, pretén resumir algunes de les coses apreses per millorar la tasca de construir una pau que sigui més justa i duradora.

1. Facilitació per part de terceres persones

El conflictes armats a Mindanao només es poden entendre en els seus contextos històrics i només es poden explicar tenint en compte la història de la resistència del poble moro davant el govern colonial espanyol (de mitjan segle ^{xvi} fins al final del segle ^{xix}) i l'americà (primera meitat del segle ^{xx}) i els successius governs de les Filipines, que semblaven insensibles i incapaces de satisfer les aspiracions del poble moro pel que fa al respecte per la seva forma de vida i identitat, el desenvolupament de la seva economia, la garantia dels mitjans de vida, la millora de la qualitat de vida, el govern eficaç de les seves comunitats i la seguretat.

Les aspiracions del poble moro s'han articulat al llarg del temps en diferents fòrums i en reunions directes importants. Tanmateix, només es va avançar en el procés de pau al sud de les Filipines durant el període en què es va reconèixer com a essencial la intervenció dels facilitadors externs. A les queixes expressades pel poble moro, que el govern havia sentit prou vegades, només se'ls va donar la importància que tenien quan es van expressar en presència d'interlocutors externs seriosos que les dues parts reconeixien com a interlocutors vàlids.

De fet, en el cas de Mindanao es pot dir que les veritables negociacions de pau van tenir lloc en períodes en què hi havia, de manera sostinguda, la presència d'aquestes terceres persones. Altrament, el desafortunat historial de les converses i del procés de pau demostren que a causa de l'absència històrica de confiança i de mètodes de treball efectius, les parts del conflicte van progressar poc. La facilitació de terceres persones ha estat un element essencial per aconseguir un cert progrés i s'ha identificat com una condició imprescindible per arribar a unes negociacions amb sentit.

2. El paper especial de la diplomàcia islàmica en el procés de pau a Mindanao

En la situació de Mindanao, el paper especial de la diplomàcia islàmica es pot identificar com el factor que ha influït de manera més constructiva en els esdeveniments i resultats del procés de pau. A principis dels anys setanta, Líbia va oferir ajut en la mediació, així com l'espai físic per a les reunions, amb vista a obtenir acords preliminars, i el marc de treball inicial, que va permetre que les converses avancedessin de manera significativa. Als anys vuitanta, la implicació continuada de l'Organització de Països Islàmics i, concretament, el paper dels països membres i el compromís dels seus diplomàtics més experts i amb més experiència, que hi assistien en representació d'Indonèsia, Líbia i l'Aràbia Saudita, van ajudar a forjar l'acord de pau del 1996 que van signar el Front d'Alliberament Nacional Moro, aleshores dirigit per Nur Misuari, i el Govern de les Filipines, llavors liderat pel president Fidel Ramos. Aquest acord va permetre crear els mecanismes i les estructures que, malgrat que no són perfectes, encara constitueixen els pilars essencials en què es poden basar els possibles acords per sortir del punt mort en què es troben actualment les negociacions.

La tasca significativa dels facilitadors externs, que aporten alhora una mediació i la capacitat de superar els atzucacs, l'ha dut a terme en aquest darrer període el Govern de Malàisia, amb la implicació personal dels seus líders més experimentats i amb el suport d'altres estats membres de l'Organització de la Conferència Islàmica.

3. Enfocament inclusiu que uneix les parts implicades

Una de les lliçons principals que podem extreure del procés de pau a Mindanao és que no compensa excloure de les negociacions les parts que hi estan implicades de manera essencial. Així, tampoc no té sentit ser insensible a les disputes entre partits que poden caracteritzar els processos de llargues negociacions. Els processos inclusius requereixen que els negociadors i els seus superiors tinguin en compte les aspiracions dels seus components, que han de comprendre, acompanyar i, finalment, participar tant en el procés com en els resultats de les converses.

La conclusió principal és que si la gent confia en el procés, confiarà en el resultat. En altres paraules: si el procés de les negociacions i els resultats posteriors tenen una àmplia participació, hi ha

més possibilitats que tinguin el suport i que, finalment, s'apliquin amb el suport dels components principals. L'Acord de pau de 1996 al sud de les Filipines va representar un gran avenç, i va permetre als representants de la lluita armada del poble moro recórrer un llarg camí, des de les demandes d'independència fins a una posició d'una autonomia més gran. No obstant això, no s'han satisfet adequadament les seves aspiracions d'un govern més eficaç, un desenvolupament més sòlid i unes institucions adequades per a Mindanao. A més, el fet de no tenir suficientment en consideració la diversitat dels pobles moros segons les seves diferències geogràfiques, lingüístiques o ideològiques va conduir un altre cop al conflicte armat, que va ressorgir en la fase posterior a l'acord. Aquest problema es podria haver evitat amb un enfocament més inclusiu que unís totes les parts implicades amb un interès important en el resultat final.

4. La idea particular dels tres pobles de Mindanao

El llarg conflicte de Mindanao afecta els pobles moros que generalment habiten en tres àrees diferents: les illes de Sulu, Tawi Tawi i Basilan, les províncies de Maguindanao (al sud-oest del país) i les províncies de Lanao (amb diferents formacions lingüístiques i polítiques però amb la mateixa fe musulmana, i unes tradicions i reivindicacions comunes).

També afecta els habitants originals del sud del país, els anomenats Lumad, o els pobles indígenes formats per diferents tribus que viuen en àrees disperses i duen a terme pràctiques animistes. Les seves formes de vida són diverses, però tenen una afinitat comuna per la terra i pels recursos dels seus dominis, que consideren ancestrals.

Finalment, el conflicte també afecta tant els habitants com els colons d'altres parts del país, predominantment cristians. A l'inici es van sentir atrets per la promesa de les fronteres de Mindanao, i hi van arribar en onades successives de migració des dels anys cinquanta fins als noranta. Generalment cercaven millors oportunitats pel que fa a la qualitat de vida i la feina i, als centres urbans, pretenien desenvolupar altres carreres en diferents professions o negocis.

Qualsevol acord de pau, per ser viable, ha d'abordar les inquietuds d'aquests tres col·lectius, anomenats els tres pobles de Mindanao. Recentment ha ressorgit el fenomen dels tres pobles de Mindanao, que volen construir un futur basant-se en la premissa que l'àrea que habiten es pot enfortir gràcies a la unió de les forces i les capacitats dels tres pobles: el poble moro, els Lumad i els habitants i colons cristians. Com a via paral·lela de negociacions i part integral del procés de pau, el concepte dels tres pobles i les seves organitzacions, que personifiquen la rica experiència de Mindanao, reclamen un lloc més prominent en els possibles avenços dins la conjuntura actual.

5. Iniciatives ciutadanes

Malgrat la mediació dels facilitadors externs i els esforços dels successius panels negociadors o governs, el factor constant que s'ha assegurat que les parts en conflicte centressin l'atenció en les possibilitats per a la pau ha estat la població de Mindanao. Els ciutadans i les comunitats que experimenten directament el conflicte, sovint com a víctimes vulnerables, les seves organitzacions, com ara organitzacions populars, comunitats, organitzacions no governamentals que donen suport o acompanyament, moviments solidaris per la pau o testimonis dels esdeveniments a les diferents zones, han exigit sistemàticament la fi de les hostilitats.

A mesura que el procés de pau ha estat marcat per constants entrebancs, avenços i retrocesos, oportunitats i obstacles, han anat sorgint iniciatives populars impulsades pel desig comú de donar seguretat als seus fills i a les seves comunitats, de proporcionar un mitjà de vida als seus joves i millorar les seves vides en general. Les iniciatives han estat diverses i creatives, i han sorgit de les bases populars (comunitats i població local) i d'altres organitzacions (no governamentals i intergovernamentals, locals, nacionals o internacionals, seculars o religioses), i, en els darrers anys, s'han fet grans passos per aconseguir més coherència i complementarietat, més impacte i credibilitat.

Hi ha hagut crides a la fi de les hostilitats, sigui temporalment en forma de treva o permanentment en forma d'un compromís més seriós en les converses, procedents de diverses veus, com ara el Comitè Popular de Mindanao (Mindanao Peoples Caucus), l'Aliança dels tres pobles (Tri-people's Alliance), la Conferència de Bisbes i Ulemes i els diversos sectors i comunitats d'arreu de Mindanao, inclosos alguns que no han estat escenaris directes del conflicte armat però que han sofert els efectes i les conseqüències posteriors a la violència.

6. El Comitè Popular de Mindanao i l'ampliació dels components de la pau

Les diverses expressions populars de Mindanao, sigui a través de les organitzacions, dels comitès o de les aliances que han creat, han estat una font reconeguda de pressió pública que ha influït en el canvi polític pel que fa a les decisions estratègiques que afecten la guerra i la pau a la regió.

Subsegüentment, el país està essent testimoni d'una voluntat de pau cada cop més àmplia que, tot i que encara és lluny de ser un corrent o una veu majoritària, ha esdevingut una veu important capaç d'articular les aspiracions de la majoria de la població civil, que sovint és víctima vulnerable del conflicte armat i que, periòdicament, s'ha hagut de desplaçar i fugir buscant seguretat i consol dels atacs dels militars, les milícies o les forces revolucionàries que actuen als seus pobles o províncies, a la ciutat o al camp, on la gent intenta guanyar-se la vida llaurant la terra o comerciant als mercats i viatjant per les carreteres comarcals per transportar els productes de les granges als mercats.

7. Altos el foc humanitaris, drets humans i contenció dels actes terroristes

Els altos el foc humanitaris que ha declarat el Front Islàmic d'Alliberament Moro (MILF) s'han dut a terme gràcies a una considerable pressió de la població de Mindanao i les seves organitzacions, així com dels sectors importants de la societat, inclosos els líders espirituals. Reconegudes pel MILF, aquestes peticions han donat com a resultat acords d'alto el foc que han suposat un respir per a la població a les zones afectades per la guerra i un espai per a la reflexió i el diàleg, per cercar millors maneres d'avançar en el procés o, com a mínim, de reprendre'l.

La crida al respecte pels drets humans i l'aplicació del dret humanitari internacional s'ha vist en molts barris com una via prometedora per contenir millor els atacs terroristes. La guerra global contra el terrorisme ha tingut el seu impacte en la regió i ha comportat una resposta armada més intensa, ja que hi ha tropes estrangeres que duen a terme exercicis militars conjunts o s'encarreguen del suport tècnic i dels serveis d'intel·ligència per combatre el terrorisme.

Tanmateix, el que clarament poden fer les parts en conflicte és mirar de contenir o d'eliminar els atemptats terroristes que con travenen els estàndards internacionals. Per això cal formular un acord basat en els drets humans i el dret humanitari, amb els mecanismes apropiats de verificació, i implementar-lo de manera estricta i amb l'autoritat adequada (com ara missions conjuntes de supervisió internacional que poden realitzar tercers països neutrals o les Nacions Unides, o bé organismes com l'Alt Comissariat per als Drets Humans, que ofereix assessorament tècnic i l'experiència obtinguda a partir d'altres experiències).

8. Santuaris per a la pau

Una de les contribucions particulars per a la supervivència de la població, la seguretat de les comunitats i la protecció dels infants i ancians ha estat l'establiment de zones de pau: els santuaris de la pau i els espais de pau, que han permès a la població trobar oportunitats per al diàleg i les tasques de progrés per promoure camins per avançar, tot assegurant-se que les vides dels civils innocents estan fora de perill.

Gràcies als esforços conjunts de les comunitats; les organitzacions solidàries, com ara Tabang Mindanaw; les organitzacions internacionals com Oxfam, Catholic Relief Service o CAFOD; els grups interreligiosos; les autoritats locals i els líders locals d'opinió, aquestes zones han esdevingut realment santuaris de pau per a la població i un oasi que ha ofert seguretat i tranquil·litat en temps de guerra o en períodes d'hostilitat, tot creant les condicions per donar confiança, en lloc d'engendrar més odi. Ja als anys vuitanta, els promotors de pau a les Filipines van considerar que aquest tipus de zones suposaven un gran pas endavant.

El cas de Mindanao ha demostrat la rellevància i la urgència de disposar de zones de pau, diàleg i desenvolupament. Aquestes experiències de comunitat permeten als ciutadans locals declarar públicament que les seves àrees són "espais per a la pau", de manera que fan entendre als combatents armats de l'exèrcit i del MILF les aspiracions col·lectives de la població que viu en aquests indrets.

9. El diàleg interreligiós i la Conferència de Bisbes i Ulema

Una altra lliçó que podem extreure del procés de Mindanao fa referència a l'emergència del diàleg interreligiós entre els líders i practicants de diferents confessions, concretament de les religions musulmana i cristiana, que han tingut un paper molt important en la millora de l'enteniment i la cooperació entre persones de diferents perspectives religioses i polítiques.

De vegades, la fase preparatòria pot requerir un diàleg intrarreligiós entre persones de la mateixa religió que no tenen la mateixa perspectiva o visió del procés de pau, però que podrien posar-se d'acord a partir de converses amb l'objectiu d'ampliar la col·laboració per a la pau. Aquestes iniciatives contribueixen a influir en els esdeveniments o les polítiques que poden afectar el curs dels esdeveniments futurs en el sentit ampli (Mindanao) o en disputes locals que poden afectar comunitats o províncies concretes.

10. Desenvolupament sostenible i compromís del sector privat

Mindanao representa un conflicte amb connotacions religioses clarament visibles, però, en essència, afecta el govern i el desenvolupament sostenible d'una regió que històricament ha estat en desavantatge o marginada, amb una població pobre i una cultura pràcticament silen-

ciada. Tal com han demostrat diversos estudis acadèmics i polítics rigorosos, un desenvolupament sostenible resulta clau per abordar les antigues reivindicacions dels pobles moros.

No es pot preveure cap solució sense tenir en compte un programa sistemàtic i eficaç de desenvolupament per a les properes dècades que tingui en compte la pobresa crònica de les províncies més pobres del país i condueixi a un programa accelerat de desenvolupament que es pugui posar en pràctica immediatament i es pugui mantenir en el temps (amb plans estratègics a curt, mitjà i llarg termini i duent a terme les consultes i els mecanismes d'aplicació necessaris amb el suport i els recursos adequats). El paper del sector privat, tant musulmà com cristià, en zones de Mindanao s'ha de mirar en aquest context, i té un potencial que fins ara no s'ha explotat prou.

11. La implicació de les dones, els joves i els infants

Cal no oblidar la implicació de les dones i el paper dels joves i els infants en algunes campanyes específiques de pau. Concretament, el treball i les mobilitzacions per aconseguir els santuaris de pau han estat catalitzats per dones, que s'han situat a l'avantguarda d'aquestes tasques, que requereixen coratge i capacitat de convocatòria.

Ateses les especificitats de Mindanao, la seva cultura i les seves confessions, és primordial que les dones tinguin un paper més destacat en la formulació dels acords futurs, i es pot ampliar el seu paper en els panells de negociació així com en els processos que condueixin al resultat final. Aquesta conclusió encara no s'ha valorat adequadament i, en aquest sentit, caldrà obrir nous camins en un futur immediat.

12. Cultura de la pau i educació per a la generació següent

Els promotors de pau, els organitzadors de les comunitats i, en general, les persones que treballen per a un canvi social pacífic a Mindanao han assenyalat que bona part de la feina que cal fer ha de ser per aconseguir un canvi social radical que comença en l'actitud de la gent, la mentalitat dels líders i de les comunitats, i que ha d'influir en els cors i en la manera de pensar dels joves si es vol reforçar el treball per la pau i mantenir-la.

Així, doncs, el treball per promoure una cultura de pau, de tolerància política, de respecte a la diversitat i a les diferents creences i de reconciliació en general esdevé una tasca cabdal que fins ara no ha rebut prou atenció. L'educació per a la pau ha començat a les escoles, als santuaris, als tallers i als fòrums, però aquests només són els primers passos, no tan sols per posar fi a la violència sinó també per construir una pau duradora. Són mesures imprescindibles sense les quals no es pot construir ni mantenir la pau.

B2.4. RESSALTAR ELS ESFORÇOS CONJUNTS ESTRATÈGICS PER MANTENIR L'IMPULS HISTÒRIC PER LA PAU A ATJEH

Aquest article d'opinió tracta de l'impuls per la pau i les oportunitats que s'han generat a partir de l'acord històric que s'ha aconseguit en el llarg conflicte armat a Atjeh, Indonèsia. També reflexiona sobre els reptes i les conclusions que se'n poden extreure, que poden ajudar a superar alguns dels obstacles actuals que encara han d'afrontar els qui participen en la construcció de la pau a l'Atjeh posterior al tsunami.

A la zona de conflicte a l'Àsia que va des de l'Afganistan, a l'est, fins a les illes Fiji, al Pacífic, són pocs i molt espaiats els acords de pau que s'han posat en pràctica amb prou força. Els processos de pau en aquesta zona es caracteritzen pels lents inicis i pels llargs estancaments, i és poc freqüent que els acords es compleixin de manera rigorosa.

En aquest context, l'impuls per la pau a Atjeh és impressionant, perquè, tot i que encara ha de fer front a reptes importants en la fase de transició prèvia a la normalització política, s'ha aconseguit progressar molt des de la signatura de l'històric Memoràndum d'acord l'agost de 2005: la deposició de les armes, la desmobilització dels combatents, la retirada i reubicació de les forces militars, l'alliberament i la rehabilitació dels presoners polítics i l'ajut a la reintegració als antics guerrillers. S'ha aprovat una llei en el Govern d'Atjeh que, malgrat que era polèmica en alguns punts, ha permès l'establiment de partits polítics locals i els ha donat l'oportunitat de competir en unes eleccions locals. En resum, s'ha avançat significativament en termes de les disposicions de seguretat previstes en l'acord. No obstant això, encara queden algunes dificultats abans que es pugui proclamar que el procés és irreversible, i la pau, sostenible.

Remarcar els esforços conjunts en moments clau del procés de pau

Cal remarcar la importància i l'impacte dels esforços conjunts en moments clau per donar suport a l'impuls històric per la pau a Atjeh. En els primers sis anys de la dècada actual, alguns actors clau en l'àmbit nacional i internacional dins d'organitzacions governamentals i no governamentals en diferents sectors, el Govern d'Indonèsia i el moviment revolucionari, en particular, han demostrat la seva capacitat per treballar vers un objectiu comú, tot donant resposta a la pressió pública i fent front a un triple repte: la urgència de la catàstrofe humana, l'herència del conflicte armat i el subdesenvolupament.

Generalment, el treball per la pau està obstaculitzat per la manca de voluntat o d'imaginació política. La incapacitat de les parts interessades de demostrar una voluntat forta per emprendre un projecte històric o una capacitat per reimaginar una alternativa desitjada porten el treball dut a terme a un carreró sense sortida. En el cas d'Atjeh, sembla que una coincidència d'esdeveniments ha portat a una feina conjunta important que, cada cop més, reconeix els factors que cal tenir en compte si es vol construir un futur més pacífic en el que fins ara era una província devastada per la guerra.

A més, hi ha una consciència creixent que, per mantenir el treball a Atjeh cap a una pau veritable, cal fer front a una sèrie de problemes, entre els quals destaquen cinc temes principals que hem seleccionat per a aquesta reflexió: crear un terreny de joc anivellat per construir una política de participació; dissenyar un desenvolupament sostenible per consolidar una pau duradora i fer front a les repercussions de les catàstrofes humanes; construir una cultura de pau i respecte per tractar els abusos dels drets humans que s'han produït en el passat, tot avançant en la reconciliació social, i consolidar els mecanismes per aplicar el compliment dels acords, tot encoratjant la complementarietat i la societat civil per construir una pau més duradora.

Tot i que cada conflicte és únic i les situacions de conflicte tenen grans diferències, esperem extreure conclusions rellevants de l'experiència a Atjeh perquè puguin ser útils per a altres persones que participin en tasques similars com ara al Nepal, Sri Lanka i Mindanao.

A l'hora de promoure converses continuades amb destacats defensors de la pau ciutadana i crear espais per compartir les reflexions comparatives de diferents situacions de conflicte, aquest document pretén contribuir a la formació dels professionals reflexius per la pau a la regió.

Comprendre el rerefons de l'acord

Per entendre millor les perspectives i els reptes de l'acord de pau històric signat l'agost de 2005 i que ara es troba en fase de transició cap a alguna forma de normalització política, val la pena revisar alguns dels esdeveniments o "moments definitoris" en el tumultuós trajecte vers la pau a Atjeh:

- **Pausa humanitària.** La "Pausa humanitària" del maig de 2000 i l'"Acord pel cessament de les hostilitats" del desembre de 2002, negociats pel Centre per al Diàleg Humanitari amb seu a Ginebra, van fracassar el maig de 2003. Entre els motius per al fracàs trobem els següents: absència de disposicions detallades més enllà del pur alto el foc; manca de mecanismes efectius de resolució de disputes; desconfiança fortament arrelada per part dels militars indonesis del GAM; reticència d'ambdues parts de sacrificar els guanys econòmics que el llarg conflicte havia generat en forma de xantatges; tala il·legal i contraban de droga, etc., així com poc control dels comandants rebels a Atjeh.

- **Llei marcial.** El president Megaati Sukarnoputri va imposar la llei marcial i les Forces Armades Indonèsies (TNI) van llançar grans ofensives militars. Aquesta situació va evolucionar cap a un estat d'emergència civil el maig de 2004. El GAM va patir nombroses baixes i els civils van ser víctimes d'arrests arbitraris, tortures i execucions extrajudicials, amb una xifra estimada de 12.000 víctimes els últims anys, segons els informes d'organitzacions de drets humans reconegudes.

- **Aspiracions de pau del nou govern.** El president Susilo Bambang Yudhoyono, un general retirat, va expressar la seva aspiració d'establir una nova agenda i de resoldre el conflicte a Atjeh en el moment de la presa de poder l'octubre de 2004 amb un vicepresident, Jusuf Kalla, que tenia antecedents d'haver ajudat a resoldre conflictes comunals a l'est del país. No obstant això, l'estat d'emergència civil es va renovar per un període de sis mesos més.

- **Tsunami.** El 26 de desembre de 2004, un tsunami provocat per un terratrèmol submarí va devastar les ciutats costaneres de la província i també la capital, Banda Atjeh. Aquest succés va provocar un profund daltabaix social i polític que va propiciar les condicions perquè les parts en conflicte revaluessin les seves posicions, repensessin els seus enfocaments del llarg conflicte armat en el context d'una immensa preocupació internacional i un ampli suport per a les víctimes de la catàstrofe humana que va provocar la mort d'unes 150.000 persones a la província d'Atjeh, amb gairebé 50.000 només a Banda Atjeh, i que va deixar sense casa, pertinences, llocs de treball i mitjans de vida prop d'un milió de persones.

- **Acord de pau.** Negociades per la CMI (Crisis Management Initiative) i liderades per l'antic president de Finlàndia, Martti Ahtisaari, i finançades per la Comissió Europea i per diversos estats europeus, les converses van començar amb l'objectiu de trobar una solució integral en el marc d'autonomia especial cap a finals de gener de 2005, que van culminar en el Memoràndum d'acord (MoU – Memorandum of Understanding) del 15 d'agost, a partir del qual s'identificaven una sèrie de passos:

- desmobilitzar i desmantellar les forces de la guerrilla (d'uns 3.000 efectius) mentre Jakarta retirava totes les tropes i la policia no orgànica d'Atjeh. Això s'havia de dur a terme sota la supervisió internacional i s'havia de completar en quatre etapes;

- cessament dels moviments de tropes a Atjeh i pla de formació sobre drets humans adreçat a la policia provincial;
- alliberament de tots els presoners i detinguts polítics, i concessió de l'amnistia als membres i partidaris del GAM;
- assignació de terres i fons per ajudar a la reintegració dels antics combatents i compensar els presoners polítics amnistiats i els civils que han patit pèrdues durant el conflicte;
- una Comissió per a la veritat i la reconciliació per tractar els abusos del passat i un Tribunal dels Drets Humans per tractar les situacions futures; promulgació d'una nova llei per al governament d'Atjeh, segons la qual la província exercirà la seva autonomia en tots els camps excepte en afers estrangers, defensa exterior, seguretat nacional, assumptes fiscals i llibertat de religió;
- futura celebració d'unes eleccions locals en què poguessin participar els partits polítics amb seu a Atjeh per competir per les places legislatives i provincials que estarien supervisades per observadors estrangers;
- mecanismes de consulta comuna a establir a l'Agència de Rehabilitació i Reconstrucció (BRR), la Comissió de Disposicions de Seguretat (Commission on Security Arrangements) i l'Organisme de Reintegració d'Atjeh (Aceh Reintegration Body).

Política de participació: creació de les condicions per a un terreny de joc igualitari en una situació d'asimetria

Tot i que el llarg conflicte va durar gairebé tres dècades a Atjeh, no es pot ignorar el fet que aquesta guerra va tenir lloc en una província allunyada de l'arxipèlag indonesi que tenia un caràcter essencialment asimètric, ja que les forces i els recursos disponibles per a l'estat superaven de llarg les capacitats del Moviment per a un Atjeh Lliure (GAM). A més, considerant l'abast de la devastació posterior al tsunami de 2004, cal no oblidar que els factors subjacents del conflicte armat han estat i continuen essent tant polítics com socioeconòmics. Només abordant aquests problemes es pot aconseguir que la pau emergent a Atjeh sigui duradora.

Per aquest motiu, la creació d'un terreny de joc igualitari en l'àmbit polític, tant com sigui possible, és absolutament essencial. Una de les disposicions principals del MoU és la Llei per al governament d'Atjeh, aprovada l'11 de juliol de 2006 al Parlament d'Indonèsia. Encara que es van dur a terme consultes exhaustives, la llei, que finalment s'ha aprovat, ha tingut una rebuda desigual. La perspectiva de la capital era diferent de la d'Atjeh, que semblava personalitzar en gran part les diverses aspiracions de les diferents comunitats de la província. No obstant això, es continua treballant perquè la llei de governament esdevingui un vehicle per a una participació significativa del poble d'Atjeh i ofereixi la base per a futures decisions polítiques, independentment de les afiliacions polítiques o les diferències ideològiques.

A més, si el GAM ha d'esdevenir no només un mer partit "electoralista" sinó també un moviment per al canvi social, necessitarà recursos per passar de ser un grup armat a ser una força política aprofitant el "fons de fideïcomís" (que trobem, per exemple, en l'acord de pau forjat a Moçambic) perquè pugui disposar de les eines bàsiques per a l'organització política, la comunicació i la mobilització ciutadana que requereix la política actual. També caldria considerar la provisió d'incentius perquè s'impliqui en una activitat política que tingui el suport de la majoria per descartar un retorn a les armes o el recurs del bandolerisme com ha passat en altres processos de pau avortats.

D'altra banda, per garantir un terreny de joc igualitari en l'àmbit de la política electoral, caldrà preveure més reformes electorals que tractin els aspectes següents: la inscripció dels votants, la formació d'una comissió independent per a les eleccions, la implementació de reformes per als fons de campanyes electorals, la garantia d'un accés igualitari als mitjans de comunicació, i la provisió d'inspectors electorals per garantir la celebració d'unes eleccions lliures i justes.

Economia de la pau inclusiva: disseny d'una estratègia integral de desenvolupament econòmic sostenible

Atjeh és una província de 4,3 milions d'habitants, amb extenses selves tropicals i àrees costaneres, que gaudeix de substancials dipòsits de petroli i gas natural que proporcionen uns ingressos considerables al govern central. Aquesta distribució irregular de la riquesa ha estat una de les reivindicacions més importants del conflicte armat, que ha durat gairebé tres dècades, i ha costat milers de vides i una gran fortuna en oportunitats econòmiques perdudes.

En un intent de donar resposta als greuges econòmics i socials dels habitants d'Atjeh, se'ls va concedir una "autonomia especial" segons la qual se'ls permetia retenir el 70% dels ingressos en hidrocarburs i establir els seus propis sistemes judicial i educatiu en el context de la transferència de competències fiscals i administratives. Basada en la legislació de l'agost de 2001, aquesta disposició s'ha ampliat dins la Llei actual per al governament d'Atjeh.

No obstant això, el desenvolupament local va estar només a les mans d'una elit local en deute amb Jakarta, sense formar part d'una estratègia integral de desenvolupament socioeconòmic sostenible i sense tenir en compte les necessitats d'una economia de la pau inclusiva.

Òbviament, un dels desafiaments més importants per a la construcció d'una pau duradora és proveir de mitjans de vida els antics combatents, les poblacions vulnerables de les àrees on hi ha hagut guerra o on ha arribat l'impacte del tsunami, o aquells que viuen en àrees aïllades i que no disposen d'instal·lacions de salut o educatives, ni d'aigua potable ni electricitat, i que no tenen una activitat econòmica significativa, de manera que puguin tenir una vida digna en una comunitat digna.

Al mateix temps, per satisfer les exigències subliminals que reclamen la independència d'una sèrie de districtes de la província d'Atjeh, concretament de les àrees on abans s'havia animat les milícies a tenir posicions enfrontades envers el GAM, caldrà preveure un enfocament més complet que englobi tant la dimensió política com la socioeconòmica. El tipus de desenvolupament regional que cal ha de ser de caràcter global, de manera que les compensacions econòmiques i els beneficis de la pau puguin arribar a les poblacions de les províncies més allunyades dels centres regionals com Banda Atjeh.

Caldrà unir estratègies de microdesenvolupament i de macrodesenvolupament, així com la reconstrucció posttsunami i postconflicte, tot abordant les necessitats de les comunitats/poblacions més perjudicades i vulnerables en àrees tradicionalment o històricament menys afavorides.

Cultura de la pau i del respecte: establir un lligam entre els drets humans i la reconciliació

El respecte dels drets humans (drets civils i polítics, socials, econòmics i culturals), en el fons constitueix la base per a una societat més justa i humana, ja que, de fet, el desenvolupament humà i la seguretat estan estretament lligats. En el passat, les reivindicacions de justícia de les víctimes de violacions dels drets humans per part de les forces militars i de seguretat del país no se satisfien mai. I al GAM, que demanava la independència, mai no se li van oferir concessions polítiques significatives per poder participar eficaçment en la política i en els processos de presa de decisions.

En aquest sentit, les disposicions del Memoràndum d'acord que mereixen més atenció i una posada en pràctica urgent són les següents: en primer lloc, l'establiment d'un tribunal dels drets humans per a Atjeh independent i amb credibilitat que garanteixi el respecte dels drets humans en una terra en què prevalgui la llei; en segon lloc, l'establiment de la proposada Comissió per a la veritat i la reconciliació a Atjeh.

Un altre element és la institució Wali Nanggroe o la designació d'un guardià de les tradicions i la cultura popular que, d'alguna manera, prepari el camí per crear les condicions que conduïxin a la possible formació d'una cultura de la pau, d'incalculable valor per construir un futur més pacífic diferent del passat.

Complementarietat: explorar mecanismes per a la consolidació de la pau

"Aquesta operació és única en molts aspectes: és la primera operació de la UE a l'Àsia i és el primer cop que treballem així amb països de l'ASEAN. Des del nivell superior fins al nivell dels inspectors de camp, aquest és realment un treball conjunt UE-ASEAN. La missió combina de manera eficaç els coneixements de l'ASEAN sobre la regió, la religió i la cultura amb l'experiència de la UE en operacions de gestió de crisis [...] quan tothom ja estigui centrat en la seva tasca, es poden trobar formes innovadores d'associació internacional que poden aconseguir resultats impressionants". Javier Solana, màxim mandatari de la política exterior i de seguretat comuna, poc després del desplegament de la Missió de Supervisió a Atjeh (AMM) l'any 2005.

L'AMM ha suposat un mecanisme excel·lent per supervisar l'acord en les seves fases inicials més crítiques. No obstant això, ara que s'han aconseguit les millores actuals i s'ha creat un impuls per a la pau, cal establir els mecanismes per continuar supervisant la posada en pràctica de les parts polítiques i econòmiques de l'acord, així com les relacionades amb els drets humans i la reconciliació.

Tanmateix, en aquesta fase potser caldrà combinar el que anomenem terceres parts externes neutrals amb el que anomenem parts internes parcials (és a dir, els que tenen accés a qualsevol dels dos bàndols i que, conjuntament, poden tenir la integritat, els antecedents, la credibilitat i la imparcialitat necessàries) per acompanyar i avançar en el procés, sobretot en períodes de polèmica en què calgui tractar assumptes difícils o superar un estancament. Aquest intent pot requerir complementarietat, és a dir, que personatges respectats de sectors significatius de la societat civil puguin treballar juntament amb facilitadors externs acceptables.

Implicació de la societat civil: unió de perspectives diverses

En el treball per la pau a Atjeh, clarament ha calgut la col·laboració de moltes mans diferents i la reflexió conjunta de diverses institucions amb perspectives diferents, incloent-hi la missió de supervisió, les institucions intragovernamentals i governamentals internacionals, la visió dels excombatents d'altres regions i l'experiència d'organitzacions no governamentals en els àmbits nacional, local i internacional.

La implicació de la societat civil és necessària en les àrees següents:

1. Aconseguir la participació pública en els processos de presa de decisions i reforçar les institucions locals.
2. Abordar les necessitats bàsiques de la població (habitatge, salut, educació, ocupació) i el desenvolupament econòmic basat en la comunitat.
3. Garantir la posada en pràctica sistemàtica del Memoràndum d'acord per aconseguir una pau sostenible.
4. Encoratjar la reconciliació i la confiança a les bases populars i defensar la justícia i l'aplicació de la llei.
5. Assistència a les víctimes del conflicte armat i del tsunami.

Una altra manera de destacar la participació de la societat civil seria designar la seva implicació en tres àrees molt importants: en tot el que fa referència al procés, al contingut i al resultat. Pel que fa al procés, cal que sigui inclusiu i participatiu, i cal reforçar la creació de relacions i la facilitació d'espais segurs de diàleg. Pel que fa al contingut, cal centrar-se en l'acompliment del Memoràndum d'acord amb els punts següents: col·laborar amb la Missió de Supervisió a Atjeh i donar suport al desenvolupament de partits polítics i moviments socials; oferir idees per a estratègies i programes per al desenvolupament econòmic, i promoure els drets humans i la tasca de les Comissions per a la veritat i la reconciliació.

Finalment, pel que fa al resultat, cal identificar les prioritats en àrees rellevants per continuar treballant per la pau, com ara fer possible una participació política eficaç i significativa que tingui en compte les necessitats bàsiques de la comunitat i dissenyi polítiques per al desenvolupament econòmic regional i nacional. A més, també cal implicar els promotors de pau en la supervisió de la posada en pràctica de l'acord, encoratjar la reconciliació en les bases populars i, finalment, donar assistència a les víctimes del tsunami i del conflicte armat, tot lligant el procés de reconstrucció i el procés de construcció de la pau.

Atesos tots els esforços de la població d'Atjeh per reconstruir el que s'ha perdut a causa del desastre natural i després dels estralls de la guerra, crec que Atjeh podria ser el símbol del triomf de l'esperit humà sobre l'adversitat.

No hi ha dreceres per aconseguir una pau justa. És un procés que ha d'avançar pas a pas. La posada en pràctica integral i significativa de les disposicions i l'esperit del Memoràndum d'acord suposa una tasca molt meticulosa. Per això calen promotors de pau procedents de sectors significatius de la societat civil que participin en aquest procés i garanteixin que avança i compleix les seves promeses.

A Atjeh, això requerirà noves eines en diferents terrenys de lluita (pacífica, però lluita al cap i a la fi) per assolir els principis i avançar en valors importants; cal donar el poder per construir la pau i continuar la lluita contra la pobresa i la injustícia amb mitjans principalment pacífics.

B2.5. TRANSFORMAR LA CRISI HUMANITÀRIA EN OPORTUNITATS PER A LA PAU AL CAIXMIR

En un any hi va haver dues tragèdies que van sacsejar l'Àsia: el tsunami, que va afectar grans àrees del sud i del sud-est, i el terratrèmol, que va devastar el Caixmir. Aquestes reflexions, fetes poc després del terratrèmol de l'octubre de 2005 i escrites des de la perspectiva d'un mediador de pau al sud-est asiàtic, examinen els obstacles i les oportunitats per a la construcció de la pau al Caixmir després de la tragèdia. Es van presentar per primer cop en un fòrum per la pau que va tenir lloc el 15 i 16 de març de 2006 a Londres (Regne Unit), i posteriorment es van debatre a la reunió fundacional del Grup de Treball per al Caixmir que es va reunir al Parlament.

Com algú que ve del sud-est de l'Àsia, una àrea que ha patit la devastació d'un tsunami poc després del dia de Nadal de 2004, i com algú que recentment ha recorregut les costes de Banda Atjeh, inundades per les morts de milers de persones després de la fúria de la natura, permeteu-me compartir les meves experiències i reflexions sobre com les crisis humanitàries, tot i crear grans obstacles, també poden oferir oportunitats per explorar possibles avenços vers la pau sorgits de les profunditats de la tragèdia compartida.

He treballat molts anys com a mediador en la tasca, aparentment inacabable, de fer o construir la pau, des que vaig viure l'experiència en la revolta popular a les Filipines que va tenir lloc fa uns vint anys i que va derrotar el govern repressor de manera pacífica. En transformar situacions de conflictes bèl·lics, sovint sorgeixen problemes abans que la pols ni tan sols s'hagi arribat a posar sobre els problemes del passat. Sovint comparo aquesta tasca amb la missió impossible encarregada a Sísif: quan arribava al cim de la muntanya amb una roca enorme carregada a l'esquena, la pedra sempre tornava a rodolar cap al fons i havia de tornar a començar (el fracàs recent és més imponent que els retrocessos del passat).

Aprendre a partir de l'experiència com a mediador de pau

En primer lloc, una de les coses més importants que he après en les dècades de treball per a la construcció d'una pau justa en àrees tan diferents com el sud i el sud-est de l'Àsia, l'est i l'oest d'Àfrica i l'Amèrica Llatina és que el fracàs no és un enemic. Les experiències fracassades poden ser grans fonts d'aprenentatge si ens prenem la molèstia de dedicar-hi temps, escoltar i aprendre.

En segon lloc, he estat testimoni dels esforços de tota una generació per promoure i protegir els drets humans, fins i tot en plena guerra, i de comprometre's malgrat les restriccions i les limitacions. Els defensors dels drets humans i de la pau i, en general, l'indòmit poble de Colòmbia m'han ensenyat una valuosa lliçó: "¡Meterle pueblo al proceso!". Posar el poble al cor del procés.

En tercer lloc, des dels meus dies a Amnistia Internacional al final dels anys setanta, he tingut clar que el treball per al canvi requereix el compromís de la gent al llarg del temps i en diferents fronts. En altres paraules, per treballar per una pau justa cal una mentalitat de marató. Com va dir un Nobel de la Pau llatinoamericà: "La ciència de la pau és la paciència". La paciència és el component bàsic del treball per la pau.

En quart lloc, tot i que hi ha coses comunes o similituds en les diferents situacions de conflicte, cada conflicte és únic i la seva història és irrepetible. Així, doncs, els avenços vers la pau són desconeguts i és un treball d'exploració, com un viatge sense mapa. Tal com va escriure el poeta Antonio Machado durant el període de la Guerra Civil espanyola: "¡Caminante, no hay camino, se hace camino al andar!", hem d'anar creant el camí a mesura que avancem.

Finalment, quan tot està dit i fet, quan les paraules i les obres per la pau es fan realitat, caldrà reconèixer que sovint l'única cosa que ens permet mantenir-nos surant és el fet d'adonar-nos que el motiu pel qual seguim tenint esperança i refusem rendir-nos, fins i tot en moments de grans complicacions, és que volem construir, per a la pròxima generació, el futur que es mereix.

Alliberar el millor de l'esperit humà

La història sovint s'escriu a base de tragèdies i de triomfs, de desgràcies que porten la llavor de la redempció. Quan les ones van destrossar els somnis, les cases de més de mig milió de persones i les vides de més de 150.000 persones a la província indonèsia d'Atjeh, el futur es veia realment negre. Però potser la tragèdia els va fer adonar que la violència, que havia esdevingut part de la vida de la població, per fi es podia transformar.

Els esforços pacificadors anteriors havien fet aigües. Gràcies a la mediació de la CIM (Crisis Management Initiative), liderada per l'antic president de Finlàndia, Marti Ahtisaari, i amb el suport, entre d'altres, de la Unió Europea, es va signar un Memoràndum d'acord l'agost de 2005 que establia la desmobilització dels combatents, la retirada de les tropes i l'atorgament d'una autonomia de gran abast per a Atjeh, i l'amnistia per als rebels del Moviment per a un Atjeh Lliure (GAM). Es va crear la Missió de Supervisió d'Atjeh, composta per membres de la Unió Europea i de cinc països del sud-est asiàtic que formen part de l'ASEAN.

Transformar les crisis en oportunitats per a la pau

Han passat gairebé sis dècades, i el somni de pau a les muntanyes i les valls ara devastades per la natura ha estat sempre un somni llunyà, però recentment hi ha hagut signes encoratjadors que indiquen que el futur no ha d'estar necessàriament empresonat en el passat. És possible que aquest moment de dol, amb la revolta imponent de les profunditats de la terra, pugui acabar essent una oportunitat per escoltar el plor d'innombrables persones, tant de les víctimes com dels promotors de pau?

L'experiència d'altres casos en què s'han produït desastres naturals i llargs conflictes bèl·lics a la vegada podrien donar algunes pistes, si hi ha resolució i un sentit d'objectiu comú. Atesa la immensitat de la tragèdia humana del Caixmir, permeteu-me esmentar algunes opcions que podríem oferir conjuntament a la població tan afectada pel trauma col·lectiu a la regió:

1. Fer complir un cessament humanitari de les hostilitats a tota la regió. Es pot imposar un cessament humanitari de les hostilitats que sigui verificable durant el temps de reconstrucció i rehabilitació per donar les condicions adequades per trobar solucions a llarg termini, tot abordant les necessitats a curt i a mitjà termini de la població afectada pel terratrèmol.

2. Establir zones especials de pau i desenvolupament. Es poden establir prioritats per a la rehabilitació i la reconstrucció i garantir que aquestes àrees rebran, de manera prioritària, contingents mèdics, humanitaris i d'enginyeria de les forces públiques. De fet, aquestes àrees afectades haurien d'esdevenir gradualment zones especials de pau i desenvolupament, en què es reduïssin els nivells de violència i s'ampliessin els espais per al diàleg.

3. Crear cooperació i enfocaments inclusius entre bàndols oposats. Hi ha la necessitat de garantir que es crea confiança mitjançant la cooperació de les principals parts involucrades en les àrees afectades, incloent-hi els representants de bàndols polítics diferents en la planificació i la posada en pràctica de les operacions de reconstrucció que poden promoure una cooperació més gran també en altres àrees.

4. Accelerar les converses de pau. S'ha progressat en les converses entre l'Índia i el Pakistan. La participació dels representants de les víctimes vulnerables del terratrèmol o les veus dels promotors de pau de diferents parts del Caixmir poden complementar la seva tasca. A la llarga, aquesta iniciativa pot crear la infraestructura social necessària per a la pau, que serà imprescindible en qualsevol possible acord de pau en el futur.

5. Donar el poder als actors locals. Incloure consultes significatives i la col·laboració efectiva de la població de totes les regions del Caixmir per elaborar els punts de l'agenda per a la pau i explorar diferents opcions en les converses que tracten directament sobre el futur del Caixmir. En resum, garantir que s'escoltin les veus de la població del Caixmir a través de la Línia de Control, de manera que es doni prioritat en el procés als pobles afectats i que aquests siguin coarquitectes del seu destí. El fet que se sentin protagonistes i implicats en el procés garantirà la seva sostenibilitat.

6. Treballar vers una cultura de solidaritat i reconciliació. La tragèdia ha posat de manifest la nostra humanitat compartida i la nostra condició humana. Ha ofert l'oportunitat de crear una cultura de tolerància i solidaritat que pot fer front a la rancúnia, la intolerància i les suspicàcies del passat, tot integrant aspectes com els drets humans i la impunitat, i explorant actes concrets de reconciliació, el reconeixement de les responsabilitats i el perdó com a maneres d'impulsar el procés de curació. Per donar sentit a les ferides de guerra i als sacrificis del passat, en tots els bàndols es pot fer una tasca preparatòria per preparar el terreny per a una futura comissió interreligiosa de veritat i reconciliació, tenint en compte el paper dels líders espirituals i els enfocaments interreligiosos per treballar vers una cultura de solidaritat en un terra reconciliada.

7. Implicar un consorci de facilitadors en vies paral·leles. Hi ha diverses experiències de processos de pau en altres parts del món que han demostrat el valor dels facilitadors externs, capaços de tenir un paper discret i possibilitador, tant si es tracta dels anomenats externs neutrals com dels interns parcials. El suport dels facilitadors externs, juntament amb una "diplomàcia dels ciutadans" no convencional o el suport dels pobles locals amb antecedents d'imparcialitat i

integritat units per la recerca comuna de la pau, pot ajudar a avançar en el procés. L'experiència de la Missió de Supervisió d'Atjeh, formada per membres de la Unió Europea i de cinc estats membres de l'ASEAN que donen suport a la posada en pràctica del Memoràndum d'acord a Atjeh, n'és l'exemple positiu més recent. En el cas que es dubti de la implicació o no de facilitadors externs en el procés oficial, es podrien dur a terme debats en què participin els facilitadors, o consultes sobre assumptes clau en les fases informals o en debats no oficials sobre determinats temes. Caldria considerar una iniciativa de treball semblant en certes etapes del procés.

8. Explorar l'establiment d'institucions conjuntes entre els bàndols. Recentment hi ha hagut algunes iniciatives positives i esperançadores per part dels dos bàndols i de la Línia de Control. Si es mantenen en el temps, caldrà establir institucions conjuntes més enllà de la Línia de Control sobre assumptes tan vitals com els temes humanitaris (refugiats, reunió de famílies, llei humanitària i observança dels drets humans) i el desenvolupament econòmic (comerç, mitjans de vida, transports i comunicacions, projectes de desenvolupament), incloent-hi el suport per a una associació d'iniciatives empresarials locals o per a accions acadèmiques i culturals, entre d'altres.

9. Encoratjar els intercanvis entre la gent i la col·laboració entre diferents sectors. El servei d'autobús entre Srinagar i Muzaffarabad, que travessa la carretera de la vall de Jhelum, es va reprendre l'abril de 2005 i va ser significatiu en més d'un sentit: va obrir un camí, va obrir les mentalitats i va crear possibilitats. Hi ha hagut propostes d'obrir tres punts de contacte al llarg de la Línia de Control, que recorre 767 km de boscos, així com els set enllaços de carretera als dos costats del Caixmir. En resum, la lliure circulació de béns i de persones és més crucial que mai en aquest període crític. Concretament, el paper de certs sectors, com ara el dels professionals de la salut (metges i infermers), el dels mestres i constructors, líders empresarials locals, joves, infants i dones movent-se d'un bàndol a l'altre, pot ser significatiu per crear ponts que salvin les diferències i per construir una pau duradora.

10. Garantir que els beneficis de la pau arribin a les poblacions vulnerables. La seguretat i l'estabilitat a la regió encoratjaran l'arribada d'ajut i, a més, garantiran que s'hi manté el desenvolupament. En aquest procés cal atendre els interessos de les poblacions més vulnerables, de manera que el poble pugui donar suport a un procés que doni com a resultat "accions de pau" que millorin la seva qualitat de vida.

L'esperança per superar les pors

Vivim un període en què s'han confirmat les nostres pitjors pors. Sovint, les nostres pors alimenten la rancúnia i l'odi, la sospita i la por intensa. Ara, més que mai, el món ha de fer front a un sentiment comú d'inseguretat en què el terrorisme i les seves conseqüències tenen com a ostats poblacions senceres, ja que aquesta guerra (i la seva contraguerra) segueix indefinidament sense fronteres i, moltes vegades, sense cap mena de restriccions.

La vigília de les converses formals (tercera setmana de febrer de 2006) sobre l'acord d'alto el foc entre el Govern de Sri Lanka i l'LTTE a Ginebra, negociat pel ministre noruec de Desenvolupament Internacional, Erik Solheim, se'm va convidar a cofacilitar una trobada a Colombo per reflexionar sobre les lliçons apreses en el procés de pau de Sri Lanka, en què les converses s'havien perllongat tant com el conflicte. Recordo la meua conversa amb el general indi

retirat Ashok Mehta, un panelista en el simposi que havia estat el general més jove de les forces armades del seu país. “Ed –em va dir–, el realisme és crucial. L'àrea clau en què el progrés és més prometedor –va assenyalar– és la cooperació entre les persones, perquè en aquesta àrea es canvien les mentalitats i es duu a terme una feina concreta comuna”.

Tot i mantenir els nostres principis i ideals per a un pau justa, certament, el realisme ha d'influir en el disseny d'una pau possible, tot identificant els posicionaments raonables i els modestos passos cap a la pau que la gent de la regió vol i es mereix.

Mentre reflexionem sobre l'impacte del tràgic terratrèmol i les oportunitats que pot obrir, caldria considerar propostes i plans que portin la llavor d'una possible pau. La idea de transformar aquesta tragèdia en una oportunitat per a la pau comença a la ment, i ha de donar com a resultat accions per a la pau. Hem de ser capaços de donar el millor de l'esperit humà. Podem unir els nostres esforços per crear confiança en mig de la tragèdia, per donar pas a la solidaritat per superar barreres i fronteres. Podem superar el repte de transformar un dur hivern en un futur diferent del passat. I, en fer-ho, podem donar la benvinguda a una esperada primavera en què l'esperança superi la por.

B2.6. ABORDAR EL CANVI SOCIAL EN SITUACIONS DE CONFLICTE BÈL·LIC: LA PERSPECTIVA D'UN MEDIADOR DE PAU

Aquest document va ser escrit originalment per al Cicle de diàlegs sobre canvi social i transformació de conflictes. Pretenia ser una resposta al document principal, del professor universitari Chris Mitchell, que proposava una sèrie de preguntes rellevants per a un mediador de conflictes en el seu complet assaig Conflict, Social Change and Conflict Resolution: An Enquiry (Conflicte, canvi social i resolució de conflictes: una investigació). El veterà analista de conflictes, Chris Mitchell, va ser pioner en les jornades sobre solució de problemes i va compartir les seves percepcions en forma de maneres d'entendre les dinàmiques dels conflictes i modalitats pràctiques d'“intervenció resolutiva”. Les reflexions que hi ha a continuació tracten el tema bàsic d'emprendre un canvi social profund per abordar els factors subjacents del conflicte, i prevenir així el ressorgiment de la violència i crear unes societats més justes i una pau més duradora.

Des de la perspectiva de les reflexions d'un mediador de pau, els llargs conflictes armats i el canvi social profund és un tema immensament important, oportú i rellevant. L'experiència de diverses situacions de conflicte ha demostrat que el camp de la resolució de conflictes ha de fer front al tema del canvi social, si es vol prevenir, resoldre o evitar la reaparició de la violència en diverses regions en conflicte arreu del món.

Revisar el tema del canvi social i la cerca de la pau en les situacions de conflicte seleccionades

Les impactants imatges de conflictes bèl·lics a l'Orient Mitjà, Àfrica, les Amèriques, Euràsia i l'Àsia han esdevingut part de la nostra vida quotidiana. En aquesta breu reflexió sobre algunes experiències seleccionades que han tingut lloc els últims anys, ens centrarem en les revelacions obtingudes a partir de certes regions en conflicte per mostrar la relació entre el canvi social i el conflicte bèl·lic, tot explorant maneres més efectives de construir la pau.

Les revoltes socials del sud i el sud-est de l'Àsia demostren àmpliament a les persones implicades en la construcció de la pau que, si els processos de pau es volen mantenir al llarg del temps, han de fer front al canvi social, ara més que mai. Els problemes al Nepal i a Sri Lanka, al sud de l'Àsia, no es poden resoldre realment si no es tenen en compte les qüestions de drets humans i governament, desenvolupament igualitari i respecte per les diferències socials.¹

Les lluites, que s'han allargat durant dècades, entre el Front Islàmic d'Alliberament Moro (MILF) a les Filipines i el partit comunista de les Filipines al sud-est de l'Àsia es basen en la qüestió de la representació del poble en el procés de presa de decisions, tant en l'esfera política com socioeconòmica, que, en últim terme, requereix canvis socials profunds.²

L'Acord de pau a Atjeh (Indonèsia), que es va establir després de la devastació causada pel tsunami de 2004 i que s'ha mantingut de manera admirable durant mig any, afronta la part més dura de la fase de posada en pràctica del procés: transformar el moviment armat en un vehicle per a la participació política i dissenyar un programa de desenvolupament inclusiu que abordi les necessitats de les seccions vulnerables de la societat, tot oferint un equilibri entre les exigències del govern central i les demandes de la població que viu a la llunyana província d'Atjeh.³

Preguntes sobre el canvi i la transformació de conflictes

Es formulen una sèrie de preguntes al mediador: Com se superen els obstacles per al canvi? Com es trenquen els "cicles viciosos" de violència i l'"atzucac", que intensifica les situacions, actituds i comportaments violents? Com es pot canviar la direcció per passar dels camins de destrucció a un camí que comenci a abordar els temes subjacents que alimenten el conflicte, o els temes no resolts que generen més violència?

¹ Durant el Simposi sobre les negociacions de pau a Sri Lanka, que es va celebrar a Colombo (Sri Lanka) del 21 al 23 de febrer de 2006, els participants en processos de negociació anteriors van reflexionar sobre els diversos assumptes relacionats amb el conflicte en el context del canvi social. L'informe *Reflecting on Peace Negotiations in Sri Lanka: Learning from the Past to Inform Efforts in the Present* (Reflexions sobre les negociacions de pau a Sri Lanka: aprendre del passat per donar contingut al treball actual), un breu esborrany d'informe que vaig escriure per a Alert, resumeix algunes de les percepcions compartides en la trobada. Pel que fa al Nepal, una conversa amb el principal ideòleg dels maoistes al país va tractar sobre els aspectes del canvi social que calia abordar per resoldre el violent conflicte al país. Vaig escriure les meves reflexions sobre aquest tema el maig de 2003, després d'unes jornades de negociadors de pau a Katmandú i, més tard, vaig escriure una introducció actualitzada en el context dels canvis polítics que es produïen al país: *On the Unfinished Struggle for Peace in Nepal: Reflecting on Conversations with a Maoist Leader* (Sobre la lluita inacabada per la pau al Nepal: reflexions sobre les converses amb un líder maoista), disponible al web d'Alert: www.international-alert.org.

² Les reflexions sobre una missió de pau a les Filipines en *Exploring Options for Peace in the Period of Emergency Measures: the 20th Anniversary Year of People's Power in the Philippines* (Explorar opcions per la pau en el període de mesures d'emergència: any del 20è aniversari de la revolta popular a les Filipines) ofereixen una anàlisi del context actual del procés de pau al país. Aquest document es pot consultar al web d'Alert: www.international-alert.org.

³ El manuscrit no publicat d'Alert, *Building Lasting Peace in Aceh in the Aftermath of the Devastation Caused by the 2005 Tsunami and the Protracted Civil War* (Construir una pau duradora a Atjeh després de la devastació causada pel tsunami de 2004 i la llarga guerra civil), escrit al gener de 2006, descriu la perspectiva dels defensors de pau a Atjeh sobre la qüestió de consolidar la pau i possibilitar els canvis necessaris després del tsunami. Vegeu, també, *Transforming Humanitarian Crisis into Opportunities for Peace in Kashmir: From Shared Tragedy to Steps Towards Peace* (Transformar la crisi humanitària en oportunitats per a la pau al Caixmir: de la tragèdia compartida als passos vers la pau), feta pel mateix autor en el segon Congrés Internacional sobre la Pau al Caixmir, celebrat el 15 i 16 de març de 2006 a Londres (Regne Unit).

Per mirar de respondre aquestes preguntes, podríem centrar-nos en els temes següents, relacionats amb els esforços dels mediadors de pau, que, en la seva tasca de possibilitar una pau sostenible, necessiten explorar camins per avançar en els processos del canvi social. En aquest document es tractaran quatre temes interrelacionats:

- directrius per al mediador reflexiu
- facilitadors externs
- comunitats de pau
- àrees de canvi social

Directrius per al mediador de pau en situacions de canvi

Per donar unes reflexions suplementàries que siguin rellevants al canvi social, pot ser útil mencionar algunes idees que poden oferir un possible marc de treball per a les persones encarregades de construir la pau en situacions de conflicte.⁴

• **Posar el poble al centre del procés.** Els pobles que viuen i pateixen les profundes conseqüències de la violència són els qui, en última instància, mereixen ser els arquitectes dels canvis necessaris per millorar les seves vides des de la base. És crucial ampliar les capacitats de la població local en la seva lluita per un canvi social profund però pacífic. Així, doncs, posar el poble al centre del procés és un dels principis bàsics per als mediadors de pau implicats en la tasca de transformar les situacions de violència.⁵

• **Respectar els estàndards/tradicions dels drets humans i els principis humanitaris.** El dret a la vida i el respecte als altres són sagrats en els estàndards universals dels drets humans (tant civils com polítics, econòmics o socioculturals) i són presents en diverses tradicions culturals. Els principis humanitaris es deriven d'una profunda veneració per la vida. L'adhesió a aquests principis i criteris en avançar cap al canvi social en situacions de violència dona una base ètica per a la sovint complexa tasca de construir la pau en diferents fronts i en els àmbits nacional, regional i global.⁶

• **Treballar de manera eficient amb les altres persones.** La cooperació amb els altres és un imperatiu per superar els obstacles a l'hora de resoldre els conflictes bèl·lics. Algunes tasques requereixen una diversitat de talents i recursos, capacitats i coneixements, i la capacitat de complementar (no de suplantar) la feina dels altres; complementar, més que no pas competir, és un element molt important en la feina dels mediadors de pau. El canvi social no només requereix un canvi de mentalitat, comportaments i situacions, sinó també un canvi en la manera de fer les coses; cal dissenyar futurs alternatius que impliquin la generació següent: els joves i els infants. Cada sector de la societat té un paper

⁴ Aquest apartat s'inspira en el document d'Alert *Guiding Principles for Conflict Transformation Work* (Principis rectors del treball de transformació de conflictes) en *Code of conduct for Conflict Transformation Work* (Codi de conducta per al treball de transformació de conflictes), escrit per un equip d'International Alert l'any 1998, poc després de la primera avaluació d'una organització no governamental que treballava en el camp de la resolució de conflictes; consulteu, també, la presentació "Guiding Principles" (Principis rectors) d'Alert, incorporats en la revista anual de l'organització *Annual Review*, 2003-2004.

⁵ Una primera formulació d'aquesta idea va ser una de les lliçons apreses en el treball dels acompanyants del procés de pau a Colòmbia: "*Meterle pueblo al proceso*".

⁶ Hi ha una discussió sobre els drets humans i la construcció de la pau en el document pioner d'Alert *Code of Conduct on Conflict Transformation Work*. Una de les seccions tracta sobre la incorporació de la protecció dels drets humans en el treball per la pau.

important a l'hora de permetre el canvi social. El paper de les dones en el treball per la pau ha estat i és remarcable, i cal aprofitar el seu potencial. Els líders religiosos, empresarials i de les comunitats; els seus representants als mitjans de comunicació i a les universitats; les organitzacions populars i no governamentals, etc. Tots tenen una funció segons les exigències de les diferents situacions.⁷

• **Desenvolupar processos inclusius.** L'experiència sempre ens ensenya com els processos d'exclusió que humilien i marginen la gent provoquen reaccions violentes. Si transposem això als processos polítics i econòmics que permanentment alienen sectors significatius de la societat, sovint es generen formes de violència que duren molt de temps. Promoure hàbits de diàleg, enfocaments consultius i processos inclusius en l'esfera política, econòmica i cultural són ingredients indispensables per avançar en el canvi social que ajuda a superar obstacles en la tasca de fer front als factors que fan sorgir la violència sistèmica.

• **Garantir la sostenibilitat.** Perquè la pau sigui sostenible ha d'afrontar les causes originàries de la violència i no només els símptomes, no ha de mirar només els canvis de les persones sinó també els de les polítiques, no s'ha de centrar només en l'àmbit local i nacional sinó també en l'àmbit regional i global. Una pau justa i duradora posarà les energies necessàries i invertirà recursos en la creació d'institucions i la reforma o la revisió dels sistemes inadequats, emprant els mecanismes adequats i prenent les mesures necessàries per garantir que la violència directa no només s'atura, sinó que també se'n preveu la reaparició en el futur immediat. Per poder mantenir la pau, en última instància, cal fomentar el compromís d'una nova generació. Resoldre els conflictes bèl·lics sovint és una tasca que dura generacions; no hi ha solucions ràpides, i la cultura de la pau i els actes de reconciliació no poden quedar en simples gestos simbòlics, han d'esdevenir part de la pràctica quotidiana.

Revisar la tasca dels facilitadors externs en fases crítiques del conflicte

Dels diferents papers dels mediadors de conflictes o dels que treballen per la pau en diferents fases del conflicte, el del possibilitador o facilitador és crucial per superar els obstacles per al canvi. La tasca d'aquesta figura és ajudar a crear espais segurs per al diàleg, facilitar els processos, fomentar la comunicació entre les parts en conflicte, generar idees i acompanyar els promotors de la pau i els processos de pau, sobretot en les fases especialment difícils del conflicte.

Sovint no és una qüestió de triar entre dues possibilitats a l'hora de demanar als serveis d'interventors que siguin terceres parts ("externs neutrals" o bé "interns parcials"), sinó d'identificar els tipus de combinació i complementarietat que calen en les diferents fases del conflicte i en les diferents etapes de la construcció de la pau. La combinació dels seus esforços, basats en la força de la seva anàlisi compartida o dels seus diferents punts forts, juntament amb la consciència de les pròpies limitacions, són importants.

En la mateixa línia, els garants morals dels acords que s'han pres o dels procediments que s'han establert treballant en tàndem treuen profit del benefici obtingut a partir de la combinació d'esforços dels solucionadors de conflictes externs i dels conciliadors de pau de les mateixes societats que es troben en situacions de conflicte bèl·lic.

⁷ En la publicació mencionada abans (*Code of Conduct...*) s'inclou també un apartat sobre associacionisme en el context de la complementarietat en el treball per la pau.

Superar les situacions d'“atzucac” és potser una de les àrees en què la facilitació externa pot servir de gran ajuda. Generar opcions creatives, evitar la pèrdua de prestigi o de respecte i oferir ubicacions alternatives o enfocaments nous són tasques que podria fer millor una persona que tingui un cert distanciament, però que alhora tingui la capacitat de posar-se en contacte amb les persones directament involucrades en situacions de llargs conflictes armats. L'atzucac és alhora un estat d'ànim que revela manca d'imaginació i una realitat política que revela una manca de voluntat. La tasca dels interns parcials, així com dels externs neutrals, és combinar les seves perspectives, coneixements i recursos col·lectius per pensar i actuar fugint de les formes ja provades i desgastades, i “trobar un nou lloc” on sigui possible dur a terme iniciatives que prèviament no es podien ni imaginar.⁸

Finalment, com s'ha pogut veure recentment al sud i al sud-est de l'Àsia, és possible transformar situacions de desastres naturals en oportunitats per a la pau, ja que actualment vivim en un poble global en què les tragèdies d'una part del món poden ser la preocupació de la resta. Atjeh n'és un bon exemple. La tragèdia de la gent d'aquesta illa, devastada per onades gegants que van causar la mort a in comptables persones l'endemà del dia de Nadal de 2004, va donar l'impuls necessari a un procés de pau que abans semblava que es debilitava i es trencava. El Memoràndum d'acord de l'agost de 2005 va ser obra de gent que va ser testimoni de la doble tragèdia d'un desastre natural i una llarga guerra feta per l'home, i va requerir la capacitat de facilitació d'actors internacionals que, d'alguna manera, personificaven la solidaritat de les persones d'arreu del món, incloses les d'altres parts del país, que també van compartir la tragèdia.⁹

Crear comunitats de pau

No obstant això, les negociacions formals o informals no són més que moments (significatius, però moments al cap i a la fi) en els processos de pau. Són essencials, però no cobreixen la totalitat del que es pot entendre com a procés de pau. Fins i tot quan s'estanquen o fracassen les negociacions, es poden dur a terme tasques per tractar els assumptes no resolts que generen conflicte bèl·lic, o abordar els factors subjacents que fan sorgir l'escalada de violència.

La pressió pública per demanar canvis en les lleis o procediments electorals (per exemple, canvis en els sistemes electorals que propugnen el sistema de “majoria simple”, que genera una mentalitat d'“el vencedor s'ho queda tot”), o canvis en la representació política per incloure comunitats fins ara marginades o sectors vulnerables (per exemple, l'existència al parlament de “grups de llistes de partit” elegits juntament amb els partits polítics tradicionals) són mostres d'assumptes que poden ser subjecte de campanyes públiques concertades. La creació de mitjans de vida per als aturats o desplaçats i el disseny d'estratègies de desenvolupament socioeconòmic que tinguin en compte els pobres rurals o urbans són exemples de prioritats econòmiques per les quals poden treballar els sindicats i les organitzacions de pagesos.

⁸ La recent publicació de John Paul Lederach, *The Moral Imagination: Art and Soul of Building Peace* (Oxford University Press, 2005) és una excel·lent discussió sobre la relació entre la creativitat i la capacitat de construir la pau.

⁹ *Sustaining Aceh's Historic Momentum for Peace in 2006* (Mantenir l'impuls històric per la pau a Atjeh l'any 2006) és una breu anàlisi que vaig escriure després d'unes jornades a Atjeh en què vaig col·laborar com a especialista i vaig oferir una discussió sobre els reptes a què ha de fer front el procés de pau a Atjeh. *Aceh is Another Name of Hope* (Atjeh és un altre nom per a l'esperança), gener de 2006, és un document complementari de reflexió escrit després de la meua visita a Atjeh.

En essència, la creació de comunitats de pau implica el treball dels promotors de pau per catalitzar una participació més intensa de sectors significatius de la societat per fer front als factors del conflicte bèl·lic que finalment poden ajudar a superar els obstacles vers la pau. La feina paral·lela de les comunitats de pau per fer pressió i generar alternatives que abordin els problemes que les negociacions reconeixen però no resolen adequadament és un pas que fa que el canvi social sigui rellevant per al conflicte en qüestió.

A més, és important catalitzar el sorgiment d'una nova generació de promotors de pau que apreïïn la capacitat d'impulsió d'una visió per trencar els patrons del passat que han generat situacions propenses a la violència. En àrees de conflicte armat a Àfrica, l'Àsia, les Amèriques i l'Orient Mitjà, sovint els joves en són els protagonistes principals sobre el terreny. La seva implicació per promoure alternatives pacífiques a problemes antiquíssims és molt important perquè les noves mentalitats donin pas a formes de comportament menys violentes i contribueixin així a la construcció d'un futur més pacífic.

Les experiències de revolta popular a les Filipines l'any 1986, que van fer caure una dictadura repressiva, i la revolta del 2001, que va fer caure un règim corrupte, són exemples que demostren com la pressió popular pot fer possible el canvi polític, però també posen de manifest que una pau justa i perdurable no sorgeix sola de manera automàtica, sinó que requereix un treball més coordinat i reformes concretes que tinguin el suport de les institucions que hi treballen, recursos que es facin servir per als propòsits pels quals s'han dissenyat i que qui ho executi siguin persones amb la resolució i la professionalitat que requereix cada tasca.

Els recents disturbis socials a Tailàndia i el Nepal demostren l'aspiració del poble a reclamar el seu país de mans de líders ineptes i irresponsables i la seva capacitat per fer possible el canvi. Però perquè els canvis es mantinguin, el poder popular ha d'aprendre a transformar-se en comunitats de pau que s'encarreguin d'assumptes viables i siguin capaços d'influir o de crear vehicles eficaços per al canvi. Aquesta tasca requereix la implicació de les comunitats i dels sectors de la societat que tenen la capacitat de mantenir el seu compromís i la seva vigilància; de ser imbuïts amb un sentit d'objectiu comú, animat pels principis que ajudaran a crear estructures més inclusives en la presa de decisions polítiques i la creació de polítiques, estratègies i programes econòmics.¹⁰

El canvi social i la resolució de conflictes estan molt lligats, no només en els aspectes tècnics que impliquen maneres més rigoroses de superar els conflictes bèl·lics com a "intermediadors en conflictes" professionals, sinó també, i potser de manera més important, en el fet que ajuden a catalitzar i a consolidar la implicació sostinguda de les comunitats de pau que faran avançar el canvi social en context i que promouran formes més pacífiques de resoldre les diferències, lluny dels fronts bèl·lics i orientades a accions més participatives, tot i que sovint difícils, per fer front als reptes i de superar els obstacles.

¹⁰ Recentment hi va haver un debat sobre els punts forts i les limitacions de la revolta popular amb motiu del seu 20è aniversari. El professor Randy David, un destacat sociòleg de la Universitat de les Filipines i columnista del diari *Philippine Daily Inquirer*, proposava recuperar els valors del poder popular i reconeixia la seva capacitat de permetre el canvi. El repte és com mantenir i aprofundir el canvi.

Com algú que ha estudiat les experiències de revolta popular, podria dir que no hi ha respostes fàcils ni fórmules d'eficàcia provada; les persones, fent front a un únic conjunt de reptes, han d'aprendre a fer evolucionar la situació per passar de les "escenes de conflicte armat" al regnat de les possibilitats de negociació. En aquest punt és vàlida la perspectiva de Chris Mitchell: "Distingir els factors que són tractables... dels que són inherentment intractables." Sembla que la tasca consisteix a canviar el que és canviable, atesos els recursos i capacitats limitats, amb realisme, i reconèixer que el que era intractable, amb el temps es pot abordar quan es doni un nou conjunt de circumstàncies o amb un nou repartiment de personatges.

Abordar quatre àrees interrelacionades en el treball per construir la pau i possibilitar el canvi social

En general, en situacions de conflicte bèl·lic (potser més rellevants en les experiències concretes del sud i sud-est de l'Àsia mencionades anteriorment) hi ha quatre àrees interrelacionades que sovint requereixen un canvi profund: el respecte pels drets humans que inclogui identitats diverses, el governament inclusiu, el desenvolupament sostenible i la reforma de l'àmbit de la seguretat.

Si aquestes àrees es tracten en conjunt, tindran un impacte profund en la situació de conflicte. Buscar maneres diferents d'abordar aquests temes pot contribuir significativament a resoldre els conflictes bèl·lics.¹¹

- **Protegir els drets humans.** Entre les primeres víctimes de la guerra hi ha el respecte pels drets humans i la protecció de les poblacions civils vulnerables. La rancúnia en el conflicte bèl·lic sovint es produeix a partir del comportament atroç no només en el camp de batalla sinó més enllà, fora de les zones de conflicte, en comunitats on viuen o hi estan de pas els revolucionaris, els insurgents, les forces públiques o els paramilitars. La llei humanitària internacional tracta específicament aquestes situacions, en què sovint s'ignoren els drets humans en el brogit de la violència. Ara que la comunitat de nacions ha aprovat suficients garanties legals i uns mínims estàndards de comportament, és necessària l'adhesió a les tradicions i normes dels drets humans, així com a la llei humanitària internacional i als principis humanitaris. Així, doncs, la promoció i la protecció dels drets humans a les Filipines o al Nepal, a Sri Lanka o a Colòmbia, al Sudan o al Congo són essencials si es volen buscar les condicions que condueixin a camins negociats vers la pau i a unes societats més humanes.

- **Promoure un governament inclusiu.** Al centre dels conflictes trobem la lluita pel poder polític. El caràcter exclusiu de les anomenades democràcies sovint revelen la violació del dret dels pobles a participar en el governament, consagrat en la Declaració Universal dels Drets Humans. Les elits polítiques, o els que estan afermats al poder, sovint ignoren el paper de les minories o dels sectors vulnerables de la societat. A més, els sistemes electorals i les formes de representació política sovint tendeixen a no promoure formes més inclusives de governament. Aquesta àrea de reformes electorals, polítiques i constitucionals pot tenir implicacions de gran abast a l'hora de fer possible el canvi social que influeixi directament

¹¹ *Searching for Peace in Asia Pacific: An Overview of Conflict Prevention and Peacebuilding Activities* (Cercar la pau a l'Àsia-Pacífic: introducció a les activitats de prevenció de conflictes i construcció de la pau). Editat per Annelie Heijmans, Nicola Simmonds i Hans van de Veen (Londres: Reinner, 2004), l'obra inclou una sèrie d'assajos que tracten aquests temes crítics. *Empowering People to Build a Justpeace in the Asian Arena* (Donar poder al poble per construir una pau justa a l'Àsia) és especialment rellevant pels temes relacionats amb el conflicte en el canvi social.

en la direcció que prenguin els conflictes (si segueixen augmentant o comencen a disminuir i passen a ser situacions en què es poden resoldre les diferències sense haver de recórrer a les armes). Responsabilitat, transparència, les comprovacions i els equilibris necessaris per a un bon govern, tot contribueix a uns lideratges més receptius, capaços de respondre a les aspiracions del poble en situacions de conflicte.

- **Catalitzar un desenvolupament sostenible.** Un dels clams comuns de la població classificada com a pobres rurals i urbans és per demanar unes condicions de salut i habitatge dignes, aigua potable, electricitat a les cases, carreteres per transportar els seus productes als mercats, educació per als infants, seguretat social per als ancians i mitjans de vida positius en comunitats dignes. Les estratègies per proveir la població dels serveis i necessitats bàsics són, inevitablement, entre les àrees prioritàries que la gent identifica quan se'ls pregunta què entenen per *pau*; és el que significa la pau, en última instància, per a les persones als carrers o als pobles. Relacionades amb la seva situació sobre el terreny hi ha les estratègies per al desenvolupament econòmic, dissenyades per eradicar o reduir la pobresa i per oferir formes més inclusives de produir i distribuir la riquesa i els ingressos a les regions en conflicte.

- **Promoure la reforma de l'àmbit de la seguretat.** Una àrea difícil de treball però essencial és la tasca de promoure la reforma de l'àmbit de la seguretat entre els membres de les forces militars, policials i d'intel·ligència per garantir la supremacia dels civils i el control sobre els militars i la seva adhesió als codis acceptats de conducta. Les situacions de conflicte tendeixen a augmentar precisament en les situacions en què els abusos dels militars i la policia provoquen tensions o condueixen a violacions dels drets fonamentals. Encara és pitjor quan les forces públiques es manipulen o s'utilitzen per perpetuar l'ús repressiu del poder polític per part de líders corruptes. Per aquest motiu, ja no es pot deixar la reforma d'aquest àmbit només a les mans dels experts. Els mediadors de pau, els promotors de la pau i les comunitats de pau han d'estar profundament involucrats en el que podríem anomenar *nucli dur intern* d'allò que requereix un gran canvi en la tasca de resoldre conflictes armats.

Prendre una perspectiva a llarg termini

Fer avançar una situació afermada en una dinàmica de conflicte creixent que condueix a l'atzucac pot demanar una certa perspectiva, i possibilitar el canvi social requerirà una perspectiva a llarg termini. Les reflexions anteriors intentaven donar resposta no tan sols a la manera de superar els obstacles per al canvi, sinó també d'ajudar a fer possible el profund canvi social necessari per afrontar els factors subjacents del conflicte bèl·lic per evitar que reaparegui o s'intensifiqui, des de la perspectiva de la pràctica de pau reflexiva.

Com s'ha observat, "el nostre estat actual de coneixement sobre la relació entre el canvi, el conflicte i la resolució de conflictes és que ofereix poca cosa en forma d'indicacions pràctiques per a algú que vulgui iniciar o reforçar processos de canvi resolutius".¹² Així, doncs, he centrat la meua breu aportació a repassar els punts que poden ajudar un mediador de pau a reflexionar i trobar la manera de comprendre millor la complicada i necessària relació entre el canvi social i la persecució d'una pau justa, un lloc més pacífic, just i durador, on la gent sigui capaç de solucionar les diferències de maneres menys conflictives.

¹² El professor d'universitat Chris Mitchell fa aquesta observació en les conclusions del seu assaig publicat per Berghof.

Per aquest motiu, calia explorar un marc de treball previ amb les possibles “Directrius per al mediador de pau en situacions de canvi”, tot revisant els cinc pilars per al mediador: posar el poble al centre del procés, mantenir-se fidel als estàndards/tradicions dels drets humans i als principis humanitaris, treballar de manera eficient amb les altres persones, desenvolupar processos inclusius i garantir la sostenibilitat.

L'experiència en una sèrie de situacions de conflicte em van portar a la formulació de l'apartat següent, que inclou les meves reflexions sobre “la tasca dels facilitadors externs en fases crítiques del conflicte” i suggereix que el trajecte des de la “intensificació de la violència” o l’“atzucac” fins a la “desintensificació” i la superació d'obstacles per mirar d'imaginar o d'establir posicions menys rígides sovint requeria la implicació de facilitadors externs, un treball amb principis i imparcial per crear ponts entre els bàndols dut a terme per persones externes o internes, persones de fora del país en conflicte o persones del país amb accés a les parts en conflicte. Les experiències recents indiquen el valor d'aquesta combinació d'esforços, que treballen en els respectius punts forts tot reconeixent les seves limitacions.

Tanmateix, de vegades les negociacions no són més que moments en uns llargs processos que són molt més amplis i paral·lels amb altres iniciatives que formen part d'una perspectiva més àmplia. Els processos de pau que tenen relació amb processos de canvi social sovint han de tenir en compte la pressió pública dels ciutadans i els sectors importants de la societat exercida sobre les parts en conflicte. Així, doncs, l'apartat “Crear comunitats de pau” ofereix una reflexió sobre el potencial del poder del poble per possibilitar els canvis socials desitjats que, al capdavant, donen resposta a les seves aspiracions, que s'adrecen a les seves necessitats i anhels comuns.

Finalment, es tracten quatre àrees interrelacionades en el treball de construcció de la pau que tenen implicacions o conseqüències en el canvi social. En els diversos conflictes bèl·lics en què he participat o que he pogut observar de prop ha quedat clar que les pràctiques de resolució de conflictes han de donar com a resultat uns canvis profunds en les actituds, els comportaments o en situacions i estructures que treballen en algun dels punts següents: protegir els drets humans, promoure un governament inclusiu, catalitzar un desenvolupament sostenible i promoure la reforma de l'àmbit de la seguretat. Hi ha altres àrees de preocupació, i per a altres regions de conflicte hi pot haver també altres prioritats, però aquestes s'ofereixen a tall d'exemple i, en certa mesura, com a assumptes prioritaris segons la meua experiència com a mediador de pau.

Al cap i a la fi, el treball per la pau és feina de moltes mans i inclou el compromís de moltes persones, organitzacions i, fins i tot, generacions. Té diferents fases i diferents àmbits (local, nacional, regional i global). El canvi social és, en última instància, la prerrogativa de la població i el seu desafiament constant, tot i que de vegades els seus esforços necessiten el suport i la implicació continuada d'altres persones. En l'acompanyament dels promotors de pau i dels processos que construeixen, els mediadors de pau tenen una funció modesta i limitada: ajudar a crear els espais o facilitar la comunicació; catalitzar noves iniciatives o influir en les polítiques; ajudar a donar forma a la manera de pensar o d'actuar perquè finalment produeixi canvis o un profund canvi social. Després de tot, la seva tasca col·lectiva ajuda a abordar els problemes que fan sorgir els conflictes bèl·lics i, en última instància, a transformar-los perquè esdevinguin oportunitats o “pedres angulars” que donin com a resultat una situació més pacífica.

B2.7. REFLEXIONS FINALS

Les reflexions sobre la comparació de les diferents mediacions de pau a l'Àsia durant els últims anys ajuden a comprendre millor el caràcter únic de cada conflicte i les diferents fases dels processos. No obstant això, els mediadors que reflexionin sobre aquesta qüestió podran identificar-hi una sèrie de temes comuns que més aviat possibiliten un avenç important en els processos de pau, concretament al sud i al sud-est asiàtic, en què se centren els articles d'opinió d'aquest volum. A més, cal recordar que les prioritats són determinades pels requeriments de cada situació o etapa específica del conflicte; igualment, dels elements destacats no és només un sinó diversos els factors que es necessiten perquè les iniciatives rellevants aconseguixin canviar les coses (amb el temps).

1. Fomentar la participació del poble. Una de les coses importants que hem après en els diversos processos de pau és el paper fonamental dels actors locals. La seva gran contribució per fer avançar el treball per la pau es pot resumir així: "Posar el poble al cor dels processos de pau." Si es vol que la gent confiï, doni suport i mantingui el procés, cal fomentar la participació de la població i fer que se sentin protagonistes d'uns processos que sovint són difícils i llargs. La construcció de comunitats de pau sembla una condició indispensable per mantenir les tasques de pau a les Filipines, concretament a Mindanao, a Atjeh, a Sri Lanka i al Nepal.

2. Formular un enfocament basat en principis. Això significa comprendre els valors profundament arrelats, com ara el respecte pels drets humans, l'ajut humanitari, la participació democràtica, el desenvolupament social inclusiu i el reconeixement de la diversitat cultural. No hi ha dreceres per arribar a una pau justa i duradora. Un enfocament basat en principis garanteix el respecte pels altres, que poden participar en un diàleg constructiu.

3. Involucrar facilitadors externs. Fa només una dècada, en la majoria dels països del sud i sud-est de l'Àsia era poc freqüent trobar facilitadors externs. Actualment sembla més acceptable demanar els serveis o la mediació de facilitadors externs. Cada cop més, els estancaments que sovint bloquegen les negociacions de pau i provoquen augments de la violència d'alguna manera requereixen la intervenció imparcial de facilitadors externs pacients i preparats.

4. Unir el suport multipartidista i multisectorial. En situacions de conflictes polaritzats o polítiques partidistes no inclusives, els processos de pau en poden ser les primeres víctimes. Per tant, cal aïllar els processos de pau de les seqüeles de posicions partidistes amargament dividides i unir el suport multipartidista al treball per la pau provinent de diferents partits o formacions polítiques. Aquesta tasca també requereix la sinergia de diferents sectors de la societat units amb actors, institucions i organitzacions internacionals que permetin avançar vers la pau.

5. Abordar els factors subjacents. En situacions d'escalada de conflictes armats, els factors subjacents que alimenten el conflicte sovint queden relegats o negats. Abordar les causes del conflicte és una de les maneres segures d'avançar en el procés de pau. No hi ha cap manera substitutòria de millorar les vides de les persones en termes de drets humans, participació política, desenvolupament socioeconòmic i respecte per les diverses identitats.

6. Transformar els riscos en oportunitats. El caràcter volàtil de la política i la imprevisible força de la natura sovint tenen un impacte enorme en plans o processos ben dissenyats. La tragèdia del tsunami a Indonèsia i del terratrèmol al Caixmir són dos dels exemples més dramàtics. Saber transformar les crisis humanitàries en oportunitats per a la pau i convertir els riscos en oportunitats per superar atzucacs són els reptes més importants per als mediadors de pau.

7. Crear les institucions adequades. Per mantenir els esforços per a la pau i aconseguir que els processos tinguin un impacte durador i significatiu en la vida de les persones, cal crear les institucions adequades. En el treball de construcció de la pau a Atjeh, el repte d'establir un terreny de joc igualitari per a les principals formacions polítiques requeriria la creació d'institucions per garantir la celebració d'eleccions imparcials i justes i la implicació dels partits polítics, així com la creació dels fòrums adequats per a la participació dels ciutadans en l'adopció i la posada en marxa de polítiques per a un desenvolupament econòmic sostenible. En el treball actual per la pau al Nepal, així com a Mindanao, caldria crear les institucions adequades per garantir el compliment de la llei i per ajudar a dur a terme les reformes en matèria de seguretat per disposar d'unes forces armades que responguin a les necessitats de la població. Així mateix, en àrees relacionades, cal institucionalitzar la capacitat de planificació nacional que tinguin en compte les aspiracions de la població més vulnerable a les àrees rurals per tal de mantenir unes economies que condueixin a uns resultats més pacífics.

A tall de conclusió, podem dir que hi ha nombroses experiències dels conflictes armats i dels processos de pau a l'Àsia; però l'esforç de reflexionar per obtenir conclusions i aprendre a partir d'aquestes experiències per avançar cap a una política de mediació de pau comparativa s'ha fet poc sovint i en períodes de temps llargs.

L'any en què Alerta commemora els vint anys de construcció de la pau, aquest volum de reflexions pretén ser una modesta contribució per pensar maneres de millorar el treball per la pau a les vastes regions del sud i sud-est asiàtic. Esperem que aquest recull d'experiències ajudi els lectors i els mediadors de pau a reflexionar sobre el seu treball actual i els reptes a què s'enfronten.

Així, doncs, no és cap coincidència que aquest volum s'ofereixi als participants i als mediadors de la Conferència de Pau del 2006 a les Filipines:

Aquesta obra està dedicada als treballadors de la pau que han construït la pau a l'Àsia durant les últimes dècades. Que el seu exemple de dedicació inspirei les generacions presents i futures de pacificadors!

JUSTÍCIA TRANSICIONAL: ÒRGANS, PROCESSOS I MODELS

C1. INTRODUCCIÓ A LA JUSTÍCIA TRANSICIONAL¹

Hernando Valencia Villa²

Per passar pàgina, cal haver-la llegit abans

Louis Joinet

1. Què és la justícia transicional? Amb aquest neologisme manllevat de la llengua anglesa es coneix avui tot el conjunt de teories i pràctiques derivades dels processos polítics per mitjà dels quals les societats intenten passar comptes amb un passat d'atrocitat i impunitat, i fan justícia a les víctimes de dictadures, guerres civils i altres crisis d'ampli espectre o llarga durada, per avançar o tornar a la normalitat democràtica. En el text analític més important que s'ha publicat en aquest camp durant les últimes dècades, el sociòleg noruec Jon Elster afirma que "la justícia transicional es compon dels processos penals, de depuració i de reparació que tenen lloc després de la transició d'un règim polític a un altre"³ i afegeix, en el que ell mateix anomena "la llei de la justícia transicional", que "la intensitat de la demanda de retribució disminueix amb l'interval de temps entre les atrocitats i la transició, i entre la transició i els processos judicials".⁴ El pensador nord-americà Michael Walzer, d'altra banda, empra la fórmula llatina *jus post bellum* (el dret, o la justícia, després de la guerra) per al·ludir a la mateixa qüestió, que considera tributària de la doctrina de la guerra justa.⁵

2. A excepció de dos episodis històrics molt peculiars, la caiguda de l'oligarquia a l'Atenes clàssica, el 411 i el 403 abans de Crist, i la restauració de la monarquia a la França napoleònica, el 1814 i el 1815, que per la seva antiguitat no es poden invocar com a precedents, totes les experiències de justícia transicional en sentit estricte es registren en la nostra època. Al llarg de la segona meitat del segle xx, en efecte, nombrosos estats africans, llatinoamericans, asiàtics i europeus han viscut complexos i desafiadors processos de transició política en la democràcia i en la pau, i han assajat diverses fórmules per combinar veritat, memòria, càstig, depuració, reparació, reconciliació, perdó i oblit, en un esforç inèdit per posar-se en regla amb el seu propi passat de barbàrie i impunitat, honrar els damnificats de la injustícia política i establir o restablir un constitucionalisme més o menys funcional.

¹ Conferència magistral impartida en la Càtedra Llatinoamericana Julio Cortázar de la Universitat de Guadalajara, Mèxic, el 26 d'octubre de 2007.

² Doctor en Dret per la Universitat de Yale, exprocurador de Drets Humans a Colòmbia, exsecretari executiu adjunt de la Comissió Interamericana de Drets Humans i professor de Drets Humans i Política Internacional a la Syracuse University, Madrid.

³ Les cites que apareixen en aquest text són una traducció lliure al català (nota del traductor).

⁴ Jon ELSTER, *Closing the books: Transitional justice in historical perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, pàgines 1 i 77 [traducció al castellà d'Ezequiel Zaidenwerg: *Rendición de cuentas: La justicia transicional en perspectiva histórica*, Buenos Aires, Katz Editores, 2006, pàgines 15 i 97].

⁵ Michael WALZER, *Reflexiones sobre la guerra*, Barcelona, Ediciones Paidós, 2004, pàgines 18, 169, 170, 172 i 174.

3. Què ha de fer una societat davant el llegat de greus violacions dels drets humans, quan surt d'una guerra civil o d'una dictadura? Ha de castigar-ne els responsables? Ha d'oblidar aquests abusos per afavorir la reconciliació? Les respostes a aquestes preguntes depenen de diversos factors, que s'articulen de diferents maneres en cada cas històric, com ho demostren experiències tan diferents com les de l'Argentina i Xile, Burundi i Irlanda del Nord, El Salvador i Guatemala, Cambodja i Moçambic, Bòsnia i Hercegovina i Sri Lanka, Sierra Leone i Sud-àfrica, Colòmbia i Espanya. Més enllà de la casuística, emperò, el repte fonamental a què s'enfronta avui la justícia transicional consisteix a trobar un equilibri raonable entre les exigències contraposades de la justícia i la pau, entre haver de castigar el crim impune i honrar les seves víctimes, i haver de reconciliar els antics adversaris polítics. Un dels criteris bàsics per assolir aquest equilibri entre pau i justícia, entre ordre i drets humans, entre el partit de Creont i el partit d'Antígona,⁶ és l'anomenat "judici de proporcionalitat", segons el qual la restricció d'un dret fonamental (com el dret de les víctimes a la justícia) només és legítima si constitueix el mitjà necessari i suficient per aconseguir un propòsit democràtic prioritari (com la reconciliació o la pau), sempre que no hi hagi disponibles altres mitjans menys lesius dels drets humans i que el resultat final del procés justifiqui amb escreix la restricció del dret.⁷

4. Vet aquí, doncs, la justícia de transició o justícia transicional, el nou i desafiador camp d'experiències i estudis en què convergeixen l'ètica, el dret internacional, el dret constitucional i la ciència política per afrontar l'ardu problema de forjar una política d'estat presidida per la justícia com a virtut i com a servei públic, que garanteixi veritat i reparació a les víctimes, retribució als victimaris i reconciliació o pau a la societat, de conformitat amb el constitucionalisme democràtic i amb el dret internacional dels drets humans. Amb aquesta perspectiva, abans de presentar els elements fonamentals del dret de les víctimes a la justícia, convé ressenyar de manera sinòptica 15 experiències nacionals contemporànies de justícia transicional i les lliçons bàsiques que se'n dedueixen.

C1.1. EXPERIÈNCIES

5. L'Argentina. En resposta a les atrocitats perpetrades per agents estatals durant la dictadura que va assolir el país entre 1976 i 1983, el primer govern de transició democràtica va establir el 1984 una comissió de la veritat (l'anomenada Comissió Nacional sobre la Desaparició de Persones, CONADEP, presidida per l'escriptor Ernesto Sábato), que va documentar més de 9.000 desaparicions forçades imputables a servidors públics, i va promoure la persecució judicial dels principals responsables del règim militar, que van ser processats i condemnats a llargues penes de presó. Però la pressió de l'exèrcit i la debilitat de la democràcia van donar peu a les lleis de "punt final" (1986) i "obediència deguda" (1987) en el Govern de Raúl Alfonsín, i a l'indult dels comandaments militars (1990) en el Govern de Carlos Menem, que van deixar en la impunitat els crims de la dictadura. Sota l'administració de Néstor Kirchner i després de la renovació de la Cort Suprema, les mesures d'impunitat han estat declarades

⁶ Si la victòria de Creont és l'origen de l'estat, la derrota d'Antígona és la invenció de la justícia.

⁷ Rodrigo UPRIMNY i Luis Manuel LASSO, "Verdad, reparación y justicia en Colombia", a Ernesto BORDA MEDINA, [et al.], *Conflicto y seguridad democrática en Colombia: Temas críticos y propuestas*, Bogotá, Fundación Social/Fundación Ebert/Embajada de Alemania, 2004, pàgina 151; Guillermo ESCOBAR ROCA, *Introducción a la teoría jurídica de los derechos humanos*, Madrid, CICODE i Trama Editorial, 2005, pàgines 115-118.

nul·les pel Congrés en general i pels jutges en particular, s'han obert o reobert nombrosos processos pels abusos del passat, inclosos els "judicis de la veritat" per aclarir el que els va passar als executats i els desapareguts, i s'han pagat indemnitzacions a moltes de les víctimes i les seves famílies.

6. Bòsnia i Hercegovina. El conflicte armat en aquesta regió de la península balcànica, potser el més atroç entre els que van marcar la dissolució de l'antiga Iugoslàvia, va donar lloc a la comissió de crims greus contra el dret internacional, com ara genocidi, neteja ètnica, desplaçament forçat, violència sexual massiva, tortura, execució extrajudicial i desaparició forçada, que van afectar centenars de milers de persones i van induir a la creació del Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia pel Consell de Seguretat de les Nacions Unides el 1994. Amb la intervenció de l'ONU i de l'OTAN, es van assolir els acords de pau de Washington (març de 1994), Dayton (novembre de 1995) i París (desembre de 1995) entre Bòsnia i Hercegovina, Croàcia i Sèrbia, que van posar fi a les hostilitats, van establir les fronteres entre els nous estats i entre les seves comunitats ètniques, i van crear un marc institucional (Cort Constitucional, Comissió de Drets Humans, Comissió de Desplaçats i Refugiats) per esclarir la veritat, sancionar els responsables i reparar les víctimes.

7. Burundi. Aquesta república, enclavada a la regió dels Grans Llacs del centre de l'Àfrica, es va veure afectada entre el 1993 i el 2000 per un greu conflicte armat entre la majoria hutu i la minoria tutsi, que va tenir una relació estreta amb el genocidi de 1994 a l'estat veí de Ruanda, que al seu torn va conduir a la creació del Tribunal Penal Internacional per a Ruanda pel Consell de Seguretat de les Nacions Unides el 1995. Mitjançant la interposició de forces de pau de la Unió Africana i de l'ONU, es va assolir l'Acord de pau i reconciliació d'Arusha l'agost de 2000, que va disposar la protecció dels tutsis contra el genocidi i dels hutus contra l'exclusió, i el Protocol de Pretòria l'octubre de 2003, que va crear tres noves institucions (el Tribunal Constitucional, el Tribunal Suprem i l'Ombudsman o Defensor del Poble) per a la recuperació de l'estat de dret i la reparació de les víctimes. El 2005, el Consell de Seguretat de les Nacions Unides va aprovar la Resolució 1606, per mitjà de la qual s'estableixen una comissió de la veritat i un tribunal especial per aclarir, sancionar i reparar els crims de dret internacional a Burundi.

8. Cambodja. Malgrat els gairebé trenta anys que van transcórrer des de la caiguda de la dictadura de Pol Pot i dels khmers vermells, que va exterminar gairebé dos milions de cambodjans per raons ideològiques en un dels genocidis més grans del segle xx, la recent posada en marxa de l'esquema de justícia transicional acordat entre el govern de Phnom Penh i l'ONU per a l'esclariment, la sanció i la reparació dels crims del període 1975-1979 ha estat rebuda ja com un dels triomfs més importants del dret internacional en les últimes dècades. Sota la denominació de "Sales Extraordinàries en els Tribunals de Cambodja", el sistema judicial de transició està integrat per un fiscal cambodjà, un fiscal estranger, 17 jutges cambodjans i 12 jutges estrangers; té un mandat de tres anys; aplica el dret nacional amb el complement del dret internacional, i la seva prioritat és jutjar els responsables polítics i els militars del genocidi. Aquest cas il·lustra de manera irrefutable que el pas del temps no saneja la barbàrie ni la impunitat, i que mai no és tard per fer justícia.

9. Xile. La dictadura de Pinochet (1973-1990), responsable de gairebé quatre mil víctimes d'execucions extrajudicials i desaparicions forçades, va decretar una amnistia general el

1978, que ha estat condemnada amb energia pels òrgans de control i vigilància del sistema interamericà de drets humans, igual que mesures similars d'impunitat a l'Argentina, El Salvador i l'Uruguai. El 1990, de resultes de la derrota electoral de Pinochet, el primer govern de la transició a la democràcia va establir la Comissió Nacional de Veritat i Reconciliació o Comissió Rettig, de vuit membres, que va documentar més de dues mil violacions individuals dels drets humans, imputables al règim militar. I el 2004, el govern de Ricardo Lagos va crear la Comissió per a la Presó Política i els Torturats sota la consigna de "No hi ha demà sense ahir", que va verificar la pràctica de tortures en 28.000 casos i va servir de base per a un pla oficial d'indemnitzacions en favor de les víctimes de la dictadura. Davant els avenços en matèria de veritat i reparació, l'assignatura pendent de la transició xilena és la imposició de sancions penals i disciplinàries als responsables polítics i militars del règim tirànic i, en primer lloc, a Pinochet. Després del fallit però memorable procés d'extradició de l'exdictador, que va promoure la justícia espanyola davant de la justícia britànica amb fonament en el principi de jurisdicció universal, la justícia xilena ha obert diversos processos contra Pinochet i la seva extensa família per crims internacionals i delictes comuns, com la falsificació de documents i malversació de capital públic, però en cap d'aquests no s'ha emès cap decisió condemnatòria. I la mort de l'exdictador en la impunitat, el 10 de desembre de 2006, fa encara més improbable el càstig dels crims de la dictadura a causa de l'interès dels xilens de passar pàgina sense haver-la llegit abans íntegrament.

10. Colòmbia. Després de més de quaranta anys del conflicte armat intern provocat per l'alçament de les guerrilles de les FARC el 1964 i de l'ELN el 1965, i caracteritzat per una pugna de legitimitats que es tradueix cada vegada més en una degradació creixent de les hostilitats en detriment de la població civil no combatent, la primera experiència aparent de justícia transicional de què es pot parlar, en principi, és el procés de desmobilització dels esquadrons de la mort o grups paramilitars d'extrema dreta que avança el govern conservador del president Álvaro Uribe Vélez des de fa dos anys amb fonament en la Llei 975 de 2005, més coneguda com la Llei de justícia i pau. Però aquesta iniciativa no es va consultar a les víctimes del conflicte, la Cort Constitucional l'ha retallada seriosament, suscita el recel de l'opinió pública internacional i l'oposició de la comunitat de drets humans, i el seu únic resultat positiu encara que involuntari fins ara ha estat l'esclat de l'escàndol de la "parapolítica" o infiltració dels grups paramilitars en els partits polítics i en les administracions públiques. Mentrestant, les atrocitats de la guerra civil de baixa intensitat continuen impunes, les víctimes de totes les parts contendents continuen en la indefensió, i el país es perd cada vegada més en un laberint de barbàrie i corrupció.

11. El Salvador. Per posar fi a la guerra civil de 1979 a 1992, que va devastar el país centreamericà i va produir més de 75.000 víctimes mortals i prop d'un milió de desplaçats i refugiats, el govern i la guerrilla del Front Farabundo Martí d'Alliberació Nacional van signar diversos acords: sobre negociacions de pau a Ginebra (abril de 1990) i Caracas (maig de 1990), sobre drets humans a San José (juliol de 1990), sobre reforma constitucional i comissió de la veritat a Mèxic (abril de 1991), sobre depuració de l'exèrcit a Nova York (setembre de 1991), i sobre pau a Nova York (desembre de 1991) i Chapultepec (gener de 1992). El procés de transició el va supervisar l'ONU i l'OEA, i es va traduir en la creació d'una comissió de la veritat, de tres membres no salvadorencs designats pel secretari general de les Nacions Unides, que va celebrar sessions de 1992 a 1993 i va presentar un informe en el qual es van

documentar 22.000 casos de violacions de drets humans, el 95% d'aquestes, imputables a l'Estat. La Comissió va identificar diversos presumptes responsables de crims de guerra i de lesa humanitat durant la guerra civil, però dues amnisties generals adoptades pel Congrés, una abans i una altra després de la publicació de l'informe, mantenen els delictes esmentats en la impunitat.

12. Espanya. Gairebé trenta anys després de l'aprovació mitjançant referèndum de la Constitució democràtica del 6 de desembre de 1978, la monarquia parlamentària espanyola s'apropa amb temor i tremolor a la seva segona transició.⁸ Compromès amb les associacions de víctimes i amb el seu propi progressisme socialdemòcrata, i assetjat pels atacs dels conservadors i per les exigències dels nacionalistes, el govern socialista de José Luis Rodríguez Zapatero ha aconseguit l'aprovació parlamentària de l'anomenada Llei de la memòria històrica. La Llei declara la il·legimitat genèrica del règim franquista i adopta altres mesures molt saludables (com la "desfranquització" dels espais i els monuments públics, l'obertura dels arxius oficials, l'exhumació de les restes de persones desaparegudes i executades sota la supervisió de les administracions públiques, i la inclusió de noves categories de víctimes en els plans d'indemnitzacions), però no aplanar de manera clara el camí de l'anul·lació judicial de les sentències arbitràries, la sanció penal dels victimaris i la reparació integral de les víctimes. I tal com ha estat aprovada, després de l'acord polític assolit entre el partit de govern i els partits minoritaris, la Llei 52 de 2007 podria "tancar en fals", com es diu a Madrid, el llarg contenciós dels humiliats i ofesos per la Guerra Civil i per la dictadura perquè se'ls reconegui i garanteixi el dret a la veritat, la justícia i la reparació.

13. Guatemala. El conflicte armat intern que va afectar aquest país entre 1962 i 1996 es va saldar amb més de 200.000 víctimes d'execucions extrajudicials i 40.000 víctimes de desaparicions forçades. Molts d'aquests crims poden ser considerats "actes de genocidi" o "pràctiques de genocidi", com les més de sis-centes matances perpetrades contra la població indígena, que constitueix el 60% de la ciutadania guatemalenca. Després de vuit anys de negociacions entre el govern i les organitzacions guerrilleres, es van subscriure l'Acord de drets humans de 1994, que va donar pas a la Missió de les Nacions Unides per a Guatemala (MINUGUA), els treballs de verificació de la qual es van estendre fins al desembre de 2004; l'Acord de pau ferma i duradora de 1996, que va posar en vigor l'armistici entre les parts contendents i va establir la Comissió d'Esclariment Històric, i 11 acords complementaris. La Comissió d'Esclariment Històric va estar integrada per tres membres (dos de nacionals i un d'estranger, el seu president, el jurista alemany Christian Tomuschat), que va celebrar sessions entre 1997 i 1999, i en el seu informe final va determinar que el 93% de les violacions de drets humans en el període 1960-1996 era imputable a l'Estat i que el 83% de les víctimes pertanyia a les comunitats indígenes. L'Estat encara incompleix les seves obligacions internacionals en matèria de càstig dels responsables i reparació de les víctimes, i la violència social, que inclou linxaments populars, assassinats en sèrie de dones i activitats criminals de bandes organitzades, s'ha ensenyorit de Guatemala.

⁸ Cal recordar que en la primera transició espanyola, segons un expert reconegut, "la política de 'reconciliació nacional' va comportar l'amnistia per als antifranquistes i l'amnèsia per als franquistes, és a dir, la renúncia a sotmetre els comportaments polítics del passat a processos judicials". Josep M. COLOMER, *La transición a la democracia: El modelo español*, Barcelona, Editorial Anagrama, 1998, pàgina 177.

14. Irlanda del Nord. El conflicte nord-irlandès, un dels més antics i enverinats del món contemporani, ja que es remunta al segle XIX i combina la lluita contra el colonialisme britànic amb la pugna entre catòlics i protestants, ha viscut l'última etapa a partir de 1969. Després de milers de víctimes i anys de negociacions, la guerrilla independentista de l'Exèrcit Republicà Irlandès (IRA) va decretar una treva el 1994, que va permetre que se signés l'Acord de Belfast o del Divendres Sant el 1998, pel qual es va adoptar un esquema de govern autònom amb la participació dels unionistes protestants i els independentistes catòlics, es va establir un tribunal especial per investigar la matança del Diumenge de Sang (1972), i es van crear una comissió de drets humans i una comissió d'igualtat per atendre les reivindicacions de les víctimes i restablir l'estat de dret, amb èmfasi en la qüestió de la discriminació de les dues comunitats religioses de l'Ulster. Resulta molt significatiu que, per la manera de gestionar el conflicte d'Irlanda del Nord, la Gran Bretanya ha estat l'estat europeu amb un nombre més elevat de denúncies i condemnes per violació de drets humans davant del Tribunal Europeu de Drets Humans d'Estrasburg durant les últimes dècades. El 8 de maig de 2007 s'ha constituït a Belfast el govern de reconciliació nacional d'Irlanda del Nord.

15. Moçambic. Com a conseqüència de la independència de Portugal el 1975, el país africà es va veure immers en una guerra civil que va durar 16 anys i va concloure amb l'Acord General de Pau de 1992 entre les dues guerrilles històriques, FRELIMO i RENAMO. L'acord esmentat, assolit gràcies a la mediació de la comunitat catòlica italiana de Sant'Egidio, va posar fi a un conflicte que va causar un milió de morts, quatre milions de desplaçats i refugiats, i la devastació del 75% del territori, i incloïa una declaració sobre assistència humanitària per autoritzar la intervenció del Comitè Internacional de la Creu Roja en favor de les víctimes. L'evolució socioeconòmica i política recent de Moçambic ha estat més o menys positiva, però en el procés de transició s'adverteix l'absència de normes, institucions i accions específiques en matèria de drets humans en general i dret a la justícia en particular.

16. Sierra Leone. Aquest país de l'Àfrica occidental va viure entre 1991 i 1999 un conflicte armat intern de característiques atroces, amb desenes de milers de víctimes mortals i centenars de milers de refugiats. Conclosa mitjançant l'Acord de Pau de Lomé el 1999, que va disposar la creació d'una comissió de la veritat i una comissió de drets humans per a la reparació de les víctimes, la guerra civil va donar peu a pràctiques de barbàrie com violacions sexuals massives, mutilacions corporals i reclutament de nens soldats, a més de l'explotació dels anomenats "diamants de sang", que van provocar alarma internacional i van influir en l'establiment del Tribunal Especial per a Sierra Leone el 2002, com a resultat d'un acord bilateral entre l'ONU i el país africà. De naturalesa mixta, el Tribunal està integrat per 11 jutges (dos de Sierra Leone i nou estrangers), ha declarat inaplicable l'amnistia general decretada el 1999 i ha cridat a judici diversos dirigents polítics i militars per la seva presumpta responsabilitat en la comissió de crims de guerra i de lesa humanitat durant la contesa intestina. El més notori dels reus és Charles Taylor, expresident de l'estat veí de Libèria, que va intervenir en el conflicte de Sierra Leone per al seu propi benefici polític i econòmic, i serà jutjat pel Tribunal Especial a la seu del Tribunal Penal Internacional a la Haia per raons de seguretat.

17. Sri Lanka. L'antiga Ceilan afronta un conflicte armat intern des de principis de la dècada de 1980 amb l'aixecament de la guerrilla separatista dels Tigres Tàmils, que ha causat desenes de milers de víctimes i que ha intentat resoldre's mitjançant negociacions en diverses

ocasions. El 1997, van presentar els seus informes tres comissions de la veritat, que van investigar prop de 27.000 denúncies per desaparicions forçades, de les quals es van substanciar 16.000 violacions imputables a les parts contendents. El 1998, una quarta comissió de la veritat va documentar 4.000 casos més. I el 2002, es va assolir un acord de treva entre el govern de Colombo i els Tigres Tàmils amb la mediació de Noruega, que va ser addicionat amb un altre acord sobre desarmament i assistència humanitària, conclòs a Tailàndia un any més tard, el gener de 2003. El procés de transició presenta un balanç molt modest pel que fa a justícia per als victimaris i reparació per a les víctimes.

18. Sud-àfrica. La victòria electoral de Nelson Mandela el 1994, al capdavant de la majoria negra, va posar fi al règim de discriminació racial vigent a Sud-àfrica des de 1948, que va propiciar innumbrables violacions dels drets humans i va provocar un boicot internacional reflectit en la convenció contra l'apartheid, adoptada per les Nacions Unides el 1973. El nou govern va afavorir l'aprovació pel Parlament de la Llei de promoció de la unitat i la reconciliació nacionals, que va crear el desembre de 1995 una comissió de veritat i reconciliació, de 17 membres, amb el mandat d'investigar i documentar els crims i els actes de violència política de l'etapa de l'apartheid, entre 1960 i 1994, i oferir una amnistia individual a cada imputat que reconegués públicament, davant de les víctimes i els mitjans de comunicació, la seva culpabilitat específica. Després d'aquesta admissió de responsabilitat, l'Estat renunciava a l'acció penal en contra de l'individu i assumia l'obligació d'indemnitzar la víctima o la família. Aquesta fórmula d'esclarament més reparació, una de les més originals del nostre temps, ha permès identificar més de 20.000 víctimes i pagar a cadascuna una indemnització que oscil·la entre els 2.000 i els 3.000 dòlars americans l'any durant sis anys. Fins al final de l'any 2000, s'havien presentat 7.112 sol·licituds d'amnistia, de les quals se n'havien concedit 849 i rebutjat 5.392. L'estat sud-africà, en un gest molt discutit i molt discutible, ha renunciat així a la seva pretensió punitiva davant els crims del període de l'apartheid, però, a canvi, ha garantit els drets de les víctimes a la veritat i la reparació.

19. Timor Oriental. Aquesta antiga colònia portuguesa va proclamar la independència el 1975, però immediatament després va ser ocupada per l'exèrcit indonesi. Com a resultat del conflicte armat subsegüent, hi va haver més de 100.000 víctimes mortals en el període de 1980 a 1993. Després del referèndum d'autodeterminació el 1999, que van guanyar els partidaris de la independència per àmplia majoria, Indonèsia va tornar a envair el país i atacar la població civil, però va retirar les tropes poc després, davant de la reacció de la comunitat internacional. Una força de pau de l'ONU va assumir llavors l'administració del territori amb vista a la transició a la independència, novament proclamada el 2002, i la democràcia, que es consolida pas a pas. Davant els crims del conflicte generat per l'ocupació estrangera, entre el 1999 i el 2000 van actuar dues comissions de la veritat, una sota el patrocini d'Indonèsia i l'altra sota el patrocini de l'ONU, que van documentar nombroses violacions dels drets humans, algunes de les quals s'investiguen avui a través d'un mecanisme judicial especial afavorit per les Nacions Unides i conegut com "Sales Penals en els Tribunals del Districte de Dili [capital de Timor Oriental]".

C1.2. LLIÇONS

20. Les lliçons de les 15 experiències nacionals ressenyades presenten una llum nova sobre les característiques de la justícia de transició. En tots els casos, el tipus de crisi o conflicte

que hi ha en l'origen del procés de transició, ja es tracti d'una dictadura militar, una guerra civil, una ocupació estrangera o un règim racista, s'ha traduït tant en el col·lapse parcial de l'estat com en la misèria política de la societat, a mercè de la generalització de les pràctiques d'arbitrarietat, de corrupció i de violència que afecten sobretot la població civil no combatent. Per això, els esquemes o models de transició, articulats tots en més o menys grau entorn de la justícia judicial, s'han imposat a les elits nacionals com a única alternativa practicable per superar la crisi humanitària, establir o restablir la governabilitat democràtica i respondre amb resultats la comunitat internacional.

21. La justícia transicional comparada ensenya també que la reparació, sota la forma d'indemnització pagada per l'estat a les víctimes del conflicte o de la tirania, és necessària però no suficient, fins al punt que no solament ha d'estendre's als altres aspectes que preveu la nova doctrina de les Nacions Unides, sinó que, per ser legítima i eficaç, ha d'anar acompanyada d'esclarament i de sanció. Aquesta és l'experiència de tots els països esmentats que han assajat diferents models de transició d'acord amb les seves necessitats i possibilitats, però que han garantit a la ciutadania i en especial a les víctimes almenys dos dels tres elements constitutius del dret de les víctimes a la justícia: veritat i càstig, veritat i reparació o càstig i reparació. Més encara, en la majoria dels casos ressenyats el primer pas del procés de transició ha estat la construcció de la veritat pública i la recuperació de la memòria històrica sobre els fets luctuosos del passat, gairebé sempre a través d'una comissió de la veritat o un altre mecanisme comparable de recerca extrajudicial, fins al punt que ha arribat a dir-se, com a Xile, que la justícia transicional ha d'oferir "tota la veritat i tanta justícia com sigui possible".⁹

22. Ara bé, la combinació de veritat, càstig i reparació, tant en qualitat com en quantitat, depèn de les circumstàncies específiques de cada societat en el moment en què s'enfronta a la tasca d'avançar o retornar a la plena normalitat democràtica mitjançant un cert equilibri entre pau i justícia, entre cerca de la reconciliació i defensa dels drets humans. Però és evident que la quantitat i la qualitat de la veritat, el càstig i la reparació que l'estat estigui en condicions d'oferir a les víctimes d'un passat de barbàrie i impunitat seran més importants com més consolidada es trobi la cultura democràtica en la societat respectiva. Un estat democràtic, amb lleis, institucions i autoritats legítimes i eficaces, i amb una ciutadania conscient dels seus drets i deures, no hauria de témer ni tremolar per complir amb generositat les seves obligacions constitucionals i internacionals en matèria de justícia deguda a totes les víctimes de totes les violències.

23. Tractant-se de justícia transicional, el respecte d'un estat a la seva realitat històrica i cultural, igual com al seu dret intern, no es pot esgrimir com a excusa vàlida per incomplir les exigències de la legalitat internacional o eludir les lliçons de l'experiència aliena. D'una part, segons l'article 27 de la Convenció de Viena sobre dret dels tractats de 1969, cap estat no pot invocar les seves normes o decisions de dret intern per justificar l'incompliment de les seves obligacions internacionals de caràcter convencional, com les que es deriven dels tractats de drets humans i dret humanitari en matèria de tutela judicial efectiva i dret de les víctimes a la justícia. I d'una altra part, la nova doctrina internacional sobre el deure de la memòria, la llui-

⁹ Iván OROZCO ABAD, *Sobre los límites de la conciencia humanitaria: Dilemas de la paz y la justicia en América Latina*, Bogotá, Editorial Temis i Universidad de los Andes, 2005, pàgina 97.

ta contra la impunitat i el dret de les víctimes a la justícia, que es remunta als orígens del dret internacional dels drets humans a la darreria de la Segona Guerra Mundial, però que assoleix la seva formulació plena en l'última dècada del segle xx amb la jurisprudència dels sistemes mundial i regionals de protecció dels drets humans, i amb els estatuts dels tribunals penals internacionals del Consell de Seguretat i del Tribunal Penal Internacional, s'ha enriquit de manera substancial amb les experiències nacionals de justícia transicional i constitueix ja un autèntic patrimoni ètic de la humanitat.

C1.3. EL DRET A LA JUSTÍCIA

24. La institució clau del dret públic contemporani en aquest terreny estratègic no és altre que l'anomenat "dret de les víctimes a la justícia" en la seva triple accepció de dret a la veritat i a la memòria, dret al càstig dels responsables dels abusos i dret a la reparació dels damnificats. La versió més autoritzada d'aquesta vella i nova garantia en la legalitat internacional es troba avui en la Resolució 60/147, de 16 de desembre de 2005, per mitjà de la qual l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar el text final de la doctrina oficial de l'organització mundial en la matèria. Apareix sota el títol *Principis i directrius bàsics sobre el dret de les víctimes de violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans i de violacions greus del dret internacional humanitari a interposar recursos i obtenir reparacions* i es basa en els treballs de l'antiga Comissió de Drets Humans a partir dels informes de quatre il·lustres juristes contemporanis: el francès Louis Joinet, l'holandès Theo Van Boven, l'egipci-nord-americà M. Cherif Bassiouni i la nord-americana Diane Orentlicher. El text consta de 20 articles, recollits amb prou feines en deu pàgines, però representa 20 anys d'investigacions, reflexions i negociacions de governs, agències internacionals, organitzacions no governamentals, experts i activistes de procedències i orientacions molt diverses, i constitueix l'última frontera del dret internacional dels drets humans per la seva proximitat a la gent del carrer que pateix i mor, i perquè concerneix la justícia deguda a totes les víctimes de totes les violències. Convé recordar aquí que l'antecedent més remot d'aquests principis i directrius es troba en les denúncies i les discussions entorn de les atrocitats imputables a les dictadures sud-americanes dels anys setanta i vuitanta del segle passat, i en especial a les seves infames amnisties generals, que van tenir lloc en la desapareguda Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides a Ginebra i que es van traduir en els primers informes internacionals sobre la impunitat judicial estructural com a factor de reproducció principal de la crisi humanitària en àmplies regions del planeta. Pel caràcter unànim de la seva adopció (la Resolució 60/147 va ser aprovada sense votació, és a dir, per aclamació) i per la naturalesa normativa del seu contingut, es pot afirmar que aquesta decisió de l'òrgan parlamentari de l'ONU constitueix *opinio juris communis* (opinió jurídica de la comunitat internacional) i és, per tant, d'indole general i obligatòria.

25. La Resolució 60/147 comença per recordar que el dret de les víctimes a la justícia està fermament establert des de fa anys en nombrosos instruments internacionals, entre els quals es pot destacar la quarta Convenció sobre les Lleis i els Costums de la Guerra de 1907 (article 3), la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 (article 8), la Convenció contra la Discriminació Racial de 1965 (article 6), el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966 (article 2), el Protocol I de Ginebra de 1977 (article 91), la Convenció contra la Tortura de 1984 (article 14), la Convenció dels Drets del Nen de 1989 (article

3 9) i l'Estatut del Tribunal Penal Internacional de 1998 (articles 68 i 75). Una regulació idèntica es troba en els instruments regionals principals, com la Convenció Europea de Drets Humans de 1950 (article 13), la Convenció Americana de Drets Humans de 1969 (article 25) i la Carta Africana de Drets Humans i dels Pobles de 1981 (article 7). En virtut d'això, els principis i directrius no comporten obligacions noves per als estats, ni drets nous per a la ciutadania, sinó més aviat mitjans i mètodes més eficaços per al compliment de les primeres i la pràctica dels segons. En reiterar el seu compromís amb aquestes garanties fonamentals, es llegeix en el desè paràgraf del preàmbul de la Resolució, "la comunitat internacional fa honor a la seva paraula respecte del patiment de les víctimes, els supervivents i les generacions futures, i reafirma els principis jurídics internacionals de responsabilitat, de justícia i d'estat de dret".

26. A partir de la seva obligació bàsica de "respectar, assegurar que es respectin i aplicar" les normes internacionals de drets humans i dret humanitari, l'estat ha de garantir el dret de les víctimes a la justícia, que consta de tres elements fonamentals: l'accés igual i efectiu a la justícia; la reparació adequada, efectiva i ràpida del dany sofert, i l'accés a informació pertinent sobre les violacions i els mecanismes de reparació.

27. L'accés igual i efectiu a la justícia, en primer lloc, ha d'operar en les jurisdiccions nacionals i en la jurisdicció internacional, tant per a demandes individuals com per a querelles col·lectives, i inclou no solament els procediments judicials, sinó també els de caràcter administratiu i disciplinari. "Les obligacions resultants del dret internacional per assegurar el dret d'accés a la justícia i a un procediment just i imparcial s'han de reflectir en el dret intern."

28. La reparació adequada, efectiva i ràpida del dany sofert, en segon lloc, constitueix potser la part més elaborada i nova de la nova doctrina de les Nacions Unides, i comprèn cinc tipus de prestacions: la restitució, la indemnització, la rehabilitació, la satisfacció i les garanties de no-repetició. La restitució inclou el restabliment de la llibertat; el gaudi dels drets, la identitat, la vida familiar i la ciutadania; el retorn al lloc de residència; la reintegració en l'àmbit de la feina, i la devolució dels béns. La indemnització ha de rescabalar les persones del dany físic o mental; la pèrdua d'oportunitats; els danys materials i la pèrdua d'ingressos; els perjudicis morals, i les despeses legals i mèdiques. La rehabilitació comprèn l'atenció mèdica i psicològica, i els serveis jurídics i socials. La satisfacció inclou mesures com l'aturada de les violacions continuades; la verificació dels fets i la revelació pública de la veritat; la cerca i la identificació de les persones desaparegudes per la força; el restabliment públic de la dignitat i la reputació de les víctimes; la petició pública de perdó amb l'acceptació de les responsabilitats conseqüents; la imposició de sancions penals i disciplinàries als responsables de les violacions; les commemoracions i els homenatges a les víctimes, i el registre dels crims en els textos escolars i els manuals universitaris d'història i drets humans. I les garanties de no-repetició comporten el control civil de les forces militars i policials; el respecte de les garanties processals i la subjecció dels procediments interns al dret internacional; l'enfortiment de la independència i la imparcialitat de la justícia; la protecció dels defensors de drets humans, els comunicadors, i el personal assistencial i sanitari; l'educació permanent en drets humans i dret humanitari; el compliment dels codis de conducta per als funcionaris públics, els professionals i els empleats; la prevenció dels conflictes socials, i la reforma de les lleis contràries als drets humans i el dret humanitari.

29. I l'accés a informació pertinent sobre les violacions i sobre els mecanismes de reparació, finalment, és el tercer component del dret de les víctimes a la justícia. Segons la decisió de l'Assemblea General de les Nacions Unides, aquí s'ha de considerar inclòs el dret de les víctimes i els seus representants a sol·licitar i obtenir informació sobre les raons de la seva victimització, així com sobre les causes, les característiques i les conseqüències de les violacions dels drets humans i del dret humanitari.

30. La Resolució 60/147 conclou amb tres disposicions especials: els *Principis i directrius* s'han d'interpretar i aplicar sense discriminació de cap classe, ni per cap motiu; els drets de les víctimes s'han de protegir també amb el suport de les normes internacionals especials i de les normes internes de cada estat, i la protecció dels damnificats s'ha d'atendre de tal manera que quedin sans i estalvis els drets de les altres persones i en particular les garanties processals dels acusats o presumptes responsables dels abusos.

31. El pensador francès René Girard parla d'"aquesta formidable diferència del nostre univers amb tots aquells que l'han precedit: avui dia, les víctimes tenen els seus drets [...]". La història està escrita, en general, pels vencedors. Nosaltres som l'únic món en el qual es vol que la història sigui escrita per les víctimes".¹⁰ Les víctimes tendeixen a ocupar el centre del debat ètic contemporani, però la seva condició legal i material resulta encara molt precària, i varia molt d'un país a l'altre. Es poden esmentar tres exemples molt notoris. A Espanya, les víctimes dels terrorismes etarra i islamista han estat reconegudes per l'Estat i la societat civil, però la seva creixent manipulació per tiris i troians (molt més pels tiris que pels troians, en honor a la veritat) amenaça a transformar-les en actors polítics forçats i imprevisibles. A Colòmbia, les víctimes de totes les parts contendents en el conflicte armat intern no han rebut cap reconeixement digne d'aquest nom i estan sent sacrificades una vegada més en nom de la desmobilització dels aliats irregulars de l'Estat, els grups paramilitars. I als països ocupats per la malaurada guerra contra el terrorisme, com l'Afganistan i l'Iraq, hi ha una discriminació infame entre les víctimes visibles de l'exèrcit ocupant i les víctimes invisibles de la població nativa. Perquè les víctimes puguin escriure la història o almenys la seva història, cal fer justícia, cal fer-los justícia. La nova jurisprudència de les Nacions Unides sobre els drets de les víctimes enforteix la nostra capacitat de resposta davant la barbàrie i la impunitat, a través de la justícia judicial.¹¹ La qualitat moral de la democràcia, com a règim de majories i minories travades per llibertats i justícies, depèn del compliment dels drets humans i, quan hi ha víctimes de la violència, depèn del dret a la justícia, és a dir, de la veritat i la memòria, el càstig civilitzat dels victimaris i la reparació integral de les víctimes.

32. Més que cap altre discurs normatiu en la nostra època, la justícia transicional és el resultat de la reflexió de juristes, filòsofs, politòlegs, sociòlegs i moralistes sobre l'experiència viscuda per nombrosos països que han assumit o que han hagut d'afrontar processos de transició

¹⁰ René GIRARD, *Cuando empiecen a suceder estas cosas: Conversaciones con Michel Treguer*, Madrid, Encuentro Ediciones, 1996, pàgines 18 i 138.

¹¹ La justícia judicial constitueix l'única resposta legítima i eficaç a la violència, ja que només aquesta ofereix escenaris i procediments de solució de conflictes en els quals la raó preval sobre la força. En paraules del jurista italià Norberto Bobbio, "mentre que un procediment judicial, conforme a la seva finalitat, ha de ser organitzat de manera que permeti vèncer a qui té raó, la guerra és, de fet, un procediment que permet tenir raó al que venç". N. BOBBIO, *El problema de la guerra y las vías de la paz*, Barcelona, Gedisa, 1982, pàgina 10.

cap a la democràcia i la pau en les últimes dècades. Aquesta fonamentació empírica bé pot ser utilitzada com una defensa contra la tatxa d'idealisme que sempre s'ha atribuït al dret de gent des dels seus orígens a les obres de Francisco de Vitoria, Alberico Gentili i Hugo Grocio. Però la realitat en si mateixa resulta insuficient i insatisfactòria fins que no sigui transfigurada pels valors ètics i jurídics, estètics i polítics, que ens fan humans o que ens prometen la humanitat. En aquesta perspectiva, la generació de normes més recent, sentències i doctrines de dret internacional dels drets humans que comença a codificar-se entorn de la justícia de transició és un testimoni nou i elevat en favor de la nostra condició d'agents morals, de subjectes responsables els uns dels altres. La tasca que comporta la justícia transicional, tal com he intentat presentar-la en aquestes pàgines, no consisteix només en el restabliment de la llei i de l'ordre o de l'estat de dret, sinó també i sobretot en la reivindicació de les víctimes i de la justícia judicial. En el món en el qual ens ha tocat viure –un món de contrastos abismals, de prodigis tecnològics i horrors morals, en què conviuen el genocidi i el cant gregorià, la devastació de la sida a l'Àfrica i les memòries de Primo Levi sobre Auschwitz, el terrorisme suïcida i el nou tribunal criminal global– la tasca esmentada s'assembla bastant a la de Sísif, l'heroi de la mitologia grega que per amor als homes i set de justícia va ser condemnat pels déus a empenyer cada dia un gran roca fins al cim d'una muntanya, des d'on tornava a caure pel propi pes. Però, com escrivia Albert Camus al mig d'aquella nit fosca que va ser la Segona Guerra Mundial, "amb l'esforç mateix per arribar als cims n'hi ha prou per omplir un cor d'home. Cal imaginar Sísif feliç".¹²

[Publicat a *Claves de Razón Práctica*, Madrid, març de 2008, núm. 180, pàgines 76-82]

C1.4. BIBLIOGRAFIA SELECTA

- BARAHONA DE BRITO, Alexandra; AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma; GONZÁLEZ ENRÍQUEZ, Carmen (ed.). *Las políticas hacia el pasado: Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias*. Madrid: Ediciones Istmo, 2002.
- BELL, Christine. *Negotiating justice? Human rights and peace agreements*. Ginebra: International Council on Human Rights Policy, 2006.
- BOBBIO, Norberto. *El problema de la guerra y las vías de la paz*. Barcelona: Gedisa, 1982.
- CAMUS, Albert. *El mito de Sísifo*. Madrid: Alianza Editorial, 1996. Obras 1.
- CHINCHÓN ÁLVAREZ, Javier. *Derecho internacional y transiciones a la democracia y la paz: Hacia un modelo para el castigo de los crímenes pasados a través de la experiencia iberoamericana*. Madrid: Ediciones Parthenon, 2007.
- COLOMER, Josep M. *La transición a la democracia: El modelo español*. Barcelona: Editorial Anagrama, 1998.
- ELSTER, Jon. *Rendición de cuentas: La justicia transicional en perspectiva histórica*. Buenos Aires: Katz Editores, 2006.
- ESCOBAR ROCA, Guillermo. *Introducción a la teoría jurídica de los derechos humanos*. Madrid: CICODE i Trama Editorial, 2005.
- GALLÓN GIRALDO, Gustavo; REED HURTADO, Michael (ed.). *Principios internacionales sobre impunidad y reparaciones: Compilación de documentos de la ONU*. Bogotá: Comisión Colombiana de Juristas, 2007.

¹² Albert CAMUS, *El mito de Sísifo*, Madrid, Alianza Editorial, Obras 1, 1996, pàgina 32.

- GAMBOA, Camila de (ed.). *Justicia transicional: Teoría y praxis*. Bogotá: Universidad del Rosario, 2006.
- GIRARD, René. *Cuando empiecen a suceder estas cosas: Conversaciones con Michel Treguer*. Madrid: Encuentro Ediciones, 1996.
- HALBWACHS, Maurice. *La memoria colectiva*. Saragossa: Universidad de Zaragoza, 2004.
- HAYNER, Priscilla B. *Unspeakable truths: Confronting state terror and atrocity*. Nova York: Routledge, 2001.
- HESS, Carla; POST, Robert (ed.). *Human rights in political transitions: Gettysburg to Bosnia*. Nova York: Zone Books, 1999.
- IGNATIEFF, Michael. *El honor del guerrero: Guerra étnica y conciencia moderna*. Madrid: Taurus, 1999.
- JELIN, Elisabeth. *Los trabajos de la memoria*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 2002.
- LEFRANC, Sandrine. *Políticas del perdón*. Madrid: Ediciones Cátedra/Universidad de Valencia, 2004.
- MARGALIT, Avishai. *Ética del recuerdo*. Barcelona: Editorial Herder, 2002.
- MATE, Reyes. *Justicia de las víctimas y reconciliación en el País Vasco*. Madrid: Fundación Alternativas, 2006.
- MINOW, Martha. *Between vengeance and forgiveness: Facing history after genocide and mass violence*. Boston: Beacon Press, 1998.
- MOREAU DESFARGES, Philippe. *Arrepentimiento y reconciliación*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 1999.
- NINO, Carlos Santiago. *Radical evil on trial*. New Haven: Yale University Press, 1996.
- OROZCO ABAD, Iván. *Sobre los límites de la conciencia humanitaria: Dilemas de la paz y la justicia en América Latina*. Bogotá: Editorial Temis i Universidad de los Andes, 2005.
- OSIEL, Mark. *Mass atrocity, collective memory, and the law*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2000.
- PACHECO OREAMUNO, Gilda; ACEVEDO NAREA, Lorena; GALLI, Guido (ed.). *Verdad, justicia y reparación: Desafíos para la democracia y la convivencia social*. Bogotá: IDEA/IIDH, 2006.
- RETTBERG, Angelika (comp.). *Entre el perdón y el paredón: Preguntas y dilemas de la justicia transicional*. Bogotá: Universidad de los Andes, 2005.
- ROHT-ARRIAZA, Naomi; MARIEZCURRENA, Javier (ed.). *Transitional justice in the twenty-first century: Beyond truth versus justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- ROTBERG, Robert I.; THOMPSON, Dennis (ed.). *Truth versus justice: The morality of truth commissions*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- SCHARF, Michael P. "The case for a permanent International Truth Commission". *Duke Journal of Comparative and International Law*, 1999, vol. 7, núm. 2.
- TEITEL, Ruti. *Transitional justice*. Nova York: Oxford University Press, 2000.
- TODOROV, Tzvetan. *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Ediciones Paidós, 2000.
- TRAVERSO, Enzo. *El pasado, instrucciones de uso: Historia, memoria, política*. Madrid: Marcial Pons, 2007.
- UPRIMNY, Rodrigo; LASSO, Luis Manuel. "Verdad, reparación y justicia para Colombia: Algunas reflexiones y recomendaciones". A: BORDA, Ernesto [et al.]. *Conflicto y seguridad democrática en Colombia: Temas críticos y propuestas*. Bogotá: Fundación Social / Friedrich Ebert Stiftung / Embajada de la República Federal de Alemania, 2004.

- VALENCIA VILLA, Hernando. *Diccionario de derechos humanos*. Madrid: Espasa Calpe, 2003.
- *Hannah Arendt: Una vida del siglo XX*. Bogotá: Panamericana Editorial, 2004.
 - *La ley de Justicia y Paz de Colombia a la luz del derecho internacional de los derechos humanos*. Madrid: Centro de Investigación para la Paz, 2005.
- WALZER, Michael. *Reflexiones sobre la guerra*. Barcelona: Ediciones Paidós, 2004.

C2. LA JURISDICCIO EXTRATER- RITORIAL COM A FONT DE JUSTÍ- CIA PER A L'AMÈRICA LLATINA¹

Almudena Bernabeu²

El meu objectiu és intentar trobar un equilibri entre l'optimisme i el pessimisme en el camp de la lluita pels drets humans, tot exposant casos específics de drets humans que actualment jutgem al Centre per a la Justícia i la Responsabilitat (CJR). Voldria explicar i mostrar com la lluita pels drets humans podria tenir un efecte doble. D'una banda, proporcionaria justícia per a les víctimes i, de l'altra, contribuiria a instaurar reformes importants i necessàries en els països on van tenir lloc les violacions de drets humans. En general, crec que els països de l'Amèrica Llatina estan ben preparats per cercar la justícia mitjançant els tribunals. Tanmateix, els resultats de casos jutjats o pendants, fins i tot els que s'han resolt amb èxit, no han estat gaire uniformes. Parlaré breument d'un exemple positiu que s'està produint actualment a Guatemala. Després explicaré com, en canvi, a El Salvador s'ha avançat molt poc internament com a conseqüència dels importants casos que s'han jutjat a escala internacional.

L'any 1999, la guanyadora del Premi Nobel Rigoberta Menchú va presentar una demanda penal als tribunals de justícia espanyols contra els membres guatemalencs de l'alt comandament d'acord amb les disposicions del seu país.³ Aquest cas va permetre posteriorment que els ciutadans guatemalencs d'origen maia, inclosos els meus dos clients maias *achi*, reclamessin justícia per genocidi. Més tard, els fiscals espanyols (tal com estableix la legislació espanyola) es van oposar a l'admissió de la demanda amb dos arguments: (1) esgotament dels recursos interns i (2) jurisdicció dels tribunals espanyols per veure el cas.

El recurs del cas va arribar fins al Tribunal Constitucional, la darrera instància legal que existeix. La decisió del Tribunal Constitucional va ser fonamental per a la lluita contra els crims internacionals davant dels tribunals nacionals. Prèviament, el Tribunal Suprem espanyol havia resolt restringir la jurisdicció dels tribunals espanyols en aplicació de la jurisdicció universal als casos que presentessin un "interès nacional". D'aquesta manera, segons aquestes disposicions, només les víctimes de nacionalitat espanyola podien interposar demandes. Aquesta era en realitat una manera encoberta de limitar la jurisdicció segons la personalitat de la víctima, que mai no havia estat prevista en la legislació espanyola i que intentava destruir l'essència dels principis de jurisdicció universal i, encara més important, violava els drets de les víctimes. El Tribunal Constitucional va dictaminar posteriorment que aquesta consideració violava el contingut essencial *universal* del principi de jurisdicció universal. Per tant, la jurisdicció dels

¹ Article inclòs al panel "The Justice Cascade in Latin America", pertanyent a la International Law Weekend – West Conference, Universitat de Santa Clara. Publicat pel *Santa Clara Journal of International Law*, vol. 5, núm. 2.

² Almudena Bernabeu treballa com a advocada en dret internacional per al Centre per a la Justícia i la Responsabilitat (www.cja.org).

³ Llei orgànica 6/1985, article 23.4 (1985, esmena 1999) (Espanya).

tribunals espanyols i l'accés a aquests tribunals no es podia limitar a les víctimes de nacionalitat espanyola.

Després que el cas es reobris a Espanya, s'havia d'executar a Guatemala una comissió rogatòria pendent des de l'any 2004. Aquest fet va traslladar irremediament els procediments a Guatemala. He d'afegir aquí que tots els acusats, excepte Donaldo Álvarez Ruiz (un total de vuit membres del govern i l'alt comandament de Guatemala, inclosos els antics presidents Efraín Ríos Montt i Romeo Lucas García), residien en aquells moments a Guatemala. La immediatesa i l'amenaça real que la rogatòria tirés endavant van obligar els acusats a cercar una defensa que va desafiar la capacitat del jutge espanyol per exercir la seva jurisdicció a Guatemala. Van presentar un recurs constitucional que per la seva naturalesa comportava la suspensió de tots els procediments a Guatemala. La situació era molt tensa. Un important jutge espanyol esperava en un hotel que el Govern i una colla de jutges de Guatemala prenguessin una decisió respecte a reconèixer l'exercici de la jurisdicció espanyola o no i, per tant, la seva competència en territori guatemalenc. Darrere d'aquestes maniobres hi havia un grup d'acusats que comprovaven per primer cop com els advocats de les víctimes havien treballat amb efectivitat per obligar-los a prestar declaració. Aquesta vegada, les coses avançaven de veritat. Després que la decisió del Tribunal Constitucional espanyol admetés la demanda per genocidi, havíem presentat una queixa en nom dels supervivents maies que havien precipitat tots aquests tràmits. Hi havia (i aquesta vegada en la mateixa terra dels acusats) un jutge amb la intenció real de fer justícia.

També intentàvem aprofitar el fet que Guatemala, malgrat la constant impunitat en el país, havia presentat una sol·licitud per passar a ser membre permanent del Consell de Seguretat de les Nacions Unides. En aquell moment, i amb un jutge estranger que apel·lava els principis de cooperació i reciprocitat internacionals, ens vam adonar que Guatemala no havia signat mai un acord bilateral amb cap altre país sobre cooperació penal internacional. Aquest només és el començament d'un debat molt més ampli sobre el poc que ha fet Guatemala per aprovar, ratificar o implementar els tractats o les lleis internacionals. La situació va esdevenir gairebé una qüestió diplomàtica quan la defensa dels acusats va qüestionar (i alguns jutges se'n van fer ressò) la competència del jutge espanyol, fins al punt de forçar-lo a marxar prematurament de Guatemala.

El jutge Pedraz no va poder prendre declaració als acusats ni als testimonis proposats. Ell i el seu equip van abandonar Guatemala en adonar-se que un sistema d'apel·lació dilatori i qüestionable estipulava un termini de fins a un any per resoldre la qüestió. En arribar a Madrid, amb el nostre suport com a acusadors privats, el jutge Pedraz va dictar ordres de detenció internacionals contra els acusats i ordres per congelar els seus béns.

Posteriorment, i en un intent per combatre les ordres de detenció, Guatemala va afirmar que en no disposar de cap acord de cooperació bilateral que estipulés el contrari, els únics documents acceptables serien els que s'haguessin presentat observant els "requeriments diplomàtics". La nostra recerca va revelar que es tracta bàsicament d'un sistema del segle XVII, amb set agències governamentals diferents involucrades, defectuoses i burocràtiques per naturalesa. En la meua opinió, es tractava d'una altra manera de paralitzar els procediments i perpetuar la impunitat.

Vam investigar la qüestió i vam descobrir una manera d'ajudar a tirar endavant els procediments. Ens vam assegurar que les ordres de detenció arribaven a Guatemala degudament formalitzades. Després de rebre les ordres, les autoritats guatemalenes les van processar, i sorprenentment les van traslladar al tribunal competent. Aquest tribunal, el Tribunal Criminal número 5, va obrir els procediments d'extradició. El tribunal va ordenar la detenció dels dirigents militars del seu propi país, cosa impensable des de qualsevol punt de vista.

Això demostra que la nostra tasca a Espanya i algunes de les qüestions que va suscitar han provocat alguns canvis necessaris (legals, polítics i potser fins a cert punt sociològics), que penso que tenen lloc actualment a Guatemala. Un cas iniciat als tribunals espanyols, internacional per definició, ha tornat de sobte a Guatemala. Se'ns ha criticat per ser invasius i per accelerar tal vegada el procés de realitat i història en aquest petit país, i potser és veritat. Tanmateix, el resultat d'exercitar una mena de justícia universal és ara el vehicle principal per al canvi i l'esperança a Guatemala. Aquest és potser l'aspecte més important d'aquesta tasca, la lliçó principal.

No sabem si tots els acusats seran detinguts i extradits a Espanya o si la legislació guatemalenca avançarà i protegirà l'acompliment de la llei tot satisfent una societat que rebutja la impunitat. El que sabem, i en som testimonis, és que els guatemalencs són conscients del desafiament, que el discurs públic dels polítics, els intel·lectuals i altres ha pres en consideració la llei i les obligacions internacionals. La lluita internacional en casos de drets humans és, per tant, una contribució important i efectiva a les contínues batalles i esforços contra la impunitat, no pas un impediment. Existeix un debat i un moviment nacionals per promoure l'acompliment de la llei a Guatemala que la nostra tasca ha reactivat en gran mesura, i en el meu equip tots esperem poder continuar tenint aquest paper.

El meu segon exemple és El Salvador, que actualment representa la dinàmica oposada. En primer lloc, m'agradaria reconèixer la tasca de l'Institut de Drets Humans de la Universitat d'Amèrica Central (IDHUCA)⁴ i el fet que, atès que sempre hi ha una excepció a la regla, l'IDHUCA és l'excepció del que exposo. Aquest institut va ser fundat per un dels sacerdots jesuïtes assassinats l'any 1989 i va ser creat originàriament per ajudar els refugiats de la guerra civil. Ha desenvolupat una gran perícia en presentar demandes davant la Comissió i el Tribunal Interamericans, i al llarg de l'any ha obtingut resultats importants. Un dels casos, el de les germanes Serrano,⁵ denunciava la manca d'efectivitat dels tribunals salvadorenys i exhortava el govern a fer els passos necessaris per reobrir les investigacions internes. Segons els juristes, els professionals i els experts en drets humans a El Salvador, encara no s'ha fet res. La nostra organització, el Centre per a la Justícia i la Responsabilitat, va presentar tres importants demandes basades en els brutals abusos contra els drets humans comesos a El Salvador. Malgrat que els nostres casos són únicament civils (només es pot demandar per danys i perjudicis), el resultat favorable en tots tres i l'impacte immediat van proporcionar una oportunitat a les autoritats salvadorenyes per dur a terme alguns canvis. No obstant això, malgrat la pressió popular, aquestes autoritats van desestimar la nostra tasca.

⁴ <http://www.uca.edu.sv/publica/idhuca/indice.html>.

⁵ Cas 12.132. Ernestina i Erlinda Serrano Cruz contra El Salvador. 23 de febrer de 2001.

El segon cas que va investigar el CJA en relació amb l'assassinat de l'arquebisbe Óscar Romero⁶ va obligar l'Església catòlica d'El Salvador a pronunciar-se sobre la importància d'aquestes investigacions i esforços contraris a la impunitat.

El nostre tercer cas,⁷ presentat el desembre de 2003, va ser el primer a precipitar una iniciativa en el Congrés Salvadoreny per tal de revocar la Llei d'amnistia. La Llei d'amnistia general va ser aprovada en part com a resposta al cas dels jesuïtes jutjat en l'àmbit nacional l'any 1990. El cas de 1990 ha estat condemnat públicament per il·legal i ridícul, a causa de les moltes irregularitats que es van produir durant el judici. Posteriorment, l'any 2001, la UCA va presentar un segon cas que esgotava els recursos nacionals (actualment pendent davant de la Comissió Interamericana) i obligava a una lleugera reforma en l'aplicació de la Llei d'amnistia. El Tribunal Suprem va decidir que la Llei d'amnistia només s'aplicaria a delictes polítics, i no a violacions dels drets humans. El Tribunal deixa a discreció del fiscal la decisió de determinar, cas per cas, si un delictes és polític o no. En el moment present, l'assassinat, desaparició forçosa i tortura de milers de civils com l'arquebisbe d'El Salvador Óscar Romero i sis sacerdots jesuïtes, el cuiner i la filla d'aquest a casa seva, han estat considerats delictes "polítics", cosa que equival a dir que no constitueixen una violació dels drets humans i, per tant, es beneficien de l'amnistia.

Malgrat la importància que la nostra tasca tingui o pugui tenir a Espanya i als Estats Units, aquests casos són importants perquè causen un efecte i un impacte en els països a què pertanyen. L'única cosa que podem fer, i penso que hauríem de fer, és continuar treballant, continuar presentant casos, millorar a l'hora de treballar-los. Aquests casos són vehicles vàlids i efectius per a l'esperança i el canvi en aquests països en la seva recerca de la justícia. La història nacional recent ha deixat aquests països en una situació delicada. Encara queda molta feina per fer. La lluita pels drets humans a escala internacional en els tribunals nacionals té un paper important per conferir poders a la societat civil i, mitjançant la recerca de justícia, contribueix directament a l'enfortiment de les seves institucions i estats democràtics.

⁶ J. Doe contra Saravia, núm. civ. F-03-6249.

⁷ Chávez contra Carranza, núm. civ. 03-2932.

C3. FER QUE L'ESTAT FACI JUSTÍCIA. PROCESSAMENTS TRANSNACIONALS I SUPORT INTERNACIONAL A LES INVESTIGACIONS CRIMINALS DE LA GUATEMALA DEL POSTCONFLICTE

Naomi Roht-Arriaza*

El novembre de 2006 un tribunal local de la capital de Guatemala va ordenar la detenció de l'expresident del país, Óscar Mejía Víctores, juntament amb l'exministre de Defensa, Aníbal Guevara; l'excap de la policia, Germán Chupina, i l'excap de la Policia Secreta, Pedro Arredondo. Tots van ser acusats de genocidi, tortura, desaparicions forçades, detencions arbitràries i terrorisme.¹ Els acusats, juntament amb dues persones més l'ordre d'arrest de les quals no va ser mai executada, estaven pregonament implicats en la conceptualització i l'execució d'una estratègia repressiva d'estat que va significar la mort de 200.000 guatemalencs i la destrucció de més de 400 pobles. Tot i que l'ordre d'arrest es va executar mitjançant un tribunal guatemalenc, l'ordre l'havia dictada un jutge espanyol,² Santiago Pedraz. El jutge Pedraz, de l'Audiència Nacional,³ va dictar les ordres el juliol de 2006, que va arrodonir amb peticions formals d'extradició. Ell basava la jurisdicció espanyola sobre crims comesos per guatemalencs a Guatemala en una llei espanyola que atorga jurisdicció universal sobre certs delictes internacionals.

Mejía es va amagar a casa seva i el cap de la policia secreta es va escapar, mentre que l'exministre de Defensa i l'excap de la Policia van ser retinguts en un hospital militar sota custòdia. Aquest cas representa la primera vegada que els integrants de l'alt comandament militar es veien afectats per una acció legal contra ells, i era un d'entre un reduït nombre de casos en què oficials mili-

* Catedràtica de Dret, Universitat de Califòrnia, Hastings College of Law. L'autora és membre del Consell Assessor Legal del Center for Justice and Accountability i ha estat membre de l'equip legal implicat en la litigació del cas sobre genocidi espanyol des de 2006. El nostre agraïment a Almudena Bernabeu, advocada internacional al Center for Justice and Accountability i pal de paller de l'equip legal, pels seus comentaris i inspiració.

¹ José ELÍAS, "Tres Militares y un Civil Guatemaltecos, en el Banquillo", *El País* (Espanya) (14 novembre 2006), disponible en línia a <http://www.elpais.com/articulo/internacional/militares/civil/guatemaltecos/banquillo/elpporint/20061114elpepuint_4/Tes/> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

² Ministerio de Justicia, Juzgado Central de Instrucción N.º 1, Audiencia Nacional, Diligencias Previas 331/1999-10, Espanya (7 Julio de 2006), disponible en línia a <<http://www.i-dem.org/docs/OrdendecapturaRiosMontt.doc>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

³ L'Audiència Nacional és competent en casos que impliquin tràfic de drogues, terrorisme, corrupció estatal i crims internacionals que no es puguin processar amb garanties en l'àmbit de províncies i comunitats. Per bé que dividida en cambres, és aproximadament equivalent a un tribunal de districte nord-americà.

tars guatemalencs havien de fer front a un procés judicial.⁴ Després de més d'un any sota custòdia, els acusats van ser posats en llibertat quan el Tribunal Constitucional de Guatemala (TCG) va decidir el 12 de desembre de 2007 que no accediria a les ordres de detenció espanyoles ni a les peticions d'extradició.⁵ El Tribunal va argumentar que els tribunals espanyols no constituïen una "autoritat competent" perquè Espanya no tenia jurisdicció sobre actes que van tenir lloc a Guatemala; l'intent d'aplicar la jurisdicció universal era inacceptable i un enfrontament a la sobirania de Guatemala. El Tribunal afegia que els càrrecs estaven vinculats a delictes polítics i, per tant, no eren susceptibles d'extradició, i que la participació d'Espanya en el procés de pau centreamericà dels anys vuitanta implicava que estava vinculada als compromisos adoptats pel Govern i per la revolta en el sentit que la comissió oficial de la veritat no tindria conseqüències judicials. A la vista d'aquest compromís, conclouia el TCG, no seria consistent que Espanya busqués processar delictes sorgits arran dels conflictes civils de la regió.

El problema de la gairebé completa impunitat per delictes comesos durant períodes de repressió i conflicte armat intern no és exclusiu de Guatemala. Les poderoses figures militars i civils que ordenen l'execució d'aquests delictes normalment retenen una gran quantitat de poder –*de iure* o *de facto*– fins i tot un cop acabat el conflicte o amb un nou govern, i mostren un remarcable desinterès en investigacions delictives del passat. Per contra, l'estat del postconflicte mostra una tendència envers la feblesa, amb recursos limitats i una cultura de la corrupció i l'autogestió entre les autoritats de l'Estat. A més, a Guatemala com en altres llocs, les xarxes militars i paramilitars del postconflicte han mutat i s'han convertit en xarxes delictives, implicades en tràfic de drogues, tràfic de persones i empreses violentes d'aquest estil, amb un grau d'impunitat semblant a la que van gaudir els exoficials militars en casos relacionats amb els drets humans.⁶

Gran part del dreçament internacional de les institucions durant les darreres dues dècades en el camp dels drets humans i del dret humanitari internacional ha anat dirigit a derrotar la impunitat d'actors poderosos i intocables. Una norma internacional en alça⁷ manté que quan s'han comès violacions humanitàries a gran escala, cal actuar per fer front al passat, incloses

⁴ Hi ha hagut dos judicis importants d'oficials de l'exèrcit en els assassinats del bisbe Juan Gerardi i l'antropòloga Myrna Mack. El cas Mack, després de 12 anys, es va tancar amb la condemna de tres oficials, un dels quals immediatament va fugir. La sentència es pot trobar a Recurso de Casación Conexados 109-2003 y 110-2003 (Corte Suprema de Justicia, 14 de gener de 2004), disponible en línia a <<http://www.derechos.org/nizkor/guatemala/myrna/myrnacs.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Pel que fa al cas Gerardi, el Tribunal Suprem va ratificar la condemna dels dos oficials el gener de 2006. Veg. Conie REYNOSO, "Confirman Sentencia: Continúa Pena de 20 Años de Cárcel para Sindicados", *Prensa Libre* (14 de gener de 2006), disponible en línia a <<http://www.prensalibre.com.gt/pl/2006/enero/14/132159.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Per a una excel·lent descripció del cas Gerardi, veg. Francisco GOLDMAN, *The Art of Political Murder: Who Killed the Bishop?* (Grove 2007). Un grapat de membres de patrulles civils, gent de grups paramilitars creats i controlats per l'exèrcit, també han estat condemnats per assassinat en tribunals guatemalencs. Però tal com detallam en aquest article, en general l'oficina del fiscal no ha seguit els casos sorgits del conflicte armat, i els jutges han estat intimidats, amenaçats o subornats.

⁵ Sentència del 12 de desembre de 2007, Corte de Constitucionalidad (Guatemala), Expediente 3380-2007, Audiencia Nacional de España, disponible en línia a <<http://www.cc.gob.gt/index-2.html>>, feu clic a "Últimas resoluciones" a la part superior de la pàgina per accedir a la decisió (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁶ Veg. Edgar Calderón, "Capturan a Ex Militares", *La Prensa* (9 novembre de 2006), disponible en línia a <<http://www.ni.laprensa.com.ni/archivo/2006/noviembre/09/noticias/internacionales/155170.shtml>> (web visitat el 5 d'abril 2008).

⁷ Veg., per exemple, Consell de Seguretat de l'ONU, Informe del secretari general, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, S/2004/616 Sec X (23 agost 2004). Veg. en general Louise MALLINDER, *Can Amnesties and International Justice be Reconciled?*, 1 Intl J Transitional Justice 208 (2007).

mesures que permetin a les víctimes saber què va passar a aquells a qui estimaven, sancionar els responsables i oferir compensacions. El Tribunal Penal Internacional per a l'ex-Iugoslàvia (TPII) i el Tribunal Penal Internacional per a Ruanda (TPIR) es van constituir amb la idea que només un processament i un judici internacional tindria la capacitat i la legitimitat per processar autors de rang alt, amb inclusió de caps d'Estat. De manera semblant, el Tribunal Penal Internacional (TPI) es va fundar arran de la preocupació que els estats no estiguessin disposats a processar —o no volguessin fer-ho— actors importants dins del seu Estat, i que, per tant, era necessari disposar d'un fòrum complementari. Tanmateix, l'experiència del TPII i el TPIR, per bé que positiva en molts aspectes, aviat va generar crítiques que els tribunals eren enormement cars, allunyats de les societats on es van cometre els crims i que no ajudaven a restaurar o crear sistemes nacionals de justícia viables.⁸

Uns tribunals híbrids que combinessin dret, procediments i personal nacional i internacional van semblar la resposta adequada, i es van crear variants d'aquesta mena de tribunals a Sierra Leone, Cambodja, Timor Oriental i Kosovo. Concretament, la teoria diu que els tribunals híbrids són millors a l'hora de crear legitimitat i rellevància per a les audiències locals, perquè insereixen normes del dret internacional en els sistemes legals nacionals, i ensenyen advocats i jutges locals a fer servir aquestes normes i a dur a terme complexes investigacions delictives a costos més baixos que els tribunals internacionals.⁹ Avaluacions inicials d'aquests tribunals han aportat diversos resultats. Mentre que el Tribunal Especial de Sierra Leone va tenir un èxit relatiu en l'arribada a la societat local, la ràtio de preu per cas encara va sortir força alta, i els resultats pel que fa al llegat local encara no s'albiren amb claredat.¹⁰ La resta d'híbrids van ser considerats, en general, de menys èxit, per bé que en els casos de Cambodja i Bòsnia encara és massa d'hora per a un assessorament definitiu.¹¹ Amb tot, fins i tot assumint un èxit inequívoc, la constitució d'híbrids és una proposta cara i que consumeix molt temps, i és improbable que es pugui fer servir en moltes situacions en què el Govern no està disposat a donar-hi suport o la comunitat internacional no aporta els recursos adequats.

El cas guatemalenc suggereix una altra manera d'"hibriditzar" processaments en casos de disfuncions en sistemes jurídics nacionals i impunitat generalitzada. Pel que fa a l'alt comandament de les forces de seguretat, s'han entaulat judicis simultanis per genocidi, tortura, massacres (assassinats extrajudicials) i desaparicions forçades en tribunals nacionals de Guatemala, Espanya i Bèlgica.¹² Els grups de les víctimes han seguit una estratègia legal combinada

⁸ ERIC STOVER i HARVEY M. WEINSTEIN, *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity* (Cambridge 2004) (ofereix una visió detallada d'aquest problema).

⁹ Veg. en general LAURA DICKINSON, Note, *The Promise of Hybrid Tribunals*, 97 Am J Intl L 295 (2003); ETELLE HIGONNET, *Restructuring Hybrid Tribunals: Local Empowerment and National Criminal Justice Reform*, 23 Ariz J Intl & Comp L 347 (2006).

¹⁰ Veg. LAURA DICKINSON, Remarks, *Justice Should Be Done, but Where? The Relationship Between National and International Tribunals*, 101 ASIL Proc 289, 297–99 (2007).

¹¹ *Id.*

¹² Els casos belgues impliquen les morts de dos sacerdots belgues —Serge Berten i Walter Voordeckers— a principis dels anys vuitanta, suposadament a mans de forces de seguretat. Els membres de les famílies de les víctimes van denunciar el cas als tribunals belgues el gener de 2001 sota la llei de jurisdicció universal belga, aleshores en expansió. El cas va restar obert després de l'esmena de la llei el 2003. Veg. NAOMI ROHT-ARRIAZA, *The Pinochet Effect: Transnational Justice in the Age of Human Rights*, cap. 7 (Penn 2005).

interna i externa, demanant processos domèstics per a genocidis i a la vegada centrant-se en processos transnacionals, fonamentats en la jurisdicció universal, en els tribunals nacionals d'altres estats. Els intents per aconseguir els testimonis presencials i l'extradició dels acusats en els casos transnacionals ha portat a una important litigació en tribunals guatemalencs sobre temes de dret internacional. Paral·lelament, un acord subscrit entre el Govern guatemalenc i les Nacions Unides l'any 2006 va fundar la Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala (CICIG), que estudiarà el funcionament de grups clandestins actuals i en forçarà la investigació i el processament per part de la fiscalia local en els tribunals locals. Entre ells, aquests intents volen empènyer les fiscalies i els tribunals locals a actuar contra la impunitat, amb el suport i la supervisió internacionals.¹³

Aquest article descriurà breument primer el rerefons del conflicte guatemalenc i l'evolució dels casos transnacionals contra l'alt comandament militar. A continuació se centrarà en alguns temes d'estratègia jurídica implicats, i en els guanys i les pèrdues d'aquest enfocament transnacional en xarxa per combatre la impunitat. Concretament, seguirem de prop l'equip legal multinacional que treballa simultàniament en els tribunals espanyols i guatemalencs sobre diversos aspectes del cas, un fet que ha facilitat oportunitats d'aprenentatge i de formació als advocats implicats, ha forçat els tribunals locals a endinsar-se en el dret internacional, i ha intentat fer servir el poder dels tribunals estrangers per moure els processos locals. Mirarem també els continguts i l'impacte de la jurisprudència guatemalenc i espanyola generada pel cas, i les opcions actuals. I finalment descriurem el mandat i les metes de la CICIG i conclourem amb alguns pensaments inicials sobre com aquestes iniciatives es podrien complementar les unes amb les altres i servir d'exemple per a altres llocs.

C3.1. EL CONTEXT I LES DILIGÈNCIES

El conflicte armat intern de Guatemala va començar el 1960 i va acabar oficialment el 1996. Durant aquest període, i segons la Comissió de l'Esclarament Històric (CEH) sota els auspicis de les Nacions Unides, 200.000 persones van ser assassinades, de les quals més del 90 % a mans de l'exèrcit. Unes 40.000 van ser víctimes de desaparicions forçoses.¹⁴ El gruix de les atrocitats es va cometre a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta. La gran majoria de les víctimes eren indígenes de l'ètnia maia, que eren tinguts per suport base del moviment guerriller. La CEH va descobrir que almenys en quatre zones concretes del país, l'exèrcit havia comès "actes de genocidi". L'argumentació de la CEH, adoptada pels denunciants en els casos de genocidi, era aquesta:

¹³ Una tercera estratègia, també important en el context guatemalenc, implica el paper de la Comissió Interamericana sobre Drets Humans i el seu Tribunal en la tasca per acabar amb la impunitat i atorgar compensacions a algunes víctimes. Tanmateix, una discussió a fons sobre el paper del sistema interamericà s'escapa de l'abast d'aquest article. Per a més informació, veg. Due Process of Law Foundation, *Victims Unsilenced: The Inter-American Human Rights System and Transitional Justice in Latin America* (2007), disponible en línia a <<http://www.dplf.org/uploads/1190403828.pdf>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

¹⁴ CEH, 3 *Guatemala: Memoria del Silencio*, § 1252 (1999), disponible en línia en castellà a <<http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/mds/spanish/>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). El sumari i les recomanacions, així com una discussió sobre el genocidi, estan disponibles en anglès a 108–123, disponible en línia a <<http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/conc2.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

Es muy importante distinguir entre “la intención de destruir al grupo total o parcialmente”, es decir la determinación positiva de hacerlo, y los motivos de dicha intención. Para que se configure el tipo genocida, basta la intención de destruir al grupo, cualquiera sea el motivo. Por ejemplo, si el motivo por el cual se intenta destruir a un grupo étnico no es de carácter racista, sino sólo militar, igualmente se configura el delito de genocidio.¹⁵

Tanmateix, malgrat el fet que la Llei d'amnistia de 1996 exclouïa expressament del seu àmbit el genocidi, la desaparició forçosa, la tortura, i altres crims internacionals,¹⁶ mai no es va processar els organitzadors i planificadors de les campanyes. Avui, poc menys d'un grapat de casos sorgits del conflicte armat intern han estat mai processats, i la majoria impliquen els caps de les milícies paramilitars (patrulles civils) instituídes per l'exèrcit.

A la vista d'aquest panorama, el desembre de 1999, la premi Nobel de la Pau Rigoberta Menchú i d'altres van interposar una denúncia davant l'Audiència Nacional espanyola¹⁷ en què s'al·legava genocidi, tortura, terrorisme, execució sumària i detenció il·legal perpetrats contra els indígenes guatemalencs d'ètnia maia i els seus seguidors durant els anys setanta i vuitanta. L'argumentació dels denunciants dels càrrecs de genocidi incloïa la tria de l'ètnia maia com a objectiu. Es fonamentava també, tot fent una glossa de la definició de genocidi que l'Audiència havia acceptat amb anterioritat en relació amb acusats xilens i argentins, en l'intent d'eliminació de part d'un grup “nacional” guatemalenc per causa de la seva ideologia, o la percepció que se'n tenia.¹⁸ Entre els esdeveniments que donaven suport a la denúncia hi havia la massacre del pare de Menchú i de 35 persones més en la crema de l'ambaixada espanyola el 1980, l'assassinat o desaparició de quatre sacerdots espanyols, i el gran nombre de massacres rurals, violacions, casos de tortura i de desaparició forçada. Els denunciants basaven la jurisdicció espanyola en l'article 23.4 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ).¹⁹ Aquesta disposició permet el processament de certs delictes comesos per no-espanyols fora d'Espanya, amb inclusió de genocidi, terrorisme i altres crims reconeguts en tractats internacionals ratificats per Espanya. El 27 de març de 2000, el jutge instructor Guillermo Ruiz Polanco de l'Audiència Nacional va acceptar la denúncia

¹⁵ DCEH, 3 *Guatemala*, § 855 (que defineix el genocidi com una sèrie d'accions, que inclouen l'assassinat i la creació d'unes condicions de vida dirigides a la destrucció física de les víctimes, quan es fa amb “la intenció de destruir, totalment o parcial, un grup racial, religiós, nacional o ètnic com a tal”) (citant la Convenció sobre la Prevenció i Penalització del Crim de Genocidi –1948–, art. II, 78 UN Tractat Ser 277 –1951–).

¹⁶ Ley de Reconciliación Nacional, Decreto Número 145-1996, art. 8 (27 de diciembre de 1996), disponible en línea a <www.acnur.org/biblioteca/pdf/0148.pdf> (web visitat el 5 d'abril 2008).

¹⁷ Veg. explicació a la nota 3.

¹⁸ Veg. *Auto de la Sala de lo Penal de la Audiencia Nacional Confirmando la Jurisdicción de España para Conocer de los Crímenes de Genocidio y Terrorismo Cometidos durante la Dictadura Argentina*, Rollo de Apelación 84/98, Sección Tercera, Sumario 19/97, Juzgado Central de Instrucción Número Cinco, Autos (Audiencia Nacional, 4 Noviembre de 1998) (Espanya), disponible en línea a <<http://www.derechos.org/nizkor/arg/espana/audi.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008); *Auto de la Sala de lo Penal de la Audiencia Nacional Confirmando la Jurisdicción de España para Conocer de los Crímenes de Genocidio y Terrorismo Cometidos durante la Dictadura Chilena*, Rollo de Apelación 173/98, Sección Primera, Sumario 1/98, Juzgado Central de Instrucción Número Seis (Audiencia Nacional, 5 Noviembre de 1998) (Espanya), disponible en línea a <<http://www.derechos.org/nizkor/chile/juicio/audi.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Per a una traducció a l'anglès de la decisió respecte de Xile, veg. Reed Brody i Michael Ratner, ed., *The Pinochet Papers: The Case of Augusto Pinochet in Spain and Britain* (Kluwer 2000).

¹⁹ Ley Orgánica 6/1985, BOE 1985, 157, disponible en línea a <http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo6-1985.11t1.html> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

guatemalencs i va acordar obrir una investigació.²⁰ En prendre aquesta decisió, el jutge va manifestar que diverses víctimes eren espanyols i que els tribunals guatemalencs no havien aconseguit investigar els crims.²¹

La Fiscalía espanyola, que en aquells anys era en mans del conservador Partit Popular, varen córrer contra la jurisdicció del jutge.²² Un panel d'apel·lació de l'Audiència Nacional, i després el Tribunal Suprem espanyol, es va pronunciar en el sentit que els tribunals espanyols no tenien jurisdicció. El Tribunal Suprem va decidir, per un vot de 8-7, que el dret internacional tradicional necessitava un lligam amb el fòrum Estat quan la jurisdicció universal no es fonamentava en disposicions concretes de tractats o era autoritzada per les Nacions Unides.²³ Així, només podien prosperar aquells casos que implicaven ciutadans espanyols. El setembre de 2005, el tribunal més alt d'Espanya, el Tribunal Constitucional, ho va revocar.²⁴ El Tribunal va començar amb el llenguatge planer i la intenció legislativa de l'article 23.4 de la LOPJ. Com va assenyalar el Tribunal Constitucional, la llei només estableix una única limitació: el sospitós no pot ser declarat culpable, o innocent, o perdonat a l'estranger. No conté cap jerarquia implícita ni explícita de jurisdiccions possibles, i se centra exclusivament en la naturalesa del delictes, i no en cap lligam amb el fòrum; estableix jurisdicció concurrent. Atesa l'absència de suport textual per a una interpretació restrictiva de la llei, una construcció així seria excessivament estricta i innecessària, a la vista de la greu naturalesa dels delictes. El Tribunal va reobrir el cas per a tots els denunciants, inclosos un gran nombre de guatemalencs que havien sobreviscut o membres de famílies de víctimes de massacres.²⁵ La totalitat del cas, centrat en el genocidi, ja podia seguir endavant.

El pas següent en el cas reobert, que va ser assignat al jutge Santiago Pedraz, va ser prendre declaració als sospitosos, un procediment pensat per permetre als acusats explicar llur versió dels fets abans de dictar ordres de detenció. El jutge Pedraz, seguint les regles llargament convingudes per prendre declaracions en un altre estat per mitjà d'una comissió rogatòria, va treballar per mitjà d'un jutge guatemalenc per fixar les dates, i el jutge, juntament amb el fiscal espanyol, va viatjar a Guatemala. Els acusats pel que sembla no veien gaires avantatges d'explicar llur versió dels fets; van presentar uns extraordinaris recursos d'empara en els tribunals locals al·legant que la seva compareixença violaria els seus drets constitucionals. A la majoria de països llatinoamericans, la capacitat de desafiar l'acció governamental violant els drets constitucionals, conegut com *empara*, és una pedra angular

²⁰ Juzgado Central de Instrucción No.1, Audiencia Nacional, Madrid, Diligencias Previas 331/99, Auto de 27 de marzo de 2000 (exemplar en poder de l'autora).

²¹ *Íd.*

²² Veg. *The Pinochet Effect*, cap. 1 (esmentat en la nota 12). La fiscalia va deixar d'oposar-se a aquest i altres casos de jurisdicció universal quan el Partit Socialista va entrar a governar. Veg. Amnistia Internacional, *La Audiencia Nacional condena al ex militar argentino Adolfo Scilingo por Crímenes de Lesa Humanidad* (19 d'abril de 2005), disponible en línia a <<http://ania.urcm.net/noticia.php?id=13324&idcat=1&idamb=3>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

²³ *Sentencia del Tribunal Supremo sobre el caso Guatemala por Genocidio*, Sentencia No 327/2003, Rollo de Apelación 115/2000, Caso 331/99, Sumario 162/2000 (Tribunal Supremo, Sala Segunda de lo Penal, 25 de febrero de 2003) (Espanya), disponible en línia a <<http://www.derechos.org/nizkor/guatemala/doc/gtmsent.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

²⁴ Naomi ROHT-ARRIAZA, *Guatemala Genocide Case*, 100 Am J Intl L 207, 207 (2006).

²⁵ *Íd.*, 211.

dels drets individuals, i els acusats van fer un ús constant d'aquest procediment a partir d'aquell moment.²⁶ També durant aquests temps, el Center for Justice and Accountability (CJA), una ONG amb domicili als Estats Units, que havia tingut experiència litigant casos transnacionals fent servir l'Alien Tort Statute nord-americà,²⁷ es van sumar a l'acusació en representació d'una sèrie de famílies de les víctimes. El CJA i la seva advocada internacional Almudena Bernabeu ben aviat van reunir i coordinar un equip legal internacional per a aquesta nova fase del cas.

Afortunadament, malgrat la incapacitat per prendre declaracions formals, el jutge Pedraz no va marxar de Guatemala amb les mans totalment buides. Es va reunir informalment amb diversos representants d'organitzacions de víctimes que van explicar llurs històries i van detallar la manca de justícia en els tribunals locals. Concretament, van explicar al jutge que una associació de supervivents, l'Associació per la Justícia i Reconciliació (AJR), havia estat intentant que la fiscalia local investigués el mateix bloc d'acusats des del 2000, però que al marge d'unes escasses declaracions primerenques d'altres oficials militars retirats no s'havia fet res.²⁸ Guatemala, igual que la majoria de països de l'Amèrica Llatina, va canviar el seu procediment criminal durant els anys noranta per fer-lo més dependent del fiscal; només la fiscalia (Ministerio Público), més que les víctimes o els jutges, podien empènyer una investigació. I malgrat els milions en ajuda, formació i suport internacionals,²⁹ les fiscalies romanien inefectives, faltant al respecte a les víctimes, i vulnerables a amenaces i corrupció, i sembla que fins i tot van ser infiltrades per la intel·ligència militar i xarxes delictives de diferents tipus.³⁰

En qualsevol cas, el jutge Pedraz va tornar a Espanya, i un mes després, el 7 de juliol de 2006, va dictar càrrecs i ordres de detenció internacionals per als acusats amb càrrecs de genocidi,

²⁶ Veg. Allan R. BREWER-CARÍAS, *Some Aspects of the "Amparo" Proceeding in Latin America as a Constitutional Judicial Mean Specifically Established for the Protection of Human Rights*, Colloquium in International and Comparative Law, University of Maryland School of Law (octubre de 2007), disponible en línia a <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=iclc_papers> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

²⁷ 28 USC § 1350 (2006). L'estatut permet plets civils al tribunal federal nord-americà per part d'estrangers per ofenses en la violació del dret de nacions o un tractat dels Estats Units.

²⁸ El cas AJR va ser portat als tribunals per un grup guatemalenc de drets humans, el Centro para la Acción Legal en Derechos Humanos (CALDH), en dues fases: el 2000 contra oficials del règim Lucas García, i el 2001 contra els oficials del règim següent, el de Rios Montt. Caso N.º 3920-2000, Ministerio Público, Guatemala (exemplar en poder de l'autora). Per bé que les demandes no han estat publicades, hi ha informació sobre aquestes en línia a <<http://www.caldh.org>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

²⁹ Veg., per exemple, PNUD, *Proyecto de Fortalecimiento del MP*, disponible en línia a <<http://www.pnudguatemala.org/seguiradajusticia/gua00008.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008); World Bank Group, *Guatemala Judicial Reform Project*, disponible en línia a <<http://lnweb18.worldbank.org/External/lac/lac.nsf/45b1a64b68f7a2d3852567d6006c364a/8eb97ef168cccbe4852567e8007bb8be?OpenDocument>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

³⁰ Susan PEACOCK i Adriana BELTRÁN, *Hidden Powers in Post-Conflict Guatemala: Illegal Armed Groups and the Forces behind Them* 43, 44 (Washington Office on Latin America, Sept 2003), disponible en línia a <<http://cgrs.uchastings.edu/pdfs/HiddenPowersFull.pdf>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Segons el *Country Report 2006*, elaborat pel Departament d'Estat dels Estats Units:

"While the constitution and the law provide for an independent judiciary, the judicial system often failed to provide fair or timely trials due to inefficiency, corruption, insufficient personnel and funds, and intimidation of judges, prosecutors, and witnesses. The majority of serious crimes were not investigated or punished. Many high-profile criminal cases remained pending in the tribunals for long periods as defense attorneys employed successive appeals and motions."

US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices: Guatemala 2006*, Section 1.e (2007), disponible en línia a <<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78893.htm>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

terrorisme d'estat, tortura i delictes relacionats.³¹ A principis de novembre, el Tribunal Quinto de Sentencia Penal, Narcoactividad y Delitos contra el Ambiente, de Guatemala (el tribunal de judicis locals), va executar quatre de les sis ordres de detenció. Dues més van ser rebutjades per motius tècnics.³² Per bé que els problemes tècnics es van clarificar poc després, aquelles ordres no es van executar mai.³³ Una d'aquestes era per al general Ríos Montt, antic cap d'estat el 1982-1983, qui en aquell any es presentava al Congrés, i l'altra per al general Benedicto Lucas, antic cap d'estat major de 1978 a 1980. Els quatre acusats van reaccionar de maneres diferents: un va fugir, un altre es va amagar a casa seva, un altre era ingressat en un hospital militar i el van posar sota custòdia, i un altre es va lliurar i també va acabar en un hospital militar. Tots ells, tanmateix, van contractar advocats a Guatemala per impugnar les extradicions.

El 22 de novembre, el jutge Pedraz va seguir amb peticions formals d'extradició.³⁴ Esmentava un tractat d'extradició de 1895 entre Guatemala i Espanya i explicava en detall per què cada article del Tractat era rellevant en aquest cas. També parlava del crim de genocidi i adjuntava una còpia de la decisió de 2005 del Tribunal Constitucional espanyol que mostrava que ell tenia jurisdicció sota la llei espanyola.³⁵

C3.2. AVANTATGES PARAL·LELS DELS TRIBUNALS HÍBRIDS I ELS PROCESSAMENTS TRANSNACIONALS

L'intent de fer servir tribunals espanyols per portar oficials de les forces de seguretat guatemalencs d'alt rang davant de la justícia, especialment a partir de 2006, exemplifica com, de moltes maneres, la litigació transnacional comparteix alguns dels avantatges de litigació en tribunals híbrids. Concretament, ambdós emfasitzen la creació d'un nou moviment dins dels sistemes legals domèstics i els costos inferiors. En altres aspectes, tanmateix, especialment la capacitat d'executar ordres de detenció, la litigació ha compartit els desavantatges d'altres formes de processament criminal internacional.

C3.2.1 Formar advocats locals en el dret internacional i la investigació criminal complexa

Un dels beneficis que s'esmenten sovint dels tribunals híbrids és la capacitat que tenen d'impacte en la jurisprudència local i en la formació del personal local, ja siguin advocats o jutges. Pel fet de crear panells judicials barrejats nacionals i internacionals, i disposar de personal professional barrejat, els tribunals híbrids combinen l'experiència i legitimitat de jutges i personal

³¹ Veg. nota 2.

³² Guatemala no sol publicar decisions prejudicials dels tribunals inferiors, i, per tant, no hi ha informes disponibles sobre aquestes denegacions. (Documents de referència en poder de l'autora.)

³³ Les ordres van ser inicialment rebutjades per un error administratiu; les que van arribar a Guatemala incloïen només les al·legacions entorn de la massacre a l'ambaixada espanyola el 1980, no els càrrecs de genocidi sorgits de la totalitat del període 1979-1985. Les noves ordres de detenció degudament corregides es van enviar immediatament, però el cas ja havia quedat suspès arran de la primera de moltes *empares*. Els jutges dels tribunals inferiors aleshores les van deixar pendents fins que els temes legals referents a les ordres executades es pogués resoldre, i per això no es van executar mai. Veg. CALDERÓN, *Capturan a Ex Militares* (esmentat en la nota 6).

³⁴ Juzgado Central de Instrucción n.º 1, Dil Previas 331/99, auto de 22 de noviembre de 2006 (exemplar en poder de l'autora).

³⁵ *Id.*

internacionals amb el coneixement de la llei local i la cultura legal i el compromís a llarg termini del personal nacional del país. Les investigacions i els processaments internacionals ofereixen als advocats nacionals formació en la mateixa feina en dret internacional i casos criminals complexos.³⁶ I també, si més no teòricament, contribueixen a injectar en els sistemes judicials novament reformats o (re)creats l'ètica i l'esperit de l'estat de dret. En la pràctica, aquesta promesa teòrica no sempre s'ha materialitzat. Els crítics han assenyalat que la majoria de les feines legals importants poden fàcilment, per constrenyiment de temps, anar a gent de fora, que els jutges no tenen necessàriament les qualificacions en dret internacional i no estan disposats ni estan capacitats per impartir l'experiència que tinguin –sigui la que sigui– als seus col·legues locals, i que els lligams amb l'advocacia local, com a màxim, seran tènues.³⁷

En comparació amb la creació d'institucions híbrides, els processaments transnacionals també poden oferir avantatges, inclosos alguns dels mateixos beneficis de formació i difusió de la norma. Els primers processaments transnacionals per crims internacionals com ara genocidi, tortura i altres delictes contra la humanitat sovint incorporaven advocats exiliats de l'Estat on van tenir lloc les atrocitats. Els grups nacionals de drets humans i grups jurídics van servir més com a fonts d'informació, cercadors de testimonis i canal dels mitjans, mentre l'equip de litigants es formava fonamentalment a l'estranger. La distinció va ser certa, per exemple, en els casos primerencs als tribunals espanyols contra l'alt comandament de l'estament militar de l'Argentina i Xile, arran dels seus crims els anys setanta.³⁸ Els casos posteriors, que inclouen el vigent intent de processar l'antic dictador del Txad, Hissene Habré, al Senegal i Bèlgica³⁹ i l'intent de processar alts oficials nord-americans en tribunals alemanys,⁴⁰ han implicat la creació de complexos equips legals multinacionals. El cas de Guatemala va seguir i es va inspirar en aquest enfocament.

En el cas guatemalenc, Rigoberta Menchú inicialment havia estat representada a Espanya per advocats laboralistes i criminalistes que es van centrar en la validesa de la jurisdicció d'Espanya. Una vegada el cas de genocidi va ser reobert, i després de la visita del jutge a Guatemala el juny de 2006, un nou equip legal liderat pel CJA va començar a treballar amb advocats a les oficines de la fundació local de Menchú a Guatemala per treballar en els indicis per al cas espanyol. A la vegada, l'equip va començar a treballar en l'extradició i en els casos de la comissió rogatòria als tribunals guatemalencs. Més endavant, l'equip legal es va ampliar amb la incorporació d'assessors legals locals a Espanya amb experiència en litigació en casos de jurisdicció universal, advocats a la Haia i San Francisco amb coneixements no només de dret penal internacional sinó també nacional, estudiants de Dret a la Universitat de Califòrnia - Hastings i seminaris legals sobre drets humans a Harvard, i advocats de la Fundació Menchú a Guatemala (que es coordinaven amb altres grups de drets humans d'allà).

³⁶ Veg., per exemple, DICKINSON, *Hybrid Tribunals* p. 307 (esmentat en la nota 9).

³⁷ Veg., per exemple, HIGONNET, *Restructuring Hybrid Tribunals* p. 368–69 (esmentat en la nota 9).

³⁸ Per a una descripció dels casos, veg. en general Roht-Arriaza, *The Pinochet Effect* (esmentat en la nota 12).

³⁹ L'International Committee for the Trial of Hissene Habré incloïa l'assessor especial de drets humans Watch Reed Brody, i grups de drets humans i advocats del Txad, el Senegal, el Regne Unit i França. Veg. REED BRODY, *The Prosecution of Hissene Habré: An "African Pinochet"*, 35 New Eng L Rev 321, 324 (2001).

⁴⁰ Veg. Center for Constitutional Rights, *German War Crimes Complaint Against Donald Rumsfeld, et al*, disponible en línia a <<http://ccrjustice.org/ourcases/current-cases/german-war-crimes-denúncia-against-donald-rumsfeld%2C-et-al>> (web visitat el 5 d'abril de 2008) (descriu el cas contra Donald Rumsfeld i altres per tortura a Abu Ghraib).

Aquests advocats internacionals i nacionals han dissenyat estratègies i han treballat junts en plets davant tribunals espanyols i guatemalencs i, molt recentment, davant entitats internacionals sobre drets humans. Aquest enfocament ha tingut uns avantatges: més que una transmissió de coneixements unidireccional (potencialment paternalista) per part dels advocats internacionals als locals, hi ha hagut una societat en què les dues parts aprenen. Els advocats internacionals han hagut d'aprendre a presentar arguments de dret internacional dins del sistema legal guatemalenc (un sistema relativament bizantí, si més no des dels estàndards nord-americans), mentre que els advocats nacionals obtenen l'experiència i l'accés a materials de recerca que no estan en espanyol que prové dels internacionals. Curiosament, l'experiència anterior amb casos Alien Tort de naturalesa civil als Estats Units s'ha demostrat particularment útil a l'hora de pensar com protegir els testimonis de retraumatització, de donar als denunciants un paper de protagonistes actius en el procediment i la preparació, la selecció i la presentació dels testimonis. Quan va arribar el moment de presentar testimonis davant del jutge espanyol, per exemple, el jutge va acceptar que els advocats fessin preguntes concretes als seus testimonis, un estil de declaració més típic dels advocats de judicis nord-americans que de l'estil tradicionalment menys oral, menys estructurat del procediment espanyol del prejudici.

El treball amb testimonis també ha obert el camí per a la incorporació de nous advocats guatemalencs joves als casos criminals complexos. Quan el cas es va començar a moure a Espanya, l'equip legal va dissenyar una estratègia per demostrar genocidi. Es van fonamentar en els descobriments de la CEH, van elaborar llistes de testimonis de gent de les zones més afectades i gent que pogués testificar sobre diferents aspectes de genocidi: massacres, bombardeigs, desplaçament forçós, destrucció d'estructures comunitàries i selecció d'objectius d'autoritats locals religioses i seculars. L'equip també va afegir nous denunciants que van ser supervivents i testimonis oculars de les massacres. La majoria d'advocats que han treballat amb aquests testimonis per acompanyar-los a lliurar el seu testimoni davant del tribunal espanyol han estat noies maies joves que es poden comunicar amb els testimonis en la llengua pròpia d'aquests (que generalment no és l'espanyol). Aquests joves advocats tornaran a Guatemala havent tingut coneixement dels mètodes d'investigació, de preparació de testimonis i de procediment penal que informaran la seva feina un cop retornats a casa. Mitjançant aquesta feina conjunta, aquests casos comencen a reunir una cohort d'advocats internacionals sobre drets humans a casa, en els seus sistemes nacionals i amb dret internacional i amb suficient coneixement dels sistemes legals estrangers que els permetran dissenyar estratègies molt diverses que es mouen entre el nacional i l'internacional.

C3.2.2 Fer que els tribunals locals s'impliquin en el dret internacional

Un avantatge que es pot relacionar amb els tribunals híbrids és la seva capacitat per fomentar la propietat local dels processos de justícia. Pel fet de combinar dret i personal nacional i internacional, aquests tribunals poden fomentar la (re)construcció d'un sistema legal domèstic viable que pugui fer de font de justícia més que d'opressió o corrupció. Els tribunals híbrids

⁹² Apartat 21.

⁹³ Com s'indica en la publicació *International Service on Human Rights* titulada *Un nouveau chapitre pour les droits de l'homme*, capítol VI (www.ishr.ch/handbook/HandbookEntier.pdf).

⁹⁴ Vegeu www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx.

poden ser capaços de reflectir la cultura, la llengua i el dret local i a la vegada restar ancorats en els valors medul·lars del drets humans internacionals i el dret humanitari.⁴¹ El fet que el procediment tingui lloc en un entorn local, permet que la població afectada i la premsa el puguin seguir de prop. D'altra banda, els híbrids, com generalment solen ser els tribunals nacionals, són indubtablement per aquests mateixos motius més vulnerables a amenaces, influència política i corrupció que les seves rèpliques internacionals.⁴²

La investigació i els processaments transnacionals poden teòricament penetrar sistemes legals nacionals de maneres semblants a les postulades per als tribunals híbrids, però també es veuen subjectes a limitacions. Un cas que ho exemplifica és la intensa activitat judicial que envolta les ordres de detenció i les peticions d'extradició dictades pel jutge Pedraz el 2006. Unes ordres i peticions que van desencadenar una duríssima batalla en els tribunals guatemalencs. Els tribunals locals havien de decidir si executar les ordres de detenció, si atorgar l'extradició⁴³ i com gestionar les peticions de cooperació judicial que implicaven testimonis, acusats, documents i actius. Pel camí, els tribunals locals havien de barallar-se amb arguments complexos sobre la idoneïtat de la jurisdicció universal, la naturalesa dels crims internacionals i el paper del dret internacional en l'ordre constitucional de Guatemala. Cada un d'aquests arguments requeria una combinació de dret local i internacional.

En general, les regles sobre l'extradició estan pensades per a casos de delictes comuns, i no per a crims internacionals com el genocidi. La majoria de tractats d'extradició, inclòs el Tractat Espanya-Guatemala,⁴⁴ tenen un grup de regles semblants. Els suposats actes han de ser penalitzats en ambdós sistemes legals, i l'estat requerit només s'ha d'assegurar que l'estat requeridor té jurisdicció sota les seves lleis i ha detectat l'equivalent aproximat de causa probable; no es requereix una mostra indiciària completa. Crims polítics, i crims comuns que hi estan connectats, no estan subjectes a extradició; tanmateix, el tractat no defineix què constitueix un crim polític. A més, com molts tractats d'extradició, el Tractat Espanya-Guatemala no precisa (per bé que permet) l'extradició de nacionals.⁴⁵ La Constitució de Guatemala també conté una prohibició sobre l'extradició de nacionals, però l'article 27 detalla una excepció que sembla feta a mida per a aquest cas: "[...] salvo lo dispuesto en tratados y convenciones con respecto a los delitos de lesa humanidad o contra el derecho internacional."⁴⁶

⁴¹ Veg., per exemple, HIGONNET, *Restructuring Hybrid Tribunals* p. 411 (esmentat en la nota 9).

⁴² Veg., per exemple, Justice Initiative, *Security Council Must Address Costs of Moving Taylor Trial to the Hague* (4 d'abril de 2006), disponible en línia a <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=103165> (web visitat el 5 d'abril de 2008) (es revisen els debats sobre el trasllat del judici a Charles Taylor del Tribunal Special per a Sierra Leone a la Haia, per motius de seguretat a l'Àfrica occidental); Justice Initiative, *Corruption Allegations at Khmer Rouge Tribunal Must Be Investigated Thoroughly* (14 de febrer de 2007), disponible en línia a <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=103627> (web visitat el 5 d'abril de 2008) (sobre un exemple de preocupació sobre la manca d'independència de les Cambodian Extraordinary Chambers).

⁴³ Encara que els tribunals permetessin que les extradicions seguissin endavant, l'executiu encara disposaria d'una oportunitat per aturar-ho més endavant. Ministerio de Relaciones Exteriores de Guatemala, *El Procedimiento de Extradición en Guatemala* 6-7, disponible en línia a <http://www.oas.org/juridico/MLA/sp/gtm/sp_gtm-ext-gen-procedure.pdf> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁴⁴ Tratado de Extradición entre España y Guatemala (7 de novembre de 1895) y Protocolo Adicional aclarando su Artículo VII (23 de febrer de 1897).

⁴⁵ *Id.* art. IV.

⁴⁶ Constitución de Guatemala, art. 27 (1985, reformada 1993), disponible en línia a <<http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Guate/guate93.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

Encara que les ordres de detenció provenien d'un tribunal espanyol, calia aplicar-les per mitjà dels tribunals guatemalencs, tot ordenant-ne l'execució a la policia. Els procediments d'extradició tenien l'immens avantatge que no havien de passar per la fiscalia pública, que feia temps que entorpia procediments domèstics i no es veia particularment disposada a moure cap dels casos de conflicte armat o genocidi, ateses les seves sensibilitat i complexitat polítiques. Si els tribunals es movien cap a l'extradició, com a mínim, això podia avergonyir la fiscalia i fer-la entrar en acció. Efectivament, el juliol de 2007 l'oficina del fiscal va començar a amenaçar de cridar testimonis del cas de la massacre de l'ambaixada espanyola el 1980, en allò que semblava un tímid intent d'avançar-se als procediments espanyols mostrant que ells ja estaven processant el cas a casa. Una resposta que vindicava l'estratègia legal seguida pels demandants: en empènyer cap a un processament a l'estranger, podien provocar que els tribunals actuessin a casa, encara que la motivació real del fiscal fos minar el procés a l'estranger.⁴⁷

Els acusats van presentar immediatament recursos d'empara, i al·legaven que els seus drets constitucionals havien estat violats per l'execució de les ordres de detenció del tribunal local.⁴⁸ Els acusats donaven, entre altres arguments, que els tribunals espanyols no eren una "autoritat competent" per dictar una ordre de detenció i no podien exercitar la jurisdicció extraterritorial perquè la sobirania guatemalenca ho prohibia. Argumentaven, a més, que el redactat del tractat d'extradició es referia a aquells que s'havien "refugiat" a Guatemala, i que, per tant, com a ciutadans guatemalencs, no quedaven coberts pel tractat, que els suposats crims no quedaven coberts pel tractat, i que el tractat era massa vell i desfasat perquè es pogués considerar efectiu. El tribunal que ho jutjava va rebutjar aquests arguments i va dictaminar que la jurisdicció espanyola era correcta.⁴⁹ Una decisió que va ser recorreguda, però el tribunal d'apel·lació va retornar el cas al tribunal inferior.⁵⁰ El tribunal novament va declarar la jurisdicció, i el tribunal d'apel·lació hi va estar d'acord l'octubre de 2007.⁵¹ El tribunal reconeixia que el tractat d'extradició era vinculant, que la jurisdicció espanyola era ajustada, i que els crims de què es tractava eren de "greu importància" en dret internacional i, per tant, subjectes a extradició, per bé que en el tractat no quedaven detallats –ni podien ser-ho el 1897– com a crims subjectes a extradició. El tribunal també va multar els advocats dels acusats per interposar recursos de naturalesa frívola.⁵²

Els acusats, durant tot el procés, interposaven recusació rere recusació, i algunes eren gairebé repeticions exactes de recusacions anteriors. Les repetides recusacions dels acusats aturaven els procediments una i altra vegada, per a immensa frustració dels demandants. Ningú negava als acusats un legítim dret a la defensa, però quan els seus advocats tornaven a

⁴⁷ Per a una explicació de com aquesta teoria interior/exterior ha funcionat en el cas de les investigacions espanyoles sobre les dictadures militars al Con Sud, veg. ROHT-ARRIAZA, *The Pinochet Effect*, cap. 7, 8 (esmentat en la nota 12).

⁴⁸ Per a una descripció de l'empara, vegeu el text que acompanya la nota 26.

⁴⁹ Resolución, Tribunal Quinto, n.º 2-2006 (28 de març de 2007) (exemplar en poder de l'autora).

⁵⁰ Resolución, Sala Primera de Apelaciones, n.º 2-2006 (1 de juny de 2007) (exemplar en poder de l'autora).

⁵¹ El tribunal va trobar jurisdicció per segona vegada el 31 de juliol de 2007, i el tribunal d'apel·lació ho va confirmar el 26 d'octubre de 2007. Sala Primera de la Corte de Apelaciones, Amparo 87-2006/543-2006, Sentencia 26 d'octubre de 2007 (exemplar en poder de l'autora).

⁵² *Id.*

interposar arguments que ja havien estat rebutjats una vegada i una altra, va quedar palès que aquí, com en altres casos criminals que implicaven acusats poderosos,⁵³ el recurs d'empara havia esdevingut un mecanisme per perdre temps i cometre abusos.

Tan bon punt es van fer públiques les ordres de detenció, tres demandants en el cas espanyol –Rigoberta Menchú, Jesús Tecú i Juan Manuel Gerónimo– van demanar de ser admesos en el cas com a *terceros interesados*, cosa que se'ls va concedir. Amb tot, malgrat el seu estatus de *terceros interesados*, constantment se'ls negava accés al sumari, a la notificació de vistes, i a les còpies de documents rellevants. L'agost de 2007, veient-se així frustrats, van decidir interposar el seu propi recurs d'empara, en què al·legaven violacions dels seus drets com a víctimes de violacions dels drets humans. Assessorats per l'equip legal internacional, van esmentar la jurisprudència de la Comissió i del Tribunal Interamericà sobre el dret a la veritat, el dret a la informació, el dret a una justícia ràpida i efectiva i sense retards excessius i el dret a un tribunal independent.⁵⁴ Poc després, el tribunal del cas els va donar la raó i en va ordenar la facilitació del sumari. El lliurament es va suspendre quan els acusats van interposar un recurs d'empara –un més. Amb tot, l'ofensiu (més que defensiu) ús del procediment d'empara per reclamar drets com a víctimes sota el dret internacional per limitar l'ús abusiu dels moviments dilatoris és una innovació a Guatemala. Si bé l'ús de recursos dilatoris al final només podrà ser reprimat o bé per legislació o bé per un canvi d'actitud dels tribunals superiors, almenys va establir un precedent que les víctimes tenen certament drets internacionalment reconeguts que cal fer efectius en tribunals locals.

Per mitjà d'aquest complicat conjunt de procediments domèstics, provocats per una ordre internacional, els tribunals guatemalencs de judici equilibrat van haver d'endinsar-se en el dret internacional i comparar el seus procediments i maneres de pensar amb la jurisprudència generada pels tribunals internacionals i també la d'altres tribunals llatinoamericans que enfrontaven temes semblants. Per mitjà de l'ús ofensiu del recurs d'empara, es va portar el dret internacional –en aquest cas relatiu als drets de les víctimes– a una zona del dret domèstic en què el dret internacional mai no havia estat aplicat. D'aquesta manera, els processaments transnacionals fan possible que els tribunals locals esdevinguts familiaritzats amb el dret internacional i es modernitzin i innovin, tot i restar arrelats en la cultura i la pràctica legal local.

⁵³ L'ús abusiu d'*empares* s'ha documentat, per exemple, en el cas Myrna Mack, un dels pocs casos en què els tribunals guatemalencs han condemnat oficials militars per assassinat. Veg. Fundació Myrna Mack, *Caso Myrna Mack, Resumen de las Audiencias ante el Tribunal Tercero de Sentencia del 3 de Septiembre al 3 de Octubre de 2002*, disponible en línia a <http://www.myrnamack.org.gt/main.php?id_area=33> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Guatemala no sol publicar decisions prejudicials dels tribunals inferiors, i, per tant, no hi ha registre públic d'aquestes empares. Hi ha un projecte de llei pendent al Congrés guatemalenc per reformar el procediment d'empara, però pel que sembla, no ha arribat gaire lluny.

⁵⁴ Veg., per exemple, Consultative Opinion OC 9-87 of Oct. 6, 1987 on Judicial Guarantees in States of Emergency, art 27(2), 25 and 8, 24, disponible en línia a <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_4i.htm> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Veg. també Blake case, Reparations Judgment (Jan. 22, 1999) Ser C; Resolutions and Sentences, 61, 63, disponible en línia a <<http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/C/48-ing.html>> (web visitat el 5 d'abril 2008). Els demandants van esmentar també, com a autoritat persuasiva, casos del Tribunal Suprem de Colòmbia que equilibren els drets processals deguts als acusats contra els drets de les víctimes a la veritat i l'accés a la justícia. Corte Constitucional de Colombia, Sentencia C-004/03, Demanda de Inconstitucionalidad (20 de gener de 2003), disponible en línia a <<http://www.cajpe.org.pe/rij/bases/juris-nac/c-004.PDF>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

C3.3. LÍMITS A L'EFFECTIVITAT: LA DECISIÓ DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL DE DESEMBRE DE 2007 I LA RESPOSTA DEL JUTGE ESPANYOL

El 12 de desembre de 2007 el TCG va resoldre que les ordres de detenció espanyoles no eren vàlides, i que els acusats no podien ser extradits.⁵⁵ La resolució, de més de seixanta pàgines, responia a una nova empara interposada per Guevara i Arredondo contra la constitucionalitat de les ordres de detenció dictades el novembre de 2006. L'empara qüestiona només la validesa de les ordres de detenció, però el TCG estudia una mica més enllà el tema i considera la validesa de tot el procediment d'extradició. La resolució comença acceptant que el tractat d'extradició de 1895 entre Espanya i Guatemala és encara vàlid, però troba que cal interpretar-lo a la llum de les intencions dels redactors. No hi ha res en el tractat que explícitament es refereixi a la jurisdicció extraterritorial, apuntaven, i el fet que el tractat parli d'aquells que demanen asil o refugi en un altre estat indica que els redactors es referien a nacionals d'un altre estat que s'amagaven en l'estat peticionat.⁵⁶ Cal llegir el tractat, argumentaven, a la llum del principi territorial del dret penal. Per tant, concloïen, el tractat no es pot aplicar a crims comesos dins de Guatemala.

Afegia el TCG que pot estudiar el dret espanyol, perquè necessitava convèncer-se que els tribunals del país peticionant són una "autoritat competent" sota el Tractat d'Extradició.⁵⁷ Per bé que des de 2005 Espanya clarament tenia jurisdicció sota legislació espanyola, el TCG es pregunta si la decisió del Tribunal Constitucional espanyol de 2005 que permetia la reobertura de la plena investigació, concorda amb el dret internacional.

Conclou que no es pot mantenir la jurisdicció universal perquè afronta la sobirania guatemalenca. Si bé Guatemala podria reconèixer un tribunal internacional, afirmava el TCG, no reconeixrà la jurisdicció extraterritorial d'un altre tribunal nacional. D'altra manera, argumentava, un estat jutjaria la capacitat o disposició d'un altre estat per processar sense l'aprovació ja sigui del Consell de Seguretat ja sigui de l'Assemblea General. Aquesta línia de raonament és altament problemàtica, ja que en la pràctica és una acció de revisió judicial de les decisions de tribunals estrangers. Efectivament, el tribunal guatemalenc discrepa de la interpretació que el tribunal espanyol fa del dret espanyol. A més a més, el TCG jutja que l'extradició és inadequada per altres motius: tant Espanya com Guatemala prohibeixen l'extradició de nacionals. Tanmateix, en sentit estricte, això no és cert: l'article 27 de la constitució de Guatemala permet l'extradició de nacionals quan els crims es fonamenten en tractats i convencions respecte de crims contra la humanitat o contra el dret internacional.⁵⁸ Però el TCG considera aquesta referència limitada a cessions davant de tribunals internacionals, com ara el TPI, els tribunals penals internacionals ad hoc, o fins i tot el Tribunal Interamericà de Drets Humans (que no té jurisdicció penal).

⁵⁵ Veg. decisió TCG (esmentat en la nota 5).

⁵⁶ Veg. Íd. p. 15–17 (esmentat en la nota 5). Aquest mètode d'interpretació del tractat està renyit amb el mètode d'interpretació del tractat detallat en la Convenció de Viena sobre el Dret de Tractats (1980), 1155 UNTS 331, art 31, disponible en línia a <http://www.oas.org/DIL/Vienna_Convention_on_the_Law_of_Treaties.pdf> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁵⁷ Veg. Tratado de Extradición y Protocolo Adicional aclarando su Artículo VII (esmentat en la nota 44).

⁵⁸ Constitució de Guatemala, art. 27 (esmentat en la nota 46). El Tribunal afegeix que l'extradició de nacionals també és improcedent perquè no hi ha reciprocitat, però això tampoc no és estrictament veritat: quan un tractat ho exigeixi, Espanya extradirà nacionals seus. Art 1, Ley 4/1985, de 21 de Marzo, de Extradición Pasiva, disponible en línia a <http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/I4-1985.htm> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

En el dictamen, el TCG diu que els suposats crims són crims comuns connectats a crims polítics perquè estan connectats al conflicte armat, i que la Constitució manté que els ciutadans no poden ser extradits per crims polítics.⁵⁹ Això és legalment incorrecte: l'article VII de la Convenció sobre Genocidis específicament afirma que "el genocidi i els altres actes que es detallen en l'article III no seran considerats crims polítics als efectes de l'extradició".⁶⁰ El TCG pot haver estat indicant que consideraria aquests delictes en qualsevol processament domèstic com subjectes a la Llei de reconciliació nacional guatemalenc, que atorga una amnistia limitada a les persones que han comès crims polítics i crims comuns que hi tenen connexió.⁶¹ Però els articles 4 i 8 d'aquesta Llei específicament exclouen el tipus de crim que s'afirma en la petició espanyola.⁶² En la mateixa línia, el Tribunal descriu el context del cas com el d'una contesa civil d'abast regional sobre models polítics i econòmics, amb suport extern per a ambdós bàndols i que buscava l'enfrontament dels pobles ètnics i indígenes entre si. Eti-quant el conflicte d'aquesta manera, el Tribunal rebutja implícitament el càrrec de genocidi.⁶³

Finalment, el Tribunal reconeix l'obligació dels tribunals guatemalencs d'investigar i processar sota el principi d'*aut dedere aut judicare* (extradir o processar) si es denega l'extradició i invita els demandants a sotmetre els seus indicis al fiscal públic. Això és poc honest, ja que els jutges saben perfectament bé que els càrrecs per a aquests crims fa temps que han estat denunciats davant la fiscalia i no han arribat enlloc. Tanmateix, el reconeixement del TCG que el sistema domèstic necessita processar és important. Ara necessiten seguir endavant. Com a resultat, el Tribunal creu que els drets constitucionals dels sospitosos han estat violats i ordena arxivar les ordres de detenció. Si bé tècnicament el judici només hauria d'aplicar-se als dos acusats que van recórrer, ho fan extensiu a tots els altres sospitosos com a *terceros interesados*. La decisió és inapel·lable.

La decisió del TCG és clarament un revés per als demandants i per al dret internacional. Exemplifica alguns dels límits d'una estratègia de litigació transnacional. En un clima d'intimidació en què els jutges són rutinàriament subornats o obligats a sotmetre's sota amenaces, on el sistema legal ha estat repetidament criticat per la seva manca d'efectivitat i per permetre una impunitat desaforada, i on alguns (però no tots) els acusats encara ostenten poder,⁶⁴ el to defensiu i el resultat negatiu

⁵⁹ TCG decisió p. 22–23, 54 (esmentat en la nota 5).

⁶⁰ Convenció sobre la Prevenció i Penalització del Crim de Genocidi, Art VII (esmentat en la nota 15). Veg. també Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons (1994), art V, 33 ILM 1529 ("The forced disappearance of persons shall not be considered a political offense for purposes of extradition."). L'ONU i les Convencions Interamericanes sobre la Tortura també exigeixen que la tortura sigui considerada una ofensa extraditable. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984), General Assembly Res No 39/46, UN Doc A/39/51, art 8(1) (1987) (en què s'afirma que la tortura ha de ser una ofensa extraditable). Veg. també Inter-American Convention To Prevent and Punish Torture (1985), OAS Treaty Ser No 67, art 13 (1987).

⁶¹ Ley de Reconciliación Nacional (esmentat en la nota 16).

⁶² *Id.*, arts. 4, 8.

⁶³ TCG p. 50 (esmentat en la nota 5).

⁶⁴ Efraín Ríos Montt, per exemple, va ser elegit diputat al Congrés el 2007, en part com un intent declarat d'obtenir immunitat de processament. Com a congressista, té immunitat per a accions penals comeses mentre va governar, però aquesta immunitat no impossibilita la investigació per part dels tribunals espanyols. Veg. *Ex-Dictador Ríos Montt Vuelve al Congreso*, La Prensa (11 de setembre de 2007), disponible en línia a <http://laprensa.aplyca.com/ediciones/2007/09/11/ex_dictador_rios_montt_vuelve_al_congreso> (web visitat el 5 d'abril 2008); Inés Benítez, *Ex-Dictator on Rocky Road to Congress—and Immunity*, IPS (May 23, 2007), disponible en línia a <<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=37871>> (web visitat el 5 d'abril de 2008). Pel que fa als altres acusats, aquí hi ha una consideració de caire estratègic, i és que poden tenir menys capacitat actual per influir en resultats o amenaçar els participants que altres antics oficials de graduació inferior que poden estar molt més actius en xarxes criminals i d'intel·ligència actuals.

del cas poden haver estat inevitables. La voluntat dels tribunals inferiors de seguir endavant, els evidents errors i omissions del judici del TCG, i fins i tot la quantitat de temps que el TCG va trigar a pronunciar-se sobre les ordres de detenció, malgrat diverses oportunitats anteriors per fer-ho, són motius per confiar que en la façana de la impunitat hi ha un bon nombre de fissures. Després de tot, casos anteriors als tribunals xilens i argentins també van tenir tribunals inferiors més oberts, seguits de decisions conservadores que rebutjaven les obligacions de la legislació sobre drets humans als nivells més alts.⁶⁵ Tant el Tribunal Suprem xilè com l'argenti han invalidat o limitat actualment les lleis d'amnistia i han aprovat processaments per a crims interiors fonamentant-se en part en les obligacions del dret internacional.

El taló d'Aquil·les de tots els intents per fer justícia internacional, ja sigui al TPI, per mitjà de tribunals híbrids, o per mitjà de processaments transnacionals, és la incapacitat per executar ordres de detenció contra acusats poderosos. El TPI, per exemple, s'ha vist paralitzat per la incapacitat de detenir oficials sudanesos inculpats en crims contra la humanitat a Darfur, malgrat l'existència d'una resolució del Consell de Seguretat i nombroses altres resolucions que condemnin aquests crims.⁶⁶ El Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia va començar a esdevenir efectiu just quan les tropes de l'OTAN comencen a buscar i arrestar sospitosos.⁶⁷ Els tribunals híbrids, encara que teòricament menys exposats a aquest problema perquè disposen de la cooperació del Govern territorial, encara han experimentat dificultats: Charles Taylor no va poder ser extradit de Nigèria pel Tribunal Especial de Sierra Leone durant molts anys.⁶⁸ El Panel Especial sobre Crims Seriosos a Timor Oriental tampoc, en un cas semblant, no va poder processar membres de l'alt comandament d'Indonèsia per les atrocitats comeses a Timor Oriental, perquè Indonèsia es va negar a extradir-los.⁶⁹ Els processaments transnacionals patiran idèntica debilitat quan es busqui la presència de l'acusat per mitjà de l'extradició: a no ser que abandoni el seu país i viatgi a un estat tercer disposat a executar les ordres de detenció, l'acusat es mantindrà lluny de l'abast del tribunal estranger.

C3.4. REPERCUSSIONS I PERSPECTIVES ACTUALS

La reacció a la decisió del TCG no va trigar a arribar. Grups internacionals de drets humans en van criticar de manera uniforme la decisió i els raonaments. Els grups europeus de la societat civil van començar a pressionar els seus governs i les institucions de la UE que qüestionessin el compromís amb els drets humans del Govern guatemalenc,⁷⁰ un punt

⁶⁵ Per a una descripció i anàlisi, veg. Naomi ROHT-ARRIAZA i Lauren GIBSON, *The Developing Jurisprudence on Amnesty*, 20 Hum Rts Q 843 (1998).

⁶⁶ UN News Centre, *UN War Crimes Prosecutor Calls for Arrest of First Darfur Suspects* (June 7, 2007), disponible en línia a <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=22826&Cr=sudan&Cr1=>>> (web visitat el 5 d'abril de 2008); Security Council Res No 1593, S/Res/1593/2005 (Mar 31, 2005).

⁶⁷ Els dos imputats més buscats pel TPIAI encara segueixen en llibertat, i l'OTAN ha estat criticada per la seva inacció. Veg., per exemple, Human Rights Watch, *Balkans: Srebrenica's Most Wanted Remain Free* (June 29, 2005), disponible en línia a <http://hrw.org/english/docs/2005/06/29/bosher11228_txt.htm> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁶⁸ *Liberia Seeks End to Taylor Exile*, BBC News (Mar 17, 2006), disponible en línia a <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/4817106.stm>> (web visitat el 2 de març de 2008).

⁶⁹ David COHEN, *Seeking Justice on the Cheap: Is the East Timor Tribunal Really a Model for the Future?* 61 Asia Pacific Issues 1 (East-West Center, Aug 2002), disponible en línia a <<http://www.eastwestcenter.org/fileadmin/stored/pdfs/api061.pdf>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁷⁰ Veg., per exemple, CIFCA (Copenhagen Initiative for Central America and Mexico), *Urgente: Guatemala Anula el Proceso de España contra los Militares Acusados de Genocidio* (15 de gener de 2008) (exemplar en poder de l'autora).

particularment sensible, atesa la instal·lació d'un nou govern el gener de 2008, i també les negociacions en curs per a un tractat d'associació UE-Amèrica Central.⁷¹ Per damunt de tot, els advocats dels drets humans i humanitaris van assenyalar que si Guatemala no extradita els sospitosos, tenia una obligació legal internacional de jutjar-los al país. Aquella obligació quedava explicitada sota les Nacions Unides i les Convencions Interamericanes contra la Tortura i les Desaparicions Forçoses, i també la Convenció sobre Genocidi.⁷² Una obligació, força evidentment, que no s'estava complint.

I de la manera més espectacular, el jutge espanyol Pedraz també va contestar la decisió del TCG. El 9 de gener de 2008 va fer pública la seva decisió, en què condemnava la manca de cooperació de Guatemala i l'abandonament de les seves responsabilitats sota el dret internacional.⁷³ En un llenguatge contundent, el jutge es queixava de la total falta de col·laboració en les seves peticions de comissions rogatòries i criticava severament la decisió del TCG com a ignorant de les obligacions legals convencionals i estàndards del dret de Guatemala d'extraditar o processar, obligacions que el jutge remuntava a Grotius, i també al tractat d'extradició.⁷⁴

El jutge Pedraz també recordava que el genocidi és un crim en dret internacional que no pot ser etiquetat com a delictes polític i creia que Guatemala també violava un tractat internacional i una obligació legal estàndard de prevenir i castigar el crim de genocidi contra el poble maia. Concloïa:

“Tal resolución de la Corte de Constitucionalidad, dictada por un órgano de máxima autoridad en Guatemala, a la vista de los antecedentes señalados más arriba, junto al hecho de la avanzada edad de los imputados (más de 80 años), junto al hecho sabido de que en delitos de menor entidad la impunidad en Guatemala es de las más altas que existen en el mundo; confirma la voluntad del Estado guatemalteco de no investigar los delitos referidos y llevar a los tribunales a sus responsables, dando una clara cobertura a la impunidad, negando la doctrina señalada y colocándose, por tanto, en la órbita de los países que violan sus obligaciones internacionales y desprecian la defensa de los derechos humanos.”⁷⁵

A la vista dels fets, escrivia el jutge, la decisió del TCG confirmava encara més la necessitat que per part de la justícia espanyola se seguis investigant els crims assenyalats. Tanmateix,

⁷¹ La UE i els països centreamericans estan en procés de negociació per aconseguir un exhaustiu acord d'associació, que tindrà components polítics i econòmics, inclòs un acord de lliure mercat. Com a part d'aquelles negociacions, el 15 de desembre de 2003 les parts van tancar l'Acuerdo de Diálogo Político y Cooperación UE-Centroamérica, que afirma en l'article I(1): “El respeto de los principios democráticos y los derechos humanos fundamentales enunciados en la Declaración Universal de Derechos Humanos, así como del principio del Estado de Derecho, inspira las políticas internas e internacionales de las Partes y constituye un aspecto esencial del presente Acuerdo.” CE/AM-CENTR/en/1, disponible en línia a <http://ec.europa.eu/external_relations/ca/pol/pdca_12_03_en.pdf> (web visitat el 5 d'abril 2008). Per a informació sobre el procés de negociació i les metes, veg. *The EU's Relations with Central America: Overview*, disponible en línia a <http://ec.europa.eu/external_relations/ca/index.htm> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁷² Ley de Reconciliación Nacional, art. 4, 8 (esmentat en la nota 16).

⁷³ Auto dejando sin efecto las comisiones rogatorias a la República de Guatemala (16 de enero de 2008), juzgado central de instrucción n.º 1, Audiencia Nacional, Diligencias Previas 331/1999-10, disponible en línia en castellà a <<http://www.derechos.org/nizkor/espana/doc/pedraz1.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁷⁴ *Id.*

⁷⁵ *Id.* a sec. 6.

ell ja no donaria més suport als tribunals guatemalencs, sinó que portaria els testimonis a Espanya perquè hi testimoniaran.⁷⁶ A més, convidava tothom que disposés d'informació sobre el cas –ja fossin víctimes, testimonis o altres– a comunicar-ho directament al seu jutjat per mitjà dels canals oportuns.⁷⁷ D'aquesta manera obria noves possibilitats de reunió d'indícis per part de grups de víctimes, advocats de demandants i d'altres per tot el món.

El febrer de 2008 van començar a arribar testimonis al tribunal espanyol. Inclouen experts, periodistes i testimonis presencials provinents d'algunes de les zones del país on, segons l'Informe de la CEH, es van cometre els actes de genocidi. Els testimonis presencials van aportar detalls de massacres, violacions, tortura, bombardeigs i persecució de supervivents de massacre, destrucció de collites i bestiar, i designació de pràctiques religioses i autoritats de la comunitat maia com a objectius. També van donar noms d'oficials militars concrets, inclosos els acusats, i especificaven el paper que van jugar en aquests crims.⁷⁸ Els testimonis van dedicar tota una setmana a explicar la seva història al jutge. Un fet que pot tenir efectes reparadors en ell mateix.⁷⁹

La constant pressió política i el que s'espera que sigui un imparable degoteig de testimonis mantindrà sense dubte el tema en l'ull públic a Guatemala. Si això acaba traduint-se en un canvi efectiu en l'actitud de fiscals i jutges de Guatemala, en aquest moment, és incert. Evidentment és més difícil que un canvi d'aquest estil ocorri sense, almenys, una mica de seguretat física per a tots els implicats.⁸⁰ Tanmateix, la pressió aparentment ja ha donat algun resultat: el 25 de febrer, el president guatemalenc Álvaro Colom va anunciar que ordenaria l'exèrcit que obrís els seus arxius del període del conflicte armat i els lliurés al procurador dels drets humans.⁸¹

L'abril de 2008 els procediments van fer un nou gir. El jutge de tribunals guatemalenc José Eduardo Cojulún, titular del jutjat que havia rebut les repetides peticions del jutge Pedraz per a una comissió rogatòria per entrevistar testimonis, va decidir que concediria les peticions. El seu raonament va ser que la decisió del TCG no tenia cap relació amb les seves obligacions de cooperació judicial internacional, i que, si bé no podia permetre que

⁷⁶ En una altra innovació, el fiscal públic espanyol designava algun dels testimonis presencials de la corona espanyola, cosa que permet que Espanya els pagui les despeses de viatge. Atesa la modesta situació econòmica de gairebé tots els testimonis, això va permetre que tots poguessin testificar. Decisió no publicada del fiscal públic, Audiència Nacional.

⁷⁷ *Íd.* Els canals adequats per aportar informació addicional o indicis segurament inclouria els consolats espanyols per tot el món.

⁷⁸ Gerson ORTÍZ, *Declaran en España por Genocidio*, La Hora (5 de febrer de 2008), disponible en línia a <<http://www.lahora.com.gt/notas.php?key=25579&fch=2008-02-05>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁷⁹ Hi ha una amplíssima literatura sobre la declaració de la veritat i els seus potencials efectes saludables per a algunes víctimes. Veg., per exemple, Priscilla B. HAYNER, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity* (Routledge 2001). D'altra banda, hi havia el risc que les víctimes acabessin frustrades per la continuada incapacitat d'adquirir la custòdia sobre els acusats i així procedir a un judici complet i a una condemna. Els testimonis eren molt conscients d'aquesta possibilitat i amb tot van decidir testificar.

⁸⁰ El 5 de març de 2008, uns desconeguts van disparar alguns trets contra la casa del director de la Fundación Nueva Esperanza, Guillermo Chen. La Fundación representa alguns dels testimonis i demandants implicats en el cas espanyol. Amnesty International, Urgent Action, Public AI Index 34/006/2008 (March 7, 2008).

⁸¹ Antonio ORDÓÑEZ, *Presidente Colom Ordena Abrir Archivos del Ejército*, Prensa Libre (25 de febrer de 2008), disponible en línia a <<http://www.prensallibre.com/pl/2008/febrero/25/222513.html>> (web visitat el 5 d'abril 2008).

el jutge Pedraz vingués a Guatemala, ell podia portar a terme les entrevistes personalment i enviar els resultats al tribunal espanyol. Es va imposar una exigent llista d'entrevistes amb testimonis, que va començar el 17 d'abril.⁸² Si els testimonis li deien que no podien comparèixer perquè no disposaven de diners per viatjar a la capital, acceptava de fer ell els viatges per prendre les deposicions. Va rebutjar les previsiblempares dels acusats. En aquests moments, per tant, hi ha gent testificant en ambdós països. És possible que les accions del jutge Cojulún amb el temps segueixin el seu camí fins al TCG, que podrà decidir si es reafirma o modifica el seu judici anterior. És també possible que el jutge, un cop sentits repetits testimonis de crims greus, decideixi emprendre alguna acció més enllà de la de fer arribar els testimoniats a Madrid.

De totes maneres, juntament amb la pressió interna, el cas espanyol ja ha canviat l'equació nacional, plantant el tema en la part més visible de la consciència nacional. Si el TCG no canvia de parer o un dels acusats nominats (o altres acusats que es nominin en un futur) abandona el país, podria ser que el cas no arribés mai a judici; Espanya no permet el judici *in absentia*. Amb tot, el jutge continuarà prenent declaracions, i amb el temps, si hi ha indicis suficients, s'espera que dictarà interlocutòries de processament individualitzades contra aquests acusats i potser d'altres. Aquestes acusacions detallarien els indicis que els crims de què se'ls acusa es van cometre i que els acusats n'eren responsables, i com a mínim, servirien de valuós informe històric i una validació dels testimonis aportats per la gent. Les acusacions servirien també de poderosa arma per als advocats, grups de víctimes i fins i tot, si així ho decidís, perquè l'executiu de Guatemala obrís noves línies d'investigació i processament.

C3.5. ENTRA EN ESCENA LA CICIG: LA COMISSIÓ INTERNACIONAL CONTRA LA IMPUNITAT A GUATEMALA

La litigació espanyola no és l'únic intent per superar el llegat de la impunitat a Guatemala. Com indicàvem al principi, aquesta impunitat s'estén més enllà dels antics oficials militars i de les forces de seguretat responsables d'antigues violacions de drets humans, i engloba els crims comuns actuals, amb inclusió (i especialment) d'aquell que cometen les poderoses xarxes de narcotraficants, contrabandistes de tot tipus, grups d'extorsió i el robatori organitzat de cotxes. En part, són la mateixa gent: moltes de les xarxes d'intel·ligència militar i de les forces de seguretat implicades en les violacions dels drets humans es van transformar, sota debils governs civils, en xarxes criminals.⁸³ Per tant, la impunitat per a crims passats i la impunitat present van inextricablement lligades.

El resultat és un sentit d'inseguretat generalitzat, un servei fiscal en gairebé completa disfuncionalitat, intimidació i corrupció de jutges i fiscals, i molta gent poderosa amb un interès personal per mantenir el sistema en el seu estat d'inefectivitat actual. La majoria

⁸² Gerson ORTIZ, *Se inicia juicio contra genocidio*, La Hora (17 Abril 2008), disponible en línia a <<http://www.lahora.com.gt/notas.php?key=29121&fch=2008-04-17>> (web visitat el 25 d'abril de 2008).

⁸³ Per exemple, l'Administració Bush va revocar els visats de dos antics caps de la intel·ligència militar arran dels seus lligams amb el tràfic de drogues. Frank SMYTH, *Guatemala, Home of Powerful Drug Runners*, Nieman Watchdog (Nov 20, 2005), disponible en línia a <http://www.niemanwatchdog.org/index.cfm?fuseaction=ask_this.view&askthisid=00152> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

de crims no s'investiguen mai; només se'n resolen un dos per cent.⁸⁴ Fins i tot en els pocs casos en què s'obtenen condemnes, els acusats sovint són alliberats per agitació popular, o desapareixen misteriosament abans de servir la condemna o obtenen permís per dirigir negocis tèrbols des de la presó.⁸⁵

El 16 de gener de 2003, unes ONG juntament amb el procurador guatemalenc de drets humans, Sergio Fernando Morales Alvarado, van proposar la creació de la Comissió d'Investigació de Cossos Il·legals i Aparells Clandestins de Seguretat (CICIACS). La proposta responia al “clamor que han desatado los asesinatos, amenazas y hostigamientos contra defensores de los derechos humanos, jueces, magistrados, políticos, abogados, asesores del Congreso, líderes políticos, periodistas, sacerdotes, representantes y guías históricos de los pueblos indígenas y otras personas.”⁸⁶ El president va presentar un projecte de llei al Congrés per la creació de la CICIACS, però un acord entre el Govern i les Nacions Unides per establir la CICIACS es va veure torpedinat quan el TCG el va considerar inconstitucional perquè la Constitució guatemalenca reserva un paper fiscal exclusivament a la Fiscalia Pública.⁸⁷ Van caldre dos anys més per modificar el pla per fer front a aquelles objeccions, però l'11 de desembre de 2006 se signava l'acord revisat entre les Nacions Unides i el Govern guatemalenc pel qual es creava una nova versió de la CICIACS, coneguda com a Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala (CICIG). L'acord va ser ratificat pel Congrés guatemalenc l'agost de 2007 i va entrar en vigor el 4 de setembre de 2007.⁸⁸

Des de la perspectiva de les Nacions Unides, el compromís a contribuir a posar fi a la impunitat en l'àmbit nacional d'aquesta manera constitueix una innovació. La CICIG “no és una comissió de la veritat, ni un tribunal internacional especial, ni un clàssic programa d'assistència tècnica, sinó que està pensada per respondre a unes necessitats crítiques no sempre cobertes per aquest tipus de mesures”.⁸⁹ La idea s'inspira, tanmateix, en dos intents progressius d'antiimpunitat: el TPI i la investigació de les Nacions Unides de l'assassinat el 2005 del primer ministre libanès Rafiq Hariri.

El TPI es va constituir amb la idea que fos complementari amb els tribunals nacionals, que tenen la primera responsabilitat d'investigar i processar el genocidi, els crims contra la hu-

⁸⁴ Frank Jack DANIEL i Mica ROSENBERG, *Crime-Ridden Guatemala Divided in Vote*, Reuters (Nov 4, 2007), disponible en línia a <<http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSN03610855>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁸⁵ Per exemple, el capità José Antonio Solares va ser condemnat per ordenar una massacre a Rio Negro, però mai no ha estat “trobat”, per bé que continua residint a casa seva a la vista de tothom. Veg. *ADIVIMA pide que se cumpla la ley y se ejecute la orden de aprehensión dictada contra el Capitán José Antonio Solares por asesinato y genocidio* (octubre de 2004), disponible en línia a <<http://www.derechos.net/advima/documentos/informes/ADIVIMA.doc>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁸⁶ Roberto GARRETÓN, *CICIG: An Innovative Mechanism*, Human Rights First (2007), disponible en línia a <<http://www.humanrightsfirst.info/pdf/07730-hrd-garreton-article-translation.pdf>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁸⁷ Íd; TCG, decisión de 8 mayo 2007, expediente 791-2007.

⁸⁸ *Secretary-General Appoints Head of Probe into Illegal Armed Groups in Guatemala*, UN News Centre (Sept 14, 2007), disponible en línia a <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=23820&Cr=guatemala&Cr1=>>> (web visitat el 5 d'abril de 2008).

⁸⁹ CICIG, *Background, Nature and Objectives of CICIG* (2008) (document inèdit en poder de l'autora). Veg. també l'ONU a Guatemala, *La CICIG Está Oficialmente Instalada en Guatemala*, disponible en línia a <<http://www.onu.org.gt/>> (web visitat el 3 d'abril de 2008).

manitat i els crims de guerra. En l'article 17, l'Estatut de Roma detalla les proves per veure si l'Estat "no està disposat o és incapaç" d'engegar els seus processaments; si es veu que hi està disposat i n'és capaç, el Tribunal no té jurisdicció.⁹⁰ Però el processament del TPI, fins i tot si és viable,⁹¹ deixa oberta la qüestió de què fer amb un estat que és incapaç de processar, d'obtenir aquesta capacitat. Una idea és un híbrid –però un mecanisme híbrid d'investigació, no un tribunal híbrid.

La idea d'una comissió d'investigació internacional amb el suport de les Nacions Unides per complementar i també col·laborar amb les autoritats nacionals es va implementar com a resposta a l'assassinat del primer ministre libanès Rafiq Hariri. El Consell de Seguretat va crear la Comissió Independent d'Investigació ("Comissió"), amb seu al Líban, amb un mandat inicial de tres mesos (més endavant ampliat a dos anys) per ajudar les autoritats libaneses amb la investigació criminal del tema, que inclou la identificació dels perpetradors.⁹² La Comissió tenia el poder d'exigir presentació de documents, entrevistar oficials i informar el Consell de Seguretat sobre els resultats de la seva investigació.⁹³ La Resolució del Consell anotava "amb preocupació la conclusió de la missió per esclarir els fets, que el procés d'investigació libanesa pateix de seriosos defectes i ni té la capacitat ni el compromís d'arribar a una conclusió satisfactòria i creïble".⁹⁴ Tot i ser evident des d'un principi que part de la preocupació del Consell de Seguretat era la probable implicació de Síria en l'assassinat,⁹⁵ la Resolució com a tal es fonamenta únicament en les necessitats i limitacions del Govern libanès, i no en aspectes internacionals de cap tipus sobre el crim.

A diferència del cas libanès, a Guatemala l'acord per a una comissió d'investigació independent no va sorgir del Consell de Seguretat, sinó més aviat de les converses entre el Govern i els oficials de les Nacions Unides, concretament el Departament d'Afers Polítics.⁹⁶ L'article 1 de l'*Acuerdo entre la Organización de Naciones Unidas y el Gobierno de Guatemala relativo al establecimiento de una Comisión Internacional Contra La Impunidad en Guatemala (CICIG)* n'especifica els objectius:

"(1)(a) Apoyar, fortalecer y coadyuvar a las instituciones del Estado de Guatemala encargadas de la investigación y la persecución penal de los delitos presuntamente cometidos con ocasión de la actividad de los cuerpos ilegales de seguridad y aparatos clandestinos de seguridad y cualquier otra conducta delictiva conexa

⁹⁰ Rome Statute of the International Criminal Tribunal (1998), arts. 17–19, 37 ILM 1002.

⁹¹ El TPI només té jurisdicció sota certes condicions: els crims s'han d'haver comès abans del juliol de 2002 o de la data en què el tractat entri en vigor en l'estat en qüestió. Si el Consell de Seguretat no remet el cas, es necessita el consentiment o bé de l'estat territorial o bé de l'estat de nacionalitat del delinqüent. *Íd* arts. 12, 13.

⁹² Security Council Res No 1595, UN Doc S/RES/1595 (2005).

⁹³ Ho va fer l'octubre de 2005, i el seu mandat es va estendre sota un nou comissionat. La investigació va constatar una alta implicació síria en l'assassinat de Hariri. Com a resultat de la investigació, un tribunal internacional perquè es faci justícia en el cas Hariri i altres relacionats està en curs. Veg. Jefferson MORLEY, *Background on Syria and the Rafiq Hariri Investigation*, Washington Post (Oct 21, 2005), disponible en línia a <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/12/AR2005101201741.html>> (web visitat el 5 d'abril de 2008); Security Council Res No 1664, UN S/RES/1664 (2006).

⁹⁴ *Íd*.

⁹⁵ Vegeu MORLEY, *Background on Syria* (esmentat en la nota 92).

⁹⁶ Veg. CICIG (esmentat en la nota 88).

con éstos que operan en el país; así como en la determinación de sus estructuras, actividades, formas de operación y fuentes de financiamiento, promoviendo tanto la desarticulación de dichas organizaciones como la sanción penal de los partícipes de los delitos cometidos;

(b) Crear los mecanismos y procedimientos necesarios, que deberán implementarse para la protección de los derechos a la vida y a la integridad de las personas. Lo anterior de conformidad con los compromisos internacionales del Estado de Guatemala en materia de protección de los derechos fundamentales, y de los instrumentos internacionales de los cuales Guatemala es parte;

(c) Para dichos efectos, se crea la Comisión Internacional contra la Impunidad en Guatemala, con arreglo a las disposiciones del presente Acuerdo, los compromisos del Estado establecidos en instrumentos nacionales e internacionales de derechos humanos y especialmente en el Acuerdo Global sobre Derechos Humanos romanos IV.1 y VII.3;

(d) Para efectos del presente Acuerdo, se deberá entender por Cuerpos Ilegales de Seguridad y Aparatos Clandestinos de Seguridad, a aquellos grupos que reúnan las siguientes características:

(i) Cometer acciones ilegales para afectar el pleno goce y ejercicio de los derechos civiles y políticos, y

(ii) estar vinculados directa o indirectamente con agentes del Estado, o contar con capacidad de generar impunidad para sus acciones ilícitas.”⁹⁷

La CICIG ha de “determinar la existencia de cuerpos ilegales de seguridad y aparatos clandestinos, su estructura, formas de operar, fuentes de financiamiento y posible vinculación con entidades o agentes del Estado y otros sectores que atenten contra los derechos civiles y políticos en Guatemala, de conformidad con los objetivos del presente Acuerdo”,⁹⁸ col·laborar amb l'Estat en la desarticulació d'aquests grups, promoure la investigació, la persecució penal i la sanció dels delictes comesos pels seus integrants, i recomanar l'adopció de polítiques públiques per eradicar aquests grups i prevenir-ne la reaparició.

Per assolir el compliment de les seves funcions, la CICIG no pot processar directament aquests crims, però pot iniciar denúncies penals, aportar informació a la fiscalia, i constituir-se en “querellante adhesivo” en casos criminals.⁹⁹ Podrà exigir la presentació de documents, contractar personal investigador, denunciar funcionaris, garantir confidencialitat als testimonis i publicar-ne els resultats. Quan tingui tot el personal contractat hi haurà més de cent investigadors; de moment el projecte ha reunit 21 milions de dòlars en contribucions voluntàries.¹⁰⁰

⁹⁷ *Agreement between the United Nations and the State of Guatemala on the Establishment of an International Commission against Impunity in Guatemala* (Dec 12, 2006), art. 1, disponible en línia a <www.un.org/Depts/dpa/CICIG_English.pdf> (web visitat el 5 d'abril 2008).

⁹⁸ *Id.*, art. II ¶ (1)(a).

⁹⁹ *Id.*

¹⁰⁰ Peace and Security Section, UN Department of Public Information and Department of Political Affairs, *CICIG Fact Sheet* (Jan 28, 2008) (exemplar en poder de l'autora).

El secretari general de les Nacions Unides nomena el comissionat, que és un secretari general assistent, i ell pot després contractar el seu personal. El Govern guatemalenc garanteix la seguretat del personal i dels col·laboradors.

D'altra banda, la Comissió es veu afeblida per la seva incapacitat de forçar el testimoni directament i per la seva dependència del fiscal, que és l'única persona que de fet pot remetre casos als tribunals. També dependrà dels tribunals guatemalencs actuar un cop els casos s'estiguin processant. Aconseguir que el projecte funcioni requerirà una delicada combinació d'entabanament, formació, amenaces i avergonyiment de l'Oficina del Fiscal (sobretot dels seus oficials d'alt rang) i dels tribunals, i també un finançament i suport internacionals suficients. A més a més, per complementar la seva funció processadora, la CICIG també pot recomanar l'adopció de polítiques i reformes públiques.¹⁰¹

El 17 de setembre de 2007 Carlos Castresana va ser nomenat comissionat de la CICIG. Castresana és un antic fiscal anticorrupció i antitràfic de drogues espanyol que va treballar a l'Oficina de les Nacions Unides contra la droga i el delictes. És també la persona que va interposar la primera denúncia als tribunals espanyols tot emprant la Llei de jurisdicció universal d'aquest país per investigar dictadors militars llatinoamericans; el 1996 va acusar l'alt comandament militar d'Argentina de genocidi, terrorisme i tortura, en allò que amb el temps esdevindria el "cas Pinochet".¹⁰² Segurament ell és molt conscient del cas de genocidi guatemalenc davant dels tribunals espanyols. Encara que, vista la seva trajectòria, segurament no s'oposarà als processaments fonamentats en la jurisdicció universal, les prioritats de la seva oficina aniran en altres direccions.

En la seva forma actual, la CICIG no se centra en crims del passat ocorreguts en els anys setanta i vuitanta, per bé que no hi ha limitació explícita en el mandat. Tanmateix, els organitzadors i dirigents de grups il·legals de seguretat i organitzacions de seguretat clandestines tenen connexió amb antics oficials militars implicats en violacions de drets humans o genocidi, o són el mateix. Fins a aquest punt, la investigació espanyola i la feina de la CICIG podrien acabar solapades. Els processaments d'antics militars per a crims més recents significarien encara una victòria per a les víctimes de genocidi, massacres i desaparicions, mentre que avenços en els processaments per genocidi podrien desmantellar almenys algunes xarxes delictives actuals. Si s'empeny des dels dos extrems, el del present i el del passat, la pressió externa podria forçar accions a l'Oficina del Fiscal almenys per passar pels estadis d'investigar i processar. Haurà d'acceptar pressió que li arribarà des de baix per part del comissionat de la CICIG i de la insistència internacional per a fites i assoliments específics en processaments de present i passats per fer que aquells intents (que indubtablement seran superficials primer) agafin vida pròpia i de fet aportin millores reals a llarg termini.

C3.6. CONCLUSIÓ

La impunitat resta com un problema medul·lar en el bastiment d'un estat en postconflicte. Guatemala exemplifica el procés pel qual la impunitat pels crims del passat genera més

¹⁰¹ *Id.*

¹⁰² Veg. ROHT-ARRIAZA, *The Pinochet Effect*, cap. 1 (esmentat en la nota 12).

impunitat en el present; els dos van lligats. Els primers intents per combatre la impunitat a tot el món se centraven bàsicament en la creació de noves institucions globals com els tribunals penals internacionals ad hoc i el TPI. Atès que les limitacions i també les fortaleeses d'aquelles institucions s'han manifestat amb claredat, han començat a proliferar un conjunt de respostes més diversificades i complexes, fonamentades en realitats concretes de cada estat. En concret, han emergit els tribunals híbrids, amb metes explícites que inclouen el reforçament dels sistemes legals domèstics i la formació d'advocats locals en dret penal internacional. Els processaments transnacionals poden exercir moltes de les mateixes funcions que aquests tribunals híbrids, encara que pateixen les mateixes febleses que altres mecanismes de justícia penal internacional a l'hora de detenir els sospitosos.

A més, les comissions internacionals d'investigació i els processaments transnacionals, com aquells que hem debatut aquí relacionats amb Guatemala, poden jugar papers complementaris a catalitzar canvis en capacitat domèstica i voluntat per investigar i processar els poderosos. Caldria mesurar l'èxit d'aquests mecanismes, així com més generalment el dels processaments internacionals, no només (o fins i tot, principalment) en quantes condemnes han aconseguit, sinó fins a quin grau aconsegueixen canviar amb èxit les possibilitats de justícia en el propi país.

C4. JUSTÍCIA TRANSICIONAL I MEMÒRIA DEMOCRÀTICA A CATALUNYA

Josep Ignasi Sardà

Podríem convenir, parafrasejant Clausewitz, que “el franquisme va ser la continuació de la Guerra Civil per altres mitjans”. Si més no, pel que feia a l'univers simbòlic i a la retòrica que emanava del règim. Gairebé 70 anys després del final de la Guerra Civil i més de 30 després de les eleccions que van donar pas a la democràcia, la frase “justícia de la transició” té a casa nostra, doncs, algunes connotacions distintives respecte a altres processos europeus i americans del segle xx de circumstàncies ben diferents.

Resultat, com han dit alguns autors, de l'encontre entre dues febleses, la transició espanyola és un dels exemples posats per alguns autors, com ara el magistrat colombià Rodrigo Upprmy, de la tipologia dels “perdons amnèsics”, que faciliten la denominada *reconciliació nacional* mitjançant l'oblit i menystenen de ple els tres principis generals de la justícia transicional: justícia, veritat i reparació.

Entre altres efectes, el cop d'estat del 23-F de 1981 va marcar el territori del primer canvi polític dreta-esquerra de la jove democràcia: legitimació del rei (i de la monarquia) com a salvaguarda de la democràcia, control del procés “autonòmic” mitjançant la Llei orgànica d'harmonització del procés autonòmic (LOHAPA), etc. Cinc anys després, en plena hegemonia política socialista, els 50 anys de l'esclat de la Guerra Civil mereixien, en declaració del Govern de la nació amb motiu d'aquesta efemèride, les paraules següents: “Pel seu caràcter fratricida, una guerra civil no és un esdeveniment commemorable, [...] un govern equànim no pot renunciar a la història del seu poble, [...] el Govern expressa també el seu desig que el cinquantè aniversari de la Guerra Civil segelli, definitivament, la reconciliació dels espanyols...” Hi apareixen dos conceptes clau: *equanimitat* respecte als “dos bàndols” i *reconciliació*.

L'accés al poder del Partit Popular no sols representa l'alternança política, sinó també l'eclosió d'una nova generació de líders (en tot el ventall polític): la dels nets de la generació que va viure la Guerra Civil. Plenament hereus de la tradició de la dreta espanyola, sembla que els hereus necessiten un nou relat que deixi com a referència democràtica única la Constitució de 1978 i que, sobretot, llevi tota legitimitat a l'experiència republicana com a referent fonamental de la democràcia.

Per bé que no sé si podem establir-hi cap relació causal, els volts del tombant de segle coincideixen també una forta emergència del moviment memorialista al voltant de reivindicacions com la necessària condemna del franquisme, l'anul·lació dels consells de guerra i judicis del franquisme i la localització de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme. En moltes d'aquestes entitats memorials conviuen i participen persones de diverses generacions, atès que moltes tenen un intens component testimonial.

Aquest context comporta un replantejament del procés de la Transició que en una certa manera incorpora el debat internacional al voltant de la justícia transicional, terme que, cal dir-ho, no va començar a tenir vigència fins al final de la dècada dels vuitanta.

El compromís del Govern català de coalició amb l'impuls de polítiques públiques de restitució de la memòria democràtica cal situar-lo, doncs, en aquestes coordenades. És un compromís que respon, a més, a una opció decidida per millorar la qualitat democràtica de la societat catalana que es reflecteix, l'any 2004, en la creació del Programa per al Memorial Democràtic i, a partir de final de 2006, en la creació de la Direcció General de la Memòria Democràtica, que aglutina en una mateixa unitat les funcions del Programa esmentat i diverses competències fins aleshores disperses en altres departaments de la Generalitat.

Tot i que la projecció pràctica d'aquestes polítiques per part de la Generalitat s'inicia a cavall dels anys 2004 i 2005, i s'estén sense solució de continuïtat fins al moment actual, la seva base legal és el vigent Estatut d'autonomia de Catalunya, que en l'article 54, dedicat a la memòria històrica, diu: "La Generalitat i els altres poders públics han de vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques. Amb aquesta finalitat, han d'adoptar les iniciatives institucionals necessàries per al reconeixement i la rehabilitació de tots els ciutadans que han patit persecució com a conseqüència de la defensa de la democràcia i l'autogovern de Catalunya."

Com es veu, dels tres principis bàsics de la justícia transicional –justícia, veritat i reparació–, l'Estatut de Catalunya només es refereix als dos últims, atès que l'ordenament jurídic general és competència de l'Estat i la llei que ha d'atendre directament el primer dels aspectes esmentats ha de ser, i ho és d'ençà de la promulgació de la denominada "Llei de memòria històrica", d'àmbit estatal.

En aquest seminari segurament s'abordarà més o menys directament, com ara fem, aquest aspecte, que a més va ser central en la discussió i la votació de la Llei espanyola. En tot cas, de l'aplicació real de la Llei de memòria espanyola es deduirà si amb la "il·legitimitat" n'hi ha prou per posar fi a la injustícia flagrant de les sentències de mort contra Lluís Companys o Joan Peiró, per esmentar tan sols dues persones directament vinculades a la institució de la Generalitat, o si l'única declaració eficaç per a la seva anul·lació hauria estat la d'"il·legalitat", com reclamaven alguns grups polítics i bona part de les associacions i entitats memorialistes.

En tot cas, respecte al conjunt de la recent legislació sobre la memòria històrica dins l'àmbit espanyol, sorprèn, com diu la professora Margalida Capellà, "l'absència quasi total de referències al dret internacional contemporani i a la pràctica i als mecanismes internacionals i estatals aplicats a experiències semblants recents i no tan recents que permeten situar clarament aquest debat com una qüestió no sols històrica sinó de justícia i de drets humans. [...] Des de la perspectiva d'una societat democràtica no s'entén una visió exclusivament històrica en què encara viuen, a Espanya, les víctimes i els familiars de víctimes de crims de guerra, crims contra la humanitat i la posterior repressió del bàndol dit 'republicà'; ni en comparació amb les víctimes del bàndol dit 'nacional', reconegudes i reparades amplament pel règim franquista, ni tampoc en comparació amb les víctimes dels crims nazis a Alemanya i als territoris

ocupats per l'Eix, coetanis dels crims comesos a Espanya, però condemnats i perseguits de forma incontestada encara més de 50 anys després de la seva comissió”.¹

La llei catalana, com hem dit més amunt, se circumscriu en allò que es refereix a la memòria històrica, als principis de veritat i de reparació, tal com els considera la justícia transicional. És, en aquest sentit, una llei garantista que, davant del “deure de memòria”, declara la “garantia” del dret, personal i col·lectiu, a la memòria.

En la ponència² que va llegir al I Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: Polítiques Públiques de Memòria el professor Ricard Vinyes distingia clarament entre les conseqüències d'unes polítiques públiques regides pel “deure de memòria” i les d'altres polítiques regides per la “garantia del dret a la memòria”. Segons ell, el “deure de memòria [...] imposa un relat transmissible únic, enormement coherent, cartesià, impermeable en la seva lògica i que el ciutadà té el suposat deure moral de saber i transmetre de manera idèntica a com l'ha rebut, un funcionament [...] propi de qualsevol confessió religiosa”.³

Així, l’“imperatiu de memòria” esdevé un postulat moral, i redueix la solució del dilema entre memòria i oblit a una decisió estrictament individual, que expulsa el debat de l'àmbit públic i porta la inhibició de l'Administració.

Aquesta inhibició seria exactament el contrari del que proclama l'article 54 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya que hem esmentat abans, que respon en bona part a les inquietuds del ric ordit d'entitats memorialistes catalanes.

La Declaració del Liceu, llegida en l'acte públic que va tenir lloc l'any 2002 en aquest teatre barceloní amb la participació de gairebé tot el moviment associatiu i la presència de representants de les institucions i de diversos àmbits professionals, es pot considerar el text en què es formulen les peticions a les quals pretén respondre l'article 54 de l'Estatut de Catalunya. S'hi pot llegir: “Volem, demanem, que la memòria de l'experiència de la dictadura i les seves conseqüències, que la memòria i l'experiència de la lluita per la llibertat, s'incorpori al coneixement comú de les futures generacions [...]. Volem que aquest sigui el nostre llegat [...]. Un llegat del coneixement que faci els ciutadans civilment més savis i, per tant, més lliures.”

El reconeixement d'aquest patrimoni i la demanda de la seva transmissió constitueixen la memòria democràtica en un dret civil que fonamenta el deure polític de l'Administració de garantir a la ciutadania l'exercici d'aquest dret mitjançant una política pública de la memòria. Això no vol dir, tanmateix, instaurar una memòria pública, que només pot ser i ha de ser el resultat del debat polític, social i cultural que es produeix en la societat, amb la intervenció de tots els agents implicats, en cada moment i en cada conjuntura.

¹ Margalida CAPELLÀ I ROIG, “Aportacions de la justícia transicional a les polítiques públiques de memòria” (comunicació), actes del I Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: Polítiques Públiques de la Memòria, Barcelona, 2007 (a Internet, edició en preparació).

² Ricard VINYES, “La memòria com a política pública” (ponència), actes del I Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: Polítiques Públiques de la Memòria, Barcelona, 2007 (a Internet, edició en preparació).

³ Ibid.

L'instrument que ha decidit crear la Generalitat de Catalunya per garantir el dret enunciat més amunt és el Memorial Democràtic, la llei de creació del qual va ser aprovada pel Parlament català l'octubre de 2007.⁴ En el preàmbul de la Llei, consensuat, a diferència de l'articulat, entre els grups que donen suport al Govern i el principal grup de l'oposició, s'indica la necessitat d'una condemna explícita del franquisme; s'advoca en pro de l'alliberament de la pluralitat de memòries i s'insisteix a dir que "la grandesa de la democràcia és que, a diferència dels règims totalitaris, és capaç de reconèixer la dignitat de totes les víctimes de la intolerància més enllà de les opcions personals, ideològiques o de consciència de cadascú".

Aquesta nova institució, que també és novetat en l'àmbit estatal i els estatuts de la qual estan a punt de ser aprovats pel Govern català, té per objecte, segons l'article 2 de la Llei,⁵ "desplegar les polítiques públiques del Govern adreçades a l'acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica, i en concret del coneixement del període de la Segona República; de la Generalitat republicana; de la Guerra Civil; de les víctimes del conflicte per motius ideològics, de consciència, religiosos o socials; de la repressió de la dictadura franquista; de l'exili i la deportació; de l'intent d'eliminar la llengua i la cultura catalanes; dels valors i les accions de l'antifranquisme, i de totes les tradicions de la cultura democràtica, amb la finalitat de donar a conèixer d'una manera científica i objectiva el passat recent i estimular la comprensió dels temps presents".

Com es pot veure, la nova institució civocultural que ha de ser el Memorial Democràtic atendra quan escaigui el que al començament d'aquesta intervenció denominàvem "principis de veritat i de reparació".

L'assumpció del principi de reparació per part de les polítiques públiques de memòria de la Generalitat es tradueix en l'ampliació de drets vinculats a les indemnitzacions a les persones empresonades pel franquisme, la recerca de persones desaparegudes i la localització, dignificació i, si escau, obertura de fosses, així com també diversos aspectes de commemoracions, homenatges, actuacions de foment de la recerca, activitats de formació i, en general, de difusió.

Potser els aspectes més pròxims al principi de justícia entre els que aborda el Govern de Catalunya són els relacionats amb les indemnitzacions a les persones represaliades pel franquisme i, molt concretament, els expresos polítics. Les limitacions de la norma estatal feien que aquesta no fos gens satisfactòria. I això no sols per les seves escarransides conseqüències econòmiques sinó, i sobretot, per la manca de reconeixement i absència de voluntat de reparació que comportaven. Amb diferències, en alguns casos notables, entre comunitats, la insuficiència de la norma estatal va obligar les comunitats autònomes, amb la comunitat foral navarresa al capdavant, a legislar l'ampliació de les compensacions a expresos i a dotar-la de recursos pressupostaris afegits.

A Catalunya, a partir de l'any 2000 hi ha hagut una ràpida successió d'ampliacions dels supòsits legals i les condicions que permeten accedir a aquesta mena d'indemnitzacions, a

⁴"A Llei 13/2007, del 31 d'octubre, del Memorial Democràtic (DOGC 5006, 12.11.2007).

⁵Ibid.

càrrec, no cal dir-ho, del pressupost propi. D'ençà d'aquell any s'han resolt més de 38.000 expedients.

Un altre àmbit que toca amb la justícia i que aborda plenament la reparació, en el sentit en què connotem aquests termes, és el de la recerca de persones desaparegudes i el tractament donat a les fosses comunes, competències que d'ençà del final de 2006 també es gestionen, com hem comentat, des de la Direcció General de la Memòria Democràtica.

L'impuls del Projecte de Llei sobre la localització i la identificació de persones desconegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista constitueix la segona gran peça normativa del desenvolupament legislatiu català en matèria de memòria democràtica, essent la primera la ja esmentada Llei del Memorial Democràtic. Segons el preàmbul del Projecte de Llei, "aquesta Llei emana directament de l'article 54 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya, i hi dona compliment en el doble sentit que s'apunta a l'Estatut: reconèixer i rehabilitar la memòria dels qui van sofrir persecució com a conseqüència de la defensa de la democràcia i de l'autogovern de Catalunya o per causa de les seves opcions personals, ideològiques o de consciència".

Cal tenir en compte que la denominada "Llei de memòria històrica" estatal trasllada aquest assumpte a les autonomies, les quals són instades a elaborar un mapa de fosses i a ajudar les famílies. També parla de subvenir les entitats. Tanmateix, és una llei que encara s'ha de desplegar.

Prèviament a la redacció d'aquest projecte la Generalitat ja feia anys que ofería un servei, únic a l'Estat espanyol, de recerca de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme a instància de familiars de la víctima. El cens de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme inclou fins ara 2.721 sol·licituds, la majoria de les quals s'interessen per soldats republicans que van morir al front. La resta corresponen a soldats de l'exèrcit franquista, civils morts en diverses circumstàncies durant la guerra o la postguerra, víctimes de les represàlies a la rereguarda republicana, víctimes de bombardeigs, represaliats per les tropes franquistes o afusellats després d'un consell de guerra. En 190 dels casos s'han aconseguit establir les dades dels darrers dies de la víctima i en 38 més s'han esbrinat les circumstàncies que van acompanyar la seva mort i el lloc on va ser enterrada. Essent com és Catalunya l'única comunitat autònoma que disposa d'aquest servei, rebem peticions de famílies d'altres territoris de l'Estat (352) que creuen que els seus difunts van desaparèixer a Catalunya.

En 303 de les 2.171 recerques iniciades, s'hi ha trobat documentació sobre els darrers dies de vida de la persona desapareguda, documentació que s'ha lliurat a la família. En 72 casos s'hi han pogut determinar les circumstàncies dels darrers dies de la persona desapareguda i on va ser enterrada. Més de 1.800 expedients continuen oberts. La cerca d'informació i de documentació sol durar més d'un any. El resultat de les gestions es detalla en un informe històric que es lliura a la família, tant si s'ha aconseguit esbrinar on va morir i va ser inhumada la persona desapareguda com si no.

Pel que fa a les fosses comunes, cal en primer lloc advertir que les circumstàncies de la Guerra Civil a Catalunya donen lloc a un marc notablement distint del de territoris de l'Estat que van sucumbir davant l'atac dels sollevats a l'inici de la Guerra Civil, com ara Galícia, part d'An-

Galúcia, Castella i Extremadura. La immensa majoria de les fosses conegudes a Catalunya són de soldats anònims, situades a prop dels fronts bèl·lics o vinculades a hospitals de sang. Calculem que poden contenir uns 9.000 cadàvers.

Ara com ara, a Catalunya s'han localitzat 179 fosses comunes: 88 de les quals certificades mitjançant documentació municipal, registres de cementiris, llistes de baixes dels hospitals militars, etc. La resta es consideren "molt probables", atesa la coincidència entre testimonis orals i dades historiogràfiques. La majoria d'aquestes fosses no han estat dignificades ni senyalitzades.

A Catalunya, el mapa de fosses, en el qual s'ha treballat força anys, es va presentar fa cosa d'un parell de mesos i la intensa dinàmica de recuperació de la memòria que es viu al país ens ha convençut de la necessitat de disposar d'una norma de rang suficient per poder dur a terme la política de localització, dignificació i recuperació de fosses que pretén el Govern de Catalunya, fet que l'ha dut a redactar el Projecte de Llei de persones desaparegudes, que va ser admès a tràmit pel Parlament català, amb l'única oposició del Partit Popular, el proppassat dia 18 de juny.

El Projecte de Llei parteix, doncs, d'una pràctica consolidada i d'un treball fet més que notable, que són recollits i normativitzats en el nou text legal. En el seu preàmbul, aquest "reconeix el dret dels familiars a instar la recuperació de les seves restes [les de les persones inhumades] i a disposar-ne la destinació", dret que es desenvolupa en l'article 3 del mateix Projecte de Llei.

L'altra particularitat del Projecte de Llei és que, a demanda dels familiars o d'una de les entitats memorials tipificada per la Llei, sigui el Govern de la Generalitat qui prengui la decisió sobre intervenir-hi i sobre com intervenir-hi o no, i també que n'assumeixi directament la despesa, per bé que la intervenció la dugui a terme un equip científic universitari que en rep la comanda.

Fa unes tres setmanes es va dur a terme a Gurb, a prop de Vic, una exhumació en una fossa de front que aplegava totes les condicions necessàries segons el Projecte de Llei, amb la finalitat d'establir un protocol d'actuació que s'ajusti a la Llei en aquests casos. Es tractava de les despulles mortals de quatre soldats oriünds de Gavà (a prop de Barcelona), morts en el que degué ser un dels darrers combats que hi va haver a Catalunya.

El Projecte de Llei estableix també la creació d'un cens de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme, i l'elaboració d'un mapa de fosses del mateix període. Totes dues tasques ja estan gairebé ultimades gràcies a la feina feta fins ara i que hem exposat més amunt.

Fins aquí hem presentat somerament el marc legislatiu català com a resultat de la voluntat de la Generalitat de Catalunya (cal recordar que tant el Govern com el Parlament catalans són Generalitat) d'impulsar activament una política pública de la memòria històrica de la lluita contra la dictadura i per les llibertats democràtiques. Però el Govern de la Generalitat no s'ha limitat a la construcció d'aquest marc jurídic, sinó que des del primer moment, com s'ha pogut veure en algunes actuacions descrites, ja ha prefigurat en les seves iniciatives l'activitat del futur Memorial Democràtic.

En aquest grup d'iniciatives, íntimament lligades als principis de veritat i reparació, cal remarcar-hi les commemoracions –l'any 2005, els 60 anys del final de la Segona Guerra Mundial i de l'alliberament dels camps nazis de concentració i extermini; l'any 2006, els 75 anys de la proclamació de la Segona República espanyola i de la restauració de la Generalitat, i 70 de l'esclat de la Guerra Civil; el 2007, els 30 anys de les eleccions que van centrar la Transició; l'any 2008, el setantè aniversari dels bombardeigs de dels dies 16, 17 i 18 de març a Barcelona i de la batalla de l'Ebre...– i els homenatges corresponents –a les deportades i els deportats republicans als camps nazis de concentració i extermini, a la Segona República, a les poblacions bombardejades de Catalunya i a les víctimes que van sucumbir sota les bombes, etc. Tots, actes que, juntament amb la restitució de la memòria democràtica i la difusió dels fets històrics consignats, impliquen la reparació i el reconeixement dels qui van viure aquells moments i ens n'han llegat la memòria personal com a monument viu en el qual ancorar els valors civils de la democràcia i la lluita contra el feixisme, el totalitarisme o l'estalinisme.

També lligats a la cerca col·lectiva de la veritat, els convenis signats primerament pel Programa per al Memorial Democràtic i després per la Direcció General de la Memòria Democràtica amb distintes universitats de Catalunya o amb l'Arxiu Nacional de Catalunya, per a la recerca i la recuperació d'arxius. Gràcies a aquestes activitats la Universitat de Lleida va poder elaborar un pla pilot territorial que en bona mesura ha estat la base de la posterior política de recuperació d'espais de memòria per a tot Catalunya.

O la creació, encara en projecte, del gran portal del Memorial Democràtic de Catalunya, que a més de prefigurar virtualment la institució hauria d'esdevenir la via d'accés preferent per a tothom interessat pels assumptes de memòria històrica a Catalunya. Així com també la creació, igualment en fase preliminar, del Banc de dades audiovisuals de la Memòria Democràtica, dipositari dels testimonis enregistrats de persones que van viure els esdeveniments que van marcar els 50 anys que separen la proclamació de la Segona República i la restauració de la Generalitat, el 1931, de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya després de la Guerra Civil...

En un espai de temps tan breu, en la pràctica entre el 2005 i els mesos que han passat de 2008, l'equip que des de la Generalitat de Catalunya ha assumit la tasca de promoure i fomentar la memòria democràtica ha fet també una eficaç feina de difusió mitjançant exposicions de producció pròpia, com ara la dedicada a la Maternitat d'Elna, i coproduccions com *En transición*, que el setembre es podrà veure a Madrid; la publicació de diversos llibres i materials didàctics, com ara *La Guerra Civil a Catalunya: la veu dels sense nom*, i audiovisuals, com el documental *La canalla(da) de Sant Felip Neri*.

També des del Programa o la Direcció General s'han publicat convocatòries de subvencions que han permès d'aflorar centenars d'entitats i ajuntaments de totes les dimensions i que actuen en l'àmbit de la recuperació de les memòries locals, fins al punt que el ric mosaic associatiu català gaudeix en aquest camp d'actuació d'un dinamisme i una vivacitat sorprenents.

Finalment, vull fer notar el ràpid desenvolupament els dos últims anys dels Espais de Memòria de Catalunya que, a partir de realitats preexistents, com el Consorci Memorial de la Batalla de l'Ebre, i d'altres de generades per la intensa dinàmica dels darrers anys, converteixen el

territori en protagonista d'una memòria històrica col·lectiva que fins feia ben poc difícilment transcendia el record privat.

En resum, el treball combinat des del Govern de Catalunya en la creació del marc legal necessari i en l'impuls conscient i continuat d'una política pública de recuperació de la memòria democràtica no sols ha potenciat un moviment ja existent de recuperació memorial, sinó que està situant Catalunya –com també s'esdevé en altres comunitats autònomes de l'Estat– en el debat internacional sobre l'acció i la reflexió públiques en la restitució de la memòria històrica, com es va poder veure en el I Congrés Internacional Memorial Democràtic, que va tenir lloc a Barcelona l'octubre de 2007.

I encara m'agradaria insistir en la importància que tot plegat té per a una societat que, gairebé per primer cop en molts anys, gaudeix de la possibilitat d'aprofundir en els seus valors ètics i cívics, i es pot permetre aspirar, en llibertat, a millorar la pròpia qualitat democràtica, les lleis que la regeixen i les institucions que la serveixen. Una societat madura que pugui arribar a resoldre les seves diferències i els seus desencontres des de l'aspiració a la pau, el respecte dels drets humans i el diàleg sense exclusions.

Però estendre'm sobre això m'obligaria a consumir un temps que no tenim i a abusar de la vostra educada paciència. Moltes gràcies.

C5. JUSTÍCIA TRANSICIONAL: QUANTA PAU I QUANTA JUSTÍCIA?

Antoni Pigrau Solé

1. La segona meitat del segle xx ens ha mostrat un extens paisatge de països en què, sota diverses formes (dictadura militar, guerra civil, ocupació estrangera o règim racista) s'han produït greus i generalitzades violacions dels drets humans. La justícia transicional, d'acord amb la definició proposada en l'informe del secretari general de l'ONU sobre l'estat de dret i la justícia de transició en les societats que viuen o han viscut conflictes, comprèn tota la varietat de processos i mecanismes associats amb els intents d'una societat de resoldre els problemes derivats d'un passat d'abusos a gran escala, a fi que els responsables retin comptes dels seus actes, serveixin la justícia i obtinguin la reconciliació. Aquests mecanismes poden ser judicials o extrajudicials i tenir diferents nivells de participació internacional (o no tenir-ne cap) així com incloure el judici de persones (mitjançant tribunals nacionals, internacionals o mixtos), la reparació, la cerca de la veritat (s'han creat comissions de la veritat en més de trenta casos), la reforma institucional, la investigació d'antecedents, la destitució de càrrecs o combinacions de tots aquests elements (ONU, Doc. S/2004/616, de 3 d'agost de 2004). En aquesta situació s'han trobat, o encara s'hi troben, nombrosos països en tots els continents: com ara l'Argentina, Guatemala i Colòmbia a Amèrica; Burundi, Sud-àfrica i Sierra Leone a l'Àfrica; Cambodja i Sri Lanka a l'Àsia; Bòsnia i Espanya, a Europa.

En tots els casos, en paraules d'Hernando Valencia, s'han assajat fórmules per combinar veritat, memòria, càstig, depuració, reparació, reconciliació, perdó i oblit, en un esforç per passar comptes amb el propi passat de barbàrie i impunitat, honrar les víctimes de la injustícia política i establir o restablir un constitucionalisme més o menys funcional. I "la combinació de veritat, càstig i reparació, tant en qualitat com en quantitat, depèn de les circumstàncies específiques de cada societat en el moment en què s'enfronta a la tasca d'avançar o retornar a la plena normalitat democràtica mitjançant un cert equilibri entre pau i justícia, entre cerca de la reconciliació i defensa dels drets humans".

I sembla clar que, en tots aquests processos, ha estat en el primer pla l'objectiu polític de la recuperació d'un model institucional estable representat, en els casos de conflictes armats, per la consecució de la pau i la reconciliació entre els adversaris enfrontats. I, amb freqüència, aquest objectiu ha gaudit d'una prioritat tan destacada que ha comportat l'arraconament d'altres aspiracions i en especial dels drets de les víctimes, de tal manera que ha semblat que pau i justícia fossin objectius incompatibles en el marc d'aquests processos de transició.

2. Però la Resolució 60/147, de 16 de desembre de 2005, adoptada sense votació per l'Assemblea General, ha reafirmat les directrius i els principis bàsics sobre el dret de les víctimes de violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans i de violacions greus del dret internacional humanitari a interposar recursos i obtenir reparacions, posant fi a una tasca d'elaboració que ha implicat moltes persones i molts organismes i que ha durat

molts anys canalitzat pels treballs de diversos experts. El document ja havia estat aprovat abans per la Comissió de Drets Humans (Resolució 2005/35, de 19 d'abril de 2005) i pel Consell Econòmic i Social (Resolució 2005/30, de 25 de juliol de 2005) de les Nacions Unides. El text recull i desenvolupa un conjunt de normes, entre les quals hi ha els tres drets fonamentals de les víctimes: accés igual i efectiu a la justícia; reparació adequada, efectiva i ràpida del dany viscut, i accés a la informació pertinent sobre les violacions i els mecanismes de reparació.

D'aquesta manera, encara que les amnisties pels delictes comesos en el període que es vol superar han estat un factor comú en molts dels processos, especialment els més antics, l'evolució del dret internacional dels drets humans i del dret internacional penal ha anat oposant una nova concepció segons la qual la pau o la reconciliació no es poden construir en detriment de la justícia, o almenys no es pot fer així quan es tracta de les violacions més greus de drets humans. A aquesta tasca han contribuït moltes persones i institucions al llarg de molts anys. En aquest sentit són de gran significació les decisions adoptades pel Consell de Seguretat de les Nacions Unides de crear dos tribunals penals internacionals ad hoc en els casos del conflicte de l'ex-Iugoslàvia (Resolució 827, de 22 de febrer de 1993) i de Ruanda (Resolució 955, de 8 de novembre de 1994); com ho han estat les decisions posteriors de crear altres estructures judicials internacionalitzades en relació amb els conflictes de Kosovo (2000), Timor Oriental (2000), Sierra Leone (2002), Cambodja (2004) i Bòsnia (2005).

3. És obligat assenyalar, per exemple, la transcendental activitat de la Comissió i la Cort interamericana de drets humans contra la impunitat, tant en la seva forma legal, quan té origen en normes jurídiques que atorgaven l'amnistia o la prescripció dels delictes, com en la seva forma estructural, lligada a conductes d'omissió, negligència, corrupció o complicitat en les violacions dels aparells de l'Estat o de debilitat o manca d'independència del sistema judicial.

La Cort Interamericana de Drets Humans, en el seu primer cas contenciós, va definir de manera general l'obligació dels estats de lluitar contra la impunitat:

“Aquesta obligació implica el deure dels estats membres d'organitzar tot l'aparell governamental i, en general, totes les estructures a través de les quals es manifesta l'exercici del poder públic, de tal manera que siguin capaces d'assegurar jurídicament el lliure i ple exercici dels drets humans. Com a conseqüència d'aquesta obligació, els estats han de prevenir, investigar i sancionar qualsevol violació dels drets reconeguts per la Convenció [Americana de Drets Humans] i procurar, a més, el restabliment, si és possible, del dret violat i, si escau, la reparació dels danys produïts per la violació dels drets humans.”¹ (Velásquez Rodríguez vs. Honduras, sentència de 29 de juliol de 1988).

4. Tot i que els tribunals dels estats que han dictat amnisties les han aplicat normalment i han defensat la seva legitimitat, la jurisprudència internacional és constant en el sentit que les lleis que suposin l'oblit dels crims més greus són incompatibles amb el dret internacional dels drets humans.

¹ Les cites que apareixen en aquest text són una traducció lliure al català (nota del traductor).

En particular, aquesta ha estat la posició de la Cort Interamericana de Drets Humans des de 2001, quan va declarar inadmissible l'aplicació d'amnisties a determinats delictes d'especial gravetat, seguint el camí que va obrir la Comissió Interamericana en els anys noranta, amb les seves resolucions en relació amb països com Xile, l'Argentina, El Salvador, el Perú o l'Uruguai. En el primer cas en què va afrontar directament aquest aspecte va afirmar que violaven el dret a la justícia i eren incompatibles amb la Convenció Americana de Drets Humans:

“Són inadmissibles les disposicions d'amnistia, les disposicions de prescripció i l'establiment de circumstàncies que vulguin impedir la recerca i sanció dels responsables de les violacions greus dels drets humans com la tortura, les execucions sumàries, extralegals o arbitràries i les desaparicions forçades, totes prohibides per vulnerar drets inderogables reconeguts pel dret internacional dels drets humans.” (*Barrios Altos vs. el Perú*, sentència de 14 de març de 2001, Fons.)

Aquesta posició es va obrir pas en l'àmbit dels tribunals nacionals. Així, per exemple, la sentència de la Cort Suprema de l'Argentina, de 14 de juny de 2005, va confirmar la inconstitucionalitat de les lleis conegudes com “de punt final” i “d'obediència deguda”, per ser incompatibles amb la Convenció Americana de Drets Humans i amb el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.

5. En aquest sentit el cas espanyol presenta un interès obvi, ja que es tracta no només del nostre cas, sinó d'un dels casos que, en paraules de Josep Ignasi Sardà, “faciliten la denominada ‘reconciliació nacional’ mitjançant l'oblit i menystenen de ple els tres principis generals de la justícia transicional: justícia, veritat i reparació”. L'anomenada transició política pactada amb sectors de la dictadura va comportar que l'amnistia, formalitzada en la Llei de 1977, paradoxalment reclamada per l'oposició democràtica a la legalitat aleshores vigent, hagi acabat beneficiant els artífexs de la Guerra Civil i la posterior dictadura. La insatisfacció de les víctimes i dels seus familiars per les limitacions de la Llei de la memòria històrica les ha dut a cercar l'empara judicial i a presentar el cas davant l'Audiència Nacional. Tot i els problemes evidents del procediment penal a través d'aquesta instància, atès el llarg període de temps transcorregut i la desaparició física dels principals responsables, que han acabat amb la inhibició del jutge d'instrucció en favor dels jutjats amb competència territorial (després d'una molt discutible decisió del plenari de la Sala Penal, de 7 de novembre de 2008), és particularment lamentable que el fiscal en cap de l'Audiència Nacional, Javier Alberto Zaragoza, hagi utilitzat, entre els seus arguments d'oposició al procediment, en el Recurs de 20 d'octubre de 2008, el de la Llei d'amnistia, sense cap matís:

“No ha d'oblidar-se, finalment, pels qui posen en qüestió la vigència de la Llei d'amnistia –mitjançant la seva equiparació a les lleis de punt final i obediència deguda promulgades a la República Argentina el 1986 i 1987 durant el govern d'Alfonsín, o a altres normes de naturalesa similar adoptades en altres països com Xile o el Perú, clarament il·legals a judici de la Cort Interamericana de Drets Humans– que mentre aquestes darreres poden ser qualificades de manera oberta com ‘lleis d'impunitat’, com que havien estat dictades –i en gran mesura imposades sota l'amenaça de cop militar– amb la finalitat d'evitar la persecució penal pels gravíssims crims perpetrats pels aparells

de l'Estat durant la dictadura militar del període 1976-1983 i com que es va eximir de responsabilitat els qui hi van participar, la Llei d'amnistia va ser, en tot el seu procés de gestació i aprovació, una exigència de les forces polítiques democràtiques, amb un suport ampli de la societat espanyola, aprovada per les Corts nascudes de les primeres eleccions democràtiques celebrades el 15 de juny de 1977, les mateixes cambres parlamentàries que van redactar i aprovar la Constitució de 1978. Seria, doncs, un absolut disbarat jurídic qüestionar la legitimitat d'origen d'aquesta norma i, el que és pitjor, atribuir-li l'estigma de 'Llei d'impunitat'."

A part del molt discutible suggeriment implícit d'equiparació de responsabilitats entre els responsables i agents de la dictadura franquista i els opositors al règim i de la no menys manipulada imatge d'una societat de la transició reclamant una amnistia per als franquistes, l'element clau és que ningú no qüestiona l'amnistia per la legitimitat de qui l'aprova, sinó per la part del seu contingut que fa referència als crims més greus comesos durant la Guerra Civil i en els primers períodes de la postguerra (i no, òbviament pels delictes d'opinió, manifestació o associació comesos per la gran majoria dels qui van ser detinguts, torturats, empresonats o assassinats durant el franquisme). I, en aquest punt, convé recordar l'argument que el fiscal vol ignorar, de la Cort Interamericana de Drets Humans, relatiu a l'aplicabilitat de la Llei d'amnistia aprovada a Xile, en el sentit que la detenció il·legal, la tortura, la desaparició i l'assassinat de Luis Almonacid Arellano era part d'un patró més ampli i, per tant, era constitutiu d'un crim de lesa humanitat:

"La Cort estima que els estats no es poden sostreure del deure d'investigar, determinar i sancionar els responsables dels crims de lesa humanitat aplicant lleis d'amnistia o altres tipus de normativa interna. Conseqüentment, els crims de lesa humanitat són delictes pels quals no es pot concedir amnistia." (*Almonacid Arellano y otros vs. Chile*, sentència de 26 de setembre de 2006.)

Aquesta sentència significa que, encara que sigui un govern democràtic el que adopti una llei d'amnistia per delictes comesos en un règim anterior, el dret internacional estableix actualment límits respecte dels delictes que poden rebre aquest benefici; límits que exclouen la categoria dels crims de lesa humanitat.

Justament pocs dies després del recurs del fiscal, i en relació amb aquest tema, el Comitè de Drets Humans de l'ONU va contestar de manera contundent l'argument del fiscal, en el seu informe més recent sobre Espanya, aprovat el 30 d'octubre de 2008, que diu el següent:

"Encara que ha pres nota de la decisió recent de l'Audiència Nacional d'examinar la qüestió dels desapareguts [l'informe és anterior a la decisió d'inhibició del jutge instructor de l'Audiència Nacional], preocupa al Comitè el manteniment en vigor de la Llei d'amnistia de 1977. El Comitè recorda que els delictes de lesa humanitat són imprescriptibles i assenyala, a l'atenció de l'Estat part, les seves observacions generals núm. 20 (1992), relatives a l'article 7, segons les quals les amnisties relatives a les violacions greus dels drets humans són incompatibles amb el Pacte [Internacional de Drets Civils i Polítics], i núm. 31 (2004), sobre la naturalesa de l'obligació jurídica general imposada als estats membres en el Pacte. El Comitè, encara que pren nota amb satisfacció

de les garanties que ha donat l'Estat part en el sentit que la Llei de la memòria històrica preveu que s'aclareixi la sort que van tenir els desapareguts, pren nota també amb preocupació de les informacions sobre els obstacles que han trobat les famílies en les seves gestions judicials i administratives per obtenir l'exhumació de les restes i la identificació de les persones desaparegudes.

"L'Estat part hauria de: a) considerar la derogació de la Llei d'amnistia de 1977; b) prendre les mesures legislatives necessàries per garantir el reconeixement de la imprescriptibilitat dels crims de lesa humanitat pels tribunals nacionals; c) preveure la creació d'una comissió d'experts independents encarregada de restablir la veritat històrica sobre les violacions dels drets humans comesos durant la Guerra Civil i la dictadura, i d) permetre que les famílies identifiquin i exhumin els cossos de les víctimes i, si escau, indemnitzar-les." (ONU, Doc. CCPR/C/ESP/CO/5, de 5 de gener de 2009.)

6. Un altre element que s'ha afegit als instruments de la justícia aplicables als casos més greus de violacions de drets humans ha estat el de la utilització en determinats països del mecanisme de la jurisdicció penal universal (o als Estats Units de la jurisdicció civil universal), és a dir, la possibilitat d'un jutge d'un país sense connexió directa amb els crims de jutjar els responsables o de reclamar-ne l'extradició; possibilitat més àmplia o menys en funció de les respectives lleis penals nacionals. Espanya ocupa en aquest àmbit un lloc singular per mantenir a través de la seva Llei orgànica del poder judicial de 1985 una àmplia possibilitat d'utilització d'aquesta via. I això explica que a l'Audiència Nacional de Madrid s'hagin obert, entre d'altres, procediments relatius a les dictadures argentina i xilena, al genocidi del poble maia a Guatemala, als crims comesos al Tibet per les forces armades de la Xina o al Sàhara Occidental per les autoritats del Marroc, a l'assassinat dels jesuïtes de la Universitat Centreamericana a El Salvador o pels més recents crims de les forces armades d'Israel a la Franja de Gaza.

Aquestes iniciatives han topat de vegades amb objeccions basades en l'argument del respecte a la sobirania de cada país per governar el seu propi procés de transició o, simplement, en la prioritat del final del conflicte armat per sobre d'altres consideracions. Però l'impacte del cas Pinochet en el pla internacional ha mostrat la importància d'aquest mecanisme que, acompanyant les reivindicacions de les víctimes i dels moviments de defensa dels drets humans i facilitant la reunió de proves i testimonis, potencia finalment les transformacions de les mateixes estructures que impedeixen l'acció judicial en el país més directament afectat i acaba, probablement, reforçant el procés de pau. Com assenyalava Almudena Bernabeu, les denúncies judicials en defensa dels drets humans en aquest context poden tenir el doble efecte de donar accés a la justícia a les víctimes i de contribuir a les reformes necessàries en els països on s'han produït les violacions, contribuint directament al reforçament d'institucions democràtiques.

7. I, finalment, la Cort Penal Internacional és el darrer element que s'incorpora, per ara, en aquest escenari. Està configurada com una jurisdicció general i permanent encara que limitada des dels punts de vista temporal, material i personal i complementària de les jurisdiccions nacionals. Però fins i tot podrà actuar en relació amb crims comesos per nacionals d'estats que no han ratificat el seu estatut en el propi territori, quan la recerca s'hagi iniciat a reque-

riment del Consell de Seguretat de l'ONU, com és el cas de la situació a Darfur, el Sudan. L'ordre de detenció del president d'aquest país posa sobre la taula de manera ben directa la intersecció entre justícia i pau en un context d'atacs generalitzats contra els drets humans de centenars de milers de persones i suposarà un autèntic test per a la comunitat internacional.

8. Parlar de justícia de transició és parlar de transició, entesa com a interval entre dos règims polítics i parlar de justícia, que es pot interpretar en dos sentits: com a justícia judicial i com a justícia política i social. De fet, la justícia en aquest concepte inclou ambdós significats. Es fa referència, doncs, a la manera com un nou règim que acaba d'establir-se en el poder fa front a la etapa de repressió i enfrontament que ha caracteritzat el període anterior.

Aquests processos s'han beneficiat de la ràpida evolució del dret internacional (construcció i consolidació de la responsabilitat penal internacional dels individus per la comissió de crims de més gravetat) i, a la vegada, han donat suport a aquesta evolució (implicació intermitent del Consell de Seguretat en temes de drets humans, creació de la Cort Penal Internacional, no reconeixement de les amnisties per crims greus, lluita contra la impunitat, reconeixement formal dels drets de les víctimes, en la Resolució 60/147, de l'Assemblea General).

Tot i això estan condicionats a les propietats de cada procés concret: un marc estatal determinat (encara que pot estar en fallida), característiques del conflicte i del procés de transició, pes de l'aparell judicial o militar anterior, suport social del règim anterior, marc de seguretat, compromís de les parts en el procés. Normalment responen a algun grau de pressió de la comunitat internacional, derivada de la situació de violació de drets humans de la població civil, encara que la comunitat internacional no actua en tots els casos (Birmània, Colòmbia i Zimbabwe poden ser avui bons exemples). Implica normalment algun grau de participació d'actors externs (governamentals i/o no governamentals) i d'actors internacionals. Comporta una combinació de porcions de recerca de la veritat, de la justícia (individualitzar i castigar culpables) i de la reparació a les víctimes. En la majoria de casos el primer pas ha estat la construcció de la veritat pública i la recuperació de la memòria històrica, a través de mecanismes de recerca extrajudicial, tot i que, de vegades, la justícia s'ha vist marginada en favor de la veritat o de la pau. Implica la creació d'òrgans específics, de tipus polític, que cerquen un determinat grau de representació del conjunt de la societat (comissions de la veritat); són organismes temporals, amb estatut oficial i capacitat per investigar determinats fets del passat, han de fer un informe públic i/o un conjunt de recomanacions per al futur; hi ha hagut diferències quant a l'abast material del mandat de recerca, els poders, la composició (nacionals, internacionals, mixtes) i les funcions.

Sovint implica la utilització de mecanismes de tipus judicial (tribunals internacionals ad hoc –ex-Iugoslàvia, Ruanda–, tribunals mixtos amb entitat jurídica internacional –Sierra Leone–, tribunals nacionals amb components internacionalitzats –Cambodja, Kosovo, Timor Oriental, Bòsnia–); de vegades amb la col·laboració de procediments judicials en tercers països (principis de jurisdicció penal diferents del de territorialitat); de vegades amb participació de formes de justícia o de solució de conflictes tradicionals –Ruanda, Timor Oriental, Sierra Leone–, encara que no sempre funcionin correctament). L'elecció depèn de la capacitat i la legitimació

del sistema legal i judicial domèstic per actuar de manera independent; també dels poders coercitius (capacitat de dur a terme detencions fora del territori) i de la cooperació internacional que poden esperar, i de la implicació de l'ONU en el procés de transició. Es constata, això sí, una tendència a la concentració de la responsabilitat penal en els crims més greus, i en els principals responsables d'aquests crims.

En definitiva, la justícia transicional té per objectiu un determinat llinar de reconstrucció de la cohesió del teixit social que permeti establir un sistema democràtic que garanteixi una pau viable i duradora. El que varia és l'èmfasi que es posa en els aspectes necessaris per a la reconstrucció de la cohesió social, la caracterització de la democràcia i el grau de profunditat de la pau. I no sempre els resultats hi acompanyen.

D

**LES VÍCTIMES:
LA JUSTÍCIA
COM A MOTOR
O OBSTACLE
PER A LA
RECONCILIACIÓ**

D1. DE LA PREDACIÓ A LA PROTECCIÓ: LA NECESSITAT URGENT DE REFORMAR L'EXÈRCIT A LA REPÚBLICA DEMOCRÀTICA DEL CONGO

Laura Davis

D1.1. INTRODUCCIÓ

La República Democràtica del Congo (RDC) és un vast territori a penes controlat per les institucions estatals. El *pays-continent* presenta un teixit social complex i divers. Dècades d'opressió i *cleptocràcia* van succeir al colonialisme. Des de 1998, aproximadament 5,4 milions de persones han mort per causes relacionades amb la guerra¹. El conflicte va obligar aproximadament 1,4 milions de persones² a fugir en massa, tant de violacions dels drets humans com de crims internacionals molt greus. Va assolir l'economia i va destruir la cohesió social. Al voltant d'un 80% de la població viu amb menys d'un dòlar al dia³, i en l'índex de desenvolupament humà de 2007-2008, la RDC ocupa la posició 168 (de 177). L'educació i l'assistència sanitària, tal com estan ara, són un privilegi dels rics.

La gran majoria dels congoleesos s'enfronta a la lluita diària per la supervivència. Aquests "problemes quotidians" de la RDC sovint són eclipsats per la magnitud de la tasca que representa el fet de construir la democràcia, afrontada pel govern i els seus socis nacionals i internacionals, tot i que, de fet, són el context en què s'ha de dur a terme qualsevol reforma.

Hi ha dos temes vinculats estretament que creen el marc per debatre la impunitat a la RDC avui dia: d'una banda, la composició de les institucions polítiques al llarg de la transició com a base per a la classe política a la Tercera República; de l'altra, el sector de la seguretat. És l'exèrcit i la contínua presència de grups armats el que representa l'amenaça més important per a la població en general, i per a les dones i els infants en particular. En aquest document ens centrarem en aquest tema.

D1.2. LA IMPUNITAT: UNS FONAMENTS INESTABLES PER A LA DEMOCRÀCIA

L'Acord de Sun City (2002) va establir un govern de transició sota la tutela de les Nacions

¹ Comitè Internacional de Rescat, "5th Mortality Report on the DRC January 2008", www.theirc.org.

² "Amnesty International Report 2008 Democratic Republic of the Congo", www.thereport.amnesty.org.

³ "African Economic Outlook", Centre de Desenvolupament de l'OCDE, Banc Africà de Desenvolupament i Comissió Econòmica per a l'Àfrica de les Nacions Unides, 11 de maig de 2008, pàg. 254, www.undp.org.

Unides i basat en mecanismes de poder compartit entre les parts bel·ligerants del conflicte de 1998-2002. En lloc d'abordar les causes del conflicte o la necessitat de justícia i drets humans, els acords van ser, bàsicament, un tracte de poder compartit entre les faccions enfrontades, amb certa participació de la societat civil. Durant la transició, la comunitat internacional es va centrar quasi exclusivament a integrar els grups armats en un exèrcit comú i a preparar les futures eleccions.

La represa dels enfrontaments a la zona est el desembre de 2006 va demostrar que, d'una banda, l'acord adoptat a Sun City era incomplet i, de l'altra, que la força de les armes era l'única manera de fer-se un lloc a la taula i d'esdevenir, per tant, membre de l'elit política. La conferència de Goma (2008) va posar fi, aparentment, a l'enfrontament militar a la regió de Kivu, però bàsicament es va dur a terme en una atmosfera similar a la de Sun City. A cap dels dos llocs pràcticament no es van sentir les veus de les víctimes. Després de Sun City, no hi ha tornat a haver cap intent creïble d'enfrontar-se al llegat del passat. De fet, és discutible que n'hi torni a haver després de la conferència de Goma.

Per moltes raons, emprar el terme *transició* per designar el període comprès entre el 2003 i el 2006 és una equivocació. Si bé és cert que formalment va posar fi a la guerra, també cal dir que a penes va preparar el terreny per a la democràcia o la pau sostenible. L'Acord global i integrador (2002), més que no pas un acord de pau, era més aviat un alto el foc imposat en una situació d'estancament militar que va congelar el conflicte i va afermar tant el poder dels líders militars com la impunitat, fins i tot per als crims més flagrants dels diversos conflictes.

D1.3. COMPOSICIÓ DE LES INSTITUCIONS POLÍTIQUES

L'Acord global i integrador (2002) i la Constitució de la transició (2003) van definir el nou ordre polític: el Govern de Kinshasa era a càrrec de la presidència; el Govern, l'MLC (Mouvement de Libération du Congo), l'RCD (Rassemblement Congolais pour la Démocratie) i l'oposició política eren al capdavant, cadascun, d'una de les quatre vicepresidències. La composició de l'Assemblea Nacional i el Senat també es va repartir entre diverses faccions, altres entitats i la societat civil (*forces vives*).

També es van crear cinc institucions de suport a la democràcia: la Comissió Electoral Independent, l'Alta Autoritat per als Mitjans de Comunicació, l'Observatori Nacional dels Drets Humans, la Comissió d'Ètica i de Lluita contra la Corrupció, i la Comissió de la Veritat i la Reconciliació. Al capdavant de totes aquestes institucions hi havia un membre de la societat civil, mentre que el comitè executiu, o oficina, incloïa representants de les *parties composantes* i de les entitats del Diàleg Intercongolès.⁴ Per tant, els interessos de les parts enfrontades eren protegits de manera ferma i estructural a cadascuna d'aquestes institucions.

De les cinc institucions de suport a la democràcia, la més reeixida va ser la Comissió Electoral Independent (CEI). Això s'explica per un seguit de factors: la credibilitat i el lideratge del seu president, l'abat Malumalu; el compromís de les *parties composantes* amb les eleccions, en considerar-les necessàries per mantenir-se en el poder, i l'assistència massiva i el suport

⁴ Constitució de la transició, article 157, 2003.

financer, logístic i diplomàtic de la comunitat internacional respecte al procés electiu. Tanmateix, és més important encara el fet que la ciutadania congoleesa rebés el procés amb els braços oberts: l'índex d'inscripció en el cens electoral i de participació en les eleccions van ser molt alts. Tots aquests factors interconnectats no van confluir en el cas de les altres institucions.

La Comissió de la Veritat i la Reconciliació (CVR) és un bon exemple de la manera com durant la transició les elits nacionals va donar carpetada als drets humans i a la responsabilitat per les violacions sistemàtiques de drets humans mentre la comunitat internacional s'ho mirava o n'apartava la mirada. Una autèntica Comissió de la Veritat i la Reconciliació hauria d'haver anteposat les necessitats de les víctimes, s'hauria d'haver solidaritzat completament amb la població pel que fa als objectius, principis i mètodes de treball, i, sobretot, hauria d'haver respectat la dignitat de les víctimes i intentat contribuir al procés de construcció d'una memòria històrica comuna per a la societat.

Per la seva composició, la CVR estava condemnada al fracàs des del principi. Les víctimes no confiarien mai en el procés, ja que al nucli de la institució hi havia representants de la majoria dels grups que es creia que havien comès greus violacions de drets humans durant el conflicte. La composició de la CVR, evidentment, va influir en el mandat d'examinar els principals crims perpetrats des de 1960. Òbviament, l'estira i arronsa polític va resultar en el fet que les elits no van acceptar un mandat que havia de situar les mateixes elits o les seves circumscripcions en el punt de mira mentre els fets de l'era Mobutu quedaven inqüestionats. Ateses les dimensions del país, la manca d'infraestructures i la magnitud del problema, un mandat d'aquesta envergadura hauria estat problemàtic fins i tot per a una CVR basada en principis de bona fe. Finalment, la CVR mancava de lideratge, de manera que no va aconseguir arribar al gruix de la població ni tampoc, evidentment, comprometre's a fer una consulta significativa. A banda d'emprendre alguns processos de diàleg interètnic a l'est, no va contribuir gens a endegar el dolorós i difícil, però necessari, procés per establir la veritat dels fets ocorreguts a la RDC. La CVR ha deixat avui dia un llegat important: el cinisme tant dels dirigents com de la població. En efecte, els dirigents sol·liciten sovint una comissió de la veritat com a panacea per encobrir el seu passat i els ciutadans que ho saben ho veuen com un altre mitjà perquè els dirigents estableixin la seva veritat parcial.

D1.4. EL SECTOR DE LA SEGURETAT

Mentre a Sun City es va establir una cultura d'impunitat general com a base de la nova democràcia, potser va ser en la disposició per crear un nou exèrcit nacional que la impunitat per perpetrar violacions massives de drets humans va arrelar amb més força. Es va crear, doncs, un nou exèrcit nacional, les FARDC (Forces Armées de la République Démocratique du Congo), a partir de les forces signatàries de Sun City i altres milícies. A més, els diversos programes de desarmament, desmobilització i reinserció –DDR–,⁵ i a vegades també de repatriació –DDR(R)–, no van tractar violacions massives i sistemàtiques dels drets humans comeses durant la guerra. De fet, alguns observadors experts suggereixen fins i tot que la manera com es van desenvolupar els DDR va estimular els pitjors elements de les milícies a quedar-se a

⁵ El CJT publicarà un anàlisi detallat sobre el programa DDR i de justícia transicional a l'RDC el 2008.

l'exèrcit en lloc d'abandonar-lo. Un oficial europeu em va dir: "Com que les condicions de vida a l'exèrcit eren encara pitjor que les de la població civil, tret d'alguns oficials idealistes, només la gent per a la qual el fusell era l'únic mitjà de vida va triar quedar-se a l'exèrcit en lloc de desmobilitzar-se".⁶

Crear les bases per establir un cert nivell de seguretat a la RDC després del Diàleg Intercongolès era una prioritat cabdal i explica les concessions que la comunitat internacional va fer durant els processos de DDR i de creació de les FARDC, de por que el país no tornés a caure de nou en la guerra total. Tanmateix, les conseqüències d'aquestes concessions ara són clares, de manera que la necessitat de dedicar més esforços a una reforma de l'exèrcit més àmplia, coherent i a llarg termini, i passar, així, d'un exèrcit de predació a un exèrcit de protecció, és urgent.

La transició, que en teoria havia de preparar el terreny per a les eleccions i la democràcia al Congo, no només va fracassar en l'intent de fer justícia i d'encarar les qüestions associades als drets humans, sinó que estructuralment va assegurar la impunitat a la classe política i al sector de la seguretat. La justícia transicional no consisteix a corregir els errors històrics del Congo pel bé de la memòria històrica, sinó que ha de ser un mitjà per establir l'ethos d'una societat i encetar la difícil tasca de reconstruir la societat així com de crear o tornar a establir la confiança, el respecte i la dignitat en les relacions no només entre l'Estat i la població sinó també entre els diversos grups de població.

D1.5. EL CONGO EN L'ACTUALITAT: EL REpte DE LA IMPUNITAT I LES OPORTUNITATS DE REFORMA

L'Estat actualment té un control limitat del nord i el sud de la regió de Kivu i una presència i una autoritat escasses a molts altres llocs, especialment a Ituri (Província Oriental) i al Baix Congo. Evidentment, posar fi al regnat dels grups armats és una de les màximes prioritats. Ara bé, perquè l'Estat estengui la seva autoritat a la totalitat del país, cal endegar el difícil procés d'autoreforma: només així infondrà confiança a la població i es posarà al servei del poble. Neutralitzar els grups armats que encara existeixen requereix una força militar creïble i visible. Si bé és cert que, a vegades, l'exèrcit aconsegueix expulsar els grups armats, també cal dir que el mateix exèrcit continua abusant de la població local (o castigant-la). Hi ha dos elements decisius: cal, d'una banda, un canvi radical, de manera que l'exèrcit esdevingui una força disciplinada, amb casernes i responsable de les seves accions; de l'altra, cal que les autoritats civils, i especialment les forces de l'ordre públic, tinguin la preparació i la capacitat per entrar en acció i reemplaçar l'exèrcit ràpidament i establir tant l'autoritat civil com l'estat de dret. La reforma del sistema de seguretat és, per tant, decisiva per fer front a qualsevol problema d'autoritat de l'Estat.

D1.6. LA REFORMA DEL SISTEMA DE SEGURETAT (RSS)

Segons el Comitè d'Ajuda al Desenvolupament (CAD) de l'OCDE,⁷ el sistema de seguretat inclou: els agents de seguretat pròpiament dits (com ara la policia, l'exèrcit i els serveis

⁶ Entrevista Kinshasa, maig de 2008.

⁷ Vegeu www.oecd.org.

d'intel·ligència civil i militar); els organismes de gestió i supervisió de la seguretat (inclosos organismes de control governamentals, parlamentaris i financers així com les organitzacions de la societat civil); les institucions de justícia i d'ordre públic (com ara serveis judicials i carceraris o la justícia consuetudinària i tradicional) i les forces de seguretat extraoficials (com ara milícies i empreses de seguretat privades). La bona pràctica de la RSS reconeix la necessitat d'un plantejament holístic del sistema de seguretat, tot tenint en compte la interacció de tots els elements del sistema de seguretat, ja que aquests no existeixen en un buit.

En el marc del seu programa de RSS,⁸ el Centre Internacional per a la Justícia Transicional se centra, essencialment, en tres àrees de reforma: crear la integritat del sistema de seguretat, promoure'n la legitimitat i atorgar poder a la ciutadania. Un programa RSS sensible a la justícia també intenta garantir la coherència no només de la reforma del sistema de seguretat en conjunt, sinó també externament amb altres mesures de justícia transicional, com acusacions, cerca de la veritat i reparacions per a les víctimes.

Per integritat d'un sistema de seguretat s'entén la indissolubilitat d'aquest respecte a l'estat de dret a l'hora de proporcionar seguretat. Va més enllà de capacitar l'agència de seguretat i inclou investigacions –expulsió dels funcionaris sospitosos d'haver comès violacions greus dels drets humans– així com reformes estructurals per evitar abusos. També és important definir exactament qui –i qui no– forma part de la institució, a través de processos de cens i d'identificació. Així mateix, és possible que hi hagi una participació desproporcional d'algunes parts de la població en el sistema de seguretat; restablir un equilibri de gènere, etnicitat, religió i origen geogràfic en la formació de la institució també tindrà un paper cabdal en el desenvolupament d'institucions que reflecteixin la diversitat de la societat a la qual serveixen.

La legitimitat d'un sistema de seguretat depèn del grau de confiança cívica que té. Un llogat d'abús greu destrueix el fonament de la legitimitat del sistema de seguretat. Potser no n'hi ha prou amb atorgar integritat al sistema de seguretat per superar la crisi fonamental de confiança que caracteritza tota situació afectada per un llogat d'abús greu. Hi ha altres esforços per promoure la legitimitat d'un sistema de seguretat, entre els quals destaquen les mesures verbals i simbòliques, com ara memorials, disculpes i insígnies de canvi que reafirmen el compromís de superar el llogat de la violència i el suport a les normes i els valors democràtics.

Finalment, l'apoderament de la ciutadania és un component integral d'un plantejament sensible a la justícia de la reforma del sector de seguretat. Les víctimes de l'opressió estatal i de la violència derivada de conflictes han d'esdevenir veritables ciutadans i ciutadanes amb drets, responsabilitats i necessitats, i les institucions públiques han d'estar-ne al servei. Els esforços per ajudar les víctimes de l'opressió estatal i de la violència, perquè siguin reconegudes com a ciutadans i ciutadanes de ple dret, inclouen, entre d'altres, mecanismes d'apoderament, com per exemple campanyes públiques d'informació, enquestes a la ciutadania per identificar les necessitats en matèria de seguretat i justícia, i accions per capacitar les organitzacions de la societat civil perquè supervisin el sistema de seguretat.

⁸ Per a més informació, vegeu www.ictj.org.

D1.7. L'ESTAT ACTUAL DEL SECTOR DE SEGURETAT A LA RDC: REPTES I OPORTUNITATS

S'han aconseguit alguns avenços en la reforma de la policia (Police Nationale Congolaise). Una vegada que sigui operatiu el Comitè de Seguiment de la Reforma de la Policia (Comité de Suivi de la Réforme de la Police), en podem esperar més progressos. No s'ha fet gairebé res per implicar la població en els processos de reforma de la policia o per canviar la cultura de la institució, basada en la repressió i l'explotació, i implantar, finalment, una cultura de protecció de la població. Assegurar un veritable control civil i democràtic és, encara ara, un repte. En bona part la policia continua desproveïda de la capacitat per investigar crims, sobretot violacions sexuals i crims contra infants.

El sistema penitenciari és gairebé inoperant: d'una banda, és ple de petits delinqüents i pobres que es floreixen a la presó mentre esperen un judici i, de l'altra, és incapaç de castigar tots aquells que han estat declarats culpables dels crims més greus si tenen diners o influència. El sector de la justícia generalment no es troba en estat de garantir amb normalitat l'estat de dret a la població i encara menys de perseguir crims greus. La interferència de la política en els processos judicials i la manca d'un poder judicial independent són el repte més difícil per establir un sector de justícia que funcioni.

Aquesta combinació fatal és una amenaça seriosa per a l'establiment de l'estat de dret. De fet, algunes agències, entre les quals figura la coneguda Agence Nationale de Renseignement (la policia secreta) es mantenen fermament al marge de qualsevol programa de RSS.

D1.8. L'EXÈRCIT

Les FARDC són una força indisciplinada i mal pagada, i hi ha proves que fan sospitar que entre els rangs superiors hi ha autors de crims internacionals (crims contra la humanitat, crims de guerra i genocidi) i altres violacions greus dels drets humans. Un requisit tècnic de la integració a l'exèrcit era que els candidats poguessin presentar un alt caràcter moral i n'excloïa aquells contra els quals s'hagués entaulat una acció legal per crims internacionals.⁹ Ara bé, només es tractava d'un compromís en paper; no s'hi van aplicar els procediments administratius per implementar-lo. El fet de no haver actuat de manera justa amb els acusats de violacions greus dels drets humans no és només una qüestió de justícia retributiva per a crims del passat, sinó que implica també haver desaprofitat una oportunitat per prevenir crims en l'actualitat i en el futur. Mentre la inclusió a l'exèrcit de sospitosos d'haver comès violacions massives de drets humans es considerava el preu que s'havia de pagar per l'estabilitat, les violacions dels drets humans que encara tenen lloc contra la població (inclosos els casos horrorosos de violència sexual i crims contra infants, perpetrats per subjectes pertanyents a l'exèrcit, la policia i la milícia) són, sense cap mena de dubte i almenys en part, fruit del clima d'impunitat en el qual es troben els crims més atroços.

Hi ha hagut intents tímids d'esbrinar, mitjançant cens, el nombre exacte de membres de les forces armades. Actualment, la Missió de la UE, destinada a prestar assessorament i assistència a la reforma del sector de seguretat a la RDC (EUSEC),¹⁰ fa actualment un cens com-

⁹ Per exemple, els criteris estipulats en el Plan National DDR, fruit dels Acords de Dar es Salaam.

¹⁰ Establerta per l'Acció Comuna 2005/355/CFSP, maig de 2005.

plet dels membres de les FARDC. En l'actualitat, es troben en nòmina uns 160.000 soldats, dels quals probablement entre 20.000 i 30.000 són soldats ficticis.¹¹ La instrucció de la majoria de l'exèrcit és dolenta o nul·la, un problema creat per haver-hi integrat les milícies i els seus comandants, que van passar els últims anys a la selva. Malgrat les intencions del denominat procés *brassage*,¹² encara hi és totalment absent una cadena de comandament unificada. L'acord de *mixage*¹³ al qual s'ha arribat per als seguidors de Nkunda va tenir com a resultat lleialtats dividides al si de les brigades, amb conseqüències explosives en les lluites que es van desencadenar durant la segona meitat de 2007 a la regió de Kivu. Els sous dels soldats eren sovint retinguts o malversats per alguns oficials, per la qual cosa els soldats robaven les comunitats on s'havien instal·lat i les extorsionaven. Tot i que s'ha millorat la vida dels soldats a través de mesures com el programa de cadena de pagament¹⁴ de l'EUSEC, que garanteix el pagament dels sous, aquests són encara ridículament baixos. Per tant, el costum d'extorsionar la població local perdura a la majoria de llocs.¹⁵

Bona part dels alts comandaments de les forces armades acusats de greus violacions dels drets humans gaudeixen d'una impunitat gairebé completa. És cert que tres senyors de la guerra d'Iturians –Thomas Lubanga, Germain Katanga i Mathieu Ngudjolo– han estat extradits al Tribunal Penal Internacional de l'Haia perquè siguin jutjats per crims internacionals, però els tribunals congoleesos encara no han aconseguit processar cap alt oficial.

L'absolució d'Yves Kawa a Kisangani al febrer –una setmana després de l'extradició de Ngudjolo a l'Haia–, a causa d'una interpretació errònia de la Llei d'amnistia, és segurament un dels errors més greus de la justícia (encara que aquest cas s'ha transferit a Kinshasa i hi ha esperança que es rectifiqui aquest error). I en el cas de la matança de Kilwa, el veredict del Tribunal d'Apel·lació no només va absoldre els culpables sinó que també va desmentir que la matança tingués lloc. Això va fer del tot impossible un futur judici sota la jurisdicció australiana.

D1.9. GRUPS ARMATS

Al llarg dels últims mesos de 2007, el Govern havia intentat domar per la força el CNDP (Conseil National pour la Défense du Peuple) de Laurent Nkunda. Quan aquest intent va donar lloc a una humiliació militar, el Govern es va veure obligat a seure a la taula de negociació. Amb l'ajuda internacional, el Govern, el CNDP i la majoria dels altres grups armats –sobretot diversos grups mai i la coalició de Patriotes Résistants Congolesos (Pareco)– van signar dues

¹¹ Entrevista amb un alt funcionari europeu, Kinshasa 2008.

¹² Per *brassage* s'entén el procés d'integració a través del qual antics combatents són instruïts o reinstruïts i integrats al nou exèrcit, en principi, eliminant les antigues línies de comandament i la influència dels comandants anteriors.

¹³ Un acord negociat el 2007 en què es van barrejar elements de les forces de Laurent Nkunda amb les FARDC, però sense oferir nova instrucció o integració (a diferència del cas del *brassage*).

Projecte d'assistència tècnica establert el desembre de 2005 amb el Ministeri de Defensa per garantir el pagament regular dels sous a les FARDC.

¹⁴ En resposta a les investigacions de l'autor, sembla que no s'ha dut a terme o no s'ha publicat una avaluació oficial de l'efecte del programa sobre el comportament dels soldats, especialment respecte a la població civil.

Projecte d'assistència tècnica establert el desembre de 2005 amb el Ministeri de Defensa per garantir el pagament regular dels sous a les FARDC.

¹⁵ En resposta a les investigacions de l'autor, sembla que no s'ha dut a terme o no s'ha publicat una avaluació oficial de l'efecte del programa sobre el comportament dels soldats, especialment respecte a la població civil.

actes de compromís en les quals es van comprometre amb la pau, la seguretat i el desenvolupament al nord i el sud de la regió de Kivu. Va ser un avenç positiu que va mitigar la situació humanitària catastròfica de la població civil.

Les actes van estipular processos DDR per als signants i les disposicions relatives a l'amnistia van excloure explícitament crims internacionals. Tanmateix, com en amnisties anteriors, hi ha alguns dubtes sobre l'abast de la seva aplicació. L'ordre d'arrest dictada pel Tribunal Penal Internacional de l'Haia contra Bosco, el número dos de Nkunda, per crims presumptament comesos a Ituri, no s'ha executat, però encara hi ha un signe d'interrogació sobre el destí de Laurent Nkunda, que torna a demostrar que els alts càrrecs poden eludir la justícia per presumptes violacions greus dels drets humans.

L'èxit de les actes és incert, les lluites esporàdiques continuen i la situació humanitària a la regió de Kivu és encara nefasta. Paral·lelament a les negociacions d'alto el foc, el Govern va convocar una gran conferència amb més de 1.000 delegats per debatre sobre la pau, la seguretat i el desenvolupament a la província de Kivu. La conferència de Goma va servir en primer lloc per distreure l'atenció del fet que el Govern s'havia vist obligat a negociar amb un enemic la derrota militar del qual havia estat un objectiu declarat del Govern. Tanmateix, figures importants com l'abat Malumalu i Vital Kamerhe, president de l'Assemblea Nacional, van demostrar veritables qualitats de líder a la conferència, cosa que va impulsar el debat de temes crucials. Encara que les recomanacions de la conferència no són legalment vinculants, donen lloc a un procés de seguiment, l'anomenat programa Amani. Si l'abat Malumalu i els altres líders de la conferència són capaços de mantenir una mica l'impetu generat el gener, hi pot haver una oportunitat per construir una pau duradora a la regió de Kivu.

El poble veu en la presència de grups armats estrangers una ferida oberta. La repatriació de combatents estrangers és intrínseca a la seguretat a la regió oriental del país i és especialment important per a l'opinió pública. El més important d'aquests grups, des del punt de vista congolès, és el de les FDLR (Forces Démocratiques de Libération de Rwanda), que es componen majoritàriament d'hutus dispersos de les antigues FAR (Forces Armées Rwandaises), milicians d'Interahamwe, refugiats que van arribar a la RDC fugint del genocidi ruandès, els seus descendents, i molts més, entre ells congoleesos i no hutus. Encara que la majoria de les FDLR ja ha estat repatriada, en roman una rereguarda. El Govern ruandès sospita que les FDLR planifiquen un segon genocidi i és més que probable que incloguin genocides a les seves files. Les FDLR no van participar en la Conferència de Goma, però són el tema del Comunicat de Nairobi acordat entre Kinshasa i Kigali (2007), que estipula de quina manera haurien de treballar junts els governs congolès i ruandès per resoldre el problema. El progrés ha estat lent; per exemple, quan el Govern de Rwanda finalment va lliurar una llista de presumptes genocides que se suposava que pertanyien a les FDLR, la llista hi incloïa gairebé 7.000 noms, però no va servir per contrastar les identitats d'aquells que eren a la RDC o que eren buscats per les autoritats ruandeses. Laurent Nkunda afirma que la seva rebel·lió va ser motivada per la necessitat de protegir els tutsis contra les FDLR. D'altra banda, l'avenç del procés de Nairobi serà una condició prèvia perquè el de Goma tingui èxit.

Per tant, mentre a la regió oriental s'ha arribat a una treva fràgil amb la resta de milícies, la situació dista molt d'estar resolta. Fins i tot a Ituri, on en comparació amb la regió de Kivu

s'han viscut tres anys d'estabilitat, encara hi ha inquietud entre la població. El país sencer és inundat de fusells; a Ituri les FARDC i la policia es queixen que la població es nega a lliurar les armes; i les milícies encara hi són latents. La població local, però, afirma que, si lliurés les armes, seria una presa fàcil per a les FARDC i la policia, que sempre ronden per la zona.

D1.10. L'EPIDÈMIA DE LA VIOLÈNCIA SEXUAL I DE GÈNERE

Els índexs de violència sexual i de gènere, les víctimes de la qual són majoritàriament, tot i que no exclusivament, dones i noies, han assolit nivells epidèmics a la RDC, especialment a l'est. És difícil imaginar com es pot prevenir aquest fenomen sense qüestionar directament la impunitat de què gaudeixen els comandants militars, policials i milicians que van cometre actes de violència sexual i de gènere.

Tot i que les estadístiques de qualsevol mena són notòriament difícils de verificar al Congo, se sap que els índexs de casos de violació registrats a la regió de Kivu van augmentar exponencialment amb l'agreujament de la lluita al final de 2007: segons estimacions del Fons de les Nacions Unides per la Població (UNFPA), hi va haver 300 casos mensuals durant l'any 2007 només a la zona septentrional de Kivu. La brutalitat dels casos de violació i de violència sexual també és horrorosa.

Es creu que la cultura de la violació com a arma de guerra ha comportat un augment dels índexs de violació registrats a la vida civil i no precisament en última instància per combatents desmobilitzats, que continuen perpetrant violacions després d'esdevenir civils. En aquest sentit, les conseqüències de les violacions són desastroses, no només perquè té efectes devastadors en la salut (l'índex d'infecció pel VIH ascendeix al 27% entre les víctimes supervivents de violacions; són freqüents fistules, incontinença urinària i fecal, i danys irreversibles als òrgans reproductors de la dona), sinó també perquè comporta un augment de la malnutrició (les dones tenen por de treballar al camp), una reducció de les activitats econòmiques (les dones eviten els mercats) i la interrupció de l'educació (es reté els infants a casa per a la seva seguretat). El teixit social de les comunitats queda destruït a llarg termini, ja que les víctimes supervivents de violacions, els seus fills, així com els fills que són fruit de violacions són rebutjats i estigmatitzats o se'n torna a abusar d'alguna manera a les seves comunitats. Hi ha comunitats senceres que se senten avergonyides per haver estat incapaces de protegir les seves dones i filles. Moltes comunitats també veuen en les violacions un intent sistemàtic d'eradicar un grup ètnic determinat. Sovint hi estan implicats "forasters", una imatge perpetuada pel fenomen d'autors que presumptament parlen ruandès o pertanyen a Interahamwe.¹⁴

Moltes vegades s'al·lega que els autors d'aquestes atrocitats no saben el que fan. Tanmateix, això sembla contradir l'opinió generalment acceptada que les campanyes de conscienciació en matèria de violència sexual, dutes a terme al llarg dels últims anys, han contribuït directament a incrementar el nombre registrat de violacions i d'altres formes de violència sexual, la qual cosa suposa un augment de la consciència que les violacions i la violència sexual són

¹⁴ Informe d'avaluació de USAID/DCHA: "Sexual Terrorism: Rape as a Weapon of War in Eastern Democratic Republic of Congo", www.peacewomen.org/resources/DRC/USAIDDDCHADRC.pdf.

crims. La investigació sobre els motius dels violadors encara és a les beceroles, però els estudis recents sobre les actituds dels soldats, distingeixen entre diferents tipus de violacions i consideren que les violacions com a mitjà d'humiliació i càstig són reprovables.¹⁷

A més de les disposicions que estableix el dret internacional, la Constitució i els codis militar i civil de la RDC proscriuen les violacions i la violència sexual. El cas Nsongo Mboyo, en què un tribunal militar va declarar culpables de crims contra la humanitat 12 membres de les FARDC que abans pertanyien a l'MLC rebel per la violació en grup de 119 dones i noies l'any 2003, va obrir perspectives esperançadores d'un estat de dret i de justícia per a algunes víctimes de violacions com a arma de guerra. Tots els qui van ser declarats culpables van defugir la presó i avui dia són lliures.

De fet, l'actualització del Codi Penal¹⁸ de 1940, duta a terme el 2006, pel que fa a violacions i violència sexual, és una llei extremadament complicada. Malauradament, els jutges no l'apliquen gairebé mai en els casos que van a judici. Les lleis congoleeses no preveuen cap protecció dels testimonis, i les víctimes i els testimonis tenen realment por de les represàlies. A causa dels costos que es deriven d'entaular una demanda, la justícia és fora de l'abast de la gran majoria de dones. La policia no només no té prou formació per investigar casos de violència sexual, sinó que, a més, moltes dones tenen por de denunciar la violació pel risc de ser violades una altra vegada a la comissaria.

Encara que alguns tribunals civils i, particularment, militars han aconseguit progressos amb el processament d'alguns criminals, els condemnats aconsegueixen deslliurar-se'n gairebé immediatament. Es tracta, però, d'oficials de rang baix (per exemple, el càrrec més alt entre els declarats culpables al cas Nsongo Mboyo va ser capità) i, si els alts oficials semblen intocables davant de la llei, aquestes condemnes no serveixen per desarrelar la cultura d'impunitat.

D1.11. CONCLUSIÓ: REPTES I OPORTUNITATS

Transformar les FARDC en una força disciplinada que protegeixi la població i el país d'amenaques exteriors, concentrada en casernes i subjecta al control democràtic i a la supervisió no serà un procés fàcil i ràpid. Els reptes són enormes.

En un país que es continua caracteritzant per una gran inestabilitat i en el qual l'Estat no té el control sobre tot el territori, hi ha molts interessos particulars per mantenir l'exèrcit tal com és actualment. Els individus influents es resisteixen considerablement a afrontar els crims del passat i se sospita que empreses serioses a la recerca de beneficis s'aprofiten del caos actual que hi ha a l'exèrcit i, especialment, a zones riques en recursos naturals. La corrupció –en termes financers i camuflada com a patrocini– és endèmica a tot el país.

La necessària reestructuració de l'exèrcit planteja la qüestió de què caldria fer amb els efectius desmobilitzats. Per als qui es queden a l'exèrcit, seran essencials programes de bona go-

¹⁷ "Making sense of violence: voices of soldiers in the Congo (DRC)". Maria Eriksson Baaz i Maria Stern, *The Journal of Modern African Studies*, 2008, 46: 57-68.

¹⁸ Llei 06/018, de 20 de juliol de 2006.

vernança, comandament i control, instrucció, disciplina i remuneració. Seran indispensables canvis radicals en la cultura de les forces armades i en les seves relacions amb la població. I potser el més difícil de tot: l'exèrcit s'ha de guanyar la confiança de la població en un país que no té experiència duradora amb normes democràtiques i de poder civil.

Ara bé, malgrat l'enorme esforç i la dificultat dels reptes, el futur també presenta oportunitats importants.

Hi pot haver una voluntat política més forta de reforma al país. La incapacitat de les FARDC de derrotar els seguidors de Nkunda el 2007 va revelar la debilitat de l'exèrcit. El ministre de Defensa, Chikez Diemu, ha exigít reiteradament "un exèrcit d'excel·lència". La Taula Rodona sobre el Sector de Seguretat, convocada pels ministres de Defensa, Interior (de 2007) i Justícia (de 2008), en la qual es reuneixen les parts implicades congolese i internacionals, té certes possibilitats d'emprendre una reforma holística de tot el sector de seguretat. En la reunió que van convocar per als dies 25 i 26 de febrer de 2008 es va proposar la investigació de l'exèrcit com a mesura transversal.

Fins ara, la comunitat internacional ha estat reticent a emprendre seriosament la RSS, especialment des d'una perspectiva sensible a la justícia, potser motivada per la por d'una nova escalada de la violència i segurament paralitzada per una falta de voluntat política al país. No obstant això, la voluntat política internacional està canviant, com ho demostra l'ampliació del mandat de la Missió de les Nacions Unides a la República Democràtica del Congo (MONUC)¹⁹ el desembre de 2007, que va incloure també la investigació de les forces armades. Hi ha indicis que el ministre de Defensa i la comunitat internacional ara poden estar en estat d'abordar la reforma de l'exèrcit, tenint en compte els aspectes DDR de Goma i Nairobi, cosa que suposaria un important pas endavant. Tot i que queda pendent un debat sobre els criteris de selecció per entrar a l'exèrcit, podria ser una bona oportunitat per seleccionar els sol·licitants el fet de prendre com a base la seva trajectòria en l'àmbit dels drets humans, entre altres criteris.

"La reconciliació entre l'exèrcit i la població" també va ser tema de debat a la Taula Rodona sobre el Sector de Seguretat; serà un procés llarg, dolorós i necessari. La "reconciliació" a la RDC s'interpreta amb massa freqüència com l'oblit del passat per mitjà d'un acord entre les elits per enterrar la destrucció de guerra. Una veritable reconciliació entre l'exèrcit i la població només es pot aconseguir si es crea una institució íntegra i legítima a través de la lluita contra la impunitat i la corrupció i de la implantació de disciplina, bona governança i respecte als drets humans. Ara bé, n'hi ha prou amb això per guanyar-se la confiança de la població civil, segurament l'element més important però també més difícil d'aconseguir en la reconciliació? No només serà necessari que l'exèrcit canviï el seu comportament, la seva composició i la seva naturalesa, sinó que a més haurà de reconèixer els crims perpetrats pels seus membres i adoptar mesures serioses per intentar reparar els danys catastròfics causats a les víctimes.

Una altra oportunitat rellevant consisteix en l'exercici d'elaboració de mapes de l'ONU, l'inici del qual s'ha previst per a mitjan 2008. Amb el permís del Govern congolès, un grup de treball de l'ONU recopilarà proves de violacions dels drets humans comeses a la RDC entre 1993

¹⁹ Resolució 1794 (2007) del Consell de Seguretat de l'ONU, del 21 de desembre de 2007, paràgraf 15.

i 2003. El marc de temps és especialment important perquè la jurisdicció temporal del Tribunal Penal Internacional es limita a crims comesos després de 2002. El grup de treball farà recomanacions per a mesures de justícia transicional que han de permetre al Congo afrontar el seu llegat sanguinari. Si el grup encarregat de l'elaboració de mapes, els actors internacionals i, sobretot, els nacionals fossin capaços de comprometre's plenament amb aquest exercici, inclòs el debat sobre les recomanacions, es podria generar prou ímpetu de manera local per donar suport a mecanismes de justícia transicional a escala realment nacional que ajudin el Congo a afrontar el seu passat.

Veritables mecanismes de justícia transicional centrats en les víctimes podrien establir –i haurien de fer-ho– la veritat del que va passar a la República Democràtica del Congo i trobar maneres per ajudar els milions de víctimes a buscar justícia pel seu sofriment, a través de l'enjudiciament dels criminals, la cerca de la veritat, les reparacions per a les víctimes, la reforma institucional i la memorialització. A causa del protagonisme devastador i decisiu exercit per les actuals FARDC durant les guerres del Congo, els homes que hi tenen alguna responsabilitat han de retre comptes. Només si s'estableix la veritat i es processa almenys els més culpables és possible arribar a un nou contracte social entre grups de ciutadans i entre els ciutadans i l'Estat. Aquesta serà la clau per a una pau i una democràcia duradores i un desenvolupament sostenible a la RDC. D'aquesta manera, també es contribuirà a prevenir futures violacions. Les víctimes d'atrocitats del passat i del present no només s'ho mereixen, sinó que també és el seu dret.

D2. JUSTÍCIA PACÍFICA I PAU JUSTA: APROXIMACIONS GLOBALES ORIENTADES A L'HARMONIA A PARTIR DE LES VÍCTIMES I LA SOCIETAT CIVIL

Jordi Palou

D2.1. INTRODUCCIÓ

En aquest seminari internacional s'han fet diverses aportacions que posen de manifest de manera directa o indirecta la contraposició i fins i tot la incompatibilitat entre les vies de realització de la justícia i les vies de construcció de pau. Moltes vegades es formula fins i tot com a dilema. Sense desconèixer les tensions que poden sorgir no només entre totes dues vies, sinó, sobretot, entre els diversos actors i professionals que hi estan relacionats, aquest breu assaig pretén aportar elements integradors de totes dues. S'argumentarà –de manera necessàriament breu i incompleta– com el sistema de drets humans vigent en els últims 60 anys, així com la irrupció més recent de les víctimes com a actors internacionals emergents en companyia d'altres actors individuals i col·lectius de la societat civil i els pobles, ofereixen aproximacions més integradores en relació amb totes dues vies, sota el paraigua comú de la resolució no violenta de conflictes.

Com a moderador de la Taula 3 vaig fer una proposta de persones ponents que considerava complementària.¹ Finalment van participar-hi tres experts –com es pot veure en aquesta publicació–, que representen tres perspectives d'origen diferents i que han treballat de manera preponderant en tres àrees geogràfiques diferents: una historiadora, un metge i un advocat involucrats en processos de justícia transicional, comissions de veritat amb acompanyament de víctimes individuals i col·lectives afectades per la violència i processos de justícia transicional i universal a la República Democràtica del Congo, Guatemala i Xile, respectivament.

Més enllà de la intervenció decisiva d'actors estatals i d'organitzacions internacionals regi-

¹ Taula 3: *Les víctimes: la justícia com a motor o obstacle per a la reconciliació. Els tribunals i els drets de les víctimes. El paper de la Cort Penal Internacional (CPI). Límits i lliçons apreses dels òrgans de justícia. Lluita contra la impunitat versus construcció de pau.* Inicialment van ser-hi convidats Carlos Castresana (per la seva experiència en els casos capdavaners de justícia universal, plantejats a Espanya en relació amb els crims de les dictadures xilena i argentina, com en el seu actual paper clau de justícia transicional a Guatemala com a alt representant de l'ONU), Paolina Mas-sida o Esteban Peralta (com a representants de l'Oficina Pública de Víctimes o de la secció de suport a la defensa, respectivament, de la Cort Penal Internacional), i Laura Davis, com a teòrica i pràctica experimentada en el procés de justícia transicional en curs a la República Democràtica del Congo. Només ella hi va poder participar en companyia de dos experts més.

onals i universals, sorgeix la pregunta del paper que tenen els actors no estatals, no només en la generació, potenciació, canalització, neutralització o perpetuació de conflictes violents contemporanis, sinó també en la prevenció, tractament i resolució o transformació no violenta, en referència a les societats civils nacionals i transnacionals, a les víctimes individuals i col·lectives, als pobles o fins i tot a empreses multinacionals, algunes amb més poder, recursos i capacitat d'influència que molts estats del planeta. Quin paper tenen o haurien de tenir les víctimes tant en els processos de justícia com en els processos de construcció de pau? Han de ser-hi presents? I, en cas afirmatiu, de quina manera i amb quina intensitat? En relació amb els **processos de justícia**, ¿quin paper tenen –o podrien tenir– les víctimes per esbrinar o revelar veritats ocultes o ocultades sobre el conflicte violent, la lluita contra la impunitat, o més concretament per investigar, produir i facilitar proves, acusar de manera directa o mediata respecte de crims internacionals o violacions sistemàtiques de drets humans, condemnar en aplicació del dret internacional vigent –o la capacitat emergent de millorar o crear nous conceptes de dret internacional–, d'incentivar la reparació moral i/o material, entre altres qüestions, tot en relació amb processos de justícia universal i/o internacional que apliquen el dret internacional respecte dels crims internacionals més greus, com els crims de genocidi, crims contra la humanitat, crims de guerra –inclosos els de gènere i els de pillatge de recursos a gran escala–, tortura, entre d'altres? En relació amb la generació de **processos de pau**, ¿quin paper tenen –o podrien tenir– les víctimes pel que fa a processos de negociació, mediació i conciliació nacionals i internacionals respecte de conflictes violents, pel que fa a processos de diàleg multipart a diferents nivells, a altres processos de pau en sentit ampli, a iniciatives conegudes com a prevenció de conflictes violents futurs, transformació de conflictes violents en curs, reparació moral i/o material, rehabilitació postconflicte o postbèl·lica, sistemes de vigilància i protecció de drets humans, diplomàcia ciutadana, memòria històrica, processos de veritat, perdó i reconciliació, reformulació de l'estat de dret, sistema polític, sistemes de seguretat i defensa, crisis humanitàries, entre d'altres?

Aquestes preguntes es podrien estendre a la possible participació d'altres actors no estatals, en especial la societat civil espanyola i internacional. Les respostes a aquestes preguntes òbviament condicionaran de manera essencial tant els processos de justícia i/o construcció de pau per si mateixos com els resultats d'aquests processos.

D2.2. SOCIETAT CIVIL, VÍCTIMES, PROCESSOS DE JUSTÍCIA I PROCESSOS DE PAU

D2.2.1 Societat civil, víctimes i processos de justícia

És indubtable que la societat civil, en general, i les víctimes, en particular, han passat de ser meres espectadores que pateixen els conflictes violents i/o conflictes bèl·lics a presentar diversos nivells de participació més o menys intensa en relació amb processos de justícia i/o processos de pau, incloent-hi a més la creixent influència sobre processos polítics i democràtics pel que fa a participacions armades o diplomàtiques en conflictes bèl·lics o violents, tant a escala nacional com internacional. Molts actors estatals, diplomàcies formals i organitzacions nacionals i internacionals observen amb recel indissimulat aquesta evolució, que es percep sovint com una incursió en un terreny que “no pertany” a les víctimes a la societat civil,

sinó només “als que saben” i “als que expliquen o que han d'explicar”. En canvi, molts altres actors estatals, diplomàcies formals i organitzacions nacionals i internacionals observen amb atenció aquest procés i fins i tot fomenten aquesta evolució en moments i marcs consensuats entre institucions i societat civil. Sense ànim de ser exhaustiu, cal destacar aquí respecte d'Espanya² i altres **sistemes nacionals de justícia romanogermànics o continentals** que preveuen amb diferent intensitat la participació i la representació legal de les víctimes en processos de justícia, la decisiva participació i intervenció de les Madres y Abuelas de Plaza de Mayo a l'Argentina, víctimes espanyoles, argentines i xilenes, víctimes espanyoles i guatemalenques maies, víctimes catalanes, espanyoles, ruandeses i congolesees, víctimes tibetanes, víctimes palestines, etc.; tot això en relació amb l'articulació, presentació, investigació –i fins i tot acusació formal– en processos de justícia universal, en aplicació del dret internacional vigent. D'altra banda, davant els Tribunals de Nuremberg i Tòquio, o els tribunals *ad hoc* per a la ex-Iugoslàvia, així com altres tribunals mixtos, la gran majoria inspirats en el sistema de justícia anglosaxó, en què la intervenció o representació legal de les víctimes és impensable, la **nova Cort Penal Internacional** ha creat un sistema de justícia –ahora nou i híbrid entre el sistema continental i anglosaxó–, en què per primera vegada en la història és un tribunal internacional el que obre la possibilitat real a la participació i la representació legal de les víctimes,³ encara que sigui de manera més limitada que en els sistemes de justícia nacionals continentals.

D2.2.2 Societat civil, víctimes i processos de pau

També és destacable la creixent participació de representants de la societat civil –víctimes i familiars de víctimes inclosos– en els processos de pau, així com la influència que hi pot tenir aquesta participació. Diversos estudiosos d'aquests processos han posat èmfasi en els estudis empírics que han desenvolupat del fet que la participació de la societat civil en les negociacions de pau facilita que els acords siguin més realitzables i sostenibles en el futur.⁴ Hi ha força exemples en què representants de la societat civil han contribuït a establir converses de pau formals a diversos països, com ara Sierra Leone, Libèria, Burundi, Atjeh o Uganda, i hi ha hagut –amb intensitat i influència diferents– un reforçament del contingut de l'acord, se n'ha ampliat la legitimitat, i s'han introduït dinàmiques integratives de les parts més resistents a l'acord.⁵ Posteriorment es farà una lleugera referència a processos a Ruanda i la República Democràtica del Congo.

² Vegeu sobre això els articles 101 i 270 de la Llei d'enjudiciament criminal, en concordança amb l'article 23.4 de la Llei orgànica del poder judicial, en relació amb els crims internacionals que hi són detallats. Vegeu una anàlisi més detallada de la normativa i de processos de justícia universal amb participació de víctimes en diversos països: Mónica MARTÍNEZ, *Hacer justicia: rendición de cuentas y la complementariedad entre los tribunales*, Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior, Working Paper núm. 60, setembre de 2008, p. 10-11; així mateix, PALOU LOVERDOS, Jordi, “Esperanzas para la justicia universal”, *Abogados, Revista del Consejo General de la Abogacía Española*, número 42, febrer de 2007, p. 60-63.

³ Vegeu, sobre això, els articles 68, 69 i els concordants de l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional (CPI) i les regles 63, 85 i les concordants del Reglament de procés i prova de la CPI, així com l'article 42 i els concordants del Reglament del fons d'afectació especial en benefici de les víctimes (vegeu <http://www2.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/>). 108 estats del planeta són part de l'Estatut de Roma de la CPI, 30 són estats africans, 14 estats de l'Àsia, 16 estats de l'Europa oriental, 23 estats llatinoamericans i del Carib, 25 estats de l'Europa occidental i altres estats.

⁴ Vegeu Thania PFAFFENHOLZ, Darren KEWE, Anthony WANIS, *Civil society and peace negotiations: why, whether and how they could be involved*, Oslo Forum 2006, www.osloforum.org.

⁵ Vegeu Priscilla HAYNER, *Negotiating justice: guidance for mediators*, Centre for Humanitarian Dialogue i International Center for Transitional Justice, febrer de 2009, p. 12-13.

D2.3. GANA I SET DE JUSTÍCIA I PAU: BATALLA O COL-LABORACIÓ ENTRE DEESSES?

Es repeteix sovint per tots els racons del planeta. El món té gana i set –en sentit literal i en sentit figurat– de justícia i de pau. He fet referència en altres estudis als conceptes de *dret i mediació*, l'anàlisi etimològica i de principis, així com l'anàlisi dels símbols associats a partir de figures mitològiques que se suggereixen des de l'antiguitat dels temps.⁶ La deessa Maat o la deessa Themis, com a exponents de la producció de justícia entre parts enfrontades, utilitzen com a símbol instrumental primordial l'espasa. D'altra banda, la deessa Nefertem o la deessa de la Temprança, exponents de la mediació i la facilitació de la construcció de la pau entre parts contraposades, utilitzen com a símbol principal l'aigua. La figura del tercer entre parts adverses que manifesten la dualitat del conflicte, en la versió decisòria o en la versió facilitadora/componedora, utilitza instruments i símbols anàlegs però diferents. Per satisfer la gana, l'ésser humà utilitza des de temps remots elements tallants i lineals, ja sigui el sílex, les dents o el ganivet, instruments homòlegs a l'espasa decisòria de la justícia al mig de dos platets d'una balança; per sadollar la set, utilitza elements flexibles i circulars, com una fulla, les mans o un bol, tot això per recollir l'aigua homòloga del líquid que es transvasa entre dues àmfores a la temprança.

Experts de la justícia i el dret, d'una banda, i de la mediació i la construcció de pau, de l'altra, reivindiquen sovint les respectives vies i instruments com les més eficaces per combatre un conflicte violent, o gestionar-lo, resoldre'l o transformar-lo. Els operadors jurídics perceben les intervencions de mitjancers, negociadors i facilitadors de processos de pau sovint com una intrmissió externa a les proves de càrrec o condemnes obtingudes amb esforç, sobretot quan es fa referència a possibles acords de pau que preveuen amnisties o impunitats totals o parcials. Els *peacebuilders* o *peacemakers* perceben al seu torn com una agressió al procés o als acords assolits amb suor les ordres d'arrest, el processament o la condemna produïts en un procés judicial en aplicació del dret internacional, quan s'ha arribat a un acord amb la participació d'un actor clau o més d'un en el conflicte bèl·lic o violent. I les tensions esmentades no es limiten a aquests dos camps aparentment allunyats en la seva metodologia, dogmàtica i dinàmiques, sinó també en un mateix camp, com per exemple entre justícia retributiva i justícia reparadora, o entre els promotors de les regles de la *rule of law* –o estat de dret nacional i internacional– i els que se centren en diverses mesures del que es coneix com a justícia transicional,⁷ que comprèn una sèrie d'útils combinats de mitjans judicials i no judicials focalitzats en la responsabilitat sobre crims internacionals del passat: es fa referència a iniciatives de responsabilitat criminal, comissions de la veritat, provisions de reparació, reforma dels sectors de seguretat i justícia, desmobilització i integració d'excombatents i iniciatives de justícia comunitària,⁸ entre d'altres. Els operadors jurídics saben prou que de vegades han de substituir l'espasa per l'aigua al llarg del procés;⁹ al seu torn, els *peacebuilders* saben que han d'utilitzar força vegades l'espasa en les sessions de negociació, mediació o facilitació

⁶ Vegeu Jordi PALOU LOVERDOS, "Mediació i Justícia", *Revista Perspectiva Social*, núm. 42, 1999, p. 88-109; "Mediación en conflictos: hacia un bumeran armónico", *Revista Polis*, núm. 14, Universitat Bolivariana de Santiago de Xile, 2006.

⁷ Vegeu Chandra LEKHA SRIRAM, Olga MARTÍN-ORTEGA i Johanna HERMAN, "Just Peace? Peacebuilding and rule of law in Africa", *Policy Paper* núm. 1, The Centre on Human Rights in Conflict, University of East London, gener de 2009, p. 3-4.

⁸ Vegeu O.P. CIT., "Negotiating justice: guidance for mediators", p. 11-12.

⁹ En particular, en relació amb testimonis protegits o víctimes especialment afectades o traumatitzades.

entre parts adverses,¹⁰ en benefici mutu de les parts, del procés i del resultat. Hi ha un acord progressiu i ampli en el qual la comunitat internacional i el sistema de les Nacions Unides no accepten que els mitjancers validin un acord de les parts que prevegi una amnistia per a les persones responsables dels crims internacionals més greus.¹¹

Alguns autors fan referència a aquestes tensions o a aquests presumptes dilemes, i conclouen amb diferents arguments que és millor parlar de “complementarietat de sistemes” i que no és aconsellable establir un model general universalment aplicable, sinó, més aviat, una aproximació singular i artesanal en funció del territori, el moment històric, els possibles participants, el contingut, la dimensió i la intensitat del conflicte violent, però afirmen que és possible tenir en compte alguns principis o guies extrets de l'experiència.¹² Encara que sembla que no tothom hi està d'acord encara, sí que sembla aconsellable que les dues deesses treballin de manera col·laborativa per intentar satisfer –en la mesura que puguin– la humanitat famolenca i assedegada. Alhora hauria de proveir vies complementàries de justícia pacífica¹³ i de pau justa,¹⁴ i col·locar la veritat com a centre i principi vertebrador de tots els altres principis, interessos i necessitats.

D2.4. RUANDA/REPÚBLICA DEMOCRÀTICA DEL CONGO: DUES VIES COMBINADES DE JUSTÍCIA TRANSICIONAL

No es pot fer aquí una anàlisi ni tan sols superficial del conflicte que ha afectat aquests pobles.¹⁵ Tampoc no es pot fer dels diversos processos de pau assolits i/o frustrats tant a Ruanda com a la República Democràtica del Congo;¹⁶ ni tampoc de les diverses intervencions des de la justícia internacional (Tribunal Penal Internacional per a Ruanda) o nacional en relació

¹⁰ De vegades el mitjancer o facilitador ha d'utilitzar instruments tallants per preservar l'equilibri de les parts, la capacitat d'autodeterminació d'una d'aquestes, el principi del respecte a la dignitat de les parts, afrontar la possible resposta en relació amb responsabilitats per greus crims internacionals o altres situacions similars.

¹¹ Vegeu *Op. cit.* p. 6-7, 13-14.

¹² *Op. cit.* p. 12-13 i 15-17, 5-6 i 20-22, 2-6.

¹³ Uns processos de justícia no centrats en la repressió, el càstig ni la revenja (sense oblidar-se d'aplicar les penes aplicables, per això), que servís per establir de manera adversarial i amb les garanties degudes i respecte dels drets humans fonamentals un criteri de responsabilitat internacionalment acceptat i la fi de la impunitat per als autors de greus crims internacionals, amb l'aproximació més acurada possible a la veritat dels esdeveniments.

¹⁴ Uns processos de construcció de pau no centrats a aconseguir acords parcials i provisionals que puguin satisfer només puntualment, sinó amb el màxim respecte als principis de la mediació o conciliació en conflictes o la facilitació de diàlegs, però que alhora no obviïn les qüestions de justícia social i justícia formal per assolir un acord visible (en especial les que fan referència a la no-conveniència d'amnisties i a l'establiment d'algun tipus de responsabilitat pels crims internacionals més greus), amb l'aproximació més acurada a les necessitats bàsiques dels pobles i a la veritat dels processos històrics.

¹⁵ En relació amb els presumptes crims de guerra i la seva anàlisi fàctica i jurídica podeu consultar: Jordi PALOU, “Crímenes de guerra contra españoles, ruandeses y congolese en África central (1990-2006): El conflicto de los grandes lagos desde la perspectiva de los derechos humanos y el derecho internacional humanitario”, *Revista Electrónica de Estudios Internacionales*, núm. 13, 2007.

¹⁶ A Ruanda, malgrat els diferents episodis violents produïts des de l'1 d'octubre de 1990 fins a l'actualitat, l'ONU i un gran nombre d'ONG internacionals consideren que no existeix cap conflicte violent ni violacions sistemàtiques de drets humans que mereixin cap atenció especial, i la majoria d'experts de pau no esmenten en els estudis respectius sobre acords de pau a escala mundial l'acord de pau d'Arusha, frustrat posteriorment per múltiples episodis i en particular pel magnicidi perpetrat contra els presidents de Ruanda i Burundi, el 6 d'abril de 1994, que va desencadenar el conegut genocidi de Ruanda, així com greus crims internacionals a Ruanda i la República Democràtica del Congo produïts fins a l'actualitat, i que no s'havia investigat formalment fins a èpoques recents.

amb els in comptables crims internacionals comesos a l'Àfrica central, amb gairebé vuit milions de víctimes ruandeses, congolese, burundese, espanyole, canadene, belgue, britànique, etc., que s'ha convertit en el conflicte amb més víctimes civils des de la Segona Guerra Mundial.¹⁷

Aquí només es fa referència a un humil però vigorós exemple d'iniciativa concertada de la societat civil i de víctimes d'aquest conflicte¹⁸ per fer una aproximació combinada entre les vies de la justícia i de la pau a fi d'intentar transformar de manera no violenta aquest conflicte, en benefici de les generacions presents i futures de l'Àfrica central. Com es descriurà a continuació, es tracta d'unes iniciatives que no pretenen convertir-se en model universalment aplicable, però que constitueixen un exemple de com la via de la justícia i del diàleg es poden nodrir i reforçar mútuament per a la reconstrucció del teixit social, polític i econòmic d'una societat devastada per conflictes bèl·lics.

D2.4.1 La via de la justícia i la lluita contra la impunitat de crims internacionals a l'Àfrica central

Des del final dels anys noranta un nombre de personalitats, víctimes i familiars de víctimes espanyoles, ruandeses i congolese, organitzacions no governamentals nacionals i internacionals i algunes institucions públiques –englobades en l'organització Fòrum Internacional per la Veritat i la Justícia a l'Àfrica dels Grans Llacs– van concertar recursos, energies i voluntats per iniciar un procés internacional d'investigació de destacats crims internacionals que s'han produït a Ruanda i la República Democràtica del Congo entre el mes d'octubre de 1990 i el mes de juliol de 2002¹⁹ (inici de la competència temporal de la Cort Penal Internacional), crims que no eren objecte d'investigació per cap instància jurisdiccional internacional ni nacional. Després d'anys de recollir informació, documentació i testimonis, totes van presentar l'any 2005 una querella davant dels tribunals espanyols en aplicació del principi de justícia universal. Després d'anys d'investigació formal els tribunals espanyols van dictar, el 6 de febrer de 2008, la interlocutòria de processament i ordres d'arrest internacional contra 40 alts càrrecs de l'actual cúpula políticomilitar de Ruanda²⁰ per crims internacionals de genocidi, crims contra la humanitat i crims de guerra, entre d'altres, comesos presumptament en el període abans assenyalat als territoris de Ruanda i la República Democràtica del Congo.²¹

¹⁷ Es pot consultar una síntesi d'anàlisi del conflicte i de les dues vies estratègiques utilitzades per transformar-lo a partir de l'impuls de la societat civil i les víctimes a: http://www.veritasrwandaforum.org/material/sintesi_esp.pdf.

¹⁸ Com que més endavant es tractarà àmpliament la necessitat d'inversió econòmica a favor de la pau, s'avança aquí a títol tan sols informatiu que aquest projecte de justícia transicional ha obtingut en els últims vuit anys d'un pressupost anual que oscil·la entre els 60.000 i els 120.000 euros. Vegeu, en contrast, el punt número 5 d'aquest estudi.

¹⁹ Vegeu, per a més informació: <http://www.veritasrwandaforum.org/querella.htm>.

²⁰ D'entre aquests almenys nou es troben fora de Ruanda ocupant càrrecs rellevants, fins i tot a l'ONU: quatre en la força híbrida de manteniment de pau al Sudan (UNAMID), inclòs un general ruandès que és el segon comandant d'aquesta força armada; un de cinquè és en el servei de desmobilització del Programa de desenvolupament de les Nacions Unides al Nepal (UNDP). Diverses institucions públiques n'han demanat formalment a l'ONU la destitució i el lliurament a la justícia (vegeu, per totes, http://www.veritasrwandaforum.org/dossier/resol_Ban_Ki_Moon_es.pdf).

²¹ Vegeu la Resolució judicial: http://www.veritasrwandaforum.org/dossier/resol_auto_esp_06022008.pdf; vegeu la síntesi de l'acció de la justícia i les actuacions de processament: http://www.veritasrwandaforum.org/material/comunicado_prensa_080208_esp.pdf.

D2.4.2 La via del diàleg entre els components de la societat ruandesa

Conscients que la via de la justícia constituïa un pas important però alhora insuficient per a la transformació del conflicte ruandès, la prevenció de nous episodis violents i la superació de la tragèdia viscuda en les dues últimes dècades, destacats membres de la societat civil ruandesa conjuntament amb víctimes ruandeses es van proposar iniciar un diàleg des de l'exili. Van iniciar-lo dues persones: un president d'una associació de víctimes, pertanyent a l'ètnia hutu i resident a Brussel·les (Bèlgica), i un exambaixador plenipotenciari de l'actual Govern de Ruanda davant de l'Organització de les Nacions Unides, pertanyent a l'ètnia tutsi i resident a Nova York (Estats Units). L'any 2004, gràcies a la facilitació internacional, van fer una primera trobada presencial a Mallorca deu homes i dones ruandesos de la diàspora, pertanyents a les ètnies tutsi i hutu, en què van constatar alhora les diferències de comprensió sobre la història de Ruanda i el passat en funció de cada experiència personal, familiar i comunitària i les coincidències sobre propostes constructives de futur. Després de dos anys de preparació, l'any 2006 es va fer a Barcelona una segona edició del que ja van denominar Diàleg Intraruandès, i es va constituir la Xarxa Internacional per la Veritat i la Reconciliació a l'Àfrica Central, amb l'assistència de 20 ruandesos procedents tant de la diàspora com de l'interior de Ruanda, hutus i tutsis, i celebrat sota els auspicis del candidat a premi Nobel de la Pau Juan Carrero, amb el suport presencial del premi Nobel de la Pau Adolfo Pérez Esquivel i el suport no presencial del president del Senegal Abdoulaye Wade. El document de conclusions de l'edició de 2006 –en què s'instava ja la celebració de l'anomenat Diàleg Interruandès Altament Inclusiu– va servir de base de diàleg per a cinc edicions posteriors, denominades Plataformes de Diàleg, celebrades els anys 2007 i 2008:²² a Washington DC (Estats Units), per a 20 participants procedents dels Estats Units i del Canadà; a Amsterdam (Holanda), per a 20 participants procedents d'Holanda, Bèlgica i Alemanya, i a Orleans (França), per a 20 participants procedents de França i Itàlia, la Plataforma de Dones Ruandeses (Barcelona) així com una edició especial *ad hoc* de participants congolesos procedents de l'est del país contigu a Ruanda, edició publicada a Kinshasa (República Democràtica del Congo). L'any 2007 aquesta iniciativa va rebre el suport del Parlament espanyol, amb l'aprovació d'una resolució unànime de tots els grups polítics, mitjançant la qual s'ofereix suport tècnic, jurídic, diplomàtic, polític i s'insta a ampliar-lo internacionalment.²³ Recentment, l'any 2009, se'n va celebrar la vuitena edició a Mallorca, amb l'assistència de 30 homes i dones ruandesos procedents de l'Àfrica, Europa i l'Amèrica del Nord, pertanyents a tots els grups ètnics de Ruanda, hutus, tutsis i twa, i també dos congolesos, els quals al cap de cinc anys de procés van acordar instar formalment un govern de l'Àfrica central que celebrés el Diàleg Interruandès Altament Inclusiu, i van sol·licitar el suport institucional i financer de la comunitat internacional.²⁴ En aquests cinc anys de procés hi han participat gairebé 150 líders ruandesos, dels quals destaquen dos exprimers ministres, diversos exministres, exambaixadors, exmilitars, líders polítics, repre-

²² Amb el suport del premi Nobel de la Pau Adolfo Pérez Esquivel, de l'exsecretari general de la Unesco (1987-1999), el president de Cultura de Pau i el copresident del Grup d'Alt Nivell de les Nacions Unides sobre l'Aliança de Civilitzacions, Federico Mayor-Zaragoza, entre d'altres.

²³ Vegeu l'original de la Proposició no de llei de suport al Diàleg Intraruandès de data 25 d'abril de 2007: <http://www.veritasrwandaforum.org/resoluciones.htm>.

²⁴ Es poden consultar tots els documents de resolucions i recomanacions de les vuit edicions del Diàleg Intraruandès (2004-2009), disponibles en diverses llengües, a: <http://www.veritasrwandaforum.org/dialogo.htm>.

sentants de la societat civil, d'organitzacions de víctimes, de drets humans i investigació per la pau i del món econòmic que es projecten amb potència en el futur per a la celebració d'aquest Diàleg Interruandès, que consideren la base legitimadora sobre la qual s'ha de construir una nova Ruanda, àmpliament acceptada per tots els grups polítics, ètnics, socials, econòmics de Ruanda i per la comunitat internacional.

D2.5. INVERTIR EN PROCESSOS DE PAU GLOBAL

Són nombrosos els estudis que se centren a estudiar i analitzar els costos en despesa militar a escala mundial. Val a dir que es calcula que durant l'any 2007 la despesa militar va ascendir a la quantitat d'un bilió tres-cents trenta-nou mil milions de dòlars.²⁵ Les "operacions de pau" el 2007 al món ascendeixen a 61 (un 41% de les quals van correspondre a l'Àfrica), i el nombre total de persones desplegades a aquestes missions són 169.467, de les quals pràcticament totes eren militars (amb l'aportació de 119 països, que van enviar-hi tropes, observadors militars o policies, un total de 150.651 persones), davant 18.816 civils.²⁶

No es coneixen, de totes maneres, estudis globals sobre les despeses mundials en l'àmbit de justícia nacional i internacional. No obstant això, per fer-vos una aproximació de l'enorme desproporció que hi ha entre les despeses militars i de justícia, n'hi ha prou amb observar el pressupost del primer tribunal internacional a escala mundial: el pressupost de la Cort Penal Internacional –que actualment investiga quatre situacions i casos a la República Democràtica del Congo, Uganda, la República Centreafricana i el Sudan– ascendeix el 2009 a la quantitat de 101.229.900 euros.²⁷ Aquesta quantitat esdevé clarament insignificant en comparació amb la despesa militar, fins i tot si la comparem amb la despesa militar a Espanya, que representa l'1% de la despesa militar mundial.²⁸

Molts estudiosos i experts sobre pau i resolució pacífica de conflictes insten la necessitat imperant d'inversió pública i privada estructural a favor de la pau.²⁹ Cal invertir en processos

²⁵ Vegeu *Stockholm International Peace Research Institute*, SIPRI Yearbook 2008, traducció en català, Fundació per la Pau 2008 –Petter Stalenheim, Catalina Perdomo i Elisabet Sköns–, p. 10. Aquesta organització destaca que l'any 2007 la despesa militar va suposar un increment del 6% respecte al 2006 i un 45% des de 1998, cosa que va constituir un 2,5% del producte interior brut mundial, i 202 dòlars per cada persona al món. Espanya apareix al lloc 15è, amb una despesa militar de 14,6 milers de milions de dòlars, que representa l'1% mundial.

²⁶ Vegeu Op. cit. Sharon Wiharta, p. 7-8. Es desconeix el cost total d'aquestes 61 operacions de pau, dutes a terme prioritàriament per militars. De vegades és difícil destriar si les operacions esmentades tenen com a objectiu mantenir la pau o aconseguir objectius militars geoestratègics: després que fossin processats el febrer de 2008 (vegeu nota al peu núm. 20) quatre militars ruandesos desplegats al Sudan mesos després –o sia, amb data 3 de setembre de 2008–, aquesta força ruandesa, amb el general ruandès processat al capdavant, van rebre del Departament d'Estat dels Estats Units una aportació directa de 20 milions de dòlars en equipament militar, poques setmanes abans que el secretari general de l'ONU fos confirmat en el càrrec per a un període irrevocable de sis mesos, que finalitzava el març de 2009 (vegeu informació oficial de l'ambaixada dels Estats Units a Ruanda: http://rwanda.usembassy.gov/u.s._embassy_donates_equipment_to_the_rwanda_defense_forces).

²⁷ Vegeu l'Informe de l'Assemblea d'Estats Membres de la Cort Penal Internacional ICC-ASP/8/5, de 13 de maig de 2009, <http://www2.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/8DD226D5-9BF0-4D64-89C5-39E27E7833BA/0/ICCASP85FRA.pdf>.

²⁸ Sembla fins i tot insignificant amb l'import de les vendes d'armes produïdes per la primera empresa nord-americana de fabricació d'armes (Boeing), que el 2006 va generar unes vendes per import de 30.690 milions de dòlars. Op. cit. p. 12.

²⁹ Per tots, Anatol Rapoport, *The origins of violence. Approaches to study of conflict*, World Peace Academy, 1989.

globals de pau. No hi ha estudis sobre la inversió en estructures, anàlisi teòrica, recerca³⁰ i aplicació pràctica de les diverses vies de construcció de pau en l'àmbit mundial. Tenint en compte el que s'ha assenyalat, sorgeix com a necessitat imperant apostar fermament per la inversió en pau. S'ha trigat segles a crear un tribunal penal global, que encara s'ha de desenvolupar, enfortir i estendre pel món. Convé posar fil a l'agulla per a la imminent creació d'un veritable **Centre global per a la pau i la mediació internacional en conflictes**, que hauria de ser objecte d'un tractat internacional entre els estats del món, amb un pressupost suficient i adequat,³¹ amb la concertació de les institucions universals i regionals, estats, cossos públics i privats i l'acreditació per a la seva intervenció sobre el terreny d'experts acreditats internacionals –governamentals, no governamentals i independents– sobre la base d'equips multidisciplinaris de diversos orígens i horitzons geogràfics, socials, racials, ètnics, religiosos i intel·lectuals, focalitzats en la prevenció de conflictes violents, la resolució i la transformació pacífica de conflictes. No podem esperar segles, ni tan sols dècades. És responsabilitat de tots fer-ho possible en la dècada entrant, pel bé de la terra i de tots els habitants, els presents i els futurs.

³⁰ Vegeu Escola de Cultura de Pau, *La recerca per la pau a Espanya*, Generalitat de Catalunya, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació - Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans, Document de Treball núm. 2, octubre de 2008, p. 13. Aquest estudi posa de manifest que la majoria de centres de recerca d'Espanya no divulguen els pressupostos i fa ressaltar que el pressupost de quatre centres arriba a la quantitat de sis milions d'euros.

³¹ N'hi hauria prou per iniciar l'etapa que tots els països dediquessin el 0,1% dels diners que destinen actualment a despesa militar a crear i aprovar el primer pressupost anual per a aquest centre global.

D3. LES COMISSIONS DE VERITAT A L'AMÈRICA LLATINA: UNA VALORACIÓ DE L'IMPACTE

Carlos Martín Beristain

Aquest article fa una anàlisi del paper que han tingut les comissions de veritat a l'Amèrica Llatina en relació amb tres assumptes: primer, si les comissions han ampliat la visió sobre els continguts de la història i en quina mesura això s'ha convertit en part de l'agenda posterior; dos, si s'ha facilitat o no una agenda d'inclusió i apoderament de les víctimes o de sectors socials marginats o exclosos, i, tres, què té a veure amb les agendes públiques compartides, és a dir, una agenda més de transformació social.

D3.1. QUINA HA ESTAT L'APORTACIÓ DE LES COMISSIONS DE VERITAT?

- **Establir la veritat sobre el passat**

Tot i que les comissions han estat només el primer pas en el procés que implica assumir la veritat sobre el passat, han ajudat, com a part de l'agenda i impacte, a establir la veritat sobre el que ha succeït. Tradicionalment es veien aquests processos més aviat com una cosa que posava fi a la comissió; tanmateix, en aquests anys hem après que les comissions són l'inici de processos a més llarg termini, no només de la veritat que s'investiga, sinó de com s'assumeix aquesta veritat.

- **Ser una plataforma pública per a les víctimes**

En la mesura que han facilitat un reconeixement de la seva experiència, han constituït un espai d'afirmació de les organitzacions de drets humans i de víctimes. En el cas peruà, per exemple, moltes de les organitzacions de víctimes actuals han sorgit a l'empara de la feina feta per la Comissió de la Veritat; en el cas guatemalenc, les organitzacions van trobar un espai d'escolta i legitimitat que moltes vegades els havia estat negat oficialment.

- **Catalitzar un debat públic sobre el passat**

Això ha anat molt en funció de la resposta social i institucional i de la capacitat d'articulació amb altres sectors socials. Per exemple, en alguns països les víctimes s'han quedat molt soles en aquests processos; en revisar l'experiència de la Comissió de Veritat d'El Salvador, l'amnistia, que es va decretar cinc dies després de la presentació de l'informe "De la bogeria a l'esperança", va eliminar qualsevol discussió posterior sobre el passat; tant que ni tan sols en l'actualitat l'informe de la Comissió de Veritat no és accessible per a la població salvadorenca.

Altres comissions han fet audiències públiques durant el procés, juntament amb mitjans de comunicació i sectors de la cultura, cosa que ha facilitat que la feina de la Comissió tingui un impacte social molt més gran, més enllà de la mateixa estructura de la Comissió.

• **Promoure que els perpetradors de les violacions n'assumeixin la responsabilitat**

En aquest sentit, el paper de les comissions ha estat molt escàs, ja que no han tingut el poder de fer que els perpetradors reconguin que han participat en les violacions. En els pocs casos en què es van presentar o van donar el seu testimoni, ens hem trobat amb històries tòpiques i molt limitades. Per exemple, en el cas de l'informe REMHI (Recuperació de la Memòria Històrica), vam rebre molt pocs testimonis de perpetradors dels serveis d'intel·ligència, de grups paramilitars o de la guerrilla. I, en aquest sentit, el que és important, i així ho han mostrat les transicions, és que es necessiten factors de crisi per trencar els pactes de silenci en els quals els grans perpetradors mai no han assumit la responsabilitat dels fets i han manipulat la història. Per posar-ne un exemple: un alt quadre d'intel·ligència militar que va donar testimoni en el REMHI va relatar que una tècnica d'entrenament que feia servir l'exèrcit guatemalenc era un vídeo sobre el judici a la Junta Militar argentina, i aquest vídeo era un mètode per plan-tejar que això no podia passar en el cas guatemalenc, per protegir la impunitat, per reforçar el pacte de silenci davant aquestes violacions.

Així doncs, per trencar aquest pacte de silenci es necessiten factors de crisi. És el cas de Sci-lingo a l'Argentina, que va ser un factor de crisi per a l'exèrcit argentí, o la detenció de Pinochet a Londres, que va ser un factor de crisi per obrir la transició xilena. Sabem que es necessita justícia per a aquesta desmemòria i que hi hagi crisi per a un reconeixement; aquestes coses no succeeixen per la tasca de les comissions –la majoria de les vegades–, però sí que succeeixen de manera associada a la tasca de les comissions, amb la participació de la societat civil, les organitzacions de drets humans i els moviments de víctimes.

• **Recomanar reparacions per a les víctimes**

Encara que totes les comissions recomanen reparacions que tinguin a veure amb la inclusió social de les víctimes i programes més amplis de suport, en general no tenen caràcter executiu, per tant, aquestes recomanacions sempre queden per a l'agenda posterior i depenen del grau de voluntat política dels governs per dur-les a terme, de les dificultats segons el nivell d'impacte i el nombre de població afectat, i de la pressió de la societat civil. I en això hi ha grans diferències: per exemple, els casos xilè i argentí, en què es va assumir una agenda de reparació en el context de la transició i el cas d'El Salvador, en què no s'ha assumit cap agenda de reparació, o països en què això ha estat sotmès a moltes vicissituds dels successius governs, com en el cas de Guatemala.

El mateix passa amb les reformes legals i institucionals. Les comissions fan recomanacions sobre reformes institucionals, però no tenen un caràcter executiu; aleshores, depèn de la correlació de forces en la transició política per fer que aquestes recomanacions produeixin alguns canvis substancials. En aquest sentit, també hi ha una gran diferència entre països que han assumit l'agenda de la transició, amb certs consensos bàsics, com el cas xilè, i altres contextos de transició en què les forces hegemòniques no han assumit cap agenda de transformació institucional en el procés posterior.

Per veure les similituds i les diferències entre els països és important tenir en compte també els factors estructurals, i no només com de bé o de malament va treballar una comissió o quina metodologia va fer servir. Alguns d'aquests factors són la història prèvia del país i la configuració de l'estat, el nivell de violència i el tipus de transició.

No és el mateix parlar d'estats amb més complexitat i institucionalitat que d'estats militaristes i excloents com el guatemalenc, per exemple, amb un component d'exclusió i racisme contra la majoria de la població indígena. Així, les condicions de partida de la història, des de la configuració de l'estat, són molt diferents.

De la mateixa manera, cal tenir en compte la intensitat i la profunditat de la violència i els causants d'aquesta violència. No són el mateix els casos de violències massives com el Perú, El Salvador o Guatemala, en què hi ha hagut de 70.000 a 200.000 víctimes i en què ha tingut lloc un atac a la forma de vida de comunitats senceres, que els casos de països en els quals l'impacte d'aquesta violència, malgrat que hagi estat molt brutal, s'ha restringit més a grups d'oposició a les ciutats, encara que hagi tingut un impacte enorme en el clima de por i la quantitat de víctimes també, però la intensitat o el nivell de destrucció ha estat comparativament menor.

El tipus de transició o crisi del règim són una altra diferència. En el cas peruà, per exemple, la Comissió de Veritat es va aprovar perquè hi va haver una crisi de l'Estat, però el Govern de Fujimori no va caure per violacions de drets humans, sinó per un escàndol dels *vladivideos*, que mostraven la corrupció del Govern; en l'espai que es va obrir, les organitzacions de drets humans van posar damunt de la taula l'agenda d'una comissió. Les dificultats que hi ha en el procés actual per posar en marxa el programa de reparacions recomanat per la Comissió de Veritat tenen a veure amb la correlació de forces polítiques i el poc interès demostrat pels partits polítics dominants en les recomanacions d'aquesta. Tot i això, en altres casos les agendes de la transició han estat negociades, com el cas xilè, per exemple, i això ha obert l'espai per plantejar programes de reparació més audaçs i acceptats. D'altra banda, en el cas salvadorenc l'amnistia decretada pel Govern va esborrar l'impacte que la tasca de la Comissió de Veritat hi podria haver tingut tot i les condicions de polarització i dificultat en què va treballar. Així doncs, tampoc no són iguals les condicions i els actors del canvi.

• Canvi en les narratives sobre el passat

En quina mesura les comissions han canviat les narratives sobre el passat, sobre les violacions de drets humans o l'assimilació de la història? La majoria de les vegades les narratives sobre la veritat continuen sent part de la disputa després del treball d'una comissió. Pinochet va tenir diversos centres d'estudis sobre història que van intentar impulsar una versió d'acord amb els seus interessos; tot això després de l'informe Rettig i després del treball de la Comissió Nacional de Reparació.

Després del treball de les comissions hi ha veritats que no són qüestionables. Alguns investigadors plantegen que les comissions disminueixen el nombre de mentides que es poden dir en el futur, però també hi ha reaccions negatives, de desqualificació i revisionisme. Els qui se senten qüestionats intenten teixir una versió de la història que vagi d'acord amb els seus interessos. En el cas de Guatemala, cinc anys després de la presentació de l'informe de la Comissió d'Esclariment Històric i de l'informe REMHI, hi ha hagut intents revisionistes d'alguns sectors militars que han provat de negar l'impacte del genocidi a la població maia.

Tanmateix, persisteixen alguns elements clau. Les estadístiques que presenten les comissions generen una visió global del conflicte i probablement seran una referència clara per al fu-

tur. Per exemple, tothom recordarà que a Guatemala el 83% de les víctimes són maies o que el 95% de les violacions van ser del bàndol de l'Estat. Això configura una realitat que no es pot negar i que probablement tindrà un impacte en les narratives posteriors.

També hi ha grans definicions que indueixen una representació a mitjà termini del que ha passat. En el cas guatemalenc, per exemple, hi ha una definició del genocidi; en el cas del Perú, la Comissió va parlar dels dos Perús, de la diferència entre el Perú de Lima (o de la costa) i el Perú andí, i va mostrar l'exclusió històrica cap a les poblacions dels Andes. Aquesta definició de la història que va posar damunt de la taula la Comissió probablement serà clau en els propers temps. Per tant, les grans definicions que fan les comissions segurament tindran a mitjà termini un impacte important.

Tanmateix, l'assimilació per part de la societat de la veritat produïda per les comissions no depèn només del bon treball o informe elaborats per la Comissió, sinó de si hi ha factors de crisi en la transició que obrin l'espai amb aquest objectiu. Per exemple, l'assassinat de monsenyor Gerardi a Guatemala va produir com a efecte que es tanqués l'espai de la transició marcat en els acords de pau.

Això mostra que parlem de conquestes fràgils i que, malgrat els acords, poden estar en perill. Per això és molt important que les accions siguin sostingudes en processos de mitjà i llarg termini, sense desconèixer que depenen del grau de poder que conservin els perpetradors; si els perpetradors continuen tenint un alt grau de poder en la transició, evidentment la possibilitat d'assimilar la memòria i la veritat serà més limitada.

Les comissions han afavorit la inclusió social i l'apoderament de poblacions afectades? En molts països els moviments de víctimes i els grups de drets humans són un motor de la lluita contra la impunitat i han tingut un paper molt important malgrat que tinguin pocs aliats o poques possibilitats de tirar endavant les seves agendes, però també han estat una mostra de la persistència i de la creativitat de la gent.

Potser la detenció de Pinochet no hauria estat possible si els anys abans de la Comissió de Veritat, quan hi treballava la Vicaria de la Solidaritat i altres organitzacions de drets humans, moltes víctimes, familiars, advocats que portaven aquestes demandes no haguessin fet un exercici de lluita contra la impotència. Cap dels recursos d'habeas corpus que es va fer per buscar els desapareguts en l'època de la dictadura xilena no en va trobar cap, van ser totalment ineficaces en aquest sentit. Però els recursos d'*habeas corpus* van ser unes de les proves per detenir Pinochet que van obrir l'espai de la transició per a altres coses. Potser hi ha moments en què les accions poden semblar ineficaces, però els moviments de drets humans i de víctimes han estat una mostra a l'Amèrica Llatina d'una persistència i creativitat sense les quals no es podria parlar de democràcia.

Tot i això, per a les víctimes i familiars, la lluita per la veritat i la justícia són alhora esperança i vulnerabilitat. Com deia una líder dels Comadres, dels familiars de desapareguts d'El Salvador "Nosaltres ho sabem, ells ho saben, però volem que ho sàpiga la societat". És un moment d'esperança que aquesta veritat s'assumeixi, però queda un grau d'ambivalència posterior, ja que, després de tenir informació sobre un informe de la Comissió de Veritat no es recuperen

les restes, no es recuperen moltes vegades les memòries de les víctimes i en ocasions no s'arriba a una agenda de justícia o, fins i tot quan s'hi arriba, això no pot tornar la vida a la gent. Així doncs, mantenir aquells moments d'esperança depèn molt de l'apropiació, de la fragmentació o de l'impuls que tinguin les organitzacions en aquest context. En alguns països la tasca de la Comissió ha estat més assumida per la societat i s'ha convertit en un instrument d'agenda de transformació, com a l'Argentina; en d'altres, la societat civil s'ha fragmentat en la discussió sobre els programes de reparació, com en el cas guatemalenc, i aquesta fragmentació de la societat civil, juntament amb una absència de voluntat política de l'estat, ha condicionat la posada en marxa de programes de reparació.

A més, hi continua havent el problema que molts dels processos de lluita contra la impunitat continuen recaient a l'esquena de les víctimes, la qual cosa constitueix una enorme injustícia, una enorme sobrecàrrega emocional, afectiva i dificultats pràctiques en aquests processos. Vol dir que la lluita per la veritat i per l'assimilació d'aquesta veritat també té un cost que s'ha de tenir en compte.

Un últim aspecte que cal tenir en compte és el de les actituds polítiques davant la memòria. De vegades aquell que gestiona la transició no té cap interès a tirar endavant les recomanacions d'una comissió. Els partits que se senten qüestionats reaccionen negativament, com en la Comissió de Veritat del Perú, que va haver d'afrontar una campanya en contra abans que sortís l'informe. A Guatemala, la Comissió de Veritat va presentar el seu informe i el president es va negar a recollir-lo. Així doncs, hi ha actituds negatives que marquen una bona part del futur. Es tracta d'una relació de forces entre l'agenda de la veritat, la democratització i la resposta de sectors polítics que se senten qüestionats i que segurament no faran un reconeixement d'aquesta situació.

En l'actualitat, l'actitud cap a la veritat per part dels sectors compromesos amb la repressió o la violència està relacionada amb la negació, l'oblit i la resistència a la democratització. La justícia no està relacionada només amb les violacions del passat, sinó també amb la reconstrucció d'un sentit de justícia perquè la democràcia pugui consolidar-se també en el present.

Alguns països assumeixen una agenda parcial de consens i això n'assegura el procés. Si no s'assumeix una agenda parcial del procés, i això recau només en els moviments de drets humans o de víctimes, probablement les transformacions socials associades al treball de la memòria siguin molt menors.

Políticament es necessita una ruptura amb el passat. Les comissions poden ser el primer punt d'aquesta ruptura, però si no hi ha justícia no hi ha consolidació de la veritat i el risc és que la resposta als problemes del present continuï ancorada a les velles receptes del passat, com el reforçament de l'autoritarisme o la manca de respecte als drets humans. En el cas centreamericà, per exemple, les polítiques que suposadament intenten afrontar la situació de violència social es basen en un reforç de l'autoritarisme, és a dir, més impunitat en lloc de més democràcia. I això no són coses només del passat, sinó que tenen a veure amb els problemes del present, com la delinqüència organitzada, la violència contra les dones o la militarització.

En conclusió, com a avaluació d'aquesta contribució de les comissions a les polítiques de veritat i justícia, i les agendes de democratització, quan hi ha voluntat política les reformes són possibles. El cas argentí va ensenyar que quan semblava que l'únic horitzó possible era la Llei d'obediència deguda, es va derogar gràcies a la pressió i a la voluntat política. Una segona reflexió és que és important continuar en la lluita a mitjà i llarg termini per la memòria. El cas xinès mostra com els problemes que en algun moment van quedar fora de l'agenda poden lluitar per trobar un espai en aquesta història. L'informe Rettig va deixar fora una anàlisi més detallada dels casos de tortura. Dotze anys després es va publicar l'informe "Presó política i tortura", que no hauria estat possible si les agrupacions de familiars o de víctimes no haguessin pressionat perquè s'inclogués a l'agenda de la transició el tema de la tortura, que n'havia quedat absent.

Les polítiques de memòria i les mesures simbòliques són útils quan tenen forces per canviar una representació de la realitat i marcar un canvi en la política institucional. Una cosa és el reconeixement de responsabilitat de l'exèrcit argentí del senyor Balza, o l'ordre de Kirchner de fer baixar els quadres de l'ESMA (Escola Superior de Mecànica de l'Armada) com a símbols de la ruptura amb el passat, i una altra de molt diferent, en el cas de Guatemala, és la decisió de l'aleshores president Arzú de decretar el dia de la reconciliació nacional el 29 de desembre, que era el dia que s'havia signat la pau, mentre que dos mesos després es negava a recollir l'informe de la Comissió d'Esclariment Històric.

Els fets simbòlics són importants, però tenen força o no en funció de si marquen realment una agenda de ruptura amb el passat i de compromís per la democràcia i el respecte als drets humans.

LA IMPLEMENTACIÓ DELS MECANISMES DE JUSTÍCIA EN CONTEXTOS DE POSTCONFLICTE: LES REPARACIONS

E1. REPARACIÓ EN PERÍODES DE TRANSICIÓ INCERTA.

LLIÇONS DES DEL SUDAN

Lutz Oette¹

E1.1. INTRODUCCIÓ

El dret a la reparació de víctimes de violacions greus dels drets humans i del dret humanitari internacional és estrictament emparat pel dret internacional.² Té en compte el dret de reparació efectiva, que inclou l'accés als tribunals i mecanismes no judicials, i el dret a la reparació substantiva, que inclou formes de reparació individuals i col·lectives. Aquest dret s'aplica de la mateixa manera en èpoques de conflicte o en situacions en les quals les violacions es produeixen continuadament i amb posterioritat al conflicte.³

La noció de justícia transicional en un context de postconflicte es basa en la premissa que el conflicte en qüestió ja ha finalitzat i que hi ha un període de transició en el qual cal prendre mesures d'implementació per fer justícia a causa de violacions passades i implantar l'estat de dret per prevenir violacions futures.⁴ Molts països han experimentat situacions en les quals ha tingut lloc un conflicte o una dictadura i on almenys en el seu moment es van prendre algunes mesures per aconseguir superar els conseqüents llegats adversos.⁵ Aquestes mesures sovint consisteixen en mecanismes de responsabilitat penal, programes de reparació i reformes legislatives i institucionals. Les comissions de la veritat i la reconciliació han sorgit com a mecanisme institucional preferent per tractar assumptes diversos que ocorren en períodes de transició.⁶ Un exemple clar d'això és Sierra Leone, on es van establir un tribunal especialitzat en crims de guerra i la Comissió de la Veritat i la Reconciliació (CVR), la funció de la qual consistia a recomanar una sèrie de mesures que incloïen la reparació.⁷ Com en molts altres països, mentre la CVR podia fer la seva feina, la implementació de les recomanacions va tenir retards considerables, fet que posa en entredit la validesa d'un procés que se suposa que ha de complir amb les expectatives

¹ Assessor del programa (implementació i capacitació en l'àmbit nacional) a REDRESS.

² Vegeu la resolució adoptada per l'Assemblea General de l'ONU, "Principios y directrices básicos sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves del derecho internacional humanitario a interponer recursos y obtener reparaciones", Doc. A/RES/60/147 de l'ONU, 16 de desembre de 2005.

³ *Ibid.*

⁴ Naomi ROHT-ARRIAZA, "The new landscape of transitional justice", a Naomi ROHT-ARRIAZA, Javier MARIEZCURRENA, (ed.), *Transitional Justice in the Twenty-First Century. Beyond Truth versus Justice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 1 i seg.

⁵ Sud-àfrica, el Perú i Timor Oriental són alguns dels exemples coneguts, vegeu Naomi ROHT-ARRIAZA, *New landscape*, núm. 4 per a més casos d'estudi.

⁶ Priscilla B. HAYNER, *Unspeakable Truth. Facing the challenge of truth commissions*, Nova York, Routledge, 2002.

⁷ Vegeu la pàgina web de la CVR per a més informació, www.trcsierraleone.org.

legítimes de les víctimes de violacions i de la resta de la societat en un període de temps acceptable.⁸

No obstant això, en moltes situacions classificables en períodes de transició inicials, parcials o incomplets, depenent de les circumstàncies, alguns elements clau de l'escenari típic que s'ha esbossat no hi són presents. Aquestes situacions duen el debat sobre reparació a un altre nivell en contextos de justícia transicional: com es pot arribar a un acord i implementar-lo als països quan algun dels conflictes i/o altres violacions, no necessàriament totes, han finalitzat? Quines són les implicacions d'una manca de transició completa amb les incerteses que en resulten? Aquestes situacions es caracteritzen sovint pel compromís dels actors internacionals i fan que sorgeixin altres qüestions sobre quin impacte tenen la postura i el comportament d'organitzacions o institucions com ara les Nacions Unides i/o el Tribunal Penal Internacional en les perspectives de reparació. Aquestes són algunes de les preguntes clau susceptibles de ser formulades més freqüentment en diversos contextos, sobretot en països inestables que experimenten conflictes recurrents i violacions continuades, com ara Sri Lanka, el Sudan i Uganda.

Aquest capítol presenta el Sudan com a cas d'estudi que il·lustra els múltiples reptes i obstacles a l'hora de cercar reparació per a les víctimes de violacions greus dels drets humans i del dret humanitari internacional. El Sudan ha experimentat dècades de violacions, tant en contextos de conflicte com de violència política. S'estan posant en marxa diverses iniciatives en relació amb el tractament d'aquest llegat. Això comprèn sobretot la implementació de l'Acord general de pau (AGP) i canvis constitucionals i legislatius que es deriven en el procés que sovint és referit com a transformació democràtica. Una altra iniciativa és l'Acord de pau de Darfur (APD) i els esforços continus relacionats per aconseguir la reparació de les víctimes de violacions greus a Darfur. El capítol estudia com s'ha tractat la reparació en diversos escenaris, com aquestes iniciatives han tingut un impacte en altres iniciatives, i quin paper han tingut els actors locals i internacionals, especialment la recerca que du a terme el Tribunal Penal Internacional (TPI) a Darfur, a l'hora de donar respostes i proporcionar mecanismes alternatius. L'objectiu d'aquesta recerca és identificar les qüestions clau que poden sorgir en situacions de "transicions incompletes" amb actors múltiples i identificar i argumentar les conclusions que es poden extreure al Sudan i en altres situacions similars.

E1.2. LLEGAT DE VIOLACIONS GREUS DELS DRETS HUMANS I DEL DRET HUMANITARI AL SUDAN

El Sudan ha passat per períodes reiterats de violacions greus dels drets humans des que va esdevenir independent l'any 1956. S'hi inclouen violacions de grau divers perpetrades per tots els bàndols del conflicte Nord-Sud (1955-1972 i 1983-2005), del conflicte de Darfur (2003-present) i en altres conflictes, per exemple el de les muntanyes Nuba i al Sudan oriental. Moltes d'aquestes violacions van ser tan greus que poden ser qualificades de crims internacionals.⁹ Tal com es pot deduir de diversos estudis i informes elaborats per relators, el conflicte de Darfur ha resultat en un nombre estimat de 200.000 víctimes mortals i en

⁸ Martien SCHOTSMANS, *Sierra Leone: Reparation Delays Mean More Suffering*, The Redress Trust, The Reparation Report, maig de 2006, publicació núm. 7, p. 9-12.

⁹ Amin Mekki MEDANI, *Crimes Against International Humanitarian Law in Sudan: 1989-2000*, el Caire, 2001.

més de dos milions de persones que s'han hagut de desplaçar, sovint amb atacs despietats d'assassinats, violacions, destrucció de poblats i saquejos.¹⁰ Actualment, el Tribunal Penal Internacional està investigant els crims de Darfur i ha emès ordres d'arrest a dos sudanesos.¹¹

També s'han comès violacions greus en altres contextos, sobretot durant el règim de Nimeri (1969-1985) i durant el règim present (des de 1989), que inclouen assassinats extrajudicials, tortures, detencions arbitràries, negació del dret a un judici just, violacions de les llibertats polítiques i altres violacions.¹² No hi ha estimacions fiables sobre el nombre de persones afectades, però tenint en compte la intensitat i la durada de les violacions, és probable que desenes de milers de persones hagin estat víctimes.

Aquest resum breu mostra les característiques que defineixen el llegat de les violacions:

- Múltiples estrats de violacions en diferents emplaçaments durant un període de temps llarg. Aquest fet comporta l'aplicació de diferents règims legals (lleis dels drets humans, dret humanitari); la necessitat de tractar les particularitats del context determinat i les dificultats inherents al tractament de les violacions passat un temps considerable, com els reptes que suposen les faltes de proves i els obstacles legals, com per exemple les lleis de prescripció.
- Un gran nombre de víctimes que han sofert violacions individuals o col·lectives. Això ha resultat en grups dispersos que poden haver estat víctimes de violacions similars dins d'un conflicte o a mans de les forces del Govern, però no tenen gaire relació o gens amb les víctimes d'altres conflictes.
- Un gran nombre de perpetradors que pertanyen a l'aparell de govern en qüestió, a la milícia o a una de les faccions rebels.
- Les víctimes que també han estat perpetradors. Encara que és un fet anecdotari en aquest estadi, és bastant probable que algunes de les víctimes, per exemple lluitadors rebels que hagin estat torturats per les forces del Govern, també hagin comès violacions.

Aquests factors representen grans reptes per arribar a un acord en política de reparació i es poden utilitzar d'alguna manera per explicar la resposta del Sudan pel que fa a la tasca d'oferir reparació per les violacions que s'han comès en el decurs de les últimes dècades. Les característiques particulars de violacions, la victimització de diversos conflictes i al-

¹⁰ Vegeu aquest cas a Alt Comissionat de les Nacions Unides pels Drets Humans, "Informe de la Comisión Internacional de Investigación sobre Darfur al Secretario General de las Naciones Unidas, de conformidad con la Resolución 1564, de 18 de septiembre de 2004, del Consejo de Seguridad", Ginebra, Organització de les Nacions Unides, 25 de gener de 2005 i la Comissió Africana sobre Drets Humans i del Poble, "Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights Fact Finding Mission to the Republic of Sudan in the Darfur Region, July 2004", Twenty-Second Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 25-29 de juny de 2007, annex III.

¹¹ Vegeu la pàgina següent de la Cort: www.icc-cpi.int per a més informació i actualitzacions, REDRESS, *Accountability and Justice for International Crimes in Sudan- A Guide on the Role of the International Criminal Court*, Londres: The Redress Trust, maig de 2007.

¹² Vegeu, per exemple, HUMAN RIGHTS WATCH/AFRICA, *Behind the Red Line. Political Repression in Sudan*, Nova York, Washington, Londres, Brussel·les, Human Rights Watch, maig de 1996; Amin Mekki MEDANI, *Crimes Against International Humanitarian Law*, *supra* núm. 9; informes del relator especial de l'ONU al Sudan, disponible a <http://www2.ohchr.org/english/countries/sd/mandate/index.htm> i Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides, *Observaciones finales: Sudán*, ONU, Doc. CCPR/C/SDN/CO/3/CRP.1, 26 de juliol de 2007.

tres contextos poden demanar respostes polítiques i mesures de reparació diferents.¹³ Amb tot, s'ha de fer atenció a l'hora de no prioritzar cap grup de víctimes, així com a la relació de les víctimes amb violacions particulars i períodes de temps, en detriment d'altres víctimes i de qualsevol sistema que s'hagi establert per oferir justícia a les víctimes futures. Una resposta adequada, per tant, ha de tenir un enfocament ferm per fer justícia a totes les víctimes.

El nombre elevat de víctimes, paradoxalment, pot ser una raó per no prendre cap mesura, per no crear esperances en altres grups. La multitud de perpetradors també hi va en detriment, perquè augmenta la probabilitat d'un acord (tàctic) perquè no s'adopti cap mesura, ja que les diferents parts comparteixen l'interès comú de beneficiar-se de la impunitat. A més, el factor del temps i la dificultat de demostrar violacions i de determinar quines són les víctimes constitueixen reptes pràctics enormes per idear procediments i mesures de reparació que serveixin d'ajuda eficaç per a les víctimes de violacions.

E1.3. REPARACIÓ DE VIOLACIONS COMESES A LA GUERRA CIVIL (NORD-SUD 1955-1972; 1983-2005)

La guerra civil va finalitzar amb l'Acord general de pau, signat entre el Govern del Sudan i el Moviment/Exèrcit d'Alliberació Popular del Sudan (SPLM/A en les seves sigles en anglès) el 9 de gener de 2005.¹⁴ L'acord tracta una sèrie d'assumpes per assegurar la pau, el repartiment de poder, les eleccions i l'autodeterminació del sud. Com a part del procés de transformació democràtica, l'AGP conté un compromís inequívoc de les dues parts pel dret humanitari internacional. La Constitució Nacional Provisional de 2005, esbossada com a resultat de l'AGP, conté una declaració de drets amb estàndards internacionals de drets humans¹⁵ i estipula l'establiment d'un tribunal constitucional¹⁶ i una comissió nacional de drets humans.¹⁷ A més, l'AGP va establir una comissió nacional de revisió constitucional i va preveure reformes legislatives i institucionals.¹⁸ Aquestes mesures constitueixen uns passos destinats a reforçar el marc dels drets humans i eliminar alguns dels factors institucionals subjacents que contribueixen a les violacions. En aquest sentit, són semblants a les mesures de justícia transicional.

Les parts de l'AGP van acordar uns quants principis generals, com ara "que la unitat del Sudan, basada en la lliure voluntat de governació democràtica popular, responsabilitat, igualtat, respecte i justícia per a tots els ciutadans del Sudan és i serà la prioritat de les parts i que és possible la reparació de danys del poble del sud del Sudan i la satisfacció de les seves aspiracions dins d'aquest marc". L'acord és replet de referències als drets humans, reassentaments,

¹³ Vegeu Centre Internacional de Justícia Transicional, *Reparation and the Darfur Peace Process: Ensuring Victims' Rights*, Nova York, CIJT, novembre de 2007, p. 26 i seg.

¹⁴ Vegeu el text complet de l'AGP a <http://www.unmis.org/English/documents/cpa-en.pdf>.

¹⁵ La declaració de drets es troba en els articles del 27 al 48 de la Constitució Nacional Provisional de 2005, en la qual l'article 27 (3) assenyala que "totes les llibertats i els drets consagrats en tractats de dret humà internacional, convenis i instruments ratificats per la República del Sudan seran una part integral d'aquesta declaració".

¹⁶ Vegeu articles 119-122 de la Constitució Nacional Provisional.

¹⁷ Article 142 *ibid.*

¹⁸ Article 140 *ibid.*

rehabilitació, reconstrucció i desenvolupament.¹⁹ No obstant això, sorprenentment, l'AGP no es pronuncia sobre la qüestió de la responsabilitat i la reparació de les víctimes. Aquesta omisió pot reflectir una decisió conscient de no tractar els assumptes en absolut o d'abordar-los en una fase posterior del procés de pau. Les parts no han fet cap declaració oficial de les raons per ometre aquests dos punts clau de l'AGP. De la informació limitada de què es disposa, es desprèn que les parts van discutir la qüestió de la responsabilitat i van decidir deixar aquest punt fora de la discussió després que els fos comunicat que l'amnistia, en un primer moment, preveia que cobrir els crims comesos durant la guerra no seria acceptable en matèria de dret internacional.²⁰ La qüestió de la veritat i la reconciliació i la reparació sembla en gran part que s'hagi ofegat en xerrades sobre reconstrucció,²¹ de manera que l'únic resultat ha estat una afirmació més aviat general d'intentar establir una reconciliació.²² No hi ha res que suggereixi que les parts tinguessin la intenció de tractar la qüestió de la responsabilitat i la reparació en una fase posterior de la implementació de l'AGP. Això fa que l'acord quedi estranyament capgirat, sobretot en vista de les disposicions substancials de la protecció dels drets humans i del foment de l'estat de dret.

S'havia acordat que l'AGP havia de solucionar un dels conflictes de més llarga durada a l'Àfrica, però va fracassar a l'hora de tractar la qüestió clau de la reparació per unes quantes raons. L'acord era essencialment un regateig polític entre els dos bàndols del conflicte. N'excloïa altres partits polítics i grups al Sudan i no en feia particip la societat civil, ja fossin comunitats, ONG o els mitjans de comunicació, factor que va contribuir al limitat debat públic i a la manca de responsabilitat i voluntat dels partits de tractar la qüestió de la justícia per violacions passades.²³ Els mediadors internacionals (Autoritat Intergovernamental per al Desenvolupament, IGAD en els seves sigles en anglès) van prendre un enfocament pragmàtic i en principi no van intentar comprometre's amb partits per assegurar la inclusió de la responsabilitat i/o les mesures de reparació.²⁴ Com a resultat, l'assumpte de la reparació es va sacrificar per raons de conveniència política.

Sembla que els reclams de reparació són limitats al sud a causa del focus actual en la reconstrucció i l'autogovernança o l'autodeterminació. A pesar d'això, les exigències de reparació en el conflicte de Darfur i les perspectives de debats renovats sobre justícia transicional a tot el Sudan poden provocar una reexaminació dels punts en blanc de l'AGP. Si tingués el suport de la societat civil, aquestes realitats podrien acabar forçant els partits a revisar l'AGP. Com a

¹⁹ Les parts van acordar "trobar una solució general que tracti el deteriorament econòmic i social del Sudan i substitueixi la guerra no tan sols amb la pau sinó també amb la justícia política i econòmica, que respecti els drets humans fonamentals i els drets polítics de tots els sudanesos" i "formular una repatriació, reassentament, rehabilitació, reconstrucció i pla de desenvolupament per tractar les necessitats d'aquelles àrees afectades per la guerra i tractar els desequilibris històrics del desenvolupament i l'assignació de recursos". Text acordat en el preàmbul, els principis i el procés de transició entre el Govern de la República del Sudan i el Moviment/Exèrcit d'Alliberació Popular del Sudan, Machakos, Kenya, juliol de 2002.

²⁰ John YOUNG, *Sudan IGAD Peace Process: An evaluation*, publicat en línia a: http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/Igad_in_Sudan_Peace_Process.pdf, 30 de maig de 2007 p. 24.

²¹ Ibid.

²² Vegeu article 21 de la Consitució Nacional Provisional: "L'Estat ha d'iniciar un procés general de conciliació i reparació que promogui l'harmonia nacional i la coexistència pacífica entre els sudanesos."

²³ John YOUNG, *Sudan Peace Process*, supra núm. 20, p. 22 i seg.

²⁴ Ibid. p. 36 i seg.

conseqüència de la pau fràgil i de les possibles repercussions humanes i financeres per part de diversos actors, amb tota probabilitat les parts estaran oposades a aquests moviments. No obstant això, depenent de les circumstàncies polítiques no és impensable que almenys alguns ens, com ara la Comissió de la Veritat i la Reconciliació, o una comissió de compensació, puguin esdevenir el subjecte de debats aferrissats, ja sigui entre els partits de l'AGP o el sud del Sudan mateix.

E1.4. REPARACIÓ PER VIOLACIONS COMESES EN EL CONFLICTE DE DARFUR ACTUAL (2003-PRESENT)

El màxim punt de referència per a la reparació a Darfur és l'APD, que es va acordar entre el Govern del Sudan i la facció de Minni Minnawi del Moviment d'Alliberació del Sudan (SLM) el maig de 2006,²⁵ en què l'AGP servia de pauta. Mentre l'APD no es pronuncia sobre la qüestió del mecanisme de responsabilitat en particular, els grups de rebels que negociaven van insistir en la inclusió de disposicions de reparació. Les parts van acordar alguns principis més generals, però les mesures de reparació específiques es van mantenir polèmics al llarg del debat. En l'acord final, les parts van coincidir els punts següents:

L'establiment d'una comissió de compensació independent i imparcial "per tractar, sens perjudici de la jurisdicció dels tribunals, les al·legacions de compensació del poble de Darfur que han patit danys físics, psíquics, emocionals o de pèrdues humanes i econòmiques, arran del conflicte".²⁶ A la Comissió, se li atorguen els poders "d'emetre sentències vinculants sobre indemnitzacions o altres compensacions per les quals tinguin competència",²⁷ i que poden incloure la rehabilitació, l'assistència legal i els serveis socials, el reconeixement i l'acceptació de la responsabilitat, les garanties de no-repetició i les formes tradicionals de compensació.²⁸ L'APD va preveure l'establiment d'un fons de compensació i el Govern del Sudan va prometre un total de 30 milions de dòlars, xifra que llavors va augmentar fins a 100 milions de dòlars. La Comissió es va establir el 26 de setembre de 2006 pel Decret presidencial núm. 19 (encara que no disposava de la potestat d'emetre sentències vinculants), però encara no està del tot operatiu a data d'avui.

Una comissió de reclamacions de propietat "per tractar les disputes de propietat que sorgeixen en el procés de devolució".²⁹ La Comissió pot ordenar la restitució i atorgar una compensació quan la restitució sigui impossible.³⁰

Una comissió de rehabilitació i reassentament a Darfur que ha de ser finançada pel Fons de Reconstrucció i Desenvolupament de Darfur.³¹

²⁵ El text complet de l'acord es pot trobar a http://www.unmis.org/english/2006Docs/DPA_ABUJA-5-05-06-withSignatures.pdf.

²⁶ Ibid. paràgraf 200.

²⁷ Ibid. paràgraf 206.

²⁸ Ibid. paràgraf 207.

²⁹ Ibid. paràgraf 197.

³⁰ Ibid. paràgraf 194-196.

³¹ Ibid. paràgraf 154 i paràgrafs 181 i seg.

L'AGP va preveure, doncs, algunes mesures (postconflicte) per a la reparació. També és positiu el fet que el Govern del Sudan hagi acordat per primera vegada la disposició de restitució i compensació en un conflicte, encara que no n'hagi reconegut la responsabilitat obertament. No obstant això, l'acord va ser limitat, ja que altres parts negociadores van refusar signar l'AGP, perquè bàsicament van fer curt de demandes de reparació. La quantitat de diners que el Govern de Sudan havia promès destinar a la compensació de propostes, que es va estimar insuficient, va representar la poma de la discòrdia.³² L'acord limitat també va significar que l'AGP fracassés a l'hora de posar fi al conflicte.

Les disposicions de reparació de l'AGP van fer que sorgissin una sèrie de preocupacions:

(i) La compensació està destinada a les persones de Darfur que han patit a causa de la guerra. Tot i que aquesta àmplia definició té l'avantatge de ser inclusiva, no està alineada amb la noció de les víctimes sota el dret internacional que també van patir per la violació dels seus drets.³³ La definició emmascara de manera potencial la naturalesa de les violacions, com ara els abusos sexuals, i nega el reconeixement que suposa ser una víctima.

(ii) Les disposicions no es pronuncien pel que fa a la responsabilitat de les parts per qualsevol de les violacions. La Comissió de Compensació té la capacitat de decidir pel que fa a la responsabilitat com a part de les seves sentències, però les disposicions de l'AGP són bastant generals en aquest aspecte i no queda clar com s'interpretaran. Mentre el Govern del Sudan va prometre finançar aquestes mesures, i per tant, es podria dir que n'acceptava implícitament la responsabilitat, l'omissió privava les disposicions de reparació de l'element important de reconeixement.

(iii) Les mesures de reparació previstes no estan limitades a la restitució o la compensació, ja que inclouen altres formes de reparació. No obstant això, a les mesures no hi ha cap disposició expressa que reconegui el patiment col·lectiu dels habitants de Darfur i la victimitat col·lectiva que això suposa.³⁴

(iv) És evident que la quantitat de cada compensació promesa pel Govern del Sudan avui dia és insuficient en vista de la magnitud de sofriment i de pèrdues ocasionades.

(v) Les disposicions per implementació de mesures de reparació són inadequades. No proporcionen un horari de mesures específiques prou detallat ni un mecanisme per controlar la implementació. Per tant, no és d'estranyar que hi hagi hagut molt poc progrés fins ara.

Com a resultat, les víctimes de les violacions no s'han beneficiat de les mesures promeses i l'APD s'ha vist com un fracàs en aquest sentit, encara que ha suposat un punt de partida per a debats futurs en l'assumpte de la reparació de Darfur. La manca de consens entre les parts, l'absència d'un enfocament amb principis ben fundats en l'assumpte de la reparació i la parti-

³² Alex DE WAAL, *The Darfur Peace Agreement, Part 3. Compensation and Assistance to Victims*, London, Justice Africa, 29 de juny de 2006.

³³ CIJ, *Reparation and the Darfur Peace Process*, supra núm. 13, p. 26, 27 i International Council on Human Rights Policy, *Negotiating justice? Human rights and peace agreements*, ICHRP, Ginebra 2006, p. 94.

cipació limitada de la societat civil poden constituir les raons clau d'aquest resultat. Aquests factors significaven que les disposicions de reparació reflectien la conveniència política més que no pas un intent d'oferir justícia a les moltes víctimes del conflicte. Aquestes deficiències s'han agreujat per la fallida del procés de pau que de manera adversa ha tingut un impacte en la implementació.

Davant aquestes iniciatives, hi ha un nou debat sobre la reparació de les víctimes de les violacions al conflicte de Darfur, ja sigui en el context de negociacions de pau, o separatament.³⁵ El debat ha adquirit un impuls limitat, ja que el procés de pau s'ha parat i que l'enfocament de molts actors tracta el tema de com acabar el conflicte i de la protecció, més que no pas la reparació. Pot ser que la qüestió de la reparació s'hagi de tractar un cop s'arribi a un acord. De manera significativa, els activistes dels drets humans de Darfur han discutit acaloradament sobre el moment oportú, sobretot per si la reparació s'hauria de defensar mentre el conflicte encara està en procés. Molts argumenten que l'acord de reparació és un assumpte clau que no pot ser posposat. Moltes víctimes han perdut el seu mitjà de vida i els calen recursos per reconstruir les seves vides urgentment. La reparació també té altres funcions importants: el reconeixement públic d'haver actuat de manera incorrecta, el reconeixement del patiment de les víctimes i, a més, fa de dissuasiu per a futures violacions.³⁶

La implicació de diversos actors regionals i internacionals afegeix una altra dimensió al debat de la reparació a Darfur. La Comissió de Recerca de la Unió Europea, sota el comandament del Consell de Seguretat de la UE, va recomanar el 2005 que el Consell de Seguretat de la UE establís una comissió de compensació per a Darfur per tal de proporcionar reparació a les víctimes de crims internacionals comesos a Darfur.³⁷ Ja no es va parlar més de la recomanació, que va quedar sense efecte des del principi.

El Tribunal Penal Internacional té un rol potencial significatiu pel que fa a la reparació a Darfur. El Consell de Seguretat de la UE va derivar el 2005 la situació de Darfur al fiscal del TPI i, en el moment de la redacció, les investigacions s'estaven duent a terme.³⁸ Una de les característiques essencials de l'Estatut de Roma del TPI és la complementarietat, sobretot el fet que el TPI només processarà casos en què el sistema nacional no pugui o no tingui la voluntat de fer-ho per si mateix.³⁹ L'esperança que el Sudan posaria en servei els mecanismes per promoure la rendició de comptes per crims i possiblement la reparació a dia d'avui encara no s'ha acomplert. S'ha vist com els tribunals especials que es van establir no compleixen aquests requisits i que el fiscal del TPI ha afirmat que el Sudan no ha estat disposat a processar els casos dels quals la seva oficina s'encarrega.⁴⁰

³⁵ En els últims dos anys s'han organitzat diverses trobades d'habitants de Darfur i del Sudan, activistes internacionals i experts per debatre aquests assumptes, amb diferents temes de debat que es reflecteixen al Centre Internacional per a la Justícia Transicional (CIJT), *Reparation and the Darfur Peace Process*, supra núm. 13.

³⁶ Vegeu Darfur Relief And Documentation Centre, *Reinvigorating the Peace Process. Preliminary Ideas to Ponder*, Ginebra, DRDC, 20 de gener de 2007, p. 4.

³⁷ UNHCHR, "Informe de la Comisión Internacional de Investigación sobre Darfur", supra núm. 10, p. 149 i seg.

³⁸ Per als desenvolupaments més recents vegeu el web de la CPI: www.icc-cpi.int.

³⁹ Article 17 de l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional.

⁴⁰ "Setè informe del fiscal de la Cort Penal Internacional al Consell de Seguretat de l'ONU segons CSNU 1593 (2005)", 5 de juny de 2008, paràgrafs 20-26.

Encara que les investigacions del TPI no han tingut èxit a l'hora d'actuar de catalitzador per a mecanismes de reparació nacional a Darfur, pot ser que el Tribunal ofereixi una part de la reparació o bé en forma de sentències en casos individuals o bé com a part del mandat més ampli del Fons Fiduciari en benefici de les Víctimes (FFV).⁴¹ Aquest fons podrà oferir assistència d'aquest fons a les víctimes, però els mitjans són limitats. El Fons Fiduciari en benefici de les Víctimes no estarà en posició de proporcionar una reparació adequada i, encara menys, total. No obstant això, pot concebre la reparació significativa que pot establir un exemple positiu sobre com reconèixer el sofriment i les violacions de les víctimes i, de retruc, pot encetar debats nacionals.

E1.5. REPARACIÓ PER VIOLACIONS GREUS DELS DRETS HUMANS COMESES FORA DEL CONFLICTE

Malgrat l'escala de violacions contra diferents grups i individus al llarg dels anys, entre 1969-1985 i des de 1989 fins avui, hi ha hagut molt poc debat pel que fa a la reparació per aquesta categoria de víctimes, moltes de les quals han fugit del país o han mort. L'assumpte de tractar el llegat d'aquestes violacions i de fer justícia, incloent-hi la reparació, ha estat abordat i discutit en alguns cercles, però no hi ha un debat públic més ampli. Això és una conseqüència de la manca de suport coordinat per grups de víctimes, partits polítics i societat civil en general i l'espai polític limitat per operar-hi.⁴²

Les solucions judicials són l'únic recurs per a les víctimes de violacions en l'absència de programes de reparació. Aquestes solucions han estat inefectives fins avui, a causa d'una combinació de factors com ara la falta aparent d'independència del judiciari, (fins fa poc) la protecció inadequada de drets fonamentals, la immunitat, els estatuts de limitació i la legislació d'emergència.⁴³ Això pot canviar d'acord amb l'adopció de la Declaració de Drets com a part de la Constitució Nacional Provisional i l'establiment d'un tribunal constitucional amb poders substancials.⁴⁴ Aquests canvis, com a part de la implementació de l'AGP, poden aplanar el camí cap a sentències a favor de la reparació i les reformes més àmplies, incloent-hi els canvis legislatius, com ara la revocació de les lleis d'immunitat. Experiències en altres països, per exemple a Malawi, mostren que una sèrie de mesures adverses poden empènyer un govern a crear un programa de reparació i a il·lustrar el paper important que un judiciari independent pot tenir.⁴⁵ Mentre hi ha d'haver reserves per si els tribunals sudanesos fan un paper semblant tenint en compte les seves actuacions recents, no hi ha gairebé dubte que tenen el potencial de servir com a catalitzador alhora de prendre mesures de reparació. Això constituiria un mitjà important per tancar el buit de reparació de l'AGP, ja que, com qualsevol pràctica judicial, només hauria estat possible gràcies a l'AGP.

⁴¹ Article 75 i 79 de l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional. Vegeu REDRESS, *Accountability and Justice for International Crimes in Sudan*, supra núm. 11, p. 62 i seg.

⁴² Aquesta valoració es basa en la participació de l'autor en diferents seminaris i debats amb advocats dels drets humans i altres experts en l'assumpte.

⁴³ REDRESS & SOAT, *National and International Remedies for Torture. A Handbook for Sudanese Lawyers*, The Redress Trust and Sudan Organisation against Torture, Londres març de 2005.

⁴⁴ Vegeu Acta del Tribunal Constitucional del Sudan de 2005.

⁴⁵ Diana CAMMACK, *Reparations in Malawi*, Pablo DE GREIFF, *The Handbook of Reparations*, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 215-256.

E1.6. LLIÇONS APRESES

Molts dels elements que duen a una política de reparació reeixida en situacions de postconflicte s'apliquen igualment en "situacions mesclades" de postconflicte, conflicte i violacions polítiques. Això inclou l'entesa compartida de la necessitat de reparar violacions, un procés participatiu, compromís sostingut, la planificació per a la implementació i el compromís polític continu, que tingui el suport, si fa falta, de l'ajuda internacional. Les "situacions mesclades" caracteritzades per conflictes múltiples i violacions continuades són potencialment més complexes, ja que les mesures preses en relació amb un conflicte poden tenir un impacte en la resolució d'altres.

Com mostra l'experiència del Sudan, és necessari que els actors clau, incloent-hi les parts, els mediadors, la societat civil i els actors internacionals, adoptin un enfocament de principis pel que fa a les reparacions des del començament o que insisteixin perquè els altres l'adoptin. En cas d'absència d'aquest enfocament, l'assumpte de la reparació és propens a esdevenir moneda de canvi en els acords de pau i negociacions polítiques durant els processos d'implementació, en particular on hi hagi una manca de participació i d'observació de la societat civil. Un enfocament com aquest du inevitablement a la fragmentació i implementació poc sistemàtica, sobretot quan el que hi havia abans, per exemple l'AGP, no es pronuncia en matèria de reparació. Fins i tot en la falta de consens en els principis de reparació, les oportunitats inesperades poden sorgir en el context de transicions polítiques, com ara en l'ús de peticions de drets fonamentals davant del Tribunal Constitucional, que poden ser utilitzats a les agendes de reparació en un futur. No obstant això, avui dia no es fa cap pràctica semblant al Sudan.

En vista d'aquestes consideracions, algunes de les lliçons clau que es poden extreure en aquest estadi inclouen:

- És important que tots els actors desenvolupin, com més aviat millor, una entesa clara de què vol dir *reparació* i quines són les responsabilitats legals dels autors de les violacions, ja que així s'ampliarien les possibilitats que les mesures de reparació s'adiguessin amb els estàndards internacionals (i en vista de les millors pràctiques a qualsevol altre lloc);

- La perspectiva de la implementació millora en gran mesura si hi ha un acord general de noció de reparació i la necessitat d'una política de reparació que tingui el suport internacional;

- Mentre que l'assumpte de reparació pot ser tractat en un estadi més avançat de transició, hi ha diversos factors pels quals hauria de formar part de qualsevol negociació de pau o procés relacionat amb transicions polítiques des de bon començament. La reparació és un dret de les víctimes i una obligació de l'Estat, que sorgeix en el moment de la violació. Les víctimes estan alerta del significat simbòlic i pràctic de les mesures de reparació efectives, fins i tot quan les violacions continuen, i la reparació té una funció simbòlica important de compromís de defensar els drets humans. El fet de posposar una reparació pot servir de precedent negatiu que soscava el dret de reparació de la víctima en debats i processos futurs;⁴⁶

⁴⁶ Vegeu CIJT, *Reparation and the Darfur Peace Process*, Op. cit. núm. 13, p. 24, 25 per al debat d'aquest tema tenint en compte experiències internacionals.

- En cas de violacions múltiples i processos, és vital assegurar un enfocament que tingui principis i sigui consistent per tal d'establir el to correcte per a les deliberacions subseqüents de l'assumpte;

- La participació de la societat civil és crucial per assegurar que perspectives més àmplies hi puguin ser reflectides i que hi hagi una observació crítica de processos de presa de decisions i una implementació de les mesures de reparació. Les organitzacions de la societat civil, per la seva part, han d'estar preparades per construir capacitats i dissenyar estratègies en vista d'adquirir un rol de defensa significant en aquests processos;

- El sistema judicial pot servir de solució alternativa en relació amb les violacions continuades i passades. És important que els advocats dels drets humans examinin de manera estratègica la capacitat del judiciari i complementin els seus casos amb advocacia en vista d'establir precedents i donar una possible empenta a l'establiment de programes de reparació;

- Els actors internacionals com ara l'ONU i el TPI poden tenir un paper important a l'hora de promoure la reparació o donar suport a programes de reparació en països com el Sudan, però els cal desenvolupar un enfocament basat en principis. Això és difícil a causa de les múltiples funcions potencialment contradictòries que han d'acomplir aquests organismes, per exemple, imposar sancions o buscar responsabilitats criminals d'una banda i unir-se amb el Govern per dur a terme reformes i establir mecanismes efectius per fer justícia per a les víctimes de violacions d'altra banda.

E1.7. CONCLUSIÓ

El cas d'estudi del Sudan il·lustra la dificultat d'acordar i implementar programes de reparació efectius en situacions caracteritzades per un gran nombre de víctimes, perpetradors i múltiples violacions que tenen lloc en un entorn de transició política incerta. Un acord eficaç sobre mesures de reparació i la seva implementació resulten difícils sota aquestes circumstàncies, ja que la reparació té funcions diverses. A més de l'objectiu de tractar violacions passades i prevenir-ne la recurrència, l'assumpte de la reparació pot esdevenir un element dels dividends de la pau i del regateig polític. A partir de la manera com els actors clau tracten la qüestió de la reparació en aquestes circumstàncies, es pot veure com una prova del seu compromís amb els drets humans i la seva sinceritat a l'hora d'afrontar el llegat de les violacions. Aquests factors constitueixen un repte per a les víctimes, la societat civil i els actors internacionals, que troben difícil desenvolupar una agenda de reparació coherent a causa de les altres prioritats potencialment conflictives. La lliçó principal no és la de deixar de banda o de fer concessions en la qüestió de la reparació en aquestes situacions, ja que això constituiria un precedent negatiu i crearia dificultats en qualsevol esforç posterior d'acordar i implementar un programa de reparació que reflecteixi les necessitats i prioritats de les víctimes i els estàndards internacionals.

E1.8. BIBLIOGRAFIA

Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans. *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General, Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004*. Ginebra: Organització de les Nacions Unides, 25 de gener de 2005.

- ASSEMBLEA GENERAL DE LES NACIONS UNIDES. *The Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, ONU Doc. A/RES/60/147, 16 de desembre de 2005.
- CAMMACK, Diana. "Reparations in Malawi". A: DE GREIFF, Pablo: *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 215-256.
- CENTRE INTERNACIONAL PER A LA JUSTÍCIA TRANSICIONAL. *Reparation and the Darfur Peace Process: Ensuring Victims' Rights*. Nova York: International Centre for Transitional Justice, novembre de 2007.
- CENTRE INTERNACIONAL PER A LA PROTECCIÓ JUDICIAL DELS DRETS HUMANS. *Negotiating justice? Human rights and peace agreements*. Ginebra: International Council on Human Rights Policy, 2006.
- DARFUR RELIEF AND DOCUMENTATION CENTRE. *Reinvigorating the Peace Process. Preliminary Ideas to Ponder*. Ginebra: Darfur Relief and Documentation Centre, 20 de gener de 2007.
- DE WAAL, Alex. "Part 3. Compensation and Assistance to Victims". A: *The Darfur Peace Agreement*. Londres: Justice Africa, 2006.
- HAYNER, Priscilla B. *Unspeakable Truth. Facing the challenge of truth commissions*. Nova York: Routledge, 2002.
- HUMAN RIGHTS WATCH/AFRICA. *Behind the Red Line. Political Repression in Sudan*. Nova York, Washington, Londres, Brussel·les: Human Rights Watch, maig de 1996.
- MEDANI, Amin Mekki. *Crimes Against International Humanitarian Law in Sudan: 1989-2000*. El Caire, 2001.
- PHYSICIANS FOR HUMAN RIGHTS. *Darfur - Assault on Survival: A Call for Security, Justice and Restitution*. Cambridge, MA: Physicians for Human Rights, 2006.
- THE REDRESS TRUST. *Accountability and Justice for International Crimes in Sudan- A Guide on the Role of the International Criminal Court*. Londres: The Redress Trust, maig de 2007.
- REDRESS & SOAT. *National and International Remedies for Torture. A Handbook for Sudanese Lawyers*. Londres: The Redress Trust and Sudan Organisation against Torture (SOAT), març de 2005.
- ROHT-ARRIAZA, Naomi. "The new landscape of transitional justice". A: ROTH-ARRIAZA, Naomi; MARIEZCURRENA, Javier. *Transitional Justice in the Twenty-First Century. Beyond Truth versus Justice*. New York Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p.1-16.
- SCHOTSMANS, Martien. *Sierra Leone: Reparation Delays Mean More Suffering*. The Redress Trust, The Reparation Report, maig de 2006, p. 9-12.
- TRIBUNAL PENAL INTERNACIONAL. *Seventh Report of the Prosecutor of the International Criminal Court to the UN Security Council pursuant to UNSC 1593 (2005)*, 5 de juny de 2008.
- YOUNG, John. *Sudan IGAD Peace Process: An evaluation*, 30 de maig de 2007. [en línia] http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/Igad_in_Sudan_Peace_Process.pdf

E2. ELS REPTES DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN UN PROGRAMA DE REPARACIONS

Julie Guillerot¹

És generalment reconegut que cada vegada més són els civils les principals víctimes dels conflictes moderns i que un nombre significatiu i creixent d'aquestes víctimes són dones. També és molt reconegut que la violència afecta de manera diferent la població segons les diverses posicions socials a què pertanyen les persones i els diferents rols de gènere que adquireixen.

Quan entren en períodes de transició –d'un règim autoritari a la democràcia, d'un conflicte armat intern a la pau– i volen superar les violacions massives de drets humans del passat, les societats fan cada vegada més atenció a les víctimes. Tot i això, dins del conjunt de les víctimes, les dones han quedat relegades. Si bé les comissions de la veritat inclouen més sovint la qüestió de l'impacte diferenciat de la violència i la qüestió de la violència sexual en les seves investigacions i informes, els programes de reparacions són rarament dissenyats tenint en compte, de manera explícita, la dimensió de gènere. Fins a l'actualitat, l'única concreció per adquirir consciència de la necessitat d'incloure la dona en el debat sobre la reparació ha estat ampliar el ventall de violacions que mereixen reparació, de manera que la violació sexual i, de manera més àmplia, la violència sexual, no en quedin sistemàticament omeses.²

Amb aquest breu assaig volem aportar alguns elements de reflexió al debat sobre com els programes de reparacions a les víctimes de violacions dels drets humans es podrien ocupar no només de les formes de victimització específica que experimenten les dones, sinó també dels aspectes decisius a l'hora d'assegurar que la reparació no es faci d'esquena a les realitats i les expectatives de les dones. Amb aquest objectiu, ens basarem en l'exemple peruà. Després d'haver viscut entre el 1980 i el 2000 un conflicte armat intern que va enfrontar dos grups subversius amb les forces de l'ordre, en què el patró de victimització va tenir una clara relació amb el patró de desigualtat social i cultural preexistent, el Perú va emprendre el camí d'un procés de justícia transicional. Arran de la caiguda del règim dictatorial de Fujimori i amb el Govern de transició de Paniagua es va obrir la possibilitat de forjar un marc politiconormatiu més respectuós amb els drets humans i una nova consciència nacional sobre els abusos del

¹ La primera versió d'aquest article ha estat publicada en el número especial "Gènere e Violència Política na América Latina", *Revista Gênero*, Universidade Federal Fluminense (Brasil), 2008. Julie Guillerot és jurista, exmembre de la Comissió de la Veritat i Reconciliació peruana, consultora de l'International Center for Transitional Justice (ICTJ) des de 2002 <jguillerot@ictj.org>. L'autora agraeix a Pablo de Greiff, Lisa Magarrell i Ruth Rubio l'ajuda per fer possible la redacció d'aquest article.

² Ruth RUBIO-MARIN, "Mujer y reparación: apuntes para la reflexión", a Julie GUILLEROT, *Para no olvidarlas más. Mujeres y reparaciones en el Perú*, 1a ed., Lima, APRODEH-DEMUS-PCS, 2007, p. 17.

passat. En aquest context es va fer possible la creació de la Comissió de la Veritat i Reconciliació, el mandat de la qual, si bé tenia encomanada específicament la tasca de recomanar al Govern mesures de reparacions per a les víctimes i els seus familiars, no feia cap menció a una perspectiva de gènere en l'execució de la seva tasca.

E2.1. PER QUÈ CAL REPARAR? LA DIMENSIÓ JURÍDICA I POLÍTICA

E2.1.1 Les reparacions a les persones per violacions als drets humans: una obligació cada vegada més establerta

Segons un principi plenament reconegut del dret internacional, tota violació d'una norma internacional origina per a l'estat responsable l'obligació de proporcionar-hi una reparació.³ El trasllat d'aquesta obligació fora de l'àmbit de les relacions estatals i el context dels drets humans es forja progressivament. Els instruments internacionals, la jurisprudència internacional, així com la pràctica dels estats fan senyals prometedors perquè estableixen cada vegada amb més claredat que els estats tenen l'obligació de garantir a les persones un recurs efectiu davant dels tribunals nacionals i d'implementar reparació en l'àmbit domèstic quan aquests han violat un dret humà internacionalment reconegut. Aquest és el cas de diverses convencions internacionals;⁴ del desenvolupament jurisprudencial operat per les corts internacionals de drets humans; de la pràctica estatal quan s'acaten les decisions de les corts esmentades i quan no s'ha qüestionat l'existència d'un dret internacional de les víctimes a la reparació en el procés de discussió (de més de 15 anys) dels Principis i directrius sobre el dret de les víctimes de violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans i de violacions greus al dret internacional humanitari a interposar recursos i obtenir reparacions, que va aprovar finalment l'Assemblea General de les Nacions Unides el març de 2006.⁵ L'obligació dels estats de reparar les víctimes de violacions als drets humans, doncs, cada vegada està establerta més clarament en el dret internacional. La reparació s'expressa mitjançant les formes següents: la restitució,⁶ la indemnització,⁷ la rehabilitació,⁸ la satisfacció⁹ i les garanties de no-repetició.¹⁰ El contingut d'aquestes formes de reparació se sol definir a través de la sen-

³ Aquest principi serà confirmat en l'àmbit jurisprudencial en el cas "Factoria de Chorzow" (Alemanya vs. Polònia) de la Cort Permanent Internacional de Justícia el 1928.

⁴ Vegeu, per exemple: Declaració Universal dels Drets Humans (article 8); Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (article 2.3, incís a); Convenció Internacional sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació Racial (article 6); Convenció contra la Tortura i Altres Tractes o Penes Cruels, Inhumanes o Degradants (article 14); Convenció Europea de Drets Humans i Llibertats Fonamentals (article 13 i 41); Convenció Americana de Drets Humans (article 25 i 63); Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional (article 68 i 75).

⁵ Aquest document destaca a més que "(...) els principis i directrius bàsics que figuren en aquest document no comporten noves obligacions jurídiques internacionals o nacionals, sinó que indiquen mecanismes, modalitats, procediments i mètodes per al compliment de les obligacions jurídiques existents conforme a les normes internacionals de drets humans i al dret internacional humanitari (...)". Nacions Unides. "Principis i directrius bàsics sobre el dret de les víctimes de violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans i de violacions greus al dret internacional humanitari a interposar recursos i obtenir reparacions". A/RES/60/147, març de 2006, p. 3.

⁶ Vol restablir la víctima en la situació en què es trobava abans de la violació de les normes internacionals.

⁷ Correspon a l'avaluació econòmica dels perjudicis que siguin conseqüència de la violació.

⁸ Inclou l'atenció mèdica i psicològica, així com els serveis jurídics i socials.

⁹ Adopta formes variables segons escaigui i inclou la verificació i la revelació pública de la veritat, l'aplicació d'una sanció judicial o administrativa als responsables, commemoracions i homenatges a les víctimes, etc.

¹⁰ Adopten formes variables segons escaigui i inclouen mesures com l'enfortiment del poder judicial, la revisió i reformes de normes que contribueixen a les violacions de les normes internacionals, etc.

tència d'un tribunal jurisdiccional competent, és a dir, en el marc d'un procés judicial individual que permet personalitzar cas per cas les mesures. És respecte d'aquesta última asserció, i davant de violacions massives o sistemàtiques dels drets humans, que "l'aproximació jurídica de les reparacions és problemàtica. No ho és per naturalesa jurídica *per se*, sinó perquè és un concepte que ha estat desenvolupat, amb tota raó, amb un ull posat en la resolució de casos relativament aïllats".^{11/12} Les limitacions que presenta el marc judicial fan necessari explorar la dimensió política de la noció de reparació.

E2.1.2 Les reparacions en un context de justícia transicional

Una societat en transició es caracteritza per haver de respondre a violacions massives o sistemàtiques de drets humans, però també per disposar d'una estructura institucional, i especialment d'un sistema judicial feble. Tot sistema judicial, a més, està concebut per respondre a la criminalitat quan aquesta és l'excepció i no la regla.¹³ Les capacitats de qualsevol sistema judicial, així com les metes de *restitutio in integrum* o restauració de l'*status quo ante* de la noció jurídica de la reparació, es veuen desbordades quan es tracta de respondre a violacions massives o sistemàtiques de drets humans. Malgrat això, l'obligació jurídica de reparar existeix i els estats tenen l'obligació de complir-la.

Hi ha un consens emergent entre la doctrina i la pràctica estatals amb aquest objectiu: l'adopció d'un *programa de reparacions* elaborat per donar una resposta global a les expectatives legítimes de les víctimes.¹⁴ En aquest context, el terme *reparacions* és emprat de manera més restrictiva i fa referència a mesures que busquen beneficiar *directament* les víctimes, a diferència d'altres mecanismes de la justícia transicional¹⁵ i dels elements que la noció de reparació inclou segons el dret internacional, que bé poden tenir un efecte reparador per a les víctimes, però que no són dirigits directament a elles.¹⁶ En aquest sentit, és coherent amb la tendència que mostren les societats en transició a girar la mirada dels perpetradors cap a les víctimes i es converteix en "la manifestació més tangible dels esforços de l'Estat per posar remei als danys que han patit les víctimes".¹⁷

L'adopció d'un programa de reparacions permet respondre al deure de l'estat de donar a les víctimes una reparació adequada, i arribar a un nombre més alt de víctimes que les que poguessin raonablement tenir accés a un tribunal, superant la inequitat d'interpretacions ju-

¹¹ Pablo DE GREIFF, "Justice and Reparations", a Pablo DE GREIFF (ed.), *The Handbook of Reparation*, Oxford, Oxford University Press Inc. New York, 2006, p. 451.

¹² Les cites que apareixen en aquest text són una traducció lliure al català (nota del traductor).

¹³ "Els instruments i mecanismes tant del dret internacional com del dret intern no estan configurats per respondre a pràctiques sistemàtiques o generalitzades de violacions, sinó a violacions individualitzades". Christian TOMUSCHAT, "Individual Reparation Claim in Instances of Grave Violations of Human Rights: The Position under General International Law", a Albretch RANDELZHOFFER, Christian TOMUSCHAT (ed.), *State Responsibility and the Individual: Reparations in Instances of Grave Violations of Human Rights*, l'Haia, Martinus Nijhoff Publishers, 1999, p. 20.

¹⁴ Aquest és el cas, per exemple, d'Alemanya després de la Segona Guerra Mundial i del Tercer Reich, de Xile o l'Argentina després dels règims militars, d'Haiti o El Salvador després de períodes de violència política. Vegeu els capítols respectius a Pablo DE GREIFF (ed.), *The Handbook of Reparation*, Oxford, Oxford University Press, 2006.

¹⁵ Com la recerca de la veritat, la sanció penal als responsables o les reformes institucionals.

¹⁶ *Op. cit.* nota 10, p. 453.

¹⁷ Pablo DE GREIFF, "Repairing the Past: Compensation for Victims of Human Rights Violations", a Pablo DE GREIFF (ed.), *The Handbook of Reparation*, Oxford, Oxford University Press Inc. New York, 2006, p. 2.

risprudencials diferents d'un tribunal a l'altre i superant les orientacions i pràctiques sovint discriminatòries i racistes dels sistemes judicials. L'adopció d'un programa de reparacions també permet adoptar mesures, mètodes i formes de reparacions certament diferents de les d'un context judicial, però ajustades a les realitats nacionals i a les dimensions etnicoculturals dels patrons de violacions, sempre que satisfacin l'objectiu de "fer justícia a les víctimes".¹⁸

Segons De Greiff, a aquest objectiu general de *fer justícia a les víctimes* s'hi arriba (en part) mitjançant la realització d'objectius específics als quals hauria d'apuntar una política de reparacions: el reconeixement, la confiança cívica i la solidaritat social.¹⁹ Una política de reparacions que apunta els objectius esmentats i és complementària als altres mecanismes de la justícia transicional,²⁰ que ha de ser entesa com una contribució, encara que modesta, a la (re)-constitució d'un nou pacte social fundat en una societat més justa i democràtica.

En aquest sentit, i especialment per als sectors tradicionalment marginals i marginats, com les dones, i encara més les dones indígenes, el projecte polític de la reparació conté una promesa de contribuir a consolidar una democràcia inclusiva i el futur de convivència nacional.²¹ Observada en clau de gènere, aquest tipus d'aproximació política a la reparació, amb el potencial transformatiu global i la visió cap al futur que té, és molt més prometedora per a les dones que una aproximació estrictament jurídica que tingués com a objectiu la restitució de la víctima en l'estat previ, estat que se sol traduir per subordinació i discriminació. Amb aquest objectiu hi ha d'haver una consciència clara que els programes de reparacions, tant en el disseny com en la implementació, potencialment poden contribuir a revertir o a reforçar no només la victimització que ja tenen per la condició de dona, sinó també els esquemes de desigualtat de gènere estructural.

E2.2. EL PAS PREVI: LA VERITAT EN CLAU DE GÈNERE

Partim de la idea que el disseny d'un programa de reparacions –com reparar el mal?– no pot estar desvinculat de la resolució d'una sèrie de qüestions prèvies com ara: quin va ser

¹⁸ *Op. cit.* nota 10, p. 455.

¹⁹ El projecte polític de la reparació, lluny de tenir com a objectiu últim la restitució de la víctima en l'estat previ a la vulneració o la compensació en estricta proporció al dany, passa a tenir com a objectiu el reconeixement, no només del dany físic i moral, i, per tant, de la qualitat de víctima, sinó també de la qualitat de ciutadà, titular i subjecte de drets (entre d'altres, del dret de ser reparat). Així mateix, una política de reparacions passa a ser la manifestació de la seriositat dels esforços de l'estat i la ciutadania per restablir relacions d'igualtat i respecte entre tots els individus d'una mateixa comunitat política nacional. Passa a ser l'expressió material de la solidaritat i l'empatia social, institucional i individual necessàries per restaurar la confiança cívica en el si d'aquesta comunitat. *Ibid.*, p. 454-465.

²⁰ En efecte, l'efectivitat d'una política de reparacions depèn dels esforços concurrents en matèria de recerca de la veritat, de judicialització i de reformes institucionals. Sobre això, De Greiff desenvolupa una reflexió interessant sobre la importància de presentar el programa de reparacions com a part d'un procés integral. Segons planteja, la integralitat del programa té dues dimensions, una d'interna i l'altra d'externa. La interna es refereix que els diferents beneficis (simbòlics, materials, individuals, col·lectius) que es distribueixin a través del programa de reparacions es basin internament uns amb els altres. L'externa es refereix, precisament, a la relació que el programa de reparacions ha d'establir amb els altres mecanismes de la justícia transicional, és a dir, amb els intents per obtenir justícia criminal, per aclarir la veritat, i amb les recomanacions sobre la reforma institucional. *Op. cit.* nota 15, p. 10-12, i *Op. cit.* nota 10, p. 476.

²¹ Julie GUILLEROT, "Llegaremos algún día a las víctimas?", *Portal de Asuntos Públicos PALESTRA de la Pontificia Universidad Católica del Perú* [en línia], 2004. Disponible a Internet: www.palestra.pucp.edu.pe/index.php?id=62 [consulta: 15 de juliol de 2007], p. 7.

el mal? Per què ha estat comès? Qui el va cometre? Contra qui es va cometre? Partim de la idea, doncs, que el disseny d'un programa de reparacions passa per la contextualització, és a dir, per la recerca de la veritat sobre les causes i les conseqüències del procés de la violència política i, en el cas que ens afecta, sobre l'impacte específic i diferenciat d'aquesta violència política sobre les dones. Aquest pas previ s'està fent en les societats en transició, en què les comissions de la veritat investiguen amb més freqüència l'amplitud de les formes d'opressió que experimenten les dones sota règims autoritaris i durant conflictes armats.²²

A diferència de comissions anteriors com la xilena o l'argentina, i malgrat que no tenen referències explícites en el seu mandat respecte d'una perspectiva de gènere, la Comissió de la Veritat i Reconciliació peruana (CVR) va optar per fer visible la violència de gènere durant el conflicte.²³ La incorporació de la perspectiva de gènere va implicar que la CVR reconegués l'existència de la discriminació i la invisibilitat d'un sector de la població i es preguntés com havia afectat la violència política la vida dels homes i les dones de manera diferent i quins rols van ser assumits per cada grup. Va implicar també que fes una interpretació extensiva de la competència *ratione materiae* per poder incorporar en la investigació l'anàlisi de la violència sexual.²⁴ Va implicar finalment l'adopció de diferents estratègies de treball,²⁵ que segurament es van implementar tard perquè aquesta tasca no figurava en el mandat, però que van permetre avançar en la sensibilització tant del personal de la mateixa Comissió i de les dones víctimes i testimonis com d'un sector de la societat. El treball d'esclariment de la CVR sobre les dones va resultar en aquell moment en dos capítols específics en l'informe final.²⁶

Certament cada context nacional té les seves peculiaritats i les dones no són un col·lectiu monolític, per la qual cosa qualsevol intent de generalització de la realitat viscuda per elles comporta sempre una dimensió reductora. Tanmateix, d'un continent a l'altre, d'un context ètnico racial a l'altre, destaquen alguns trets comuns en les vivències de les dones confrontades a una situació de conflicte armat, ja sigui com a víctimes del conflicte, ja sigui com a agents de canvi durant el conflicte i després d'aquest.

²² *Op. cit.* nota 1, p. 15.

²³ Les comissions de Guatemala i del Marroc –contemporànies de la peruana– van fer el mateix. Aquesta tendència de les comissions de la veritat, paral·lela a l'interès creixent de la comunitat internacional i de les entitats financeres per l'estat de les dones en contextos de conflicte, ha permès que comissions posteriors, com les de Sierra Leone o Timor de l'Est, tinguessin mencions explícites a una perspectiva de gènere en els mandats respectius.

²⁴ Segons l'article 3 del Decret suprem núm. 065-2001-PCM, que crea la CVR, la tasca d'esclariment s'enfoca a: a) assassinats i segrests; b) desaparicions forçades; c) tortures i altres lesions greus; d) violacions dels drets col·lectius de les comunitats andines i nadiues del país; e) altres crims i greus violacions contra els drets de les persones. La CVR va utilitzar llavors tant la finestra que va deixar oberta el paràgraf "altres crims i greus violacions contra els drets de les persones" del mandat com el concepte de "tortura i altres lesions greus" per poder incorporar en la seva investigació l'anàlisi de la violència sexual.

²⁵ Per exemple, es va formar un equip de consultors especialitzats en temes de gènere; es va dissenyar una estratègia de comunicació dirigida especialment a les dones perquè donessin testimoni i narressin les vivències pròpies –i no només que expliquessin les violacions que van patir els "seus" homes–; es van formar equips mixtos d'entrevistadors perquè les dones se sentissin lliures de parlar amb una altra dona si així ho volien; es va capacitar part del personal de la Comissió, incloent-hi el personal de les seues regionals; es va organitzar una audiència pública especial sobre "violència política i crims de guerra contra les dones".

²⁶ Un capítol titulat "Violencia sexual contra la mujer" i un altre de titulat "Violencia y desigualdad de género".

Si bé un nombre creixent de dones són víctimes dels embats dels conflictes armats interns, generalment no són elles les víctimes principals, perquè tampoc no són elles les actores dominants en aquests contextos. L'objectiu principal dels actors armats solen ser els homes.²⁷ No per això s'ha d'obviar que les dones pateixen de manera directa totes les modalitats de violacions als drets humans. Les dones també són objecte de violència sexual en diferents modalitats. Això no vol dir tampoc que els homes no puguin ser víctimes de violència sexual en un intent per feminitzar-los i humiliar-los, tot i això, les xifres i els testimonis demostren que les dones són més vulnerables a aquest tipus de violacions.²⁸ A més, els efectes que es deriven d'aquestes violacions sexuals són diferents per als homes i les dones: només les dones corren el risc de quedar embarassades com a conseqüència d'una violació sexual o de tenir un avortament forçat.

L'examen del perfil sociodemogràfic de les dones afectades permet veure de quina manera la violència ha reproduït i ha exacerbat (o no) patrons d'exclusió, discriminació, racisme i dominació. Al Perú, aquesta exacerbació hi apareix clarament, ja que les dones víctimes tenen, en un 73%, el quítxua com a llengua materna; el 80% viuen en zones rurals; el 34% són analfabets; el 48% tenen entre 10 i 30 anys, i el 8% són nenes menors de 10 anys.²⁹ Aquests trets s'accentuen encara més en els casos de violència sexual.³⁰

Totes aquestes violacions afecten el cos, la salut mental, la sexualitat i la salut reproductiva de les dones. Molts testimonis coincideixen a assenyalar que entre les seqüeles hi ha problemes vaginals, malalties sexuals, dificultats en els embarassos i esterilitat. Les violacions també afecten la seva relació amb l'entorn familiar i comunal, caracteritzada pel rebuig, l'abandonament o la violència per part de la parella, el rebuig de la família, l'estigmatització a la comunitat, la impossibilitat de casar-se, etc. En aquest sentit es pot afirmar que la violència sexual no només afecta la seguretat i la integritat física de les dones –és a dir, els seus drets civils–, sinó que també viola una sèrie dels drets econòmics, socials i culturals.^{31/32}

També és important no limitar l'apropament d'investigació al rol passiu de víctimes de les dones, sinó també rescatar el paper de regeneradores del teixit social que solen tenir durant el conflicte i en l'etapa del postconflicte. Com que l'home és el principal objectiu del conflicte, les dones pateixen no només per la mort o desaparició d'aquest, sinó també per les conse-

²⁷ Les xifres de la CVR peruana indiquen, per exemple, que el 80% de les persones mortes durant el conflicte van ser homes.

²⁸ En l'exemple peruà, és només en el cas de la violació sexual que el percentatge de les dones víctimes supera el dels homes. Dels 538 casos reportats a la Comissió, 527 són de dones i 11, d'homes.

²⁹ COMISSIÓ DE LA VERITAT I RECONCILIACIÓ, *Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación*, 1a ed., Lima, CVR, 2003, t. VIII, p. 63.

³⁰ El 83% de les víctimes de violació sexual eren dones d'origen rural; el 75%, parlants de quítxua; el 43% havien cursat només la primària, i el 40% eren solteres, la majoria d'entre 10 i 29 anys.

³¹ Colleen DUGGAN, Adila ABUSHARAF, "Reparation of Sexual Violence in Democratic Transitions: The Search for a Gender Justice", a Pablo DE GREIFF (ed.), *The Handbook of Reparation*, Oxford, Oxford University Press Inc. New York, 2006, p. 626.

³² Per poder entendre-ho en la seva plena dimensió, aquests impactes s'han de llegir no només en clau de gènere, sinó també en clau ètnica, cultural i social. Per exemple, el càstig de tallar els cabells a una dona dels Andes peruans està carregat de simbolisme i representa una ofensa a la dignitat com a dona. D'altra banda, els desplaçaments forçosos a què Sendero Luminoso sotmetia els *asháninkas* van tenir un impacte diferenciats sobre les dones que menstruaven, ja que el costum és que es quedessin assegudes durant aquest període.

qüències que això tindrà en la seva quotidianitat: l'espai immediat de desenvolupament de la dona (la família, la comunitat) es veu afectat mitjançant processos de desintegració i desarticulació. Les noves condicions generades plantegen nous reptes per a les dones, que, en ser l'element estable, han d'afrontar el conjunt de problemes com a condició per garantir que es mantindrà el seu espai.³³ En el cas peruà van ser les dones qui, en quedar-se vídues i per protegir la família, van liderar els processos de desplaçament i les sortides de les comunitats cap a centres urbans propers o capitals de departament;³⁴ van ser també les dones les que van desenvolupar alternatives col·lectives establint clubs de mares, menjadors populars, el programa "Vaso de leche", tallers productius, horts comunals, etc., per reconduir el problema domèstic a l'esfera de l'acció col·lectiva.³⁵ Aquests exemples de l'Amèrica Llatina i l'Amèrica Central, entre els quals segurament el més emblemàtic internacionalment són les Madres de la Plaza de Mayo, de l'Argentina, mostren que són les dones les que inicien i lideren els processos de reclam per la veritat i la justícia. La mateixa configuració dels conflictes les condueix a assumir la recerca i la denúncia, a reclamar pels "seus" desapareguts, a gestionar la llibertat dels "seus" presos o l'enterrament dels "seus" morts. Són les dones qui assumeixen aleshores un rol protagonista a favor dels drets humans, i moltes vegades són victimitzades altra vegada en aquest procés.

En aquesta recent empresa de recerca de la veritat des d'una perspectiva de gènere, es va superant de mica en mica el silenci al qual havien estat relegades les dones víctimes en la forma com es recordaven els processos de violència política; silenci que s'entenia perquè l'home era la imatge dominant de l'actor polític i armat, perquè eren considerats danys privats o col·laterals les formes de violència sexual que patien les dones, i perquè sovint pertanyien a un sector poblacional secularment marginat (pobre, rural, indígena).

E2.3. DEL GÈNERE DE LA VERITAT AL GÈNERE DE LA REPARACIÓ

Tots els elements que acabem d'examinar s'haurien de tenir en compte en el moment d'elaborar un programa de reparacions: el gènere de la veritat hauria de cridar necessàriament el gènere de la reparació.³⁶

E2.3.1 La definició de la noció de víctima i de les violacions que donen lloc a reparacions

La definició de la noció de víctima i de les violacions que donen lloc a reparacions condueix inevitablement a inclusions i exclusions: qui serà reparat i qui no ho serà. No és una mera deci-

³³ Julie GUILLEROT, *Para no olvidarlas más. Mujeres y reparaciones en el Perú*, 1a ed., Lima, APRODEH-DEMUS-PCS, 2007, p. 39.

³⁴ *Op. cit.* nota 27, p. 93.

³⁵ *Ibid.*, p. 66.

³⁶ En la mesura, a més, que les reparacions estan relacionades amb la reconstrucció d'una base justa i pacífica de les societats en transició, no n'hi ha prou amb analitzar què es fa, en concret, per les víctimes en nom de la reparació, sinó també quina capacitat poden tenir aquests esforços reparadors per subvertir (en lloc de reforçar) les desigualtats estructurals de gènere preexistents i, per tant, per contribuir, encara que sigui en forma mínima, a la consolidació de règims democràtics més inclusius. *Op. cit.* nota 1, p. 18.

sió tècnica, sinó una decisió amb un alt contingut polític i que té un significat important per a la reproducció (o no) de patrons de discriminació de gènere.

La majoria dels plans de reparacions han establert la noció de *víctima* al voltant de la noció de violacions greus o flagrants del dret internacional dels drets humans o del dret internacional humanitari. Així ho suggereixen les directrius i els principis bàsics de les Nacions Unides.³⁷ Així ho va aprovar la CVR en determinar “totes les persones o grups de persones que, amb motiu o a raó del conflicte armat intern que va viure el país entre el maig de 1980 i el novembre de 2000, hagin estat víctimes d’actes o omissions que violen normes del dret internacional dels drets humans”.³⁸ Les definicions que empen aquest tipus de terminologies, si bé són inclusives, atesa la seva generalitat i neutralitat, no permeten reflectir adequadament, però, les experiències particulars dels homes i les dones.

A banda d’aquest risc d’invisibilització, les *violacions greus o flagrants* a les quals típicament es fa referència en el context d’un conflicte armat intern i que, per tant, són típicament privilegiades en els programes de reparacions, són les desaparicions forçades, les execucions extrajudicials i les detencions arbitràries. La gran majoria d’aquestes violacions afecten els homes, com manifesta l’experiència peruana. Però ni el dret internacional ni els programes de reparacions no solen reconèixer com a violacions autònomes el fet que la dona s’hagi quedat sense l’home proveïdor i hagi hagut d’assumir la cura i el sosteniment de la família tota sola. Tampoc no reconeixen el fet que les dones hagin hagut d’afrontar la violència o el maltractament pel simple fet d’estar soles. En els casos de mort o desaparició forçada, generalment és la dona la que acaba beneficiada per les mesures de reparacions, però per una sort d’herència i no pel reconeixement del seu propi patiment.

No obstant això, si se segueixen els recents desenvolupaments del dret internacional dels drets humans, és possible que la definició de la noció de *víctima* i la llista de violacions que donen lloc a una reparació siguin més sensibles a les dones. Es tractaria d’incloure-hi els membres de la família (molt sovint dones) de l’home desaparegut com a víctimes,³⁹ la qual cosa permetria reconèixer el perjudici directament causat per la desaparició i no només donar-los accés a les reparacions com a hereves. Es tractaria també de privilegiar una tipologia progressista de crims, que no inclogui només els crims que afecten la vida o la llibertat, sinó també la tortura i els tractes cruels, inhumans i degradants i la violència sexual.⁴⁰

Sobre aquest aspecte, l’experiència peruana és peculiar. En efecte, tant la tortura i els tractes cruels, inhumans o degradants com la violència de gènere són formes de violència que van ser investigades en l’informe final. Tot i això, el Pla integral de reparacions es limita a reconèi-

³⁷ *Op. cit.* nota 4, p. 6.

³⁸ COMISSIÓ DE LA VERITAT I RECONCILIACIÓ, *Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación*, 1a ed., Lima, CVR, 2003, v. IX, p. 156.

³⁹ Vegeu la jurisprudència de la Cort Interamericana de Drets Humans.

⁴⁰ Vegeu els estatuts i la jurisprudència del Tribunal Penal Internacional per a l’ex-Iugoslàvia, del Tribunal Penal Internacional per a Ruanda i l’Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional. Així mateix, la IV Conferència Internacional de la Dona, a Beijing, i la Resolució del Consell de Seguretat 1325, sobre dones, pau i seguretat, van destacar que en els contextos de conflictes armats les dones que pertanyen a les minories i als pobles indígenes són especialment vulnerables als crims sexuals.

xer la tortura i la violació sexual com a crims que donen lloc a reparacions. És a dir, sí que hi ha un reconeixement explícit de la gravetat d'aquestes violacions, però aquest reconeixement es trunca d'alguna manera, ja que apareix només en la part d'investigació, però no en la part de recomanacions en matèria de reparacions de l'informe. Això ens porta a dir que no s'ha aconseguit una transversalitat de l'enfocament de gènere en la CVR peruana i que no sempre el gènere de la veritat aconsegueix cridar el gènere de la reparació si no hi ha un esforç addicional i conscient de dissenyar un programa de reparacions sensible al gènere.

E2.3.2 La definició de les mesures de reparacions

Sembla evident afirmar que les mesures que distribueix un programa de reparacions no han de reforçar directament o indirectament patrons discriminatoris. A la pràctica, però, no és tan simple. De manera prospectiva, voldríem proposar alguns elements de reflexió perquè el disseny de les mesures de reparacions sigui acompanyat d'un esforç global per entendre la complexitat dels danys i les seves conseqüències en la quotidianitat de les dones.

Més enllà del dany físic i moral per la violació dels drets humans, certs crims, i en particular la violència sexual, tenen efectes secundaris no només sobre la víctima, sinó també sobre el seu estatus social. La recerca de la veritat en clau de gènere permet aproximar-se a aquests impactes i al potencial efecte estigmatitzant dels crims. Si examinem el programa de reparacions econòmiques recomanat per la CVR peruana,⁴¹ veiem que per fixar les sumes de les indemnitzacions la CVR va establir una escala de valoració i graduació entre les violacions en què la mort i la desaparició van esdevenir les violacions més greus, perquè van afectar el dret a la vida; seguides de la discapacitat, en tant que implica una pèrdua de capacitat de generar ingressos, i de la detenció, en tant que implica una ruptura del projecte de vida. La violació sexual queda relegada a l'últim esglaó, ja que no afectaria directament cap d'aquests criteris. Aquest plantejament no té en compte, doncs, les conseqüències que pot tenir una violació sexual sobre l'estatus social de la víctima, que impliquen el repudi dels marits, la impossibilitat de casar-se, l'estigmatització en el si de la comunitat, etc., cosa que òbviament redunda en la impossibilitat d'accedir a recursos per a la subsistència en societats basades en les relacions d'ajuda mútua i reciprocitat. El fet d'haver desestimat l'efecte de la violència sexual en la capacitat d'accedir a ingressos estables posa de manifest un biaix de gènere. Molt més, sens dubte, si se'n deriven efectes secundaris, com ara l'embaràs no desitjat, però també la contracció de malalties de transmissió sexual o la pèrdua de capacitat reproductiva. Considerar l'impacte que pot tenir una violència sexual o una violació sexual sobre la víctima, però també sobre el seu estatus social, hauria de conduir a recomanar una pensió econòmica periòdica per reparar aquest tipus de violacions i no una indemnització d'una sola tramesa. Així mateix, tenir en compte els efectes secundaris d'una violació sexual hauria de conduir a recomanar que siguin elements agreujants en el moment de definir les mesures de reparacions.

⁴¹ Es planteja una combinació entre el lliurament d'una indemnització familiar i d'una pensió per als familiars de les persones mortes i desaparegudes; una pensió vitalícia per a les persones amb discapacitat; una indemnització per a les persones injustament preses; una indemnització per a les persones que han patit violació sexual, ja siguin homes o dones, i una pensió fins als 18 anys per als fills i filles producte d'una violació sexual. *Op. cit.* nota 36, p. 195-196.

Un altre element interessant consisteix a examinar quines mesures poden resultar transformadores de l'estructura d'exclusió de gènere: quines mesures poden tenir un impacte transformatiu en la vida de les dones.⁴² Reprenent l'exemple peruà, veiem que la CVR va recomanar mesures, com ara la restitució del dret a la identitat o declaracions d'absència per desaparició forçada, que permeten a les dones formalitzar noves relacions, heretar, disposar dels béns de la persona desapareguda, etc. Així mateix, diversos programes del Pla integral de reparacions proposen distribuir paquets d'índole social⁴³ que poden tenir un impacte transformatiu en la vida de les dones tant en l'àmbit pràctic com en el sentit d'eleva la seva autoestima. Aquest tipus de mesures de reparacions, tenint en compte no només el gènere, sinó també l'origen ètnic, cultural i social, pot significar un escurçament real de les diferències de gènere existents i pot permetre a la dona avançar en el seu posicionament davant la comunitat, la família i ella mateixa. Des d'aquest tipus de plataforma és més possible que les dones afectades pel conflicte aconseguixin incorporar-se i participar en altres espais. En contextos en què les dones encara no arriben a l'autonomia econòmica, aquestes mesures de reparació poden potenciar la capacitat transformadora de les estructures patriarcales de la societat.

E2.3.3 El disseny del procés d'implementació de les reparacions

El disseny del procés d'implementació d'un programa de reparacions és una altra etapa en què és fonamental tenir una clara sensibilitat de gènere si no es vol malgastar el que s'hagi pogut avançar en el moment de dissenyar el contingut del programa.

És difícil assenyalar de manera exhaustiva quines serien les limitacions formals o informals que les dones es podrien trobar per accedir efectivament a les reparacions, ja que els programes de reparacions que s'han dissenyat fins a l'actualitat no tenen una mirada específica dirigida cap a les dones. No obstant això, es coneixen algunes realitats a què s'enfronten les dones a l'hora d'accedir a qualsevol programa social que permeten evidenciar possibles limitacions:⁴⁴ per exemple, l'alt índex d'analfabetisme entre les dones i les grans dificultats que tenen en l'accés directe a la informació; en el cas específic de la violència sexual, la por de l'ostracisme i l'estigma, però també la vergonya i el sentiment de culpa.⁴⁵ Tot això s'ha de tenir en compte a l'hora de dissenyar els processos d'implementació de manera adequada i entenedora pels beneficiaris.

⁴² La idea de l'efecte "transformador" de les reparacions està explorada per Ruth Rubio-Marín a Ruth RUBIO-MARÍN, "The Gender of Reparations: Setting the Agenda", a Ruth RUBIO-MARÍN (ed.), *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, Nova York, Social Science Research Council, 2006, EUA.

⁴³ Aquest és el cas de mesures de reparacions en educació, com per exemple l'alfabetització o l'accés de la gent gran a nivells d'escolaritat; atenció a la salut física i mental; capacitat en aspectes productius, oportunitats d'ocupació o d'inici de negocis, com ara els microcrèdits.

⁴⁴ Aquest tipus d'analogia no fa altra cosa que reforçar la necessitat d'aturar-se amb serietat en l'etapa prèvia al disseny d'un programa de reparacions sensible al gènere. Ens referim a la recerca de la veritat en clau de gènere, que ha d'incloure no només les vivències de les dones durant el conflicte armat intern o el règim autoritari, sinó també un examen de les desigualtats i la discriminació de gènere que pateixen les dones en temps de pau.

⁴⁵ Altres elements, com ara la desconfiança en les institucions estatals, que no es van mostrar protectores durant els conflictes, o la manca de coneixement i enteniment de l'estructura institucional de l'Estat, poden afectar indiferentment homes i dones.

Encara que el procés de reparacions no s'hauria d'assemblar a un procés judicial respecte de l'estàndard probatori exigít, l'accés a mesures de reparacions inclou el reconeixement de l'existència de la violació i de la qualitat de víctimes. Per això és interessant examinar també les limitacions que es troben tradicionalment les dones en l'accés als tribunals per violacions als drets humans en general, i especialment per violació sexual, i l'actitud del funcionariat del sistema d'administració de justícia. Independentment de la discriminació que generalment afecta les dones, i més encara les dones indígenes, els magistrats tenen tendència a trivialitzar les violències sexuals,⁴⁶ a responsabilitzar les dones dels seus propis patiments o a exigir proves de resistència física. El repte més gran per a la reparació en aquests casos serà que el funcionariat públic i la societat en general superin les formes tradicionals de concebre aquest tipus de violència. Caldrà superar, per exemple, la idea que a més de la paraula de la víctima es requereix un examen mèdic legal que demostrí que hi ha hagut violència sexual: si l'examen no s'ha efectuat en el moment dels fets, cinc, deu, quinze anys després dels actes de violència és molt poc probable que es puguin assenyalar lesions. El repte consisteix a acceptar que les empremtes de la violència sexual no es limiten a l'evidència física, sinó que aquesta experiència té conseqüències en la salut mental de la víctima, que es poden detectar mitjançant un examen psicològic adequat. També es podria recórrer a la reconstrucció de patrons de conducta en la comissió de determinades violacions per establir un sistema adequat de presumpcions.

La necessitat d'implementar les mesures de reparacions individuals del reconeixement de l'existència de la violació i de la qualitat de víctimes ens posa davant un altre repte, que és el de crear les condicions perquè les dones parlin de què han patit. En efecte, existeix gairebé sempre una subrepresentació dels casos de violència sexual, que s'explica pel pes de la societat, la vergonya, el sentiment de culpa, la por de les represàlies que acompanyen la víctima, cosa que dificulta la narració d'aquests fets i dificultarà també l'accés a les reparacions si el sistema d'implementació i lliurament de les mesures de reparacions no assegura un important nivell de confidencialitat i un treball en paral·lel amb la comunitat a què pertany la persona, començant pels dirigents, per evitar que després d'haver parlat aquesta persona sigui estigmatitzada i que la pressió social de l'entorn la faci retractar-se'n.

Finalment, pensant en algunes mesures específiques, com les restitucions de béns o les indemnitzacions, el disseny del procés d'implementació no pot deixar d'examinar si les dones són considerades més capaces en el sistema jurídic a què pertanyen i si tenen capacitat plena, de dret o de facto, per ser titulars, per exemple, de drets de propietat o de comptes bancaris.⁴⁷

A tall de conclusió, volem fer ressaltar que un programa de reparacions constitueix una certa visió de la violència passada. És una visió descriptiva i normativa de la violència, de la manera en què ha trastocat la vida quotidiana de les persones i del que les persones necessiten per tornar a la "normalitat". De facto, un programa de reparacions disposa d'un poder simbòlic

⁴⁶ N'hi ha casos al Perú, mostra de l'actuació deficient del Ministeri Públic, de fiscals que van arxivar denúncies perquè va reaparèixer la persona desapareguda, "oblidant" que aquesta persona havia estat també violada segons la mateixa denúncia.

⁴⁷ Això posa novament de manifest la necessitat d'entendre de manera comprensiva l'estructura de gènere de la societat pretransicional i posttransicional i de com afecta l'estatus socioeconòmic i polític diferent de les dones.

important sobre la societat. Un programa de reparacions sensible al gènere constitueix un judici moral i polític sobre la gravetat de la violència sexual i sobre la necessitat de modificar un comportament. En relació amb els objectius de reconeixement, solidaritat i confiança cívica als quals haurien de contribuir les reparacions, és fonamental que un programa de reparacions no mantingui en l'esfera privada les formes de violència que afecten especialment les dones, sinó que en reconegui la naturalesa política. És una faceta important del sentiment de pertinença a una comunitat política. "I és precisament perquè la construcció social que dona sentit col·lectiu a l'experiència de l'abús sexual perviu més enllà de les expressions concretes d'aquestes pràctiques durant el conflicte, sostenint noves formes d'abús, que incloure-la com a pràctica lesiva de drets humans que mereix reparació en una societat compromesa profutur amb un 'codi deontològic democràtic' esdevé beneficiós per al conjunt de les dones, i no només per a les víctimes"⁴⁷.

E2.4. BIBLIOGRAFIA

- COMISSIÓ DE LA VERITAT I RECONCILIACIÓ. *Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación*. 1a ed. Lima: CVR, 2003.
- COMISSIÓ DE LA VERITAT I RECONCILIACIÓ. *Hatun Willakuy, versión abreviada del Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación*. 1a ed. Lima: CVR, 2004.
- CORT INTERAMERICANA DE DRETS HUMANS. *Sentencia Velásquez Rodríguez*. Sèrie C, núm. 4. 29 de juliol de 1988.
- DE GREIFF, Pablo. "Repairing the Past: Compensation for Victims of Human Rights Violations". A: DE GREIFF, Pablo (ed.). *The Handbook of Reparation*. Oxford: Oxford University Press Inc. New York, 2006.
- "Justice and Reparations". A: DE GREIFF, PABLO (ed.). *The Handbook of Reparation*. Oxford: Oxford University Press Inc. New York, 2006.
- DUGGAN, Colleen; ABUSHARAF, Adila. "Reparation of Sexual Violence in Democratic Transitions: The Search for a Gender Justice". A: DE GREIFF, Pablo (ed.). *The Handbook of Reparation*. Oxford: Oxford University Press Inc. New York, 2006.
- Julie GUILLEROT. "¿Llegaremos algún día a las víctimas?". *Portal de Asuntos Públicos PALESTRA de la Pontificia Universidad Católica del Perú* [en línia], 2004. Disponible a Internet: www.palestra.pucp.edu.pe/index.php?id=62 [consulta: 15 de juliol de 2007]
- Para no olvidarlas más. Mujeres y reparaciones en el Perú*. 1a ed. Lima: APRODEH-DEMUS-PCS, 2007.
- NACIONS UNIDES. *Principios y directrices básicos sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves al derecho internacional humanitario a interponer recursos y obtener reparaciones*. A/RES/60/147, març de 2006.
- RUBIO-MARÍN, Ruth. "Mujer y reparación: apuntes para la reflexión". A: GUILLEROT, Julie. *Para no olvidarlas más. Mujeres y reparaciones en el Perú*. 1a ed. Lima: APRODEH-DEMUS-PCS, 2007.

⁴⁷ Ruth RUBIO-MARÍN, "Mujer y reparación: apuntes para la reflexión", a GUILLEROT, JULIE, *Para no olvidarlas más. Mujeres y reparaciones en el Perú*, 1a ed., Lima, APRODEH-DEMUS-PCS, 2007, p. 18.

- “The Gender of Reparations: Setting the Agenda”. A: RUBIO-MARÍN, Ruth (ed.). *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*. Nova York: Social Science Research Council, 2006.
- TOMUSCHAT, Christian. “Individual Reparation Claim in Instances of Grave Violations of Human Rights: The Position under General International Law”. A: RANDELZHOFFER, Albretch; TOMUSCHAT, Christian (ed.). *State Responsibility and the Individual: Reparations in Instances of Grave Violations of Human Rights*. L’Haia: Martinus Nijhoff Publishers, 1999.

E3. NORD D'UGANDA. UNA PAU QUE ES RESISTEIX¹

José Carlos Rodríguez

Més que un esdeveniment polític, allò semblava una novel·la de suspens.

Mai no s'havia vist res d'igual al nord d'Uganda. La gent de les ciutats de Gulu i Kitgum i els habitants dels camps de desplaçats de l'Acholiland es van passar tot el dia amb la ràdio enganxada a l'orella. El 10 d'abril passat tots estaven pendents del que passava al remot lloc fronterer de Nabanga, entre el sud del Sudan i la República Democràtica del Congo.

De ser un poblet de mala mort que no figura a cap mapa, Nabanga va passar a ser un centre d'atenció mundial. Aquell dia hi havia allà més de 300 persones en un campament d'enormes tendes blanques que havien aixecat les Nacions Unides. Desenes de periodistes, líders polítics i religiosos, mediadors i observadors internacionals que havien arribat en helicòpters feien cua per servir-se el bufet calent preparat a la selva mentre el bronzit dels grups electrògens donava a l'ambient un toc poc comú. Els joves guerrillers de l'LRA armats amb metralladores i *walkie-talkies* i els militars sudanesos de l'SPLA que vigilaven l'ampli recinte es miraven mútuament.

Tothom esperava la signatura de l'acord final de pau entre l'LRA i el Govern d'Uganda, cim de les tortuoses negociacions que des de mitjan 2006 havien tingut lloc a Juba, la capital del Sudan del Sud. La data del moment històric s'havia retardat ja tres vegades. Per fi, Kony va dir que signaria el 10 d'abril a Nabanga. El president ugandès Museveni signaria la seva part a Juba cinc dies després. Després de 22 anys de guerra, l'expectació no podia ser més intensa.

Passaven les hores i Kony no apareixia. Les trucades amb telèfon satèl·lit se succeïen. Llavors, el vicepresident del Sudan del Sud i el mitjancer principal, Riek Machar, van anunciar el que molts temien.

"El general Joseph Kony no signarà avui. Acaba de comunicar que necessita més temps per analitzar alguns aspectes de l'acord."

Pocs minuts després, un grup de líders tradicionals i religiosos del nord d'Uganda iniciaven una marxa a peu de sis quilòmetres per trobar-se amb Kony, suposadament en algun lloc proper dins d'aquella espessa selva en territori congolès. El desànim va donar pas a informacions confuses. El cap de l'equip negociador de l'LRA, l'enigmàtic Nyekorach Matsanga, va dir llavors que si el seu cap no signava, ell dimitiria, encara que en altres cercles corria el rumor que Kony acabava d'acomiar-lo amb males maneres. En altres cercles se sentia que els bisbes i els caps tradicionals havien arribat al lloc acordat, però que Kony ja no hi era.

¹ Publicat a *El Mundo Negro*, maig de 2008.

L'endemà, després de més hores d'espera i sense cap novetat, els negociadors del Govern d'Uganda van decidir marxar "fins que Kony es decidís a signar". La cerimònia de signatura per part de Museveni el 15 d'abril a Juba quedava ajornada sine die.

Tres dies després se'n van saber més detalls, que van afegir-hi encara més suspens. Feia pocs dies que en el si de l'LRA havien tingut lloc escaramusses, que van acabar amb la vida del número dos de Kony, el comandant Okot Odiambo, i vuit oficials més.

Es deia que el centre de la discòrdia era un punt del document en el qual s'afirmava que per als "crims menors" comesos per combatents de l'LRA s'empraria el famós ritual tradicional conegut com mato oput (beure les herbes amargues), mentre que per als "crims majors" els responsables serien jutjats per una sala especial del Tribunal Suprem d'Uganda, que reemplaçaria el Tribunal Penal Internacional de l'Haia.

No hi ha dubte que en 22 anys de guerra l'esmunyedís Joseph Kony, que ara es feia enrere i tenia a tothom en suspens, havia comès molts "crims majors". L'història de l'LRA podria posar-se al costat del dels genocides més grans de la història: 40.000 nens i nenes segrestats i obligats a combatre entre les seves files o utilitzats com a esclaus sexuals, centenars de víctimes en cada matança, incendis de poblats, mutilació salvatge de les víctimes i desplaçament forçós de dos milions de persones. Tanmateix, molts assenyalen també que el mateix exèrcit governamental ugandès va intervenir en aquestes i altres atrocitats. Sigui com sigui, l'octubre de 2005 el Tribunal Penal Internacional (TPI) va emetre ordres d'arrest internacional contra Kony i quatre dels seus comandants. L'LRA va insistir que mai no lliuraria un fusell fins que el TPI anul·lés les ordres.

Uns 500 quilòmetres més al sud, al poblet de Lelaobaro, a prop de Gulu, Isaac Kidega es va posar a renegar quan a última hora de la tarda la popular Ràdio Mega informava dels últims esdeveniments: "Kony no signarà..." Els seus companys, que des de primera hora del matí havien estat pendents del transistor en una animada rotllana sota un arbre, van acabar-se els últims gots d'aiguarent i van tornar a casa en silenci. Una allau de records va acudir a la ment d'Isaac: innombrables abusos per part de soldats i guerrillers des de 1986, el poblat incendiat dues vegades, centenars de nits intentant dormir sota la pluja amagat entre la malesa, la dona salvatgement apallissada fins a la mort per l'LRA, un fill segrestat de qui no ha tornat a saber res..., fins que no va aguantar més, va agafar els quatre trastos que va poder i va marxar a viure al camp de desplaçats de Palenga el 2002. Fa dos anys, en iniciar-se les converses de pau, Isaac va ser dels pocs que es va atrevir a tornar a Lelaobaro. Allà va reconstruir una cabana tot sol i amb una aixada vella va començar a conrear els camps. Però fins avui els seus fills viuen a Palenga, a 15 quilòmetres, on hi ha una escola. A Lelaobaro només hi ha aules abandonades i un pou d'aigua reparat per la missió catòlica l'any passat. Encara que fa dos anys que els guerrillers es van esfumar del nord d'Uganda i ja no hi ha atacs violents, els que han tornat als poblats d'origen, com Isaac, són una minoria.

Amb el mateix vell transistor, amb les piles a punt d'exhalar l'últim sospir, Isaac i els seus veïns recorden haver sentit infinitat de vegades durant molts anys declaracions oficials de l'exèrcit en què afirmaven que aixafarien els rebels "abans de final d'any", "abans que comencin les pluges", "aquest mes", "la setmana que ve"... I discursos del president Museveni en què dei-

xava molt clar que el Govern “mai no negociarà amb bandits i assassins”. Sobretot des que després del famós 11 de setembre es declarés la “guerra total al terrorisme” i els Estats Units inclogués l’LRA en la seva llista d’organitzacions terroristes, en la qual continua fins ara.

La gent que va començar a malviure als camps de desplaçats des de 1996 ho veia d’una altra manera. L’any 2003 es va saber que als camps morien 1.000 persones per setmana com a conseqüència de la violència i les pèssimes condicions de vida. A això s’afegia el cansament de la retòrica militar, que prometia i no complia. A més, milers de persones com Isaac s’enfrontaven a un dilema difícil: per una banda, volien el final de la guerra tant sí com no, però, per l’altra, sabien que l’LRA estava format majoritàriament per infants segrestats, els seus propis fills. I, com passa en tantes guerres, molts alts comandaments de l’exèrcit ugandès es van aprofitar del conflicte per enriquir-se. No és una casualitat que el millor hotel de Gulu, el recentment renovat Acholi Inn, el comprés el cap de la intel·ligència militar al nord, el coronel Charles Otema. Diversos oficials han estat processats recentment per haver creat llistes fictícies de “soldats fantasma”, els salaris dels quals passaven directament a la seva butxaca. I alguns generals han intentat servir-se de les terres fèrtils abandonades pels desplaçats per establir finques extenses d’agricultura comercial.

Potser perquè molts fan de la necessitat una virtut, des de final dels anys 1990 la societat civil al nord d’Uganda va agafar cada vegada més força. Caps tradicionals, líders religiosos –de manera notable l’arquebisbe de Gulu, John Baptist Odama i l’anglicà Baker Ochola– associacions de dones, ONG locals i fins i tot cooperatives d’excombatents es van convertir en un poderós lobby que va clamar perquè el Govern i l’LRA posessin fi a la guerra de forma pacífica, per la via de la negociació. Una part dels esforços d’aquests grups va consistir a cridar l’atenció de la comunitat internacional, que a diferència d’altres conflictes va semblar no donar-se per assabentada fins ben entrat el 2003, quan el carismàtic cap humanitari de les Nacions Unides Jan Egeland va donar el crit d’alarma: “Uganda és la pitjor crisi humanitària i la més oblidada del món, pitjor que la de l’Iraq.” A partir de llavors una legió de periodistes, investigadors, diplomàtics i polítics internacionals van acudir a veure per si mateixos el que passava al nord d’Uganda. El Govern d’Uganda va començar a preocupar-se seriosament per la imatge internacional que oferia. Uganda va passar de ser la “història d’èxit africana” a apareixer com el lloc del pitjor horror, “el pitjor lloc del món on ser infant”, com va dir l’antiga directora de l’UNICEF Carol Bellamy. I la mala imatge va començar a tocar la butxaca del Govern quan el 2005 Anglaterra, Irlanda i diversos països nòrdics van començar a tallar-li l’ajut econòmic. Una mala notícia per a un govern, com l’ugandès, el pressupost anual del qual depèn dels països donants en un 52%.

A més, s’acostava la cimera de la Commonwealth a la capital, Kampala, prevista per al novembre de 2006. Llavors Museveni va donar un cop de timó inesperat i pragmàtic. Després de prendre possessió del nou mandat presidencial, va anunciar que estava disposat a obrir negociacions de pau amb l’LRA. Les converses van començar el 14 d’abril d’aquell any a Juba, la capital del Sudan del Sud, amb el vicepresident Riek Machar com a mitjancer principal, encara que la verdadera part tècnica i logística la van portar dues organitzacions catòliques: Pax Christi i la Comunitat de Sant’Egidio.

Al Sudan s’acabava de signar l’acord total de pau el gener de 2005. Però després de 30 anys de conflicte i bones perspectives de desenvolupament alimentades per les explotacions

petrolieres al seu territori, la població del sud tenia un nou problema: l'LRA, que es trobava en un moment de debilitat, havia traslladat el centre de les operacions al sud del Sudan, on mataven, emboscaven i destruïen sense pietat. I les noves autoritats de l'SPLA es van adonar que havien de resoldre el problema de l'LRA, que astutament a finals de 2005 es va instal·lar a la jungla del Parc Nacional de la Garamba, a la República Democràtica del Congo.

La delegació del Govern estava encapçalada pel conciliador ministre de l'Interior Ruhakana Rugunda i el subministre d'Exteriors Oryem Okelo. Les maneres exquisides d'ambdós van contrastar amb l'estranya composició de la delegació de l'LRA. Dels seus 15 delegats, tret de dos comandants guerrillers, la major part eren persones que feia almenys vint anys que vivien a Londres, Kenya o els Estats Units, amb poc coneixement de la realitat sobre el terreny i que intentaven compensar els pobres dots oratoris amb un to agressiu fora de lloc. Hi havia altres detalls que apuntaven una gran incoherència: el líder, Martin Ojul, havia treballat fins a l'any anterior amb el Ministeri de l'Interior, i el seu assessor jurídic, Ayena Odongo, s'havia presentat feia pocs mesos com a candidat del partit de Museveni a les eleccions legislatives. Això seria com si ETA s'assegués un dia a negociar amb el Govern espanyol i presentés com a cap de delegació un funcionari d'Interior.

Els gairebé dos anys de negociacions es van desenvolupar amb grans alts i baixos. En diverses ocasions la delegació de l'LRA va donar carpetada a les converses. Però el Govern ugandès va aguantar amb infinita paciència i almenys va guanyar en imatge. Ja ningú no podia acusar Museveni d'estar en contra de la pau. Contra vent i marea, es van signar els cinc protocols de l'agenda un a un: cessació d'hostilitats, solucions als problemes del nord d'Uganda, responsabilitat per crims comesos i reconciliació, cessació oficial de la guerra i desarmament i reintegració de l'LRA, aquest últim a començaments de març d'aquest any. El nomenament l'any passat de l'antic president de Moçambic Joachim Chissano com a enviat especial de les Nacions Unides, i la participació de cinc països de la Unió Africana van contribuir a encarrilar el procés. Kony sempre es va negar a anar a negociar a Juba per por de ser detingut, però diverses delegacions el van visitar amb freqüència al seu refugi de Garamba.

Part del procés de pau va incloure una gira de l'LRA pels llocs afectats per la guerra al nord d'Uganda i la resta del país, cosa que va tenir un efecte sanador. Per primera vegada les víctimes van sentir peticions de perdó dels seus botxins. Però alhora, els diners amenaçaven a corrompre-ho tot. Es va començar a saber que cada membre de la delegació rebia generoses dietes de 150 dòlars al mes, que procedien dels fons de països donants (sobretot del Canadà) que finançaven les negociacions. A ningú no se li escapava que amb tants diners ningú no tenia pressa per acabar aviat. I l'octubre de l'any passat Kony va afusellar el seu "número dos", Vincent Ottii, a qui va acusar d'haver acceptat suculents suborns. Cap a aquelles dates Kony va acomiadar Ojul i el va reemplaçar per Nyekorach Matsanga, un ugandès resident a Londres, més radical que el seu antecessor.

A més, l'any passat l'LRA va obrir una base nova al sud-est de la República Centreafricana, on té contactes amb els rebels centreafricans, als quals el règim de Khartum dona suport. D'aquesta manera, a més de tenir una rereguarda segura disposa d'un nou canal per on li arriben armes. Malgrat que tot sembla indicar que l'LRA ha passat de tenir deu mil efectius el 2002 a tenir amb prou feines uns vuit-cents guerrillers, el retard d'un acord de pau només pot

donar lloc a una incòmoda situació de “no-pau, no-guerra”, que sembla el desconcert entre la soferta població del nord d’Uganda –amb centenars de milers de persones encara als camps de desplaçats– i del sud del Sudan. La història de suspens encara no s’ha tancat. El pitjor del cas és que aquesta història inacabada narra el dolor infinit dels més innocents.

Requadre 1. CRONOLOGIA DE LA GUERRA DEL NORD D'UGANDA

1986	El gener, Yoweri Museveni pren el poder després de cinc anys de guerrilla. El 15 d'agost antics soldats del règim anterior comencen a llançar atacs al nord sota el nom d'Uganda People's Democratic Army (UPDA). A finals d'any la fetillera Alice Lakwena es converteix en líder de la rebel·lió, que bateja amb el nom de Moviment de l'Esperit Sant.
1987	Alice Lakwena és derrotada i fuig a Kenya, on mor el 2006.
1988	Després de les primeres converses de pau, part dels rebels s'uneixen al Govern. Joseph Kony reorganitza els descontents i sembla la inseguretat a la regió Acholi. La guerrilla canvia de nom i es converteix en l'Exèrcit de Resistència del Senyor (LRA).
1993-1994	La ministra Betty Bigombe negocia la pau amb Kony. Després de tres mesos de treva, l'LRA, amb el suport del Sudan, reprèn els atacs. L'abril, massacra 250 persones a Atyak. Uganda i el Sudan trenquen les relacions diplomàtiques.
1996	El Govern inicia el reagrupament forçós de la població atxoli en camps de desplaçament.
1997	L'LRA massacra 420 persones a Lamwo davant de la passivitat de l'exèrcit.
1998	La comunitat de Sant'Egidio fa un intent fallit de mediació.
2000	Després d'una mediació, el Centre Carter Uganda i el Sudan normalitzen les relacions. El Govern promulga la Llei de l'amnistia.
2002	L'exèrcit ugandès, amb l'acord del Sudan, ataca les bases de l'LRA en territori sudanès. L'LRA respon atacant massivament el nord d'Uganda. Líders religiosos inicien un altre intent de mediació.
2003	Les Nacions Unides declaren el nord d'Uganda “la pitjor crisi humanitària i la més oblidada del món”. A finals d'any hi ha dos milions de desplaçats interns i més de 40.000 infants segrestats per l'LRA.
2004	L'LRA massacra 350 persones al camp de desplaçats de Barlonyo. A finals d'any Betty Bigombe intenta una nova mediació.
2005	L'octubre, el Tribunal Penal Internacional emet ordres d'arrest contra Joseph Kony i quatre dels seus comandants, acusats de crims contra la humanitat. L'LRA trasllada les seves bases del sud del Sudan al parc de la Garamba, a la República Democràtica del Congo.
2006	El 14 d'abril comencen les negociacions de pau entre el Govern ugandès i l'LRA a Juba (el Sudan meridional). Al cap de dos mesos se signa un alto el foc. Mentrestant, l'LRA fa contactes amb els rebels de la República Centreafricana.
2007	Després d'una crisi interna a l'LRA Kony executa el seu “número dos”, Vincent Ottii, i expulsa diversos membres de l'equip negociador.
2008	El març se signa l'últim dels cinc protocols entre ambdues parts. L'esperada signatura de l'acord final, el 10 d'abril, fracassa perquè Kony s'hi nega.

Requadre 2. PAU O JUSTÍCIA? ELS DILEMES DEL TRIBUNAL PENAL INTERNACIONAL

A tot arreu on es cometen crims horribles les víctimes exigeixen la fi de la impunitat i que es castiguin els botxins. A tot arreu? Això creïem, fins que el Tribunal Penal Internacional (TPI) va escollir el nord d'Uganda com a primer cas per intervenir-hi. Creat el juliol de 2002 com un instrument internacional independent per portar davant de la justícia responsables de crims de guerra i contra la humanitat, el seu fiscal general, l'argenti Luis Moreno Ocampo, encara no se sap avenir que la principal oposició al paper del TPI hagi vingut precisament de la societat civil del nord d'Uganda, on molts el veuen com l'obstacle principal per posar fi a 22 anys de guerra.

El TPI s'ha creat durant un període recent, en què dos conceptes nous han entrat en el camp de les relacions internacionals: la justícia transicional, que intenta guarir les ferides provocades per una guerra quan aquesta finalitza, i les "crisis olvidadas", sobretot a l'Àfrica, davant de les quals sembla que la comunitat internacional comença a mostrar mala consciència.

Potser per això els primers casos escollits pel TPI són crisis africanes: les guerres de la República Democràtica del Congo, de Darfur i del nord d'Uganda. En aquest últim cas, l'octubre de 2005 Ocampo va emetre ordres d'arrest internacional contra Joseph Kony i quatre dels seus comandants. Des de llavors tres d'ells han mort: Raska Lukwiya, Vincent Ottii i Okot Odiambo. El quart, Dominic Ongwen, continua amb Kony.

Des de l'inici de les converses de pau de Juba, el juliol de 2006, l'LRa ha repetit que no signarà cap acord definitiu fins que el TPI retiri les ordres de detenció contra els seus líders. Les víctimes, fartes de 22 anys de guerra, semblen disposades a sacrificar la justícia perquè arribi la pau. El TPI es nega a fer marxa enrere perquè té por d'establir un precedent perillós. L'inconvenient és que les detencions només poden posar-les en pràctica els estats on hi ha els sospitosos, i en aquest cas no sembla que cap exèrcit –ni del sud Sudan, ni del Congo, ni molt menys de la República Centreafricana– tingui la capacitat de detenir Kony. La força de pau de les Nacions Unides al Congo ho va intentar el novembre de 2005. El resultat? 12 joves soldats guatemalencs morts i cap detingut.

CURRÍCULUMS

BELL, CHRISTINE

Christine Bell va néixer a Belfast. Es va graduar en Dret al Selwyn College, de Cambridge, el 1988. Actualment és directora de l'Institut de Justícia Transicional de la Universitat de l'Ulster. Col·labora regularment amb organitzacions no governamentals i ha estat presidenta de l'organització de drets humans, amb seu a Belfast, Committee on the Administration of Justice, de 1995 a 1997, i membre fundadora de la Comissió de Drets Humans d'Irlanda del Nord, creada a partir de l'Acord de Belfast. El 1999 va ser membre del Comitè de la Comissió Europea d'Experts en Drets Fonamentals. És autora del llibre *Peace Agreements and Human Rights* (Oxford University Press, 2000), i de l'informe publicat per l'International Council on Human Rights Policy que duu per títol "Negotiating Justice? Human Rights and Peace Agreements" (2006).

BERNABÉU, ALMUDENA

Almudena Bernabéu va començar a treballar al Center for Justice and Accountability a principis de 2002, on va desenvolupar un paper clau en la preparació de casos de violacions greus dels drets humans comeses a Hondures, El Salvador, Xile, el Perú i Guatemala. Com a advocada internacional, se centra principalment en la recerca i la preparació de casos de l'Amèrica Llatina, però actua també com a acusació particular a Espanya en casos d'oficials guatemalencs responsables d'atrocitats comeses en aquell país al llarg dels anys setanta i vuitanta. També ha dirigit nombrosos programes de formació per a advocats especialitzats en casos d'asil, i ha publicat diversos articles sobre reformes a la Llei espanyola d'asil i de refugi després dels acords de Schengen. Durant els anys noranta, va investigar casos que portava el Tribunal Europeu de Drets Humans. Des del maig de 2007 és vicepresidenta de l'Associació Espanyola Pro Drets Humans (APDHE), a la qual representa als Estats Units i a l'Amèrica Llatina. Almudena Bernabéu també és membre de diverses juntes directives d'ONG internacionals dedicades a la lluita contra la impunitat.

DAVIS, LAURA

Laura Davis és membre del programa de l'Àfrica de l'International Center for Transitional Justice (ICTJ). Viu a Kinshasa i representa l'ICTJ a la República Democràtica del Congo (RDC). El seu treball se centra en el nexa entre la justícia transicional i la reforma del sistema de seguretat; el desarmament, la desmobilització i la reintegració i també la pau i la justícia. Abans d'ocupar el seu càrrec a la RDC, vivia a Brussel·les, on es va dedicar extensament a la construcció de la pau i els afers europeus en col·laboració, principalment, amb l'ICTJ i Search for Common Ground. Va ser copresidenta de Human Rights and Democracy Network, membre del comitè directiu de European Peacebuilding Liaison Office's (EPLO) i va presidir el grup de treball de l'EPLO sobre finançament i pau.

GARCÍA, EDMUNDO

Edmundo García és assessor polític a International Alert, organització no governamental per a la construcció de la pau. Actualment treballa en processos de pau del sud-est asiàtic i en especial sobre les Filipines. Ha treballat al sud de l'Àsia, l'Àfrica i l'Amèrica Llatina, particularment a Colòmbia. Anteriorment va treballar com a investigador a Amnistia Internacional i va ser membre fundador de la secció d'Amnistia Internacional a les Filipines a mitjan anys vuitanta. Ha col·laborat en la redacció del Codi de conducta pel treball sobre transformació de conflictes, una iniciativa d'International Alert per establir normes professionals en la gestió

de conflictes violents el 1998. Ha impartit classes de Ciències Polítiques a la Universitat de les Filipines i és autor de diverses publicacions sobre pau i drets humans, entre les quals: hi ha *Journey of Hope* i *Filipino Quest Trilogy*. Va ser membre de la comissió que va redactar la Constitució de les Filipines el 1987.

GUILLEROT, JULIE

Julie Guillerot, advocada francesa, ha treballat com a investigadora del Comitè de reparacions de la Comissió de la Veritat i la Reconciliació peruana. Des de 2002 col·labora amb l'International Center for Transitional Justice (ICTJ) com a consultora associada del Programa de reparacions. És coautora, justament amb Lisa Magarell, del llibre *Memorias de un proceso inacabado: reparaciones en la transición peruana* (Lima, APRODEH-ICTJ-OXFAM, 2006) i autora de l'article "Linking Gender and Reparations in Peru: A Failed Opportunity" (a: Ruth RUBIO-MARÍN, ed., *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, Nova York, SSR, 2006).

MARTÍN BERISTAIN, CARLOS

Carlos Martín Beristain és metge i està especialitzat en salut mental. Des de 1989 ha treballat a El Salvador, Mèxic, Guatemala, Colòmbia i el Perú en programes d'atenció a persones i comunitats afectades per la violència i de suport a grups de drets humans. Va ser assessor de salut mental del Projecte de reconstrucció de la memòria històrica i coordinador de l'informe "Guatemala, nunca más". Treballa per formar professionals de la salut i persones voluntàries i cooperants en l'àrea de salut mental i drets humans. És professor del Diploma Universitari Europeu en Ajuda Humanitària Internacional de la Universitat de Deusto i autor de diversos llibres, entre els quals hi ha *Afirmación y resistencia. La comunidad como apoyo* (Virus, 1991) i *Reconstruir el tejido social. Un enfoque crítico de la ayuda humanitaria* (Icaria, 1999); o *Violencia, apoyo a las víctimas y reconstrucción social. Experiencias internacionales y el desafío vasco* (Fundamentos, 2000).

OETTE, LUTZ

Lutz Oette, advocat alemany, es va incorporar a Redress com a coordinador de projectes l'octubre de 2001, on va fer una anàlisi de les lleis i les pràctiques relatives a la reparació per casos de tortures a 31 països. Al llarg del seu treball a Redress, ha actuat com a intermediari amb organitzacions de drets humans de més de trenta països i ha escrit diversos articles i informes sobre dret internacional en drets humans. Entre els seus escrits hi ha un manual per a advocats sudanesos sobre reparacions nacionals i internacionals per casos de tortures i una guia sobre el Tribunal Penal Internacional al Sudan.

RODRÍGUEZ SOTO, JOSÉ CARLOS

José Carlos Rodríguez Soto va néixer a Madrid el 1959. És llicenciat en Teologia i Ciències de la Informació i va treballar a Uganda de 1984 a 1987, i de 1991 al gener de 2008, quasi sempre al nord del país en grups de pau com Acholi Religious Leaders Peace Initiative i el Comitè de Justícia i Pau de l'arxidiòcesi de Gulu. Ha estat educador per la pau i, mediador en el conflicte i columnista habitual del setmanari ugandès *Weekly Observer* de 2004 a 2008. Des de 2006 és director de la revista *Leadership*. És autor del bloc Las Fuentes del Nilo a *El Periódico*. Actualment treballa a Càritas Espanya, al Departament de Comunicació Social.

SARDÀ, JOSEPIGNASI

Josep Ignasi Sardà és llicenciat en Filosofia i Lletres. Cap de l'Àrea de Difusió, Projectes i Assessorament de la Direcció General de la Memòria Democràtica i funcionari de la Generalitat de Catalunya, ha treballat com a professor de català (EGB, reciclatge de mestres i funcionaris), traductor, responsable d'edicions de la Direcció General de Turisme i responsable de difusió del Programa per al Memorial Democràtic. També ha estat responsable de Comunicació del I Col·loqui Internacional "Memorial Democràtic", "Polítiques públiques de la memòria" (2007).

VALENCIA VILLA, HERNANDO

Hernando Valencia es va graduar en Dret a la Universitat Javeriana (Colòmbia) i té un màster i un doctorat en Dret per la Universitat de Yale (EUA). És exprocurador de drets humans a Colòmbia; exsecretari executiu adjunt de la Comissió Interamericana de Drets Humans; professor de Drets Humans i Política Internacional a la Universitat de Syracuse, a Madrid, i membre de l'Associació Espanyola de Dret Internacional dels Drets Humans. És autor de set llibres, entre els quals hi ha *La justicia de las armas* (1993), un estudi del conflicte armat intern de Colòmbia des del punt de vista del dret internacional; *Diccionario de derechos humanos* (2003), i *Hannah Arendt: Una vida del siglo xx* (2004).

CAÑADAS, MARÍA

Maria Cañadas és professora i investigadora del Programa de drets humans de l'Escola de Cultura de Pau i exdirectora de la Secció Espanyola d'Amnistia Internacional. Té una extensa experiència en la interlocució amb les organitzacions polítiques públiques en un gran nombre de països. Ha participat en diverses missions d'avaluació de la situació dels drets humans. Té coneixements amplis del sistema de protecció dels drets humans a les Nacions Unides. És l'editora del butlletí electrònic sobre justícia transicional que publica bimensualment l'Escola.

PRANDI, MARIA

Maria Prandi és llicenciada, màster i doctoranda en Relacions Internacionals per la Universitat Autònoma de Barcelona. Professora i investigadora del Programa de drets humans de l'Escola de Cultura de Pau, està especialitzada en dret internacional dels drets humans i, en especial, en el sistema de protecció de les Nacions Unides, en justícia transicional i en el paper del sector privat en els àmbits dels drets humans, el desenvolupament i la construcció de la pau. És professora i investigadora associada de l'Institut d'Innovació Social d'ESADE. Va participar activament al llarg de diversos anys en els treballs de l'antiga Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides amb seu a Ginebra. És l'autora, entre d'altres, de la *Guia pràctica de drets humans per a empreses*.

FISAS, VICENÇ

Vicenç Fisas és director de l'Escola de Cultura de Pau, titular de la càtedra Unesco sobre pau i drets Humans de la Universitat Autònoma de Barcelona i autor de més de trenta llibres sobre pau, desarmament i conflictes.

TÍTOLS PUBLICATS

R X PAU. COL·LECCIÓ “RECERCA PER LA PAU”

01. Catalunya i el foment de la pau. Anàlisi i consulta per al futur Institut Català Internacional per la Pau

Maria Truñó i Salvadó

Pròleg de Raimon Panikkar

02. Seguretat i conflictivitat a l'Àsia oriental: La Xina, l'ordre regional i els conflictes marítims

Caterina García Segura, Josep Ibáñez Muñoz i Pablo Pareja Alcaraz

Pròleg de Jesús Sanz

R X DH. COL·LECCIÓ “RECERCA PER DRETS HUMANS”

01. Nous instruments internacionals de protecció dels drets humans: el Consell de Drets Humans i el mecanisme d'examen periòdic universal

Xavier Pons Ràfols, Aida Guillén Lanzarote i Jaume Saura Estapà

Pròleg de Francesc Casares

02. Drets humans i justícia transicional: gestionant el passat

Helena Oliván, Maria Prandi i María Cañadas (editores)

Pròleg de Martín Pallín

Aquest llibre pretén analitzar polítiques i pràctiques de justícia transicional, a partir de la identificació de bones pràctiques en diversos continents. L'àmbit de la justícia transicional, que s'ha anat desenvolupant des dels judicis de Nüremberg en els darrers cinquanta anys, és actualment una qüestió de gran actualitat plena de dilemes i controvèrsies. Les societats que inicien processos de justícia transicional, o bé han patit un conflicte armat o bé han viscut, sota un règim repressiu, situacions que han provocat violacions sistemàtiques dels drets humans en el passat. Per tirar endavant aquests processos, compten, avui per avui, amb diferents instruments de tipus judicial i no judicial (polítics, socials, etc.) que pretenen cobrir les diferents dimensions de tota reconstrucció social posterior.

L'Escola de Cultura de Pau i l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans van organitzar un seminari amb el mateix nom, per propiciar una reflexió conjunta sobre aquestes societats, que es troben en trànsit cap a la democràcia, i han d'afrontar i gestionar el dolorós llegat del passat per construir una pau duradora.

La col·lecció "Recerca x Drets Humans" recull i fa públics estudis sobre diversos aspectes relacionats amb els drets humans duts a terme des de diverses disciplines acadèmiques, per tal d'alimentar i de compartir coneixements en aquesta matèria. Dirigida a un públic universitari, centres de recerca i persones interessades en la matèria, l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans de la Generalitat de Catalunya edita aquesta col·lecció per impulsar la investigació pels drets humans.

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

ISBN 978-84-393-8240-9

9 788439 382409